

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
AVRUPA BİRLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**AVRUPA’DA YEŞİL HAREKETLERİN GELİŞİMİ VE
AVRUPA BİRLİĞİ BÜTÜNLEŞMESİ**

Bilgi Gökmen GÜLGEÇ

**Danışman
Doç. Dr. İbrahim Alper ARISOY**

İZMİR – 2017

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : BİLGİ GÖKMEN GÜLGEÇ
Öğrenci No : 2011800587
Tez Başlığı : Avrupa'da Yeşil Hareketlerin Gelişimi ve Avrupa Birliği Bütünleşmesi

Savunma Tarihi : 11.12.2017
Danışmanı : Doç.Dr.İbrahim Alper ARISOY

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Doç.Dr.İbrahim Alper ARISOY	- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Zeki ERDUT	- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Nesrin DEMİR	- İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ	

BİLGİ GÖKMEN GÜLGEÇ tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği () / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Demet ÖZDAMAR
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Avrupa’da Yeşil Hareketlerin Gelişimi ve Avrupa Birliği Bütünleşmesi**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

11/12/2017

Bilgi Gökmen GÜLGEÇ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Avrupa’da Yeşil Hareketlerin Gelişimi ve Avrupa Birliği Bütünleşmesi

Bilgi Gökmen GÜLGEÇ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Avrupa Birliği Anabilim Dalı

Avrupa Birliği Programı

Yeşil hareketler altmışlı yıllarda Batı’nın varsıl ülkelerinde doğup tüm dünyaya yayıldı. Ekolojik tahribata dikkat çeken, modern sanayi toplumunun eleştirisini yapan, ekolojik ve toplumsal uyumu hedefleyen bu hareketler yaşadıkları dönüşüm süreci sonunda partileşip siyaset sahnesindeki yerini aldı. Yeşiller diye adlandırılan bu partiler, seksenlerden günümüze, yeni ve farklı birer aktör olarak hem yerleşik siyasal partileri hem de toplumu derinden etkiledi.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, yeşil hareketi anlayabilmek için, ilk olarak “ekoloji” ile bağlantılı kavramlar açıklanmış; ardından ekolojik tahribatın tarihsel arka planı çıkartılmıştır. Kronolojik olarak tahribatın dökümü ortaya konulurken düşünce dünyasına da değinilmiş; çevre kirliliğine atıfta bulunan eserler de birer örnek olarak sunulmuştur. Bu bölümde, çevre tahribatının -sanılan aksine- yeni bir olgu olmadığı; modern topluma özgü bir sorun gibi değerlendirilmesinin tarihsel gerçeklikle bağdaşmadığı ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde, bilim alanında kullanılan bir terimin (ekoloji) nasıl siyasallaşp bir ideoloji haline geldiğine bakılmış; toplumsal hareket teorileri ve postmateryalizm tezine başvurarak, her bir Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkede yeşil hareket ve partilerin ortaya çıkışı ve buna sebep olan faktörler incelemeye alınmıştır. Eski Doğu Bloku ülkelerinde karşımıza çıkan faktörlerin Batıdakilerden farkı izah edilmiş; postmateryalizm tezinin Doğu Avrupa’daki yeşil hareketleri açıklamak için kullanmanın çok sağlıklı olmayabileceği veriler

ışığında anlatılmıştır. Bölümün sonunda ise 1989’da orta ve doğu Avrupa’da yaşanan rejim değişikliklerinde yeşillerin oynadığı başat role değinilmiştir.

Toplumsal hareket olarak ortaya çıkıp zamanla partileşen; parlamentolarda ve hükümetlerde yer alan yeşiller üçüncü bölümde, AB kapsamında incelenmiştir. Avrupa’daki yeşil partilerin oluşturduğu “Avrupa Yeşil Partisi” tetkik edilmiş; partinin tarihsel gelişimi, yapısı, Avrupa Parlamentosu’ndaki yeri, politikaları ve AB ile olan ilişkisi değerlendirmeye tabi tutulmuş; yeşillerin AB bütünleşmesinde sergiledikleri tavır değişikliği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Hareket, Postmateryalizm, Sosyalist Rejimlerin Çöküşü, Avrupa Yeşil Partisi, Avrupa Birliği Bütünleşmesi.

ABSTRACT
Master's Thesis
The Development of Green Movements in Europe and European Union
Integration
Bilgi Gökmen GÜLGEÇ

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of European Union Program

Green movements emerged in the prosperous countries of the West during the sixties and spread across the whole world. These movements drew attention to ecological devastation, criticized the modern industrial society and sought to promote ecological and social harmony. Green parties were born as a result of the transformation process of these movements and took place on the political scene. The so-called “Greens” deeply influenced the society and the established political parties as a new and different actor from the eighties onwards.

In the first section of this study, to understand the green movement, definitions of various terms related to ecology were provided and the historical background of ecological devastation was revealed. It was arranged calendrically, including the works of scientists, philosophers and artists on the topic of “environment”. This section highlighted that, contrary to popular belief, environmental degradation is not a new phenomenon and should not be considered as an issue of modern society; the origins lie far back in time.

Second section of this study analyzed how a term (ecology) used in science was converted into a political ideology. The attention was focused on the ideology which is formed by the conjunction of new social movements and ecology. By using the guidance of social movement theories and postmaterialism thesis as a key factor, the emergence of green movements and green parties in each European Union (EU) member state were examined. It showed that the postmaterialism thesis and social movement theories developed in the West were not quite satisfactory to explain the green movements and parties in Eastern

Europe. The factors that played a role in the emergence of Greens and outcomes thereof, differed for former Eastern Bloc countries. Particular interest was given to the part they had in the fall of regimes (1989) across Eastern Europe and the positions they held in the subsequent process.

Born out of social movements and subsequently developing into political parties, Greens gained parliamentary representation and participated in governments throughout Europe. In the third section of this study they were reviewed as political actors in the European Parliament; and the transnational European Green Party they formed was analyzed through its historical development, structure, political preferences and relations with and within EU. The change in position towards EU integration was underlined.

Keywords: Green Movement, Postmaterialism, Collapse of the Socialist Regimes, European Green Party, European Union Integration.

AVRUPA'DA YEŞİL HAREKETLERİN GELİŞİMİ VE AVRUPA BİRLİĞİ BÜTÜNLEŞMESİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMLAR VE TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. YEŞİL HAREKETLER	4
1.1.1. Ekoloji	4
1.1.2. Ekosistem	5
1.1.3. Çevre	6
1.1.4. Ekosfer/Biyosfer	7
1.1.5. Bir İdeoloji Olarak Ekoloji	8

1.2. ÇEVRE TAHRİBATININ TARİHSEL SEYRİ VE YEŞİL HAREKETİN DÜŞÜNSEL DAYANAKLARI	9
1.2.1. İlk Metinler, Düşünce Dünyası ve Tarihi Vakalar	10
1.2.2. Sanayi Devrimi ve Sonrası	19
1.2.3. Modern Yeşil Düşünce	26

İKİNCİ BÖLÜM YEŞİL SİYASET

2.1. YEŞİL PARTİLER	34
2.1.1. İdeoloji	39
2.1.1.1. Yeni Toplumsal Hareketler ve Postmateryalizm	39
2.1.1.2. Ekolojizm	50
2.1.2. Siyasal Yelpaze ve Seçmen Kategorisi	56
2.2. BÖLGELERE GÖRE YEŞİLLER	58
2.2.1. Batı Avrupa Yeşilleri	60
2.2.2. Kuzey Avrupa Yeşilleri	87
2.2.3. Güney Avrupa Yeşilleri	91
2.2.4. Doğu Avrupa Yeşilleri	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM YEŞİLLERİN AVRUPA BİRLİĞİ DÜZEYİNDE YAPILANMASI

3.1. AVRUPA PARLAMENTOSU VE YEŞİLLER (1979-2004)	133
3.2. AVRUPA YEŞİL PARTİSİ	139
3.3. AVRUPA BİRLİĞİ VE YEŞİLLER	145

3.3.1. Yeşillerin Avrupa Birliği Perspektifi ve AB Bütünleşmesi	145
3.3.2. Yeşillerin Avrupa Birliği Düzeyinde Politikaları	150
3.3.2.1. İklim Değişikliği	150
3.3.2.2. Gıda ve Tarım	152
3.3.2.3. Avrupa ve Demokrasi	154
3.3.2.4. Toplumsal Adalet	156
3.3.2.5. Yeşil Ekonomi/Yeşil Yeni Düzen	159
3.3.2.5.1. Enerji	161
3.3.2.5.2. Sanayi	163
3.3.2.5.3. İstihdam	163
3.3.2.5.4. Ulaşım	164
3.3.2.5.5. Dış Ticaret	165
SONUÇ	169
KAYNAKÇA	182

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AP	Avrupa Parlamentosu
AT	Avrupa Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
EGP	European Green Party (Avrupa Yeşil Partisi)
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)
FOE	Friends of the Earth (Yeryüzü Dostları)
GDO	Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
Greens/EFA	Yeşiller-Avrupa Serbest İttifakı
ILO	International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
M.Ö.	Milattan Önce
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OECD	Organization for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
s.	Sayfa No
ss.	Sayfadan Sayfaya
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STA	Serbest Ticaret Anlaşması
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
yy	Yüzyıl
YYD	Yeşil Yeni Düzen

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Perakende Ürünler İçin Gerekli Çalışma Süreleri	s. 103
Tablo 2: AP Yeşil Grup Kompozisyonu	s. 136
Tablo 3: Avrupa Yeşil Partisi'ne (EGP) Tam Üye Olan Partiler	s. 141
Tablo 4: Yeşil Partilerin AP Seçimlerinde Aldığı Oy Oranları (%)	s. 144

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrası doğan kuşağın gençleri yerleşik siyasaya, önceki kuşağın değer yargılarına, maddiyata, savaşa, ırkçılığa, ayrımcılığa, doğanın sömürüsüne isyan etmiş; bu isyanı sokaklara inerek göstermiş; daha önceki dönemlerde tanık olunmayan eylem tarzları ve kendilerini ifade ediş biçimleriyle etkisini kuşaklar boyu sürdürecektir bir dönüşüme yol açmışlardır. Bu dönüşümün en önemli meyvelerinden biri ise “yeşiller” olmuştur.

Yeşiller altmışlar ve yetmişlerin toplumsal hareketlerinin dönüşüm süreci sonrası Batı’nın varsıl ülkelerinde ortaya çıktı. Seksenlerden itibaren hem medyanın hem toplumun hem de bilim dünyasının çok ilgisini çekti; üzerine sayısız çalışma yapıldı. Elde ettikleri seçim başarıları diğer ülkelere de etki etti, ilham kaynağı oldu. Dünya çapında yüze yakın yeşil parti kuruldu. Yeşiller hakkında kitaplar, makaleler, tezler yazıldı; araştırmalara konu oldu.

Bu çalışmada da tüm dünyayı etkileyen bu sosyal ve siyasal olgu incelenecek ve bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Konunun genel başlığı “yeşiller” olmasına karşın odaklanılacak noktalar “yeşil hareketlerin tarihsel gelişimi ve siyasal seyri; her bir AB üyesi ülkede neden ve nasıl ortaya çıktığı; toplumda yarattığı etki; geçirdiği değişim ve dönüşümler; partileşme ve kurumsallaşma süreci ile AB bütünleşmesindeki pozisyonları” olacak. Her bir üye ülke özelinde yeşil hareketlerin gelişiminde rol oynayan faktörler tespit edilip bir kıyaslama yapılacaktır.

İlk kez “yeşil” sözcüğünü parti isminde kullanan Alman Yeşilleri (Die Grünen) olmuştur. “Yeşiller” ismi Alman Yeşiller Partisi’nin vekillerini, üyelerini tanımlamak için kullanılmış olsa da küresel çapta çevrecileri, ekolojistleri, doğaseverleri, yeşil parti mensuplarını kapsayan bir ifadeye dönüşmüştür. Buna ek olarak çevreciler ile ekolojistler gibi; ekoloji hareketi, yeşil hareket ve çevre hareketi de özünde farklı anlamlar taşıyalar da birbirlerinin yerine kullanılan sözcükler olagelmıştır. Bu sebepten ötürü başlangıçta -anlam karmaşasını önlemek için- belli anahtar kavram ve terimler açıklanacak; akabinde ekolojik tahribatın tarihsel olarak bir resmi çıkartılacak; düşünce ve bilim dünyasında “çevre konusunun”, “ekolojik tahribatın” geçtiği eserler, çalışmalar, yazılı metinler ortaya konup “çevre” ile ilgili tarihi vakalara değinilecektir. Ekoloji hareketi için dönüm noktası olarak sayılabilecek “Sanayi

Devrimi” ve modern yeşil düşüncenin başlangıç yılları olarak kabul edilen altmışlar iki alt başlık halinde ele alınıp 1986 Çernobil Faciası ile tarihsel aktarım sonlandırılacaktır.

Çernobil’in bir “son” olarak seçilmesinin temel sebebi sadece insanlığın yaşadığı en büyük felaketlerden biri olması değil; yeşil partiler için bir dönüm noktası teşkil etmesidir. Çernobil’den önce de sonra da (Örneğin 1984’te Hindistan Bhopal’de meydana gelen endüstriyel kaza ya da 2011’de Japonya’da deprem ve tsunami sonrası Fukushima nükleer santrallerinde gerçekleşen radyoaktif sızıntı) felaketler yaşanmış; çok büyük korku, tepki, kaygılara neden olmuş ama hiçbiri Çernobil’in yarattığı farkındalığı ve sonrasındaki süreçlere etkisini onun kadar hissettirmemiştir. Çernobil, ardından yaşanan süreçlerde birçok ülkede (özellikle nükleer santrale sahip olanlarda) çok güçlü bir nükleer karşıtı hareketin oluşmasına sebebiyet vermiş; eski Doğu Bloku ülkelerinde rejimlerin yıkılmasında katalizör vazifesi görmüştür. Yeşil hareketin yıllar boyunca sergilediği nükleer karşıtı tavrın nedenine en büyük kanıt Çernobil olmuştur. Bu felaket sonrası oluşan “farkındalık ve öfke” yeşil partilere olan ilginin hem artmasına hem de oya dönüşmesine; olmayan ülkelerde ise yeşil partilerin kurulmasına yol açmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde siyasal ekolojiye giriş yapıp bilim alanında kullanılan bir terimin nasıl politikleştiğine ve bir ideoloji haline nasıl geldiğine tanıklık edilecek; yeşil partilere ve bu partilerin üye-seçmen profillerine bakılacaktır. Ardından yeşiller dört gruba ayrılacak (Batı Avrupa, Kuzey Avrupa, Güney Avrupa ve Doğu Avrupa); coğrafi olduğu kadar siyasi de olacak olan bu gruplandırmada benzer siyasal, kültürel, sosyoekonomik geçmişe sahip olan ülkeler bir araya getirilecek ve “Yeni Toplumsal Hareketler” teorilerinin ve postmateryalizm tezinin kılavuzluğunda -her bir ülke özelinde- yeşil hareket ve partiler değerlendirilecektir. Bundaki amaç geliştirilen “toplumsal hareketlilik” yaklaşımlarının ve postmateryalizm tezinin denek olarak aldığımız ülkelerdeki yeşil hareket ve partileri açıklayıp açıklamadığını görmek ve Doğu-Batı ekseninde “toplumsal hareket ve gösterilere katılım” olgusunun farklılığını ortaya koyabilmektir. Bunu ortaya koyarken Doğu Bloku’nun çöküşünde (Kimi düşünürler tarafından 1989 Devrimleri olarak da bahsedilen süreçte) yeşillerin oynadığı başat role de odaklanılacaktır.

Tezin üçüncü ve son bölümünde Avrupa Birliği ve yeşiller arasındaki tarihsel ilişkidten bahsedilip çatı örgüt olan Avrupa Yeşil Partisi sınanacaktır. Parti içinde yaşanan paradigma değişimine ve politik tercihlere-önceliklere bakılacak; özellikle AB bütünleşmesi açısından yeşillerin konumundaki kırılmalar ve AB projesine yaklaşımları sorgulanacaktır. Bu sorgulamalar entegrasyon teorileri üzerinden değil yeşillerin “entegrasyon” konusunda geçirdiği tarihsel değişim üzerinden yapılacaktır. Tüm bunların ardından ulaşılan sonuçlar ile çalışma sonlandırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR VE TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. YEŞİL HAREKETLER

Altmışlı yıllarda kapitalist Batı'nın varsıl ülkelerinde doğan; siyasal, sınıfsal, ahlaki açıdan çevre tahribatına ve ekolojik yıkıma dikkat çeken; ekonomik büyümenin gezegenin sürdürülebilirliğine zarar verdiği gerçeğinden hareketle sosyal ve siyasal değişim talebini dile getiren yeşil hareketlerin neye işaret ettiğini ortaya koymak için belli kavram ve terimlere bakılmasında fayda vardır. Yeşil denince akla gelen çevre, doğa, ekoloji, ekosistem, çevrebilim, yeşiller, çevre hareketi, ekoloji hareketi birbiriyle yakından alakalı terim ve kavramlar olsa da ve hatta çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılsalar da aralarında birtakım nüanslar bulunmaktadır. Yine aynı şekilde çevreci ile ekolojist, ekolojizm ile çevrecilik kelimeleri de zihinlerde yakınlık hissi uyandırsa da -ki bu yakınlık doğrudur- mevcut çevre sorunlarının tarif ve çözümlerinde tamamıyla farklı yaklaşımlar sunmalarından ötürü birbirlerinden ayrılırlar. Bu da doğal olarak yeşil siyasette değişik düşünsel yönelimlerin var olmasına sebebiyet verir. Kavram kargaşasına yol açmamak için aşağıda birbirine yakın görünen bu sözcükler açıklanmış; hem çalışmanın hem de yeşil düşünce dünyasının daha net anlaşılmasına çalışılmıştır.

1.1.1. Ekoloji

Ekoloji, cansız doğal çevre ile bu çevre içinde yaşamlarını sürdüren canlıların hem kendi aralarındaki ilişkiyi hem de çevreleri ile olan ilişkisini inceleyen bilim dalının adıdır. Bu terimi ilk olarak 1866'da zoolog Ernst Haeckel *Organizmaların Genel Morfolojisi* (Generelle Morphologie der Organismen) adlı kitabında Yunanca *Oikos* (ev) ve *Logos* (bilim) köklerinden türeterek kullanmış ve bu terimin bilimsel bir disiplini nitelemesi yönünde ilk adımı atmıştır.¹

¹ Michael Allaby, **Ecology: Plants, Animals, and the Environment**, Facts on File, New York, 2010, s. 102.

Bilimsel çalışmalar dahil olmak üzere; Türkçede çoğunlukla ekoloji için “çevrebilim”, az da olsa “ortambilim” terimi kullanılır. Ama içerisinde ekoloji teriminin tanımında anahtar olan “ilişki” kelimesini çağrıştırmadığından ötürü Türkçe tam karşılığını vermez. Çevrebilim için İngilizcede *environmental sciences* kullanılırken; bu terimler ekoloji teriminin ifade ettiği bilimden farklıdır. Henüz üzerinde mutabakata varılmış bir sözcük mevcut değildir.² Son yıllarda en sık kullanılan ve Türkçe “ekoloji” olarak okunan kelime bu çalışmada kullanılacaktır.

Ekoloji, Doğa Bilimleri’nden biyolojinin altında bir disiplin olarak kategorize edilse de disiplinlerarası bir alandır. Tüm canlıların ilişkilerini sürdürdüğü ortamı çevresi olarak kabul edersek eğer ekolojinin çalışma sahasının büyüklüğü ve temas hâlinde olacağı diğer bilim dallarının fazlalığı şaşırtıcı olmasa gerektir. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar bilim dünyasında geride kalan bu dal nüfus, çevre, gıda gibi sorunların baş göstermesiyle birlikte değer kazanmış; fikir akımları ve toplumsal hareketlerin kavramsal altyapısının temel taşlarından biri haline gelmiştir. Ekoloji doğa bilimleri ile doğmuş ama günümüzde ağırlıklı olarak sosyal bilimler içerisinde ilerlemektedir.

1.1.2. Ekosistem

Ekoloji biliminin temel kavramlarından birini *ekosistem* oluşturur. Ekosistem belirli bir bölgede (ya da küresel ölçekte) canlıların varlıklarını ve gelişimlerini birbirleriyle ve cansız çevreleriyle bir uyum ve süreklilik esasında devam ettirdiği, karşılıklı alışverişin olduğu düzenin adıdır. Düzen, kendi içindeki çeşitliliği devam ettirmek ve türlerin nesillerinin sürmesini bir uyum dâhilinde sağlamakla görevlidir. Bu düzendeki canlı ve cansız çevre unsurları birbirlerine bağlı ve etkileşim hâlinindedir; hiçbirisi bir diğerinden bağımsız değildir. Bu etkileşim bir sistem içerisinde gerçekleşir; bütün ve doğaldır. Bu unsurların birbirleriyle yaptıkları alışverişe de *ekolojik ilişki* adı verilir. Bu ekolojik ilişki içinde; çok hassas bir ayar barındırır. Her bir parça ayrı bir işleve ve göreve sahiptir. Bir şeyin “sistem” özelliği göstermesi “ayrı ayrı görev yapan

² Orhan Sevgi, “Ecology Teriminin Türkçe Karşılıkları Üzerine”, *Avrasya Terim Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, 2015, s. 27.

parçalardan oluşan bir bütün” olması demektir.³ Yani parçalardan biri bozulur ya da halkalardan biri koparsa her sistem gibi ekosistem de işlevini sağlıklı olarak yerine getiremez. Ekosistemdeki, yani bu denge sistemindeki “bozulma” da sistemde doğal olarak yaşayan canlı türlerinin nesillerini sürdürmesini engeller.

Açık bir sistem olan ekosistemlerde yaşam; enerji akışı ve besin döngüleriyle devamlılığını sağlar. Doğal düzende sürekli, dengeli bir madde ve enerji döngüsü vardır. Ekosistemi oluşturan cansız varlıklar (inorganik ve organik maddeler), primer üreticiler (yeşil bitkiler), tüketiciler (bitkisel ve hayvansal maddeleri yiyenler), ayrıştırıcılar (bakteri ve mantarlar) bu döngüyü sağlarlar. Bunlardan birinde bozulma ya da yok olma gerçekleşirse ekosistemdeki diğer unsurlar da bundan etkilenir. Ekosistemde meydana gelen tahrifat bir bütün olan çevrenin yapısını ve işleyişini olumsuz etkiler. Birinin azalması diğerinin de azalmasına neden olur. Madde döngülerinin gerçekleşmesi zorlaşır. Canlıların tamamı madde döngüsünün bir parçasıdır. Her canlı her maddeyi sentezleyemez. Canlı grupları birbirine besin zinciri ile bağlı olduklarından ötürü herhangi birinin zarar görmesiyle, madde ve enerji döngüsündeki bu zincirler kırılmakta, canlılar arasında var olan karşılıklı etkileşim bozulmaktadır. Bu yüzden de canlı organizmalar yaşamlarını devam ettirebilmek için birbirlerine muhtaçtır.⁴

1.1.3. Çevre

Çevre, canlıların etkileşimde bulunduğu, dış tesirlere açık ortamın adıdır. İçinde herhangi bir insan ya da insan faktörünün bulunmadığı, tüm diğer canlı ve cansız varlıkların oluşturduğu ortamı “Doğa” diye tarif edersek eğer “Çevre”yi de insan ve doğanın bileşkesi olarak tanımlayabiliriz.⁵

Doğal, toplumsal, kültürel dış koşullar bir bütün olarak canlıların varlığını etkiler. İşte bu canlıların içinde yaşamını sürdürdüğü ortam doğal yollarla ya da insan kaynaklı olarak bozulabilir. Yani depremler, seller, arazi kaymaları, yanardağ

³ Chris Maser, **Social-Environmental Planning: The Design Interface Between Everyforest and Everycity**, CRC Press, Boca Raton, 2010, s. 239.

⁴ Sven Erik Jørgensen (Ed.), **Ecosystem Ecology: A Derivate of Encyclopedia of Ecology**, Elsevier, Amsterdam, 2009, ss. 8-9.

⁵ Gabriela Kütting, **Environment, Society, and International Relations: Towards More Effective International Environmental Agreements**, Routledge, London, 2000, ss. 98-99.

patlamaları, kuraklıklar (doğal afetler) bu bozulmada rol oynayabildiği gibi; nüfus, sanayileşme, doğal kaynakların bilinçli veya bilinçsiz aşırı kullanımı (beşerî tahribatlar) da rol oynayabilir. Doğal afetler bozulmada etkili olsa bile asıl büyük tahribatın sorumlusu insandır. Bir ilişkiler ağı olan çevrenin bozulması ve ardından ortaya çıkan sorunlar ekseriyetle insanoğlunun doğal dengeleri tahrip etmesinden kaynaklıdır.⁶

İnsanın yaşadığı çevresiyle değişen ilişkisinden kaynaklanan sorunlar zamanla bir hassasiyetin doğmasına sebebiyet vermiş; artarak gelişen kamuoyu duyarlılığı bir akımın ismi haline gelmiştir. “Çevrecilik” diye adlandırılan bu akımın özünü yaşam kalitesi ve doğanın korunması teşkil eder. Korumacılık, bu anlayışın temelini oluşturur. Özellikle çevrenin kirlenmesi neticesinde kirliliğin direkt olarak insan hayatına etki etmeye başlaması hassasiyeti yüksek noktalara çıkarmıştır.⁷

1.1.4. Ekosfer/Biyosfer

Ekosfer ve biyosfer genellikle birbirlerinin yerine kullanılan terimlerdir. Biyosfer ilk kez jeolog Eduard Suess tarafından “dünyayı saran, yaşamın hüküm sürdüğü tabaka”yı tanımlamak için kullanılmıştır.⁸ Biyota (Hayvanlar, bitkiler, mantarlar, mikroplar) bu tabakayı oluşturur. Ekosfer de buna benzer biçimde dünyadaki tüm canlıları kasteder ama bu canlıların cansız çevreleriyle (toprak, taş, hava ve su) olan bağları konusunda daha güçlü bir anlam barındırır.⁹ Bir bütün olarak Ekosfer küresel ekosistemin adıdır.¹⁰

⁶ Jane Roberts, **Environmental Policy**, 2nd ed., Routledge, New York, 2010, s. 40; Stanley E. Manahan, **Environmental Science and Technology: A Sustainable Approach to Green Science and Technology**, 2nd ed., CRC Press, Boca Raton, 2007, s. 404.

⁷ Angela G. Mertig, “From Conservationists to Environmentalists: The American Environmental Movement”, **Cultural Dynamics of Climate Change and the Environment in Northern America**, (Ed. Bernd Sommer), Brill, Leiden, 2015, ss. 65-66.

⁸ Fritjof Capra, **The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems**, Anchor Books, New York, 1997, s. 33.

⁹ Ernest Callenbach, **Ecology: A Pocket Guide**, Rev. and Exp. ed., University of California Press, Berkeley, 2008, s. 18.

¹⁰ Robert J. Huggett, “Ecosphere, Biosphere, or Gaia? What to Call the Global Ecosystem”, **Global Ecology and Biogeography**, Cilt:8, Sayı:6, 1999, s. 425.

1.1.5. Bir İdeoloji Olarak Ekoloji

Ekolojizm ekoloji kavramının bütüncül bakış açısına sahip olarak insanın doğa ile kurduğu ilişkinin sorunlu bir ilişki olduğu ve çevre sorunlarının sadece insanlar değil diğer varlıklar üzerinde de etkisi olduğunu belirten; salt “çevre korumanın” ekolojik krize çözüm olamayacağını savunan bir düşüncedir.¹¹

İnsan odaklı bakış açısı ile çevre sorunlarını mevcut rejimin içinde çözmeye çalışan çevreci yaklaşımların aksine doğa merkezli bütüncül bir yaklaşım ve yeni ahlaki parametrelerle çözüme yönelik bir harekettir. Andrew Dobson’a göre çevreciler, çevreyi mevcut siyasi ve ekonomik uygulamalar ışığında yönetsel bir yaklaşımla ele alır ve teknolojiyle çevre sorunlarının çözülebileceğini savunurlar.¹² Ekolojistlerde ise bütüncül bir bakış hâkimdir ve insan yerine doğa merkezdedir. Sorunlara yapısal bakılır ve eleştiri mevcut yapıya yönelir. Ekolojistlerin ve çevrecilerin insan-doğa ilişkilerine bakışları, yaklaşımları, çevresel bozulmanın sebepleri üzerine görüşleri, önerileri ve çözümleri birbirinden farklıdır. Dobson ekolojizmi siyasi bir ideoloji olarak görürken çevreciliği ideoloji kategorisine sokmaz.¹³ Andrew Heywood da Dobson gibi ekolojizmi ideoloji olarak tanımlar ve ekolojizmin tüm diğer ideolojilerden niteliksel olarak farklı olduğunu savunur. İnsan ile doğal dünya arasındaki ilişkinin “radikal sosyo-politik değişim ve esaslı bir bakış açısı değişikliğine gereksinim duymasının” kendi çapında başlı başına bir ideoloji yarattığını söyler. Ekolojizmi ideolojik olarak geleneksel sağ-sol siyasi bandına oturtmaya ya da yerleşik doktrinlere ve felsefeye göre anlamaya çalışmaz. Ekolojizmi, çevreciliğin insan ihtiyaçlarını ve endişelerini önceleyen reformist yaklaşımından uzak tutar.¹⁴ Burada kavramsal olarak giriş mahiyetinde kısaca açıklamaya çalıştığımız ekolojizmin asıl tarif ve analizi yeşil partilerin ideolojisi bölümünde yapılacaktır.

¹¹ Robert Garner, **Environmental Politics: The Age of Climate Change**, 3rd ed., Palgrave Macmillan, Hampshire, 2011, s. 9.

¹² Andrew Dobson, **Green Political Thought**, 4th ed., Routledge, London, 2007, ss. 26-27.

¹³ Dobson, s. 4.

¹⁴ Andrew Heywood, **Political Ideologies: An Introduction**, 3rd ed., Palgrave Macmillan, London, 2003, ss. 266-268, 331.

1.2. ÇEVRE TAHRİBATININ TARİHSEL SEYRİ VE YEŞİL HAREKETİN DÜŞÜNSEL DAYANAKLARI

Açlık, susuzluk, canlı türlerinin yok olması, nüfus artışı, bitki örtüsünün ve toprağın tahrip edilmesi, hava kirliliği, asit yağmurları, suların kirlenmesi, kimyasal atıklar, küresel ısınma-iklim değişimi, çarpık kentleşme gibi meseleler günümüze ait olgular gibi görünseler de kökenleri çok eskiye dayanan ve canlıların yaşamında büyük etkileri olan hadiseler olarak tarihte vuku bulmuştur. Bu meseleleri ortaya çıkaran süreçlerin bir tarihsel gelişimi bulunmaktadır. İnsanoğlunun çevresi ile olan ilişkisindeki bu tarihsel süreç, yalnızca yerkürenin maruz kaldığı yıkımın sürekliliğini değil, yeşil hareketi ortaya çıkaran temel mevzuları anlamak açısından da önem teşkil eder.

İnsan evriminin en önemli dönüm noktalarından birini “ateşin keşfi”, daha doğru tabirle söylersek, “ateşin kontrol edilebilmesi” oluşturmuştur. Doğadaki tüm canlıların, hayatlarını idame ettirebilmek için çevre koşullarına uyum göstermesi gerekirken; ateşin kontrolü insanı diğer canlılardan ayırmış ve doğal yaşam dengesinde farklılıklar yaratmaya başlamıştır. Güney Afrika’da yer alan *Wonderwerk* mağarasındaki buluntular ışığında; yaklaşık 1 milyon yıl öncesinden ateşe hükmedebildiği düşünülen insan,¹⁵ bu süre zarfında doğaya karşı verdiği varolma savaşında avantaj elde etmiştir. İsteddiği an ateşe ulaşabilmesi hem kendi hem de dünya tarihi açısından büyük bir dönemeç olmuştur. Maddi yaşam koşulları esaslı bir biçimde değişikliğe uğramış, insanın doğayla olan ilişkisinde ateş baskın bir güç haline gelmiştir. Ateş, insanı her iklimde yaşayabilen bir canlı haline getirmiş ve tüm dünyaya yayılabilmesinin imkânını sağlamıştır. Daha önce hiçbir canlıda olmayan bir “silaha” sahip olması diğer türlerle olan ilişkisini de derinden etkilemiştir.

Ateşi kullanabilme vasfını kazanmasının neticesinde “ilkel” insan, hayvan dünyasından kesin olarak ayrıldı. 72 bin yıl kadar önce, mühendislikte “ısıtma işlemi” olarak bilinen yöntemi kullanarak, etrafındaki nesneleri alıp ihtiyaçlarını karşılayacak başka bir forma dönüştürebilmeye başladığı tahmin edilen insanoğlu;¹⁶ ısınma,

¹⁵ Francesco Berna ve diğerleri, “Microstratigraphic Evidence of in Situ Fire in the Acheulean Strata of Wonderwerk Cave, Northern Cape Province, South Africa”, **Proceedings of the National Academy of Sciences**, Cilt:109, Sayı:20, 2012, s. 1215.

¹⁶ Kyle S. Brown ve diğerleri, “Fire As an Engineering Tool of Early Modern Humans”, **Science**, Cilt:325, Sayı:5942, 14 Ağustos 2009, s. 859.

aydınlanma, yemek pişirmenin yanında alet yapımı için de ateşten faydalanmaya başladı. Doğaya karşı hükmetme kapasitesi arttı; doğa ile arasındaki ilişki başka bir boyuta taşındı.

Ateş insanın sadece korunma, aydınlanma, beslenmesine değil kendi türüne ve çevresine de zarar verebilme potansiyelini arttırmasına yol açtı. Ateşin keşfiyle birlikte kirlenmede, çevre tahribatında daha önceleri çok sınırlı olan insan etkisi büyük oranlarda kendini göstermeye başladı. Örneğin Avustralya kıtasında 40 bin yıl kadar önce Aborjinlerin ormanları temizlemek için ateşi yoğun bir şekilde kullanması,¹⁷ bu artan potansiyeli göstermesi; hem de yerküre üzerinde uyguladığı tahribatın ne kadar geriye gittiğini gözler önüne sermesi açısından önem teşkil eder.

Yerleşik hayata geçiş ve ilk şehirlerin kurulmasıyla birlikte insanoğlu çevresini büyük çaplı değiştirmeye ve dönüştürmeye başladı. Gerek tarım alanları açmak gerekse konut yapımı için gerekli ahşap malzemenin sağlanması maksadıyla ormanlar tahrip edilmeye başlandı. Ekosistem tamamıyla başka bir döngüye girdi. Doğa ve insan arasındaki ilişki biçiminin değişip dönüşmesiyle yeryüzündeki canlı yaşamı mümkün kılan mevcut dengelerde sarsılmalar yaşanmaya başladı.

1.2.1. İlk Metinler, Düşünce Dünyası ve Tarihi Vakalar

İnsan eliyle yaratılan ekolojik krizler, çevrenin tahribi, çevre hakkındaki yazılı metinler, çevre bahsinin geçtiği eserler, düşünce dünyasındaki anlatılar, tarihi vakalar yeşil düşüncenin dayanaklarını oluşturması açısından bir kümülatif bilgi dağarcığı meydana getirir ve nedensellik ilişkisi içinde anlaşılması için bizlere bir zemin sağlar. İnsan faktörlü tahribatın ekosistem üzerinde etkin hale gelmesi ve sonuçlarının canlı yaşamına tesiri de dolayısıyla yeşil hareketin ekolojik dayanaklarından biri olarak karşımıza çıkar.

Yeşil düşünce tarihsel olarak iki evreye ayrılabilir: 60'lar öncesi ve sonrası. Yeşil düşüncenin erken dönem kaynakları ekolojist ve hatta yeşil de olsa “tarih öncesi”

¹⁷ Aborjinler, ağırlıklı olarak yol açmak (hem yoğun ormanaltı bitki örtüsünden hem de çalılardan içlerindeki yılan ve haşarattan kurtulmak; bu sayede oluşan açık alanda daha rahat ve güvenli gezinebilmek) ve avlanmak (ağaçların yardımıyla gizlenen hayvanları ortaya çıkarmak) amacıyla ormanları yakmışlardır. Bkz. Christian A. Kull, “Landscapes of Fire: Origins, Politics, and Questions”, **Handbook of Landscape Archaeology**, Left Coast Press, California, 2008, s. 426; Aaron M. Petty, “Introduction to Fire-Stick Farming”, **Fire Ecology**, Cilt:8, Sayı:3, Aralık 2012, ss. 6-7.

olarak nitelendirilebilirken; 60'lı yıllar, özelde 1968 senesi, başlangıç kabul edilip çağdaş yeşil düşüncenin doğuşu olarak tanımlanabilir.¹⁸ Bu minvalde yeşil düşüncenin “tarih öncesi” kısmını sadece fikir ve siyasi düşünceler tarihinde yer alan düşünürlerin çevre ile alakalı meselelere nasıl ve hangi ağırlıkta baktığını incelemekte değil, aynı zamanda, 60'lara gelene kadar yerkürenin tanık olduğu tahribatları ve tarih boyunca karşılaşılan çevre ile alakalı olayları görmekte de konunun bütününe hâkim olmak açısından fayda vardır.

Çevre ve insan arasındaki ilişki, gündelik yaşamda edinilen olumlu ve olumsuz tecrübelerin etkisiyle, yazın ve düşünce dünyasına tesir etmiştir. Doğa ile karşılıklı etkileşimin sonucu olarak insanoğlunun yaşadıkları maddi ve manevi birikimini oluşturmuştur. İnsanın özelde doğa, genelde çevresiyle olan ilişkisi metinlere konu olmuştur. Sözlü/yazılı edebi metinlerden düşünür ve bilim adamlarının çalışmalarına kadar olan geniş bir yelpazede insan-çevre olgusuna ait mevzular büyük yer kaplamıştır.

Ekosistemi oluşturan canlı ve cansız varlıkların oluşturduğu bütünselliğin içinde yaşanan aksaklıklar her bir varlığın yaşamında yıkıcı etkiler gösterir. Gerek insanın gerekse doğanın yaşamsal faaliyetlerinin tahrifi anlamına gelecek bu etkilerin farkına -sanılanın aksine- son yüzyılda varılmamıştır. İnsanın doğa üzerindeki tahrifatının sonuçlarının kendisi açısından büyük felaketler yaratabileceği fikri ve endişesi tarih öncesi devirlerden itibaren kendine yer bulmuştur. Sadece modern çağın insanına özgü bir farkındalık değildir bu. Örneğin, Mezopotamya topraklarının ve tarihin en eski yazılı destanlarından Gılgamış'ta (yaklaşık 5000 yıl kadar önce) bu farkındalığa tanık olabiliriz. Kral Gılgamış ve arkadaşı Enkidu'nun “Humbaba” adlı devi öldürüp koruyucusu olduğu ormanı tahrip etmelerinden dolayı duydukları pişmanlık çevre bilincinin en eski örneği olarak karşımıza çıkar.¹⁹ Bu pişmanlık sadece tinsel, uhrevi boyutu olan bir duygu ya da bir hikâyede tesadüfen karşımıza çıkan bir bahis değildir. Destanın alt metninde doğaya karşı geliştirilmiş bir sorumluluğun, bir ahlakın varlığı da ortaya konur.

¹⁸ Ümit Şahin, “Yeşil Düşünce”, **Yeşil ve Siyaset: Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar**, (Ed. Orçun İmga ve Hakan Olgun), Lotus Yayıncılık, İstanbul, 2012, ss. 24-25; Ümit Şahin, “Yeşil Politika: Radikal Reformizm, Pasifizm ve Ekolojik Muhalefet”, **Yeni Sol Yeni Sağ**, (Ed. Armağan Öztürk), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010, s. 223.

¹⁹ Farouk N. H Al-Rawi ve A. R. George, “Back to the Cedar Forest: The Beginning and End of Tablet V of the Standard Babylonian Epic of Gilgameš”, **Journal of Cuneiform Studies**, Cilt:66, 2014, s. 74.

Doğanın tahribi, vicdani ve ahlaki bir mesele olmasının yanında, sosyoekonomik etkileri de olan; çatışmalara da yol açan bir olgudur. Misal, canlı yaşamın temel kaynağı olan suyun kirletilmesi ve israf edilmesi, doğanın tahribinde ve ekolojik dengenin sarsılmasında rol oynayan önemli faktörlerden biri olduğu kadar ihtilaf yaratıcı etkiye de sahiptir. Suyun “kısıtlılık” hali ve “aşırı kullanımı” (özellikle tarım toplumlarında) anlaşmazlıkları da beraberinde getirmiştir. Bu kıt ve değerli kaynağın paylaşımı yüzünden M.Ö. 2500’de Sümer şehirlerinden *Lagaş* ve *Umma* arasında yüzyıl sürecek çatışmalar yaşanmış;²⁰ uzun süren bu çatışmalar daha sonraları su ile ilgili düzenlemelerin getirilmesine yol açmıştır. Su kaynaklı anlaşmazlıklar, M.Ö. 1790 civarında Babil kralı Hammurabi’nin adıyla anılan kanunlarda düzenlemelerin yapılmasına sebep olmuş; su hırsızlığı, suyun paylaşımı, sulama sistemleri ile ilgili normlar oluşturulmuştur.²¹ Babil’de su kullanımı (gümrük hizmetleri, karayolu ve nehir taşımacılığı alanlarında olduğu gibi) bir tarifeyle bağlanmıştır.²² Böylelikle “doğanın” insan tarafından bir *meta* haline dönüştürülmesinin yasal mevzuatı da ilk kez oluşturulmuştur denebilir. Su ise artık tam anlamıyla bir meta halini almıştır.

Mezopotamya’da tarım alanları da insan eliyle gerçekleşen yıkımdan payını almıştır. Yaklaşık 3800 yıl kadar önce Sümer kentleri aşırı sulama yüzünden toprağın tuzlanarak çöllenmesi sorunuyla karşılaşmış ve Sümer medeniyetinin çöküşündeki önemli sebeplerden biri de bu “tuzlanma” meselesi olmuştur.²³ Sadece bilinçsiz bir biçimde verilen zarar değildir insanın doğaya yaptığı. Coğrafyacı Pausanias (2. yy) “Yunanistan’ın Tasviri” adlı eserinde Atinalı devlet adamı Solon’un (M.Ö. 560-600), şehrin kuşatmasında strateji olarak, içme suyunun sağlandığı *Plistus* nehrini *Helleborus* bitkisiyle zehirlediğinden; insanların bu suyu içmeleri sonucunda şiddetli ishale maruz kalıp, şehrin surlarını koruyamadıklarından bahseder.²⁴ Kasıtlı doğa tahribatlarından biri olarak antik dünyada gerçekleşen bu olay; insanın çevresi ile olan

²⁰ Haleh Hatami ve Peter H. Gleick, “Conflicts over Water in the Myths, Legends, and Ancient History of the Middle East”, **Environment: Science and Policy for Sustainable Development**, Cilt:36, Sayı:3, 1 Nisan 1994, s. 10.

²¹ Hatami ve Gleick, s. 11.

²² Claude Hermann Walter Johns, “Babylonian Law”, **Encyclopaedia Britannica**, 1911.

²³ Thorkild Jacobsen ve Robert M. Adams, “Salt and Silt in Ancient Mesopotamian Agriculture”, **Science**, Cilt:128, Sayı:3334, Kasım 1958, s. 1252.

²⁴ Pausanias, **The Description of Greece**, Çev. Thomas Taylor, Cilt:3, Richard Priestley, London, 1824, s. 188.

ilişkisinde önceliğinin hangi tarafta olduğunun ve doğayı -kendi çıkarları söz konusu olduğunda- nasıl gözden çıkarabileceğinin örneği olarak da durmaktadır.

Yunan düşünür Plato da (M.Ö. 5. yy) çevre tahribatına dikkat çekenler arasındadır. Düşünür *Critias* adlı eserinde Attika'daki ağaçların kesilmesi sebebiyle toprak erozyonunun oluştuğunu; dağlardaki yumuşak ve verimli toprakların akıp gitmesi sonucunda da elde kalan arazinin “eriyip bitmiş hasta bir bedenden geriye kalan kemiklere” benzediğini söyler.²⁵ Bu dönemde ağaçlar ve toprak kaybı arasındaki nedensellik bilinmekte; doğanın maruz kaldığı yıkım artık çıplak gözle dahi görülüp teşhis konulabilecek durumdadır.

Plato ile aynı dönemde yaşamış düşünürlerden Xenophon ise doğaya daha farklı bir perspektiften bakmıştır. Xenophon'un doğaya karşı olan yaklaşımı hem romantik hem manevi hem de biraz pragmatisttir. Filozof, *Oeconomicus* adlı kitabında, toprağa/dünyaya tanrıçalık atfetmiş ve ona edilen hizmetin karşılığının misliyle geri döneceğini salık vermiştir.²⁶ Xenophon'un toprağa yüklediği anlam tarımın toplum hayatındaki öneminden kaynaklanmaktadır. Tarımı sanatın, bilimin ve medeniyetin anası olarak görür. İşte tüm bu önem atfetmeler ve değerlendirmeler filozofların düşünce dünyasında ve eserlerinde insan-doğa ilişkisinin nasıl yer aldığını göstermesi açısından dikkate değerdir.

Çevre ile ilgili meseleler Antik Çağ düşünce dünyasını etkilediği kadar bilim dünyasını da etkilemiş; beraberinde bu meselelere çözüm bulma ihtiyacını da doğurmuştur. İnsan ekolojisi üzerine yapılan en erken çalışmalardan biri olan *Hava, Su ve Yer Üzerine*²⁷ adlı eserde Hipokrat (M.Ö. 5. yy) iklim ve gıdanın insan sağlığı üzerine etkileri ve sebep olduğu hastalıklardan bahsetmiş; sağlığın çevreden bağımsız düşünülemeyeceğine vurgu yapmıştır. Antik dönemde mevsimlerden iklimlere kadar birçok faktörün insan sağlığında etkili olduğu tespit edildiği gibi; insanların çalıştıkları çevrelerin de sıhhatlerine bir o kadar tesir ettiği çeşitli çalışmalarla ortaya konulmuştur. Bilhassa dönemin sanayisi olarak adlandırabileceğimiz atölyeler, imalathaneler, dökümhaneler çalışma koşullarının ve ortamlarının çok ağır olduğu yerlerdir. İşçiler yoğun bir şekilde üretimden kaynaklı ağır metallere maruz kalmakta;

²⁵ Plato, *The Dialogues of Plato*, Çev. Benjamin Jowett, 4th ed., Cilt:3, Oxford University Press, Oxford, 1953, ss. 793-794.

²⁶ Xenophon, *Memorabilia and Oeconomicus*, Çev. E. C. Marchant, William Heinemann, London, 1923, s. 405.

²⁷ Hippocrates, *On Airs, Waters, and Places*, Çev. Francis Adams, Wyman & Sons, London, 1881.

özellikle madenler ve atölyelerde havanın kalitesindeki düşüklük solunum problemlerine yol açmaktadır. Bu duruma Kolofonlu şair ve tıp adamı Nicander (M.Ö 2. yy) *Alexipharmaca* adlı eserinde değinmiş; kurşun zehirlenmesinden ve bunun insan sağlığına zararlarından bahsetmiş; hatta ona “ölümcül beyaz kurşun” diyerek lanet etmiştir.²⁸ Bu sağlıksız çalışma koşulları işçilerin çalıştığı hemen hemen tüm yerler için geçerlidir. 1. yy’da yaşamış Romalı bilim adamı Gaius Plinius Secundus da dönemine ait bilgileri ve bilimleri derlediği *Doğa Tarihi* (otuz yedi ciltten oluşan tarihin bilinen ilk ansiklopedisi) adlı yapıtında bu sıkıntıları konu edinmiş; çevrenin hayvanlar üzerine etkisinden madenlerde çalışan işçilerin sağlık sorunlarına kadar birçok mevzuya yer vermiştir. Plinius özellikle çalışma ortamının sebep olduğu problemlere değinirken -endüstriyel hijyen konusundaki en erken gözlemlerden biri olarak- zehirli gazlardan korunmak için “hayvan mesanesinden yapılmış maskeler”in atölyelerde kullanıldığından bahseder²⁹ ve işçilerin karşı karşıya olduğu tehlikeleri anlatır. Aynı şekilde tıp adamı Galen de (2. yy) Kıbrıs’ta bir bakır madeninde yaptığı gözlemleri anlatırken asit buharının olumsuz etkilerine ve işçilerin bu havayı solumasından ötürü dişlerini kaybettiğine değinir.³⁰ Bilhassa solunum problemlerinin bilim adamlarının yaptığı gözlem ve teşhislerden tedavi yollarına kadar birçok çalışmada mevzubahis edilmesi; çalışma koşulları, solunan havanın kalitesi ve yarattığı etkiler, mesleki hastalıklar, işçi sağlığı ve iş güvenliğinin dönemin insanları için nasıl bir sorun teşkil ettiğini göstermesi ve günümüze de projeksiyon tutması açısından kayda değerdir.

Genel kanı, çevre kirliliğinin ağırlıklı olarak sanayi devriminin sonucunda ortaya çıktığı³¹ yönünde olsa da Antik Roma’da da kirlilik önemli bir sorun olarak yaşamın içinde yer almaktaydı. Dönemin Roması’nda kirliliğin ulaştığı boyut edebiyatçıların bile eserlerinde konu edinilecek düzeylere gelmiştir. Romalı şairler şiirlerinde bu soruna değinmiş; kirlilik meselesini en yüksek perdeden eleştirmiştir.

²⁸ Christian Warren, **Brush with Death: A Social History of Lead Poisoning**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2000, s. 20.

²⁹ Pliny, **Natural History**, Çev. Harris Rackham, Cilt:9, William Heinemann Ltd., London, 1952, s. 93.

³⁰ Martin B. Stern ve S. Z. Mansdorf (Ed.), **Applications and Computational Elements of Industrial Hygiene**, Lewis Publishers, Boca Raton (Florida), 1999, s. 2.

³¹ Yapılan çalışmalar çevre kirliliğinin en çok İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bkz. Graciela Chichilnisky, “The Kyoto Protocol: Property Rights and Efficiency of Markets”, **Institutions, Sustainability, and Natural Resources: Institutions for Sustainable Forest Management**, (Ed. Shashi Kant ve R. Albert Berry), Springer, Dordrecht, 2005, s. 141.

Örneğin, şair Horatius (M.Ö. 1. yy) mısralarında Roma'nın dumanından ve gürültüsünden şikâyet etmiş; şehrin verimli tarım arazilerine doğru genişlemesine karşı çıkmıştır.³² İmparatorluk başkenti olması hasebiyle Roma daima bir çekim merkezi olmuş, yoğun göç almış ve artan nüfus neticesinde fiziksel kirlilik şehrin kaldıramayacağı boyutlara gelmiştir. Günümüzde sanayileşme ve konut ihtiyacının giderilmesi gibi nedenlerle tarım arazilerinin daralmasının ve bu çerçevede baş gösteren kentleşme ve kirlilik sorunlarının çok yeni olgular olmadığını Horatius'un dizeleri de ortaya koyar niteliktedir.

Antik dünyada ağırlıklı olarak kaynakların aşırı tüketilmesi neticesinde baş gösteren kıtlık; insanları kaynak tedariki konusunda alternatif çözümler bulmaya yöneltmiştir. Konutları ısıtmada, yemek pişirmede, ev ve tekne imalatında, dökümhane ve madenlerde kullanılan odun ormanların talan edilmesi sonucu kısıtlı hale gelmiş; alternatif tedarik yerlerinin de uzak olması fiyatının artmasına yol açmıştır. Bunun sonucunda antik dönemin insanları pahalı ve kısıtlı olanın yerine bedava ve bol olana; yani güneşe yüzlerini çevirmişlerdir.³³ Güneşin sağladığı enerjiyle evlerini ısıtmaya ve güneş ışınlarının yönüne göre evlerini inşa etmeye başlamışlardır. Hatta şehirleri kuruluş aşamasından itibaren güneş merkezli bir mimariye göre tasarlamışlardır. Kısmen *Olynthus* (Yunanistan) ve tam anlamıyla *Priene* (Anadolu) şehirleri, günümüzde güneş mimarisi diye adlandırılan tekniğe göre planlanmış şehirlerdendir.³⁴ İnsanoğlu ne zaman enerji temininde sıkıntıya düşse ilk aklına düşen güneş olmuştur. Bir enerji kaynağı olarak güneşten faydalanma fikri çalışmalara da konu olmuştur. 1. yy'da İskenderiyeli bilim adamı Heron güneş enerjisiyle çalışan pompalar geliştirmiş;³⁵ ne var ki bu çalışmaların ardılı teknik anlamda 18. yy'a kadar gelmemiştir. Daha çok konutların ısıtılmasında edinilen tecrübeyle yaygınlaşan güneş ısısından ve ışığından yararlanma hali Roma imparatoru Justinyen zamanında kamusal bir hak olarak da yasalaşmıştır. Komşusunun ışığını kesme veya daha yüksek bina inşa ederek onu güneşin sağladığı ısıdan mahrum

³² Horace, **Odes and Epodes**, Çev. Niall Rudd, Harvard University Press, Massachusetts, 2004, s. 213; J. Donald Hughes, **Environmental Problems of the Greeks and Romans: Ecology in the Ancient Mediterranean**, 2nd ed., Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2014, s. 163.

³³ Ken Butti ve John Perlin, **A Golden Thread: 2500 Years of Solar Architecture and Technology**, Van Nostrand Reinhold, Palo Alto (California), 1980, s. 3.

³⁴ Butti ve Perlin, ss. 10-11.

³⁵ Hero, **The Pneumatics of Hero of Alexandria**, Çev. Bennet Woodcroft, Taylor Walton and Maberly, London, 1851, s. 69.

etmenin önüne geçilmesi yönünde yasal teminatlar sağlanmıştır.³⁶ Yine aynı şekilde doğanın kendisinin hammadde olmasından kaynaklı; birey, toplum ve devlet arasında çıkan çatışmaların önüne geçmek ve doğa üzerinde iddia edilen egemenlik haklarının belirlenmesi için belirli normların oluşturulması gerekmiş; çevre ile ilgili kullanım, paylaşım ve mülkiyet sorunlarına, yine 6. yy'da Justinyen zamanında, Roma Hukuk külliyatının temel bir derlemesi olan *Corpus Juris Civilis*'un (Justinyen Kanunnamesi) eşya hukuku bölümünde cevap verilmiş ve ilk maddelerinden itibaren "egemenlik" hususunda net bir tavır ortaya konmuştur. İlk ve ikinci madde de şöyle söylenir: "Hava, su, deniz ve sahiller insanlığın ortak malıdır. Dolayısıyla kimse deniz kenarına gitmeyi yasaklayamaz (...) Bütün nehirler ve limanlar kamu malıdır. Bu yüzden nehirlerde ve limanda balık tutmak herkesin hakkıdır."³⁷ Hammurabi'den itibaren doğanın kullanımı ile alakalı belli normlar oluşturulmuş ve Justinyen'le birlikte doğa "eşya hukuku" kategorisine dâhil edilerek irtifak hakları tesis edilmiştir.

Henüz keşfedilmemiş olan "Yeni Dünya'da da doğanın tahripkâr kullanımı aynı Mezopotamya'da olduğu gibi bir uygarlığın çökmesine sebep olmuştur. Mayalar 8. yüzyıla gelinceye kadar oluşturdukları görkemli medeniyetlerini kendi elleriyle yok etmişlerdir. Tarım alanlarını genişletmek için ormanlarını tahrip etmeleri yağışların azalmasına ve iklimin değişmesine neden olmuş; bu ormansızlaşmanın sonucu uzun yıllar devam edecek olan kuraklıklar yüksek nüfuslu şehirlerin terkine ve bir daha aynı ışıltıyı yakalayamamasına yol açmıştır.³⁸

Ortaçağ'a gelindiğinde çevre sorunları yerel düzeyde de olsa bir vaka olarak kendine yer edinir. 1306 İngilteresi'nde kömür dumanından kaynaklanan hava kirliliği nefes almayı zorlaştıracak seviyelere ulaşmıştır. Kral 1. Edward, kömürün yanması sonucu ortaya çıkan gazların zehirli olduğunun anlaşılması üzerine; kömür kullananların idam cezasına çarptırılacağına dair bir kanun çıkartır ve en az bir kişinin idam edildiği kayıtlara geçer.³⁹ Kirliliğin insan hayatına yaptığı etkilerin anlaşılması

³⁶ Borimir Jordan ve John Perlin, "Solar Energy Use and Litigation in Ancient Times", **Solar Law Reporter**, Cilt:1, Sayı:3, 1979, ss. 592-594.

³⁷ Oliver J. Thatcher (Ed.), **The Library of Original Sources**, Editors ed., Cilt: 3, University Research Extension, New York, 1907, s. 124.

³⁸ Larry Peterson ve Gerald Haug, "Climate and the Collapse of Maya Civilization", **American Scientist**, Cilt:93, Sayı:4, 2005, s. 322; Heather Pringle, "A New Look at the Mayas' End", **Science**, Cilt:324, Sayı:5926, Nisan 2009, ss. 454-456.

³⁹ Eugene Ayres ve Charles A. Scarlott, **Energy Sources: The Wealth of the World**, McGraw-Hill, New York, 1952, ss. 20-21.

yaptırımların artmasına neden olmuşsa da ne Ortaçağ ne de Yeniçağ ve Yakınçağ İngilteresi'nde kömür kullanımının önüne geçilebilmiştir.

Hava kirliliği çevre meselesinde önemli bir yer işgal etse de meselenin bütünündeki parçalardan yalnızca bir tanesidir. İnsanlar hava kirliliğinin yanı sıra ormanların yok edilmesi, erozyon, suların kirlenmesi, toprakların verimsizleşmesi gibi kendisinin sebep olduğu başka tahribatlarla da çoğu zaman yüz yüze gelmiştir. Keşifler Çağı'nın başlamasıyla beraber ise çevre meselesinin boyutu değişmiş; türlerin ya da popülasyonların devamlılığını etkileyecek biçimde çevre değişime uğramaya, ekosistemde geri dönüşü olmayan farklılıklar yaşanmaya başlamıştır. Sahneye önce Portekizliler çıkmış; Atlantik'teki Azorlar ve Madeira gibi insansız adalar keşfedilip sömürgecilik döneminin kapısı aralanmıştır. İlk yerleşimciler tarafından çok sık ormanlarla kaplı olduğu için Portekizce "ağaç" anlamına gelen *Madeira* ismi verilen bu ada başlangıçta tarım yapmaya müsait değildir. Şeker kamışı ağırlıklı plantasyon tarımı yapılabilmesi için ormanlar ateşe verilmiş; günlerce sürecektir yangınlar adanın doğal bitki örtüsü ve doğasını neredeyse tamamen yok etmiştir. İklimin değiştiği adada yağışlar azalmış ve Afrika'dan getirilen kölelerle yapay sulama kanalları inşa edilerek tarım devam ettirilmeye çalışılmıştır.⁴⁰ Bu trajik durumu gözlemleyenlerden biri *Kristof Kolomb*'dur. Oğlunun kaleme aldığı anılarında Kolomb ormansızlaşmanın/ormansızlaştırmanın sonucunda Azorlar, Madeira ve Kanarya adalarının artık eskisi gibi yağmur ve nem almadığı tespitinde bulunmuştur.⁴¹ Anlaşıldığı kadarıyla yeni dönemin kâşif ve kolonyalistleri iklim ve bitki örtüsü arasındaki ilişkiyi bilmekte;⁴² doğanın tahrifinin hava durumuna etkisinin ve insan kaynaklı gerçekleşen bu yıkımın yarattığı ekolojik krizlerin farkındalığına sahip görünmektedir. Ekolojik yıkıma uğrayan bu adalar Amerika'nın keşfinin öncülü

⁴⁰ Michael Williams, **Deforesting the Earth**, University of Chicago Press, Chicago, 2006, s. 197; Richard H. Grove, **Ecology, Climate, and Empire: Colonialism and Global Environmental History, 1400-1940**, White Horse Press, Cambridge (UK), 1997, s. 45.

⁴¹ Fernando Colón, **The Life of the Admiral Christopher Columbus by His Son Ferdinand**, Çev. Benjamin Keen, Rutgers University Press, New Jersey, 1959, ss. 142-143.

⁴² Richard H. Grove *Kristof Kolomb*'un ormanlar ve yağmurlar arasındaki bağlantıyı M. Ö. 4. yüzyılda yaşamış filozof Theophrastus'un eserlerinden okumuş -en azından duymuş- olabileceği ihtimalini de göz ardı etmez. Bkz. Richard H. Grove, **Green Imperialism: Colonial Expansion, Tropical Island Edens and the Origins of Environmentalism, 1600-1860**, Cambridge University Press, 1995, s. 31. Theophrastus'un iklim, bitki örtüsü ve çevre üzerine olan değerlendirmeleri için ise bkz. J. Donald Hughes, "Theophrastus as Ecologist", **Environmental History Review**, Cilt:9, Sayı:4, 1 Aralık 1985, ss. 296-306.

olduğu kadar doğanın sömürgeleştirilmesinin ve küresel ekolojik tahribatın da bir ön deneyimi olmuştur.

Amerika'nın keşfi birçok problemi de beraberinde getirdi. Yeni kıtada bulunmayan hayvanların (başta at olmak üzere büyükbaş ve küçükbaş) gelmesi bitki örtüsünden iklime, yerli halkların kültüründen faunaya kadar ekosistemin tüm bileşenlerine zarar verdi. Alfred Crosby tarafından *Kolomb Takası* (Columbian Exchange) olarak adlandırılan bu “kıtalar arası değişim” Atlas Okyanusu'nun her iki yakasına da çok sayıda hayvan, bitki, tarım ürününün taşınmasına neden olmuştur. Özellikle bu takastan en çok (olumsuz olarak) yeni keşfedilen yerler etkilenmiştir. Yöreye özgü bitkiler yok edilmiş, binlerce kilometrekarelik alanlarda tek çeşit ürüne dayalı tarımının uygulanması endemik türlerin kaybolmasına ve erozyona neden olmuştur.⁴³ Sadece ürün değil çiçek hastalığı, sıtma, veba, kolera gibi salgın hastalıklar, mikroplar, parazitler de hayvan, bitki ve insanlarla yeni kıtaya taşınmıştır. Bu hastalıklara karşı hiçbir bağışıklığı olmayan on binlerce Amerikan yerlisi salgın hastalıklar nedeniyle ölmüştür.⁴⁴

Doğanın, hammadde ihtiyacının karşılayıcısı olmasından kaynaklı maruz kaldığı yıkıma daha önceleri bilim adamları, düşünürler, sanatçılar ve hatta yönetim kademesindekiler tarafından dikkat çekilmiş; çoğunun çalışmalarında, eserlerinde bu yıkımın direkt ya da dolaylı bahsi geçmişse de hiçbiri toplumun genelinde kendine bir yer bulmamış, belli bir tepki ya da çözüm talebi yaratmamıştır. İlk kez çevrenin tahripine karşı toplu bir şekilde tepki gösterenler Hindistan'ın *Jodhpur* şehrindeki köylüler olmuştur. 1730'da kralın yaptırdığı bir inşaata gerekli odunu temin etmek için askerlerin ağaçları kesmeye başlaması isyanın fitilini ateşlemiş; *Amrita Devi* adındaki Bişnoi dinine bağlı bir kadın ve ailesi ağaçlara sarılarak askerleri durdurmaya çalışmışsa da sonunda katledilmişlerdir. Haberin yayılmasıyla Bişnoi dininin diğer mensupları da aynı yönteme başvurup ağaçlara sarılmış ve 363 kişi aynı akıbete maruz

⁴³ Alfred W. Crosby, **The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492**, Greenwood Press, Connecticut, 1973, s. 211.

⁴⁴ Crosby, s. 40. Burada akla “Eğer bu bir takas ise; bu takastan etkilenen kesim neden eski dünya olmamıştır?” sorusu gelebilir. Crosby bu takastan Avrupalı göçmen organizmaların baskın ve galip çıkmasını “agresif, fırsatçı ve neolitik çağdan beri rekabetle bilenmiş” olmalarına bağlar. Bkz. Alfred W. Crosby, “Ecological Imperialism: The Overseas Migration of Western Europeans as a Biological Phenomenon”, **The Ends of the Earth: Perspectives on Modern Environmental History**, (Ed. Donald Worster), Cambridge University Press, Cambridge, 1988, s. 116.

kalmışlardır.⁴⁵ Daha sonraları bu olaya atfen çevrecilere Batı dünyasında *Tree Huggers* (Ağaçları Kucaklayanlar) lakabı takılmıştır.⁴⁶ Bu ilk eylem, ilk tepki sonraki kuşakları ve çevre hareketlerini derinden etkilemiş; her düşüncenin/ideolojinin ihtiyaç duyduğu tarihsel anlatıyı, mitosu yeşil harekete kazandırmıştır.

1.2.2. Sanayi Devrimi ve Sonrası

İlk insan topluluklarından itibaren doğanın insan kaynaklı faaliyetler yüzünden bozulmalara uğraması 18. yüzyıla kadar genellikle yerel boyutlarda kalmış; bir bölgede meydana gelen tahribat -büyük de olsa- diğer bölgelere sınırlı miktarda tesir etmiştir. Fakat 18. yüzyılın sonlarında İngiltere’de dokumacılık alanında makineleşmenin başlaması; ardından James Watt’ın buhar motorunu geliştirmesi ve bu buhar motorlarının üretimde kullanılmasıyla devam eden süreç dünyanın çehresini tamamıyla değiştirmiştir. Üretim sürecinin değişmesi hammadde ihtiyacını arttırmış ve doğanın hammadde olarak kullanılmasından kaynaklı tahribatlar küresel ölçekte yaşanmaya başlamıştır. Daha önceleri yerküre üzerindeki etkileri sınırlı olan ve çoklukla bölgesel olan “kirlilik ve tahribat” sanayi devrimiyle büyük boyutlara ulaşmış; canlı yaşamını yoğun bir biçimde tehdit eder hale gelmiştir. Bu dönemde toplumsal, ekonomik, demografik ve teknolojik değişimler çok hızlı gerçekleşmiş; yaygın tüm parametreler değişime uğramıştır. Ölüm oranlarındaki azalma sonucunda nüfus artışları yaşanmış, kırdan kente göç artmış, şehirlerin kapasitesi yeni gelen kalabalıkları kaldıramayacak hale varmıştır. Toplumsal yaşamın yapısı tam anlamıyla değişime uğramıştır.

Her toplumsal değişim dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de mevcut yapının değişiminden memnuniyet duyanlar kadar rahatsızlık duyanlar da vardır. Sanayi devriminin geleneksel taşra yaşam tarzına ve doğaya zarar verdiğini düşünen ve buna tepki gösteren William Wordsworth, William Blake, Percy Shelley gibi yazar, şair ve sanatçılar bu yeni döneme kuşkuyla yaklaşmış; “Romantizm” adıyla anılan

⁴⁵ Pankaj Jain, **Dharma and Ecology of Hindu Communities: Sustenance and Sustainability**, Ashgate Publishing Ltd., Surrey (England), 2011, s. 51.

⁴⁶ Cecilia M. Herles, “Women’s Leadership in the Environmental Movement”, **Gender and Women’s Leadership: A Reference Handbook**, (Ed. Karen O’Connor), Sage Publications, California, 2010, s. 220.

akımının öncülerinden olmuşlardır.⁴⁷ Öyle ki, bilimin ve aklın her şeyin önüne geçmesine-yüceltilmesine karşı çıkan, doğayı kutsayan ve bilimsel rasyonalizme tepki duyan bu akımın simge isimlerinden Wordsworth şiirlerinde sanayi devrimini; doğaya yapılmış bir “hakaret” olarak görmüş ve sıradan insanların artık temiz hava soluma ya da yeşillikler üzerinde yürüme imkânının olmamasının kendini dehşete düşürdüğünden dem vurmıştır.⁴⁸ Yazın ve düşün dünyasındaki bu romantik kuşak ile çevre kaygısı -antik dönemlere göre kıyasla daha çok- eserlere yansımış; aydınlanmayla birlikte insan aklının kutsanması sonucu es geçilen “sezgiler, duygular ve doğa” yapıtlarda ön plana çıkmıştır. Sanayi devrimi bu romantik akımın içinde bir tür karamsarlığa da yol açmış; “doğal olanın zarar görmesi” apokaliptik yaklaşımların doğmasına sebebiyet vermiştir. Bu minvalde 1805 yılında basılan Cousin de Grainville’in *Le Dernier Homme* (Son Adam) adlı eseri modern bilim kurgunun ve dünyanın sonu temalı öykülerin ilki olarak kabul edilir. “Son Adam” insan ırkının doğal süreçlerle yapayalnız bir sona doğru nasıl gittiğini anlatır.⁴⁹ Aynı şekilde Mary Shelly teknoloji ve bilimin kontrolden çıktığında sebep olduğu yıkıcı etkiyi *Frankenstein* romanında bir canavar vasıtasıyla dile getirmiş; rasyonel aklın egemenliğini ve sanayi devriminin getirdiklerini Dr. Frankenstein’in yarattığı canavarda cisimleştirmiş; insanın kendi sonunu kendinin hazırlamasını metaforlarla anlatmıştır. Romantik dönemin sanatçıları doğayı ve geçmişi yücelten, insanlığın geleceği konusunda endişelenen ve aydınlanma çağının getirdiği “her şeyi bilimle açıklama” eğilimine tepki duyan; modernitenin getirdiği mekanikleşme ve “materyalizme” karşı bir duruşu olan; yeni dönemin ortaya çıkardığı ekonomik ilişkilerden hazzetmeyen düşünürler olarak yeşil düşünce dünyasının ilham kaynaklarından olmuşlardır. Antrparantez, Ümit Şahin yeşil düşüncenin antikapitalist özünün sosyalizmden değil, işte bu “romantizmden” kaynaklandığını söyler.⁵⁰

Sanayi devriminin ve getirdiklerinin eleştirisi sadece entelektüel dünyayla sınırlı kalmaz. 1811 yılında İngiltere’de tekstil işçilerinden oluşan -kendilerine General Ludd’un askerleri diyen- çeteler yeni geliştirilen dokuma tezgâhlarının otomasyonu arttıracak ve kendilerini işsiz bırakacak savından hareketle isyan

⁴⁷ John Barry, *Environment and Social Theory*, 2nd ed., Routledge, New York, 2007, s. 57.

⁴⁸ William Wordsworth, *The Collected Poetry of William Wordsworth*, Wordsworth Editions Limited, Ware (England), 1994, ss. 876, 878.

⁴⁹ Spencer R. Weart, *The Rise of Nuclear Fear*, Harvard University Press, Massachusetts, 2012, s. 14.

⁵⁰ Şahin, “Yeşil Düşünce”, s. 20.

başlatıp atölyelerdeki makinaları parçalarlar. Bu ilk örgütlü işçi hareketidir. Hükümetin kanlı bir şekilde bastırdığı isyanlar yönetimin “sanayileşme” hususunda aldığı tutumu göstermesi bakımından da önemlidir. Özellikle makinelere zarar verenlerin idam cezasına çarptırılacağına dair kanunun yürürlüğe konulması, isyancılar açısından, “makinaların insanlardan daha değerli olduğu”nun göstergesidir.⁵¹ 1559 yılında Kraliçe 1. Elizabeth işsizliğe sebep olabileceği gerekçesiyle yeni bir triko makinesine bile patent vermeyi reddederken;⁵² 19. yüzyılda İngiliz devletinin tercihi sanayiden yana olmuştur. Liderinin isminden⁵³ ötürü *Luditler* diye adlandırılan bu isyancılar 80’lerde ekolojik sabotajı şiar edinen radikal çevreciler için ilham kaynağı olmuş ve bu isyancılardan esinlenerek kendilerini “Yeni Luditler” olarak adlandırmışlardır.⁵⁴ Daha sonraları “Ludit” teknoloji karşıtlığını ifade etmek için kullanılan bir rumuza dönüşmüştür.

Düşünsel olarak aydınlanma, ekonomik olarak sanayi devrimi, politik olarak da Fransız devrimi ile gerçekleşen ilerlemeler felsefi ve edebi alana olduğu kadar doğa bilimlerine de sirayet etmiş; yeni keşiflerin yolunu açmıştır. 1824 yılında Joseph Fourier bilimsel çalışmalarda küresel ısınmaya en erken referans veren kişi olmuştur. Fourier çalışmasında atmosferi “güneş ısını muhafaza eden bulut ve gazların oluşturduğu” bir cam fanusa benzetmiş;⁵⁵ ne var ki adını koymamıştır. İlk kez 1937 yılında Glenn Trewartha bir ders kitabında bu olguyu temellendirmiş ve *Sera Etkisi* (Greenhouse Effect) ifadesini sarf etmiş;⁵⁶ günümüze kadar da küresel ısınmanın bilimsel açıklamasında bu ifade kullanılmaya başlanmıştır.

Avrupa kıtası siyasi, felsefi, edebi tartışmalara ve gelişmelere sahne olurken yeni kıta da bundan uzak kalmaz; özellikle edebi alanda birçok eser yazılır ve “doğa”nın esas belirleyici olduğu metinler dolaşıma girmeye başlar. 1835

⁵¹ Peter A. French, “Foreword”, **The Growing Gap Between Emerging Technologies and Legal-Ethical Oversight**, (Ed. Gary E. Marchant, Braden R. Allenby ve Joseph R. Herkert), Springer, Dordrecht (Netherlands), 2011, s. v.

⁵² Victor Ferkiss, **Nature, Technology, and Society: Cultural Roots of the Current Environmental Crisis**, New York University Press, New York, 1993, s. 48.

⁵³ Ned Ludd adındaki efsanevi işçi lideri; Kral Ludd, General Ludd, Kaptan Ludd olarak da isimlendirilmiş figür. Yaşadığına dair somut bir kanıt yoktur.

⁵⁴ Steven E. Jones, **Against Technology: From the Luddites to Neo-Luddism**, Routledge, New York, 2006.

⁵⁵ Luca Prono, “Fourier, Joseph”, (Ed. S. George Philander), **Encyclopedia of Global Warming and Climate Change**, Sage Publications, California, 2008.

⁵⁶ Glenn T. Trewartha, **An Introduction to Weather and Climate**, McGraw-Hill, New York, 1937, s. 25.

yılında Ralph Waldo Emerson *Nature* adlı denemesiyle David Thoreau, Margaret Fuller, Walt Whitman gibi yazarların da takipçisi olacağı *Transandantalizm* (Deneyüstücülük) akımına öncülük eder. “Nature” romantik ekolojik düşüncenin bir çeşit manifestosu olur.⁵⁷ İlhamını romantizmden alan bu akım doğanın ruhani gücünden bahseder. Doğa, bu akımın takipçileri için, her şeyin üstündedir. Doğa ve insanın kusursuz birliğine ve doğadan uzaklaşmanın bu ahengi bozduğuna inanırlar. Doğa’ya geri dönüş fikri baskındır.⁵⁸ Bu akım doğanın ticari bir meta olarak görülmesine karşı çıkmış;⁵⁹ insanı doğal sistemin bir unsuru; dünyayı organik bir bütün ve ruhu olan bir canlı olarak görmüştür.⁶⁰

Aydınlanma ile birlikte Bacon ve Descartes’ın doğanın “denetlenip hâkim olunacak bir nesne” olarak görülmesi anlayışından, romantizmin doğaya kutsallık attığı romantik anlayışa kadar birçok perspektifte insan-doğa arasındaki ilişki düşünce dünyasını etkilemiş; doğayı algılayışta farklı eğilimler peyda olmuştur. Çalkantılar ve devrimlerle dolu 19. yy’da ise çevre olgusu konjonktürden bağımsız ilerlememiş ve sanayi devriminin getirdiği toplumsal değişim sürecinin içinde kendine yer bulmuştur.

Makineleşmenin ardından gelen talep artışıyla atölye tarzı üretim yerlerinin ihtiyaca cevap veremeyecek duruma gelmesi fabrika sistemi ile üretimi doğurmuş; işçiler artık ev ya da atölyelerde değil fabrika denen büyük makinaların olduğu üretim alanlarında çalışmaya başlamıştır. Fabrikalar hem çalışanlar hem de bulundukları bölge açısından sıhhsiz alanlar halini almıştır. Bu fabrikalardaki çalışma saatlerinin fazlalığı, çalışma koşulları, ücretlerin düşüklüğü, sağlıksız çalışma ortamı üretimde aynı yeri tutan yığınların hareketlenmesine sebebiyet verir. İlk başta dernekleşme ve ardından sendikalaşmayla işçiler örgütlenmeye ve bir güç olmaya başlar. Teknolojinin kullanılmasıyla ortaya çıkan ekonomik devrim Fransa’daki siyasal devrimle bütünleşir ve bütün kıtayı etkisi altına alır. Var olan toplumsal sınıfların yapısı değişime uğrar. Sosyalizm düşüncesi tüm kıtayı etkisi altına alır. Özellikle toplumsal bir sınıf haline

⁵⁷ Donald Worster, **Nature’s Economy: The Roots of Ecology**, Sierra Club Books, San Francisco, 1977, 103.

⁵⁸ Transandantalistler romantiklerle aynı edebi düzlemde ilerlemelerine karşın bilimsel deneyciliğe çok karşı durmazlar. Bkz. Samantha C. Harvey, **Transatlantic Transcendentalism: Coleridge, Emerson and Nature**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013, s. 72.

⁵⁹ Christopher Cumo, “Biology”, (Ed. S. George Philander), **Encyclopedia of Global Warming and Climate Change**, Sage Publications, California, 2008.

⁶⁰ Douglas Long, **Ecoterrorism**, Facts on File, New York, 2004, s. 10.

gelen işçiler kendi sorunlarını daha yüksek sesle dile getirmeye ve eylemselleştirmeye başlarlar. İşte bu gelişmeler ışığında 1848 yılında Karl Marx ve Frederick Engels kapitalizmin ve kapitalist üretim modelinin sorunlarını, sınıf mücadelesini analitik bir yaklaşımla ele aldıkları “Komünist Manifesto”yu yayınlarlar. İşçi sınıfının ve düşünsel-siyasal olarak Marx ve Engels’in etkisini gösterdiği bu yüzyıl siyasi hareketlerin ve devrimlerin yüzyılı olur. Sorunlara sosyalizm perspektifinde cevaplar aranmaya çalışılır. Her ne kadar ekolojik sorunlar direkt olarak işlenmemişse de ekolojizmin anlamlandırmaya çalıştığı yoksulluk, çevre kirliliği, doğanın tahriki, nüfus artışı, beslenme sorunları Marx ve Engels’in çalışmalarında üretim ilişkileri ve sınıf mücadelesinin içinde ele alınmış; daha bütünlükçü bir yaklaşımla kapitalist sistem sorununun içinde değerlendirilmiştir. Emek-sermaye ilişkisini incelediği *Das Kapital*’de Marx “sadece işçilerin değil toprağın da sömürüldüğünü” vurgulamış;⁶¹ doğanın sömürsünü emeğin sömürsünden ayrı tutmamıştır. Çağdaşları olan Charles Darwin’in *Türlerin Kökeni* adlı eserinin yayınlanmasıyla birlikte Marx ve Engels’in diyalektik materyalizm düşüncesi artık sadece toplumlar ve toplumların tarihine uygulanmaz. Darwin’in doğadan somut örnekler sunarak -farkında olmadan- diyalektik materyalizmi doğaya ve canlıların gelişimine uygulaması ve öne sürdüğü evrim kuramı ile canlılardaki karşılıklı bağımlılık, besin ağı, organizma-çevre arasındaki ilişkiyi açıklaması ekoloji biliminin de temellerinin atılmasını sağlar. Şahin’in deyişiyle “insanı eşref-i mahlûkat olmaktan doğanın bir parçası olmaya tenzil ettiren”⁶² Darwin çevrenin canlılar üzerindeki tesirini ve türlerin nasıl değişikliğe uğradığını; çevreye uyum sağlayan türlerin yaşamına devam ederken uyum sağlayamayanların nasıl yaşam alanlarından çekildiğini *doğal seleksiyon* varsayımıyla açıklar. Darwin’in görüşlerini benimseyip çalışmalarının izinde giden ekolojinin isim babası Haeckel de doğa ve insanın tek bir parçadan oluştuğu ve birine verilen zararın diğerini etkileyeceği; iyilik ve uyumun dünyaya özgü olduğu ve insanoğlunun doğanın güzelliklerine itina gösterirken bu düzene riayet etmesi gerektiği tespitinde bulunur.⁶³

⁶¹ Karl Marx, **Das Kapital: A Critique of Political Economy**, Regnery Publishing, Washington, 2009, s. 208.

⁶² Ümit Şahin, “Bir Sivil Toplum Teması Olarak Çevrecilik: Ekoloji Hareketlerinin Siyaset Dışına İtilmesi”, **Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi**, Cilt:5, Sayı:20, Ekim 2007, s. 80.

⁶³ Anna Bramwell, **Ecology in the 20th Century: A History**, Yale University Press, Connecticut, 1989, s. 53.

Avrupa’da devrim ve ayaklanmalar yaşanırken Atlantik’in öbür yakasında George Perkins Marsh’ın *İnsan ve Doğa*⁶⁴ adlı kitabı (1864) yayınlanır. İnsan faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkilerini belgelerle sunan ilk eserlerden biri olan “İnsan ve Doğa”da Marsh Akdeniz medeniyetlerinin doğayı tahrip etmelerinin sonucunda çöktüklerini iddia eder.⁶⁵ Özellikle ABD’nin diplomasi elçisi olarak bir dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda ve daha sonra İtalya’da resmi görevlerde bulunmasından ötürü bütün Akdeniz havzasını dolaşıp, gözlemleme imkânı bulan Marsh; ormanların yok edilmesi ve canlı türlerinin yok olmasıyla ilgili toplumda oluşan endişelerin daha da artmasına yol açar. Marsh kitabında suyun ve toprağın kirlenmesine, ormanların yok edilmesine, teknolojik gelişmelerin bir yük getirdiğine ve doğanın kendisini yenilemeye zaman bulamadığına vurgu yapar. İnsanoğlunun açgözlülüğü ve cehaleti yüzünden dünyadaki uyumun bozulduğundan bahseder.⁶⁶ Marsh’ın yarattığı “endişe” doğa korumacı hareketlerin doğumuna ve çevre derneklerinin kurulmasına yol açmıştır. Marsh’ın bu eseri çevre hareketi için bir dönüm noktası olmuştur.

Düşünce ve bilim dünyasında şu ana kadar bahsi geçen şahısların hiçbiri “ekolojik bir dünya hayali” ile yola çıkıp çalışmalarını ve eserlerini oluşturmamış; daha sonra oluşacak olan yeşil fikir ve hareketlerin gelişip genişlemesine ve bir birikimin meydana gelmesine öncü olmuşlardır.

Tarihsel seyir içinde çevre sorunları artarak-katlanarak ilerlemiş, her yeni keşif-icat çevrenin yıkımına dolaylı/dolaysız katkı sunmaya devam etmiştir. 1789’da uranyum elementinin keşfi; ardından bir yüzyıl boyunca yapılan çeşitli çalışmalar; 1905 yılında Einstein’ın fisyon sonucu enerjinin açığa çıkabileceği öngörüsünde bulunması; daha sonra bu öngörünün deneysel olarak doğrulanması nükleer güç üzerine araştırmaların hızını arttırmış ve 1942’de Enrico Fermi öncülüğünde ilk nükleer reaktör yapılmış; İkinci Dünya Savaşı’nın da etkisiyle nükleer enerjinin bir bombaya dönüştürülüp dönüştürülemeyeceğine ilişkin yürütülen çalışmalar nükleer

⁶⁴ George Perkins Marsh, **Man and Nature**, (Ed. David Lowenthal), University of Washington Press, Seattle, 2003.

⁶⁵ William Cronon, “Foreword”, **Man and Nature**, (Ed. David Lowenthal), University of Washington Press, Seattle, 2003, s. xi.

⁶⁶ Stephen Bocking, “Environmentalism”, **The Cambridge History of Science: The Modern Biological and Earth Sciences**, (Ed. Peter J. Bowler ve John V. Pickstone), Cilt:6, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 606.

silahların tasarlanmasıyla sonuçlanmıştır. Robert Oppenheimer öncülüğündeki ekibin üç yıllık çalışması sonucu üretilen ve 1945’de Hiroşima ile Nagazaki’ye atılan bombalar tarih boyunca yaşanan çevre facialarından çok daha farklı bir sonuç ortaya çıkarmıştır.⁶⁷ O zamana kadar belli bir süreç zarfında ve belli koşullar dâhilinde yaşanan kirlilik ve yıkımın katbekatının saniyeler içinde yaşanabileceği gerçekliğiyle yüz yüze kalınmıştır. Bombaların yarattığı felaketin yıllar sonra dahi canlıların kitlesel ölümüne sebep olması nükleere ilgiyi azaltmamış; ne kitlesel ölümler ne de çevrenin katli nükleer ile ilgili ilerlemelerin önüne geçebilmiş; aksine öncülüğünü Batı dünyasıyla Sovyetlerin yaptığı bir küresel nükleer silahlanma yarışını başlatmıştır. Soğuk savaş dönemindeki bu silahlanma yarışı ve olası üçüncü dünya savaşı endişesi yeşil hareketin -sadece çevreye verdiği kirlilikten ötürü değil “nükleer enerji”⁶⁸ ile nükleer silahlanma arasındaki bağlantıdan ötürü de- anti nükleer hareketin öncüsü olmasına sebep olmuştur. Nükleer silahlardan ve nükleer enerji santrallerinden arındırılmış bir dünya talebi yeşillerin ajandasındaki değişmeyen maddelerden olmuştur. İlk kez 1950’de ABD’de kurulup, bir sene sonra elektrik üretebilecek hale gelen nükleer santraller yaşanan tüm olumsuz gelişmelere karşın popülerliğini yitirmemiş; özellikle yetmişlerde patlak veren ve tüm dünyayı etkileyen petrol krizi ile yeniden gündeme oturmuş; hükümetlerin kalkınma programlarının önemli bir parçası haline gelmiştir.

⁶⁷ Michael Kort, **The Columbia Guide to Hiroshima and the Bomb**, Columbia University Press, New York, 2007, ss. 120, 124.

⁶⁸ Nükleer reaktörlerde fisyon reaksiyonu ile ısı enerjisi elde edilip bunun elektrik enerjisine dönüştürülmesi. Bkz. Andrea R. Field (Ed.), **Energy**, Britannica Educational Publishing, New York, 2012, ss. 32-33.

1.2.3. Modern Yeşil Düşünce

İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte yüz yüze kalınan yıkım ve sefalet, savaş sonrası girişilen toparlanma süreci, ardından gerçekleşen hızlı ekonomik kalkınma refahı olduğu kadar toplumsal ve çevresel sorunları da beraberinde getirmiş; kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılan bu dönemin sorgulanmasına yol açmıştır. Toplumsal yaşam normlarından yaygın etik parametrelere, maddi refahtan tüketim davranışlarına kadar olan geniş bir yelpazede yeni bakış açıları kendini göstermeye başlamıştır. Bunlarla birlikte yaşanan nüfus artışı ve doğal kaynaklar üzerinde üretimden kaynaklı oluşan aşırı baskı çevre sorunlarının hızla artmasında başat faktörler olmuş; tüm bu toplumsal ve çevresel sorunların kapitalist sistemden kaynaklı olduğunun düşünülmesi de mevcut düzenin eleştirisine yol açmıştır. Sanayi toplumlarında yaşanan bu eleştiri ve itirazın yarattığı etkiler ilk olarak “Beat Kuşağı”nı ve ardından bu karşı kültürün değerlerini takip eden hippileri ortaya çıkarmış; genç kuşak bu anarşist-ütopik-sosyalist denilebilecek yaklaşımların taşıyıcısı olmuş, 60 kuşağının resmini oluşturmuştur. Nükleer silahlanma yarışı ve olası nükleer savaş tehlikesi ile mevcut Vietnam savaşının yarattığı öfke 60 kuşağının gençlerinin aile, devlet gibi kurumlara karşı olan isyanı ile birleşmiş; adalet, eşitlik, katılımcı demokrasi, insan hakları, barış talebi sokaklarda, üniversite kampüslerinde yükselen sesler haline gelmiş; ortaya kendinden öncekilere benzemeyen bir toplumsal muhalefet dalgası çıkarmıştır. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa’da doğan bu özgürlük talepli hareketler tüm dünyayı sarmış; her ülke kendi siyasal, kültürel, ekonomik koşulları ve birikimlerine göre bu isyan dalgasından payına düşeni almıştır. Özelde 68 ruhu diye adlandırabileceğimiz -merkezinde gençlerin ve öğrencilerin olduğu- bu muhalefet tek bir mesele üzerine odaklanmamış; ama sorunlu görülen her alanda direniş ve başkaldırı özgürlük talebi üzerine inşa edilmiştir. Bu sosyal hareketlilik, “Sol”un değerleri üzerinde ilerlemesine rağmen, Demirperde ülkelerindeki baskıcı yönetimlerin ve Çekoslovakya’nın Sovyetler tarafından işgalinin mevcut sosyalist rejimlere olan antipatiyi arttırmasının da etkisiyle kendine “yeni bir sol perspektif” alan açarak ilerlemiştir.

1960-1980 arası diye kabaca tarihlendirebileceğimiz bu toplumsal hareketlilik döneminde kültürel, felsefi ve siyasal alanda mücadelenin en önemli temelini

“özgürlük” oluşturmıştır. Bu dönemde kadının özgürleşmesi meselesinden eşcinsellerin haklarına dek her nevi tabu alanı yıkılmış, sistemin eril egemen işleyişi sarsıntıya uğramıştır. Yerleşik değerlere ve muhafazakârlığa bayrak açılmış, cinsellik tabu olmaktan çıkmıştır. Problemlili görülen her saha artarak büyüyen toplumsal muhalefetin hedefi haline gelmiş; her hareket bir diğerrinin ilham kaynağı olmuştur. Fransa’daki öğrencilerin ayaklanmasına işçi sınıfı da destek sunmuş toplumsal muhalefet sokak hareketlerinden genel grevlere kadar uzanmıştır. Çevre meselesinden nükleere, nükleerden sanayi toplumunun eleştirisine; ırkçılıktan sınıf meselesine, Vietnam’daki savaştan Cezayir’in bağımsızlık meselesine kadar adaletsizlik barındırdığı düşünülen tüm mevzular eleştirinin odağında olmuş; her biri hem kendi mücadele alanını yaratmış hem de diğerrini beslemiştir.

Beat kuşağının doğu seyahatleri ve doğu mistisizmden etkilenerek bunu Batı’ya taşımaları; ardılı hippilerin doğaya dönüş-ruhani düşünüş felsefeleri, pasifist ve anti militarist duruşları, bireyi kutsayan ve komünal yaşamı yücelten yaklaşımları, barış ve özgürlük talepleri yeni bir yaşam tarzının ve paradigmanın doğmasına sebep oldu. Bu “alternatif” yaşam/düşünüş tarzı tüm bu dönemdeki arayışların ve tecrübelerin ışığında kendini çevrecilik ve yeşil düşünce etrafında da bulmaya başladı. Altmışlardaki protestolara katılanların çoğu yetmişlerde birçok çevre örgütünün parçası oldu ve siyasi bir harekete dönüşmesinin de önünü açtı. Bu 60-80 arası dönemdeki sokak hareketlerinin etkilenmesine ve yönünü belirlemesine-çeşitlendirmesine yol açan birçok faktörün oluşmasına “yazın ve düşün dünyası” da direkt/dolaylı olarak katkı sunmaktan geri durmadı. 1962 yılında yayınlanan Rachel Carson’ın *Sessiz Bahar*’ı ekolojik bilincin artmasına sebebiyet vermekle kalmamış; çevre hareketinin çehresinin de değişmesine katkı sunmuştur. Daha önce doğanın korunması ve muhafazası etrafında cereyan eden çevre yaklaşımlarının aksine “Sessiz Bahar” çevre meselenin bütünsel bir yaklaşımla ele alınmasının ve politik bir düzleme evrilmesinin yolunu açmıştır. Tarım ilaçlarının öldürücü etkisine dikkat çeken ve uzun yıllar yaygın biçimde kullanılan DDT’nin⁶⁹ canlıların ölümüne sebep olduğunu ortaya koyan *Sessiz Bahar* uluslararası boyutta çevreye bakışın yönünü değiştirmiş, ekoloji hareketi için bir mihenk taşı olmuştur. Carson doğa ve insanın ayrı olamayacağını, doğanın bütünselliğini ve bu bütünsellik içinde insan sağlığının doğanın sağlıklı

⁶⁹ Yetmişlere kadar tarım alanlarında sıklıkla kullanılan bir böcek ilacı, pestisit.

işleyişinden bağımsız olamayacağını dillendirmiştir.⁷⁰ Bilim dünyasının ve ilaç kartellerinin tepkilerine rağmen Carson'ın eserinin yarattığı yankı sayesinde yetmişlerde DDT yasaklanmış ve teknolojik “çözümlerin” irdelenmesinin yolunu açmıştır. Bu uyarıcı yapıtı sayesinde Carson, doğaya yapılan müdahaleler ve bu müdahaleler sonucu yaşam kalitesinde meydana gelen bozulmaların sorgulanmasını sağlamış; 60'larla başlayan isyan, ayaklanma ve protestolar döneminin başlamasına da dolaylı yoldan katkı sunmuştur.⁷¹

Altmışlarla birlikte çevre sorunlarının yapısal karakterine üretim ve tüketim süreçleri damgasını vurmuş; gıda ve kaynak meselesi cevap aranan sorular olmuştur. Sorunların kökeni nüfus olgusunda görülmüş ve dünya nüfusundaki aşırı büyümenin asıl sıkıntı yaratan unsur olduğu fikri yaygınlaşmıştır. Bunda ABD nüfusunun 1968 yılıyla birlikte 200 milyonu geçmesinin yarattığı panik de rol oynamıştır.

Garret Hardin *Ortak Malların Trajedisi* adlı makalesiyle (1968), Paul Ehrlich ise *Nüfus Bombası* adlı kitabıyla Malthus'un çizdiği çerçeveden⁷² ilerleyerek yüzlerini “nüfus artışı” meselesine çevirmişler; bu artışı önlemek için de otoriter çözüm yolları önermişlerdir. Hardin çevre kirliliğini artan nüfusun sonucu olarak görmüş; insanların ortak malı olan doğal kaynakların kontrolsüz kullanıldığını ve bu kaynakların sahibinin belli olmamasından dolayı yoğun tüketime maruz kaldıklarını anlatmış; bunun önüne geçmek için de kaynakların kullanımının sınırlandırılmasını ve denetim altına alınmasını önermiştir. Ehrlich ise nüfusun kontrol altına alınmadığı takdirde dünyanın açlıkla yüz yüze kalacağını; çevrenin nüfusu taşıma kapasitesinin aşıldığını ve çözümün ancak doğum kontrolü ile mümkün olabileceğini söylemiştir.⁷³ “Nüfus artışı” etrafında yaşanan bu tartışmalar uzun süre devam etmiş, konuyla ilgili çalışmaların ve yayınların sayısı her geçen gün artmıştır.⁷⁴

⁷⁰ Rachel Carson, *Sessiz Bahar*, Çev. Çağatay Güler, Palme Yayıncılık, Ankara, 2011.

⁷¹ Robert Gottlieb, *Forcing the Spring: The Transformation of the American Environmental Movement*, Rev. and Updated ed., Island Press, Washington, D.C., 2005, s. 121.

⁷² İngiliz ekonomist Malthus'a göre nüfus geometrik artarken gıda maddelerinin arzı da aritmetik artar ve zamanla kişi başına düşen gıda miktarı azalır, kıtlık meydana gelir. Malthus çözüm olarak geç evlenmeyi, az çocuk yapmayı ve bu durumun en büyük sorumlusu olarak gördüğü fakir halk kesimlerine (çok çocuk yaptıklarından ötürü) sosyal yardımların kesilmesi gerekliliğini savunmuştur.

⁷³ Garrett Hardin, “The Tragedy of the Commons”, *Science*, Cilt:162, Sayı:3859, Aralık 1968, 1243-1248; Paul R Ehrlich, *The Population Bomb*, Ballantine, New York, 1978.

⁷⁴ Bu otoriter yaklaşımlara çoğu yeşil tarafından sıcak bakılmamakla birlikte; “nüfus” halen yeşil düşünce dünyasında tartışılmaya devam eden bir konu olagelmektedir.

Gıda, üretim, tüketim, büyüme, kalkınma, nüfus bu ve sonraki süreçlerin başlıca konuları olmuş; birbiri ardına bu konularla ilgili raporlar ve çalışmalar yayınlanmıştır. Örneğin, The Ecologist dergisinin yayınladığı *Blueprint For Survival*⁷⁵ (Hayatta Kalma Kılavuzu) “gezegenin devamlılığını sağlamak için” insanların yaşam tarzlarında radikal değişiklikler yapmaları fikriyatı üzerine yoğunlaşmış ve karar almada katılımın artırılabilmesi için ademi merkezîyetçi toplumsal yapıların oluşturulması fikrini savunmuştur.⁷⁶ Yine bu dönemde bir düşünce kuruluşu olan Roma Kulübü yeni bir bilgisayar modelleme tekniği kullanarak yaptığı çalışmayı “The Limits to Growth”⁷⁷ (Büyümenin Sınırları) adı altında raporlaştırmış (1972); nüfus, endüstrileşme, çevre kirliliği, gıda üretimi ve doğal kaynakların tüketiminin aynı hızla artmaya devam etmesi hâlinde büyümenin mutlak sınırlarına yaklaşık bir asır sonra ulaşılacağı ve bunun sürdürülebilir olmadığı sonucuna varmıştır. Bu raporda çözümün aktörleri olarak en büyük sorumluluk hükümetlere ve yönetici elitlere yüklenmiştir. Bilim dünyası bir yandan, düşünce dünyası diğer taraftan gezegenin sürekliliğinin üzerinde kafa yormaya ve çözümler üretmeye çalışmış; birbiri ardına eserler ortaya koymuştur. Bunlardan bir diğeri ise E. F. Schumacher’in *Küçük Güzeldir* adlı eseridir. Schumacher teknolojiye bağlı üretim süreçlerini eleştirdiği, modern ekonominin sürdürülemezliğini vurguladığı kitabında küçük ölçekli ekonomilerin ve teknolojilerin daha uzun soluklu ve daha insani olduğunu anlatmış; kitlesel üretim yerine kitlelerin üretiminin gerekliliğini savunmuş; bunu da merkezîyetçilikten uzak, küçük, yüz yüze ilişkilerden oluşan insan yüzü teknolojilerin kullanılması yoluyla olabileceğini öne sürmüştür.⁷⁸ “Küçük güzeldir” yeşil kuramda kabul edilen genel bir yaklaşım olmuştur.

68 kuşağı/ruhu/devrimi olarak adlandırılan bu toplumsal hareketliliğin hüküm sürdüğü dönem her ne kadar Batı sanayi toplumlarında başlamışsa da yerkürenin başka bir yerinde toplumsal tabanı hiç de bu kuşakla ilintili olmayan bir direniş hareketi ortaya çıkmış ve mevcut çevre mücadelelerini derinden etkilemiştir. 1974 Martı’nda

⁷⁵ Edward Goldsmith ve Robert Allen (Ed.), “A Blueprint For Survival”, *The Ecologist*, Cilt:2, Sayı:1, Ocak 1972.

⁷⁶ Ademi merkezîyetçilik fikri zamanla yeşil düşüncenin ana temalarından biri haline gelmiştir.

⁷⁷ Donella H. Meadows ve diğerleri, *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome’s Project on the Predicament of Mankind*, Universe Books, New York, 1972.

⁷⁸ Ernst Friedrich Schumacher, *Küçük Güzeldir*, Çev. Osman Deniztekin, Varlık Yayınları, İstanbul, 2015.

şiddet içermeyen pasif bir direniş hareketi Hindistan'ın Uttarakhand eyaletinin “Reni” köyünde -yaklaşık 250 yıl öncesine benzer biçimde-⁷⁹ ortaya çıkıp bütün dünyaya tesir etmiş ve ekolojik düşünce dünyasının esin kaynağı olmuştur.⁸⁰ Geçim kaynakları olan ormanların devlet destekli bir şirket tarafından kesilmesine, ağaçlara sarılarak engel olan köylü kadınların başlattığı mücadele tüm direniş hareketlerine ilham vermiştir. *Chipko*⁸¹ olarak adlandırılan bu hareket hem uygulanan yöntem hem de sahip olunan aktörler bakımından fark yaratmıştır. Mücadelenin yerli, tabandan, kendiliğinden, şiddetsiz olması ve kadınların başlattığı bir hareket olması çevre hareketlerine ve kadın hareketlerine yol gösterici olmuştur. Özellikle ekofeminist hareketin bolca atıfta bulunduğu, güzellmeler yaptığı ve öykündüğü bir fenomen haline gelmiştir.

Doğanın kendini onarma kapasitesinin aşılması yerküreye farklı bir açıdan bakılması zarureti doğurdu. 1979 yılında James Lovelock, ismini Yunan mitolojisinde yerküreyi simgeleyen tanrıçadan alan Gaia Teorisi'ni ortaya attı. Teoriye göre: Gaia yani “dünya”, “toprak ana”, “biyosfer”, “küresel ekosistem” -adına ne dersiniz- (Lovelock'ın deyişiyle bir çeşit *biyolojik süper organizma*) üzerindeki canlı ve cansız varlıklarla bir bütündür. Yaşayan bir organizmadır. Bir termostatı vardır ve bu termostat dengede kalmasını sağlar. Gaia kendi kendini düzenler ve iyileştirir; yaşamın sürekliliğini sağlar. Okyanuslardaki tuzluluk oranının milyonlarca yıldır aynı kalmasının, güneşin ısısının artmasına karşın gezegenin yüzey ısısının çok büyük değişikliğe uğramamasının nedenini Lovelock “Gaia” adını verdiği bu mekanizmaya bağlar.⁸² Lovelock'ın teorisi akademik dünyada bilimsel olmamakla ve yarı-dinsel olmakla eleştirilmişse de dünyanın “canlı bir varlık” olduğu yaklaşımı Gaia'yı yeşil harekette popüler kılmıştır.

İnsanoğlu ekolojik tahribat, kirlilik, atom bombası gibi tecrübe ettiği ve hafızasına sahip olduğu yıkımlara rağmen çevre meselesinin çözümünde etkin bir duruş sergilememiş; yaşanan ve yaşanması olası facialara karşı sesini ancak sivil toplum ve toplumsal hareketler düzeyinde yükseltebilmiştir. Her ne kadar hükümetler arası anlaşmalarla nükleer silahlanma konusunda sınırlandırmalar getirilmiş, BM-AT

⁷⁹ Bkz. s. 18.

⁸⁰ Peu Ghosh, **Indian Government and Politics**, Prentice-Hall Of India, New Delhi, 2012, s. 408.

⁸¹ Hintçede sarılmak anlamına gelen kelime.

⁸² James Lovelock, **Gaia: A New Look at Life on Earth**, Reissued ed., Oxford University Press, Oxford, 2000, s. xii.

düzeyinde çevre ile ilgili uluslararası kurumlar oluşturulmuşsa da bir yandan Doğu-Batı blokunun giriştikleri siyasi ve teknolojik (yıldız savaşları) rekabet diğer yandan küreselleşmeyle birlikte üçüncü dünyanın da sanayileşme kervanına katılma çabası çevre sorunlarının göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bunlara ek olarak ekolojik sorunların belli bir zümrenin meselesi olarak algılanması ve çevre meselesini dert edinenlerin uyarılarının kulak ardı edilmesi de yaklaşmakta olan felaketlerin önünün alınmasını engellemiştir.

1986 yılının Nisan ayında, Ukrayna’da, Çernobil nükleer reaktöründe meydana gelen patlama sonucu tarihin gördüğü en büyük nükleer çevre felaketi yaşanmış; başta Ukrayna, Beyaz Rusya ve komşuları olmak üzere pek çok ülke bu kazadan etkilenmiş ve etkileri nesiller boyu sürececek yıkıma maruz kalmışlardır.⁸³ Çernobil, yeşil hareketin bu kazadan çok daha öncesinde koyduğu nükleer karşıtı duruşun gerekçesine “yıkıcı” bir kanıt olmuştur.

⁸³ Çernobil felaketi sonucunda hayatını kaybedenlerin sayısı ile ilgili net bir rakam bulunmamakla birlikte; birçok kurum ve kuruluşun farklı raporları mevcuttur. New York Bilimler Akademisi’nin yayınladığı bir çalışmada 2004’e kadar Çernobil kaynaklı ölümlerin sayısı 824.000 olarak saptanmış [Bkz. Alexey V. Yablokov, Vassily B. Nesterenko ve Alexey V. Nesterenko, **Chernobyl: Consequences of the Catastrophe for People and the Environment**, (Ed. Janette D. Sherman-Nevinger), New York: The New York Academy of Sciences, Annals of the New York Academy of Sciences 1181, 2009, s. 322.], Greenpeace ise 1990-2004 yılları arasında 200.000 kişinin Çernobil kaynaklı öldüğünü iddia etmiştir (Bkz. Greenpeace International, **The Chernobyl Catastrophe: Consequences on Human Health**, Greenpeace, Amsterdam, 2006, s. 9.). Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu’nun 2005 tarihli raporu ise yaptığı projeksiyonla -o zamana kadar gerçekleşen ölümlere ek olarak- Çernobil yüzünden 4000 ölümün daha gerçekleşeceği öngörüsünde bulunmuştur. Bkz. International Atomic Energy Agency ve Chernobyl Forum (Ed.), **Chernobyl: Looking Back to Go Forward: Proceedings of an International Conference on Chernobyl 6-7 September 2005**, International Atomic Energy Agency, Vienna, 2008. Tüm bu istatistiksel belirsizliklerin en büyük nedeni dönemin Sovyet otoritelerinin faciayı örtbas etmek için tüm mekanizmalarıyla devreye soktuğu dezenformasyon ve karartma uygulamalarıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

YEŞİL SİYASET

Paleolitik dönemlerden günümüze kadar kronolojik olarak sıralamaya çalıştığımız -yeşil düşüncenin kısmi külliyatı diyebileceğimiz- birinci bölümde ekolojik tahrifatlardan ve ekolojik düşüncenin nüveleri sayılabilecek fikriyatlardan örnekler verilmiş; yeşil düşünce olgusunun tarihsel seyri “tarih öncesi” ve “modern dönem” olarak ikiye ayrılarak anlatılmış, bir eko-panorama sunulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ekolojinin siyasi yönüne, daha doğru tabirle aktif politika kısmına değinilecek; ideolojik dayanak, aktörler, örgütlenme, partileşme ve mevcut siyasi düzen içinde mücadele kısmı ayrıntılı olarak incelenecektir. Bu bölüm ekolojinin siyasetinin bölümüdür.

Çevre hassasiyetinin hâkim olduğu toplumsal hareketler ve örgütlenmeler açısından bakıldığında, yeşil hareket iki tarihsel aşamada serpilmiştir. İlki -19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ortalarına kadar- doğanın korunmasına yönelik toplumsal örgütlenmeler olarak boy gösterildiği ve yaban hayatının, doğal yaşam alanlarının olduğu gibi muhafaza edilmesinin hedeflendiği dönemdir. Bu birinci dönemde doğanın insan müdahalesinden arındırılması anlayışı benimsenmiş; avcılığın kısıtlanması, kuşların korunması ve “hobi” adı altında yapılan hayvan katlinin engellenmesi öncelenmiştir. Henry Thoreau, John Muir gibi isimler bu doğa korumacı anlayışın öncüleri olmuşlardır. 1892’de John Muir doğanın tanınması ve korunması fikri çerçevesinde *Sierra Club* derneğini kurmuş; yaptığı lobicilik faaliyetleriyle milli parkların kurulmasına ve yaban hayatının korunmasına yönelik yasaların yapılmasına katkı sunmuştur.⁸⁴ Zamanın diğer etkili derneklerinden olan *Audubon Society* ise avcılıkla mücadele ve doğal yaşam alanlarının muhafazası üzerine yoğunlaşmış; dönemin modası olan “tüylü kadın şapkaları” için kuşların öldürülmesinin önüne geçme amacıyla kampanyalar düzenlemiştir.⁸⁵ Bu dönemde doğayı korumaya odaklanan birçok farklı dernek, örgüt ve grup ortaya çıkmıştır. Doğayı keşfetme ve tanıma amaçlı gezi derneklerinden yasa yapıcıları etkilemeye yönelik baskı gruplarına kadar birçok oluşum bu dönemin çevre hareketinin karakterini oluşturmuştur.

⁸⁴ David Peterson del Mar, **Environmentalism**, Pearson/Longman, Harlow, England, 2006, s. 47.

⁸⁵ Jennifer Price, “Audubon Society”, (Ed. Shepard Krech III, J.R. McNeill ve Carolyn Merchant), **Encyclopedia of World Environmental History**, Routledge, New York, 2004.

Genellikle bilim adamları, uzmanlar ve entelektüellerin öncüsü olduğu bu ilk dönemin toplumsal örgütlenmesinde aktif siyasetin içinde yer alarak sistemi değiştirmeye yönelik bir düşünce ya da eğilimden ziyade lobicilik faaliyetleriyle siyaseti etkileme söz konusudur.

İkinci dönem -60'larla canlanan ve kabuk değiştiren- çevre hareketini birincisinden ayıran; söylemler, eylemler ve hareketin hüviyetidir.⁸⁶ Endüstriyalizme, tüketim ekonomisine, hiyerarşiye karşı duruş ve bu duruşu içeren söylem dönemin sosyolojik atmosferinin de etkisiyle kitleselleşmiş; farkındalık döneminden eylem dönemine geçilmiştir. İlk dönemin sorunları ikinci dönemde hariç tutulmamış ama yeni sorunların ortaya çıkması (görünürlüğünün ya da farkındalığının artması) çevre mücadelesinin yapısının değişmesine, eylem tarzının farklılaşmasına neden olmuştur. İkinci evrede “yeşil hareket” öğrenci hareketleri, savaş karşıtı hareket, anti nükleer hareket ve diğer toplumsal hareketlerle temas hâlinde olmuş; her biri, bir diğerini beslemiştir. Bu devirde sistemin eleştirisi ve değiştirilmesine odaklanılmış; “yeni sol” söylem içeren öğrenci hareketleri ve karşı kültür hareketi (Hippiler) bu dönemdeki çevre hareketinin yeni toplumsal tabanını oluşturmuştur. Mücadele, geleneksel siyaset alanlarının dışında bir kanalda ilerlemeye başlamıştır. İşte bu muhalif dönemle birlikte çevre duyarlılığı doğa korumacılıktan ekolojik harekete, politik ekolojiye evrilmiştir.

Yeşil politika bir ekoloji siyasetidir. Ekolojik olarak sürdürülebilir bir toplum yaratmayı hedefleyen düşünceler bütünüdür. Akademik çevrelerde siyasal ekoloji, ekopolitik olarak da anılan yeşil siyaset kavramı genel olarak çevre, doğa, ekoloji terimlerini çağrıştırmasından ötürü çevresel kaygılar etrafında yoğunlaşıyor gibi görünse de bunlarla sınırlı değildir. Tek bir fikir etrafında kümelenmez. Derek Wall yeşil siyaseti tanımlarken dört ayak üzerine oturarak bir tarif yapar: Ekoloji, toplumsal adalet, taban demokrasisi (ademi merkezîyetçilik), şiddetsizlik/pasifizm (barış). “Toplumsal adalet ögesi yeşilleri siyasi tayfin soluna konumlandırır ancak yeşiller sağ-sol tayfinin siyasetin tek boyutu olmadığını savunurlar; çünkü kendini toplumsal adalete adanmış olup doğayı korumakla ilgilenmeyen birçok siyasi parti

⁸⁶ Yeşil hareketi sosyal bir hareketlilik olarak ikiye ayırırken; ilk aşamayı doğa korumacılık, ikinci aşamayı politik ekoloji olarak belirtmemizde ve 60'larla başlatmamızda birinci bölümde değindiğimiz “Sessiz Bahar”ın etkisi büyüktür. Rachel Carson’ın eseri özellikle Kuzey Amerika’da yarattığı etki ile çevre örgütlerinin ve çevrecilerin sayısında bir patlamaya neden olmuş; çevre meselesini siyaset kurumunun meselesi haline getirmiştir. Birleşik Devletler’de birçok çevre yasasının ardı ardına çıkması bu eserin tesiri sayesinde olmuştur. *Sessiz Bahar* modern çevre/ekoloji hareketi için bir milat olmuştur.

bulunmaktadır". Taban demokrasisi ise yeşilleri geleneksel sosyalizmden ayırıp anarşistlerle ortak paydada buluşturur. Liderler reddedilir ve kararlar kolektif alınır. Şiddetsizlik ayağı ise yeşil partilerin barış hareketinden evrilmiş olmasından kaynaklı savaşa, silah ticaretine ve şiddete dayalı çözümlere karşı duruşudur.⁸⁷ Wall'ın tanımlamasından da anlaşılacağı üzere "yeşil siyaset" sadece renginden ötürü belli bir kompartımana koyulamayacak ya da tek amaç uğruna çalışan bir "dernek" kategorisine sokulamayacak kadar geniş bir zemine yayılır. Kubbeyi taşıyan bu dört ayak üzerine siyaset inşa edilir ama bununla da sınırlı kalmaz.

John Barry yeşil siyasetin "ekoloji merkezli değil ekoloji tabanlı" olduğunu söyler. Bu iki anlama gelir: İlki, yeşil siyaset teorisi yalnızca çevre sorunlarıyla ve toplum-çevre ilişkileriyle ilgilenmez; bunun yanı sıra bir dizi temel kaygıdan da bahseder. İkincisi, bu teori yeşil düşüncenin mevcut ideolojik kavramsallaştırmasını başlangıç noktası kabul eder; ama bu kavramsallaştırmanın açık bir şekilde ifade ettiği bir dizi sorunla sınırlı kalmaz.⁸⁸ Barry'nin aslında biraz da vurgulamak istediği, yeşillerin siyasetteki tek mevzusunun ekoloji olmayabileceği -ki değildir- ve çıktıkları nokta, üzerine oturdukları temel ya da dayandıkları ideoloji ile ilerlerken kimi zaman farklı eğilimlerin ortaya çıkabileceğidir. İşte bu sebeptendir ki yeşil siyaseti sadece ekolojik düşünceyle açıklamak hem yetersiz hem de kısıtlayıcı olabilir. Bunu daha iyi anlayabilmek için yeşil siyasetin aktörlerinden biri olan yeşil partilere ve her ülke özelinde yeşil hareketin geçmişine ve gelişimine bakmakta fayda vardır.

2.1. YEŞİL PARTİLER

Yeşil siyasal hareketler soğuk savaşın siyasi haritayı iki kutba ayırdığı, enerji krizlerinin dünyayı sarstığı yetmişli yıllarda gelişti. Mevcut ekonomik gelişim modelinin sürdürülebilir olmadığı ve bu modelde ısrar edilmesi hâlinde gezegenin ve üzerinde yaşayan canlıların sosyal, ekonomik ve çevresel felaketlerle baş başa kalacağı gerçekliği -mevcut siyasi partilerin bunları göz ardı etmesi ya da baş etmekte yetersiz kalması- yaşama ve siyasete yeni bir bakışı elzem haline getiriyordu. 60'larla birlikte

⁸⁷ Derek Wall, **Yeşil Politika**, Çev. İlknur Urkun Kelso, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2013, ss. 20-21.

⁸⁸ John Barry, **Rethinking Green Politics: Nature, Virtue and Progress**, SAGE, London, 1999, s. 5.

bir karşı kültür hareketi olarak hippilerin⁸⁹ tüm dünyayı etkilemesi ve 68’le ekonomik, siyasal, kültürel yapıya ve “baskıcı sol siyasete”⁹⁰ karşı -özünde yine sol değerler olan- özgürlükçü yeni, muhalif bir dalganın üniversite kampüslerinde baş göstermesi kendinden öncekilere benzemeyen bir dönem yarattı. Bu dalga (ruh) tabandan yayılan yurttaş inisiyatiflerinden çevre hareketlerine, kadın hareketinden eşcinsel⁹¹ harekete kadar birçok hareketin doğmasına; varolanların ise canlanmasına yol açtı. Nükleer güç ve endüstriyalizm karşıtı, doğayla uyumlu, hiçbir yerleşik kurumun baskısının olmadığı, eşit, özgür ve barış yanlısı bir toplum ideali üzerinde şekillenen talepler sonucu oluşan muhalif hareketlilik, kendini ekoloji kavramının etrafında bulmaya başladı.

Yaşam alanlarının kalitesiyle ilgili meseleler etrafında yerelde ortaya çıkan *yurttaş inisiyatifleri*⁹² özellikle 70’lerden başlayarak, siyasal partilerin ekoloji meselesine duyarsız kalmasının da etkisiyle, parlamento dışı muhalif bir ses olmuş; bu sesler zamanla diğer yurttaş ağlarıyla, nükleer karşıtı örgütlenmelerle temas ederek tabandan yayılan kitlesel bir direniş yaratmıştır. Başlangıçta yurttaşlar kendi yaşam

⁸⁹ Hippiler, ana akım kültürel normlardan ve yaşam tercihlerinden kendilerini soyutlayan; materyalizm ve militarizm karşıtı; bireysel hak ve özgürlüklerin önemsendiği apolitik bir karşı kültür hareketidir. 68’in öğrenci hareketlerini ya da dönemin “Yeni Sol” diye tanımlanan toplumsal hareketlerini hippî kültüründen ayırmak çok kolay olmasa da şöyle kaba bir tarif yapılabilir: Hippiler pasif, kişisel kurtuluşu amaç edinmiş; 68’liler ise aktif, eylemci ve toplumsal-siyasal yapının değişmesi için mücadele eden gençlerdir. İki karşıt grup ya da iki farklı kültürden ziyade birbirini besleyen geçişgen olgular olarak değerlendirilmeleri daha makuldur. Hippilerin apolitik olduklarını belirtirken; siyasete “ilgisiz ya da kayıtsız değil; siyasete karşı” olduklarını anlamak lazımdır. Her tür otoriter kuruma muhalif bir akımın politik olmaması düşünülemez. Mevcut siyasal sisteme, süregiden Vietnam savaşına, nükleer silahlanmaya karşı çıkmaları ve toplumsal protestolarda yer almaları da bunun göstergesidir. Kişisel özgürlüklerini, mutluluklarını öncelemeleri toplumsal meselelere duyarsız oldukları anlamını içermemelidir. Sadece, “aktif siyasete” sıcak bakmadıklarını söylemek daha doğru olabilir. Bu dönemin önemli radikal feministlerinden Carol Hanisch’in deyiimiyle ifade edersek eğer: “Kişisel olan politiktir” [Carol Hanisch, “The Personal is Political”, **Notes from the Second Year: Women’s Liberation; Major Writings of the Radical Feminists**, (Ed. Shulamith Firestone ve Anne Koedt), Radical Feminism, New York, 1970, ss. 76-78.] ve doğal olarak hippileri de bu bağlamda değerlendirmek daha uygun olsa gerektir.

⁹⁰ Demirperde ülkelerindeki totaliter yönetim biçiminden batıdaki sol partilerin merkezi, otokratik, rijit örgüt yapılarına değin sol ideolojik dünyadaki varlığını hissettiren tahakküm; bunlara Macaristan’ın (1956) ve Çekoslovakya’nın (1968) Sovyetler tarafından işgalinin yarattığı antipatinin de eklenmesi sosyalizmin kapitalizme alternatif olma iddiasına zarar vermiş; batılı sol entellektüellerin Sovyet Marksizmi ile aralarına mesafe koymalarına yol açmıştır. Bkz. Martin O’Brien ve Sue Penna, **Theorising Welfare: Enlightenment and Modern Society**, Sage Publications, London, 1998, s. 106; Robert Benewick ve Philip Green (Ed.), **The Routledge Dictionary of Twentieth-Century Political Thinkers**, 2nd ed., Routledge, London, 1998, s. 212.

⁹¹ Yetmişlerdeki kullanımına sadık kalınarak “eşcinsel” olarak yazılmıştır. Günümüzde ise hareket LGBT+ (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve diğer cinsel azınlık grupları) olarak adlandırılmaktadır.

⁹² Çoğunluğunu öğrencilerin ve beyaz yakalıların oluşturduğu eğitimli, enformel, dağınık yerel eylem grupları. Bkz. Elizabeth Bomberg, **Green Parties and Politics in the European Union**, Routledge, London, 1998, s. 19.

alanlarını ilgilendiren konular etrafında yerel düzeyde örgütlenmiş; tekil meseleler üzerine odaklanarak (parklar, bisiklet yolları) küçük gruplar şeklinde siyasetin karar mekanizmalarına etki etmişlerdir. Bu örgütlenmeler zamanla kentsel dönüşüm, otobanlar ve nükleer santrallerin inşası gibi meseleler üzerinde de bir tavır ortaya koymuş, mücadele etmiş (kimi yerlerde başarı da sağlamış) diğer muhalif hareketlerle ortak eylemlere girmiş ve birer muhalif (kimi zaman düzenli ve planlı, kimi zaman kendiliğinden) ağlar şeklini almışlardır. Dönemin muhalif ruhunun etkisiyle başlangıçta çevreciler ile ekolojistlerin bir arada olduğu (70'lerin başlarında kurulan) *Friends of the Earth* (Yeryüzü Dostları), *Greenpeace* (Yeşil Barış) ve diğer birçok eylem grubu siyasi etki alanları oluşturarak mevcut siyasetin karar alma mekanizmalarını zorlamışlarsa da bir müddet sonra bunların yeterli etki yaratmaması ve aktivizm yoluyla kişisel tatminden, ruhani hazdan öteye gidilemediği inancı bireylerin eğilimlerini değiştirmiştir. Kurumsal siyasal arenada olmadan radikal değişimin olmasının mümkün olamayacağı inancı kitlelerde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bunda toplumdaki muhalif duruşun sözünün mevcut siyasi partiler üzerinden ilerleyemeyeceğinin farkındalığının artmasının ve var olan toplumsal direnişin bir kanala akma ihtiyacı hissetmesinin de etkisi vardır.

Gezegene verilen zarar konusunda endişeli çevreciler, nükleer karşıtı aktivistler, çatışmaların çözümüne alternatif yollar öneren şiddet karşıtı barış eylemcileri, feministler, diktatoryal ve otoriter rejimlere karşı savaştan özgürlük ve insan hakları savunucuları, anarşistler, sömürgeciliğin sonlandırılmasını savunan ve gezegenin kuzeyi ile güneyi arasında ekonomik yönden daha dengeli ilişkiler öneren “üçüncü dünya” dayanışma hareketleri, hayvan hakları hareketi, fakirliği sonlandırmak ve sosyal adalet için uğraştan aktivistler, eşcinseller gibi birçok toplumsal hareket yeşil siyasetin tabanını oluşturdu. Yeşil hareket bu tepki hareketlerinin hem varlığından hem birikiminden faydalandı ve bir nevi iç içe büyüyüp gelişti. Esasen bu dönemde toplumsal hareketlere katılanların çoğu tek bir mesele etrafında (nükleer silahlanma, kadın hakları vb.) itirazlarını dile getirip sadece o alanda mücadele etmemiş; diğer toplumsal hareketlerin de katılımcısı ve önemli figürleri olmuştur. Toplumsal duyarlılığı yüksek olan bu kişiler birçok farklı eylemde bizatihi bulunmuşlardır. Feminist hareketin aktivistlerini nükleer karşıtı hareketlerde; nükleer

karşıtı hareketlerin katılımcılarını eşcinsel hareketin içinde görmek şaşılacak bir durum değildir.⁹³

Zeminini özgürlük talebinin oluşturduğu bu direniş ve başkaldırı dönemi düşünsel ve kültürel olarak tüm alanları etkiledi. Ortak noktaları “muhaliflik” olan ve sorunsallaştırdıkları konularda değişim talebi olan kitleler taleplerini yeşil bir şemsiye altında dile getirmeye başladı.⁹⁴ Yeşil hareketin siyasallaştığı bir dönem canlandı. Yeşil hareket, dönemin muhalif seslerinin ortak çatı altında toplandığı bir mecra haline geldi. Toplumsal hareketler ya da daha basite indirgeyerek söylersek “yeni sol” ile hippilerin amaçları bir noktada buluştu. Yeşil hareket dönemin karşı kültür hareketi olan hippiler ile çok büyük bir uyum gösterdi ve beslendi. Özellikle hippilerin idealize ettiği “gezegen ile barış”, “doğal hayat”, “basit yaşam formları” yeşil hareketin düşünce dünyasında karşılığı olan nosyonlardı. Dönemin sosyokültürel ruhu kendini yeşil harekette buldu. Neticede toplumun sıhhati yerkürenin sıhhatinden bağımsız düşünülemezdi.

Kurumsal manada ilk olarak 70’lerle birlikte bu toplumsal hareketlilik ekoloji üst başlığı altında partileşmiş ve 80’lerle birlikte bir sıçrama yaşamıştır. Kurulan ilk ekolojik siyasal parti Avustralya Birleşik Tazmania Grubu’dur (United Tasmania Group). Büyük bir barajın inşasına karşı yağmur ormanlarını korumak için kampanya yürütmek amacıyla 1972 yılında kurulmuş ve ulusal seçimlerde yüzde üçlük bir oy oranı elde edebilmiştir.⁹⁵ Avrupa’da ise 70’lerin sonunda sokak hareketlerinin sönümlenmeye başlaması parlamenter siyaset yolunun kullanılması zorunluluğunu da beraberinde getirmiş -ilk başlarda parti çatısı altında olmadan- yeşil adaylardan oluşan alternatif listelerle seçimlere girilmiş ve ilerleyen zamanlarla birlikte ulusal

⁹³ Alman Yeşilleri’nin kuruluşunda da feminist hareketin, öğrenci hareketlerinin, yurttaş inisiyatiflerinin katılımcıları başat rol oynamışlardır. Bkz. Margit Mayer ve John Ely, “Success and Dilemmas of Green Party Politics”, **The German Greens: Paradox Between Movement and Party**, (Ed. Margit Mayer ve John Ely, Çev. Michael Schatzschneider), Temple University Press, Philadelphia, 1998, s. 6.

⁹⁴ Burada 68 ruhunun evrildiği şiddet yanlısı aşırı sol fraksiyonlar (Kızıl Ordu Fraksiyonu, Kızıl Tugaylar vb.) ayrı tutulmalıdır. Bkz. Jackson J. Spielvogel, **Western Civilization, Alternate Volume: Since 1300**, 7th ed., Thomson Wadsworth, California, 2009, s. 951.

⁹⁵ Wall, s. 22.

parlamentolarda üyelikler kazanılmaya başlanmıştır.⁹⁶ İlk kez ulusal bir parlamentoya seçilen yeşil milletvekili ise İsviçre’den Daniel Brélaz olmuştur (1979).⁹⁷

Avrupa’da ilk kez seçim barajını aşarak ulusal parlamentolara giren yeşil partileri ve alternatif listeleri kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz: 1981-Belçika (Ecolo ve Agalev), 1983-İsviçre, Finlandiya, Almanya, 1984-Lüksemburg, 1986-Avusturya, 1987-İtalya, 1988-İsveç, 1989-İrlanda, Hollanda, Yunanistan.⁹⁸ Her ne kadar ulusal seçimlerde başarıyı yakalayan “ilk” yeşil parti olmasalar da küresel manada ses getiren Alman Yeşiller Partisi olmuştur. 1983 yılında geleneksel üç partili meclise (Bundestag)⁹⁹ 28 vekille dördüncü parti olarak girmesi gerek yeşil hareketin gerekse yerleşik siyasal sistemin seyrini değiştirmiştir.

Yeşil partilerin popülaritesinin artmasında ve konvansiyonel siyaset alanında kendine yer edinmesinde çevre problemleri, büyüme sorunsalı, nükleer güç meselesinin gündemdeki yerini kaybetmemesi ve yaşanan ekolojik felaketlerin sürekliliği önemli faktörler olmuştur. Gelişiminde ise ekolojik-çevresel bilincin varlığı ve siyasi eylem ihtiyacının yanında yerel meseleler de önemli bir faktör olarak rol oynamıştır. Örneğin Avustralya’da vahşi yaşam alanlarının korunması sorunu öne çıkarken; Batı Almanya’da nükleer güç mevzusu ön planda yer almış ve yeşil siyaseti besleyen unsurlar olmuşlardır.

Tüm dünya üzerinde 60’larla başlayıp 70’li yıllarla devam eden toplumsal muhalif hareketler 80’lerle birlikte kendini yeşil partilerin etrafında bulmuş; gerek eski sol gelenekten gelen siyasi figürler gerekse 68 öğrenci hareketlerinin sembol isimleri¹⁰⁰ bu “yeni” ideolojinin savunucuları olmuşlardır.¹⁰¹

⁹⁶ Avrupa’da ilk yeşil parti (People) 1973 yılında Birleşik Krallık’ta kurulmuştur. Sinaması sonraki bölümlerde yapılacaktır.

⁹⁷ Dick Richardson, “Philosophical, Programmatic and Electoral Considerations”, **The Green Challenge: The Development of Green Parties in Europe**, (Ed. Dick Richardson ve Chris Rootes), Routledge, London, 1995, s. 3.

⁹⁸ Her ülkedeki yeşil partinin adının “Yeşil Parti” ya da “Yeşiller” olmadığını söylemekte yarar vardır. İsveç’teki yeşil parti “Çevre Partisi”, Macaristan’daki yeşil parti “Siyaset Farklı Olabilir”, Danimarka’daki yeşil parti “Sosyalist Halk Partisi” ismine sahiptir. Ayrıca kimi partiler Forum/Grup/Lig/Federasyon/İnisiyatif gibi tamlamalara da sahiptir. Örneğin İtalya’daki yeşil partinin adı “Yeşiller Federasyonu”dur. Avrupa’daki yeşil partilerin listesi için Tablo 3’e bakılabilir.

⁹⁹ Almanya Federal Meclisi.

¹⁰⁰ Rudi Dutschke, Petra Kelly, Joschka Fischer, Daniel Cohn-Bendit yeşillerin gelişimindeki önemli aktörlerdendir.

¹⁰¹ Türkiye’de de -aynen batıda olduğu gibi- 68 kuşağının sol isimleri Yeşiller Partisi’nin kuruluşunda (1986-1988) yer aldı. Bkz. Melih Ergen, **Yeşiller Partisi’nin Olmayan Tarihi**, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994.

Yeşil partiler toplumsal hareketlerin politik sesi olmuştur. 68'in muhalif, anarşist, kolektivist ruhu kendini yeşillerde bulmuştur. Alışlagelmiş siyasi tayf yeşil partilerin ortaya çıkmasıyla çatırdamış; daha önce gri görünen politik alan yeşillenmeye başlamıştır.

2.1.1. İdeoloji

Yeşil partilerin ideolojisini ağırlıklı olarak iki önemli süreç belirlemiştir. İlki, 60'larla başlayıp 70'lerle devam eden "yeni" toplumsal hareketler ve bu hareketleri sarmalayan sıra dışı eylem biçimleri; ikincisi ise, ekolojik dünya görüşünün gelişmesi ve yeni bir yeşil siyasal düşünce akımının ortaya çıkması olarak ifade edilebilir.¹⁰² Çalışmanın önceki bölümlerinde konuyu kavramak ve olayları anlamak için kısaca siyasaya değinilmişse de yeşil politika tarifine ulaşmak ancak bu iki boyutun incelenmesiyle mümkün olacaktır.

"Yeşil ideoloji önemli oranda, bugünün baskın değerlerinden farklı bir grup değer ve kaygının üzerine inşa edilmiştir. Ekonomik büyüme, gelişmiş teknoloji, büyüyen hizmetler ve maddi varlıklar etrafında dönen sanayi sonrası 'iyi hayat'; daha temiz bir gezegen, daha az kaynak tüketimi, doğa merkezli maneviyat ve küresel sorunlara yerel eylem öneren daha basit bir yaşam tarzıyla yer değiştirmiştir."¹⁰³ İşte bu "iyi hayata" karşı ortaya çıkan tepki yeni toplumsal hareketlerde ve ekolojik düşüncede görülecektir. Yapılacak bu incelemeler yeşil partilerin düşünce dünyasını anlamak ve yorumlamak için kolaylık sağlayacağı gibi; bu "yeni" olarak adlandırılan siyasetin de ne olduğunu ortaya koyacaktır.

2.1.1.1. Yeni Toplumsal Hareketler ve Postmateryalizm

Altmışlar ve yetmişler öğrenci hareketleri, barış hareketi, anti nükleer hareket, eşcinsel hakları mücadelesi, kadın hakları mücadelesi, hayvan hakları hareketleri ve çevre hareketlerinin dünyayı sarstığı yıllardır. Siyasetin alışlagelmiş söylemlerinin

¹⁰² Jon Burchell, **The Evolution of Green Politics: Development and Change Within European Green Parties**, Earthscan Publications, London, 2002, s. 9.

¹⁰³ Bomberg, "Green Parties and Politics in the European Union", s. 9.

etkisini ve değerini yitirdiği, geçmişin eylem yapılarından kopulduğu, bilinen siyaset yöntemlerinin yerinden edildiği, kolektif eylem biçiminin dönüşüme uğradığı bir dönemdir. Kimilerince sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma, modern toplumdan post modern topluma geçiş olarak tanımlanan bu süreç birçok düşünürü eski formasyonlarla analiz yapmanın geçersizliği konusunda bir mutabakata vardırımış; toplumdaki yeni talepler ve kolektif davranış biçimleri “toplumsal hareket” olgusunun tekrardan tanımlanmasına ve kavramsallaştırılmasına yönelik çalışmaları zorunlu kılmıştır. “Eski” kuramsal yaklaşımlar (toplumsal hareketleri ekonomik ve sosyal sorunlara bir tepki olarak ele alırken) bu yeni “dönemin” değerlendirmesinde kadük kalmıştır. Keza birçok kuramcı da bu yeni hareketleri özümmlerken Marx’ın modellemesi üzerinden ilerleyip burjuva-proletarya mücadelesine dayalı sosyolojik çözümlemeler yapmış ve bu yeni sosyal hareketliliği sınıf atışması, ezenler-ezilenler üzerinden okumaya çalışmışsa da; bu dönemin hareketlerinin geçmişin “sınıf temelli” toplumsal hareketlerinden daha farklı niteliklere sahip olması olguyu kavrama, anlamlandırma ve açıklamakta yetersiz bırakmıştır. Özellikle örgütlenme yapıları, hedefleri, eylemsellikleri, ortaya çıktıkları toplumsal ve siyasal ortam, aktörlerinin nitelikleri, mücadele konularının kendinden öncekilerden çok farklı olması mevcut kuramsal yaklaşımların açıklama kabiliyetlerinde yeterlik sorunu yaratmıştır. Bu sebeple de müteaddit teorisyen “yeni” sıfatının niteleyici anlamına uygun olarak -eski metodolojiyi tam olarak kullanmadan- çözümlemelere giderek olguyu anlamlandırmaya çalışmıştır.

Toplumsal hareketler (sözlükteki anlamı ile ifade edersek eğer) “Dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek (ya da değiştirilmesine karşı direnmek) için örgütlü çaba” harcaması olarak tanımlanır.¹⁰⁴ Bilhassa Fransız Devrimi’nden sonra birçok düşünür (Filozof Henri de Saint-Simon [1760-1825] bu düşünürlerin öncülüdür) bu “örgütlü çaba” üzerine kafa yormuş; bir olgu olarak sosyal hareketleri açıklamaya çabalamıştır. Toplumsal hareket kavramsallaştırmasını ise ilk yapan “1789’dan Günümüze [1850] Fransa’daki Toplumsal Hareketlerin Tarihi”¹⁰⁵ adlı kitabıyla Alman sosyolog Lorenz von Stein

¹⁰⁴ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s. 746.

¹⁰⁵ Lorenz von Stein, **Geschichte Der Sozialen Bewegung in Frankreich Von 1789 Bis Auf Unsere Tage**, Georg Olms, Hildesheim, 1959.

olmuştur.¹⁰⁶ Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren işçi hareketleri ve sosyalist hareketler “olgunun incelenmesinde ve kuramsallaştırılmasında” temel örnekler olagelmıştır. Çağımızla birlikte, gerek sosyolojik gerekse teknolojik açıdan dünyanın geçirdiği değişim ve dönüşüm neticesinde, “olgu” yeni ifade ve boyutlar kazanmıştır. Bu minvalde “Eşitsizliğe, baskıya ve/veya sosyal, siyasal, ekonomik ya da kültürel taleplerin karşılanmadığı durumlara tepki olarak ortaya çıkan kolektif eylem biçimleri”¹⁰⁷ şeklinde yapılan toplumsal hareket tanımlaması günümüz gerçekliğine en yakını olarak kabul edilebilir.

1960’larla birlikte ortaya çıkan sosyal hareketliliği açıklamaya yönelik iki ana yaklaşım söz konusudur. İlki Amerika’da geliştirilen *Kaynak Hareketliliği* (Resource Mobilization) yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda toplumsal hareketin üyelerinin kaynaklara ulaşma ve amaçları doğrultusunda insanları harekete geçirme becerilerine odaklanılır. Kaynaktan kasıt para, bireylerin vasıfları ve ayıracakları zamanın olması, medyaya erişim, tesis ve teçhizatdır. Halk bu kaynaklara erişimin olduğunu hissettiği zaman toplumsal hareketlerin katılımcısı olur. “Yaygın hoşnutsuzluk” tek başına toplumsal bir harekete yol açmaz; yeterli kaynak ve harekete geçmeye hazır bireyler ortak eylem için olmazsa olmazdır.¹⁰⁸ Bu yaklaşımda katılımcıların rasyonel oldukları varsayımından hareket edilir. Hareketin nasıl örgütlendiği ve toplumsal değişime nasıl ulaşılacağı üzerine yoğunlaşılır. Bu teori ile ilgili en büyük eleştiri ise teorinin “sınırlı kaynaklara sahip grupların gerçekleştirdiği toplumsal değişime” açıklama getirmekte yetersiz kalması üzerine olmuştur.

Avrupa kıtasında ise kültür, ideoloji, siyaset eksenli bir yaklaşım söz konusudur. Yaşam tarzı, özerklik ve kimlik gibi kültürel talepler hareketliliğin nedenleri olarak değerlendirilir. Kültürel, bireysel kimlikler ön plandadır. Değer yönelimli talepler etrafında dönen yapı incelenir. Eşitlik, farklılık ve kimlik inşasına odaklanılır. İşte yüzyılın son çeyreğindeki bu farklı, çeşitli, çok sayıdaki toplumsal mücadele, Avrupa’da, *Yeni Toplumsal Hareketler* adıyla teorize edilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Charles Tilly, **Social Movements, 1768-2004**, Paradigm Publishers, Colorado, 2004, s. 5.

¹⁰⁷ Jessica Horn, **Gender and Social Movements: Overview Report**, BRIDGE, Institute of Development Studies, University of Sussex, Brighton, 2013, s. 1.

¹⁰⁸ Diana Elizabeth Kendall, **Sociology in Our Times: The Essentials**, 8th ed., Wadsworth/Cengage Learning, California, 2012, ss. 556, 563.

¹⁰⁹ “Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi” kuramcılarının fikir birliğine vardıdığı tek bir teoriden ziyade birçok varyasyonu olan bir yaklaşım olarak düşünülmelidir. Bkz. Rod Bantjes, **Social Movements in a Global Context: Canadian Perspectives**, Canadian Scholars’ Press, Toronto, 2007, s. 95.

Amerikadakilerin aksine “nasıl” doğduğuna değil “neden” doğduğuna kafa yorulmuştur.

Bu 60’lar ve 70’lerdeki toplumsal hareketlerin yeni olarak adlandırılmasında birçok farklı etmen vardır. Katılımcıların sorunlaştırdıkları konular, ilgileri, değerleri ve hareket biçimleri bu etmenler arasında sayılabilir. Eski toplumsal hareketler ekonomik ve politik sorunlara odaklıyken; yeni dönemde mücadele alanlarının konusunu farklılık, eşitlik, katılımcılık, kimlik oluşturur. Toplumsal hareketlerin temel unsurları olan aktörler, meseleler, değer yargıları ve eylem biçimleri kendinden öncekilere benzemez. Claus Offe aktörlerin “yerleşik siyasi kodlarla (sağ/sol, liberal/muhafazakâr vb.) ya da sosyoekonomik kodlarla (işçi sınıfı/orta sınıf, yoksul/varlıklı, köylü/şehirli vb.)” kendilerini konumlandırmadıklarını söyler. Bunu eski ve yeni paradigma olarak ikiye ayırıp tanımlar. Eski paradigma, Offe’ye göre, gelir dağılımına, ekonomik büyümeye, askeri ve sosyal güvenliğe odaklıdır; kişisel tüketim, mal mülk arttırma özgürlüğü ve mal mülk güvenliği gibi değerler etrafında oluşur. Yeni paradigma ise barış, çevre, insan hakları odaklıdır. Merkezi sisteme karşı kişisel otonomi ve kimlik talebi; enformel, spontane eylem biçimleriyle kendini gösterir.¹¹⁰ Harekete hüviyetini kazandıran unsurlardan birinin aktörler ve bu aktörlerin sahip olduğu kimlikler olması doğal olarak onlara daha çok odaklanmamıza sebebiyet verir. Hareketi oluşturan aktörler (hareketin aktivistleri, katılımcıları ve destekleyicileri) -her ne kadar kendilerini sosyoekonomik olarak kodlamasalar da- birçokları tarafından “yeni orta sınıf mensupları” olarak nitelendirilirler. Aktörlerin klasik manada “orta sınıf” ya da “küçük burjuva” değil de “yeni orta sınıf” olarak adlandırılmasında bu dönemin sınıf taksonomilerinin ortaya konuluşunda ortaya çıkan kapsayıcılık problemi yatar. Yani 19. yüzyılın emekçileriyle bu dönemin farklı nitelikteki emekçilerini tanımlamak için aynı sözlüğü kullanmak sıkıntı yaratabilir. Örneğin bu “yeni” orta sınıfın yapısal karakterini yüksek eğitilmiş, görece ekonomik güvenliği olan, hizmet sektöründe çalışanlar oluşturur. Bu yeni dönemin yeni aktörlerini değerlendirirken; Ortodoks Marksist teorisyenler onları üretim araçlarına sahip olmadıkları için “proletarya”ya dâhil etmiş ve “dik yakalılar” diye adlandırmışlar; revizyonistler ise “aradaki sınıf” olarak isimlendirerek beyaz

¹¹⁰ Claus Offe, “New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics”, **Social Research**, Cilt:52, Sayı:4, 1985, s. 832.

yakalılarından oluşan orta sınıf olarak görmüşlerdir.¹¹¹ André Gorz ise bunları “sanayi sonrasının yeni proleteryası” olarak adlandırmıştır.¹¹² Düşünürlerin tanımlama çabaları hem bu aktörlerin sosyolojik tasnifinde karşılaşılan zorlukları hem de dönemin “farklı, yeni bir dönem” olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir.

Bu dönemin eylemcilerinin çoğu eğitilmiş, orta sınıflardan oluşsa da yalnızca “belli bir sınıfın çıkarları” doğrultusunda yürütülen bir mücadeleden ziyade; mücadelenin tüm toplumun çıkarına yürütüldüğüne dair hem bir duruş hem de algı mevcuttur. Anthony Giddens, sanayi sonrası toplumun bu yeni orta sınıfının “sınıf bilincine” değil “sınıf farkındalığına” sahip olduğunu söyler.¹¹³ Yani ortak yaşam tarzına ve buna bağlı tutum ve inançlara sahiplerdir ve olaylar karşısında benzer duruşlar sergilerler. Bu hareketlere katılanların yapısının farklılığı kadar talepleri de öncekilerle benzeşmez. Offe de buna yakın bir biçimde, taleplerin “sınıfsal belirsizlik” gösterdiğini; “yeni orta sınıf siyaseti”nin işçi sınıfı siyaseti ve eski orta sınıf siyaseti gibi bir “sınıf siyaseti” olduğunu ama yalnızca “bir sınıfın çıkarına” olmadığını vurgular.¹¹⁴ Talepler ve mücadele bir kesim değil bütün toplum için yürütülür. Bireysel otonomi tüm bireyler için talep edilir.

Yeni hareketler öne çıkan farklı talepler kadar farklı eylemsellikleri de içinde barındırır. Tabandan enformel örgütlenme biçimlerine sahip olmaları, değişik eylem tarzlarıyla kitleleri heyecanlı tutabilme maharetleri, birey ve toplumun sınırlarının ne olduğunu test edebilme cevvalliğini gösterebilmeleri bu dönemin toplumsal hareketlerinin göze çarpan özellikleridir. Siyasetin konu edindiği sorun alanların çoğalması ve bireylerin kendi hayatlarına dair söz söyleme isteği aktivistlerin yaptığı eylemlerle gündeme taşınmış, kamuoyunda bir farkındalık yaratılmıştır. Örneğin eski toplumsal hareketlerde işçi sınıfı greve gidip üretimi durdururken; bu dönemde eylemciler, protesto ettikleri konuda, medya ve toplumun “dikkatini çekme” amacını gütmüş ve buna uygun bir aksiyon biçimi geliştirmiştir. Yaratıcı eylemler, sloganlar, pankartlar protest duruş sergiledikleri konuda farkındalık yaratma araçları olmuştur.

¹¹¹ Val Burris, “The Discovery of the New Middle Class”, *Theory and Society*, Cilt:15, Sayı:3, 1986, ss. 326-327.

¹¹² André Gorz, *Farewell to the Working Class: An Essay on Post-Industrial Socialism*, Çev. Mike Sonenscher, Pluto Press, London, 1982, s. 69.

¹¹³ Anthony Giddens, *The Class Structure of the Advanced Societies*, Hutchinson, London, 1973, ss. 111-113.

¹¹⁴ Offe, “New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics”, s. 833.

Bu yeni dönemin hareketlerinin siyasal bir güç elde etme ya da iktidarı ele geçirme kaygısı yoktur. Öncelik değişim talebidir.

Alain Touraine yeni toplumsal hareketleri mevcut “sosyal ve kültürel yaşam formlarına ‘alternatif’ arayışı” olarak tanımlar ve değerlendirmesini *sanayi sonrası toplum*¹¹⁵ ile ilişkilendirir. Bu dönemde protestoların ekonomik alandan kültürel alana kaydığını; kimlik ve cinsellik ile bağlantılı “yeni toplumsal normların tarif edilmesi talebi” üzerinden şekillendiğini söyler. Hareketler sosyopolitik olmaktan çok sosyokültürelidir.¹¹⁶ Bireysel ilişkilerden kurumsal ilişkilere kadar birçok alanda mevcut olan yapının “ideal” olmadığı kanısı yaygındır. Toplumsal cinsiyet rollerinden, cinsellikle ilgili tabulardan, patriyarkal yapıdan, materyalist dünya görüşünden müstesna bir yaklaşım mevcuttur. Toplumsal kurumlar hedef alınır. Aile, eğitim, siyaset, din vb. birçok kurumda değişim talepleri öne çıkar. Burada Ronald Inglehart’a bakmakta fayda vardır. Inglehart bu yeni toplumsal hareketlerin gelişimini “değer önceliklerine” ve “sosyoekonomik değişime” bağlar; yeni toplumsal hareketlerin birçoğunun altında postmateryalist değerlerin yattığını söyler.¹¹⁷ Bireylerin yaşamlarında değer verdikleri hususların değiştiğinden hareketle “postmateryalizm” tezini ortaya koyar.

Materyalizm (maddecilik) antik çağlardan itibaren birçok perspektiften yorumlanmış, farklı çağlarda farklı düşünürlerin elinde farklı anlamlara işaret etmiş bir kavramdır. Demokritos’tan Hobbes’a, Marx’tan günümüze sayısız düşünür bu kavram ve bu kavramın farklı formları ile ilgili görüşler öne sürmüş, tespitler yapmışlardır. İlk Çağ’da Demokritos (M.Ö. 5. yy) varlığı ve gerçekliği atomlara (öz madde) dayandırarak materyalizmin doktrininin temellerini atmış; 17. yüzyılda ise Thomas Hobbes “sayılabilir, ölçülebilir” olanın gerçek olacağını, bu yüzden “tek

¹¹⁵ Daniel Bell 19. ve 20. Yüzyılda yaşanan hızlı sanayileşmenin ardından sanayi sonrası döneme geçildiğini ve bu dönemin toplumunun farklı karakteristik özellikleri barındırdığını; mal ve eşya üreten ekonomiden hizmet üreten ekonomiye, mavi yakalı mesleklerden beyaz yakalı mesleklere doğru bir dönüşüm yaşandığını anlatmış ve bunu da “sanayi sonrası toplum” diye kavramlaştırmıştır. Bkz. Daniel Bell, **The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting**, Basic Books, New York, 1973. Kimi kuramcılar post-modern toplum, post-fordist toplum, süper sanayi toplumu, post-kapitalist toplum, enformasyon toplumu, bilgi toplumu, teknoloji toplumu, post-burjuva toplumu gibi farklı kavramlarla da bunu açıklamışlardır.

¹¹⁶ Alain Touraine, “An Introduction to the Study of Social Movements”, **Social Research**, Cilt:52, Sayı:4, Winter 1985, ss. 749, 780, 784.

¹¹⁷ Ronald Inglehart, “Values, Ideology and Cognitive Mobilization in New Social Movements”, **Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies**, (Ed. Russell J. Dalton ve Manfred Kuechler), Polity Press, Cambridge, 1990, s. 45.

gerçeğin madde olduğunu” savunarak kavrama yeni bir boyut kazandırmıştır.¹¹⁸ Marx ve Engels bunu toplum hayatına ve toplum tarihine uygulamış; maddi ve ekonomik koşulların toplumu biçimlendirdiğinden hareket ederek üretim biçimi ve üretim ilişkileri üzerinden bir okuma gerçekleştirmiştir. Her bir akademik disiplinde materyalizmin anlamı konunun bağlamına göre çeşitlilik gösterse de mevzunun kökünü her zaman “madde” oluşturmuştur.

Günümüzde materyalizm, felsefi ve siyasi boyutu kadar, küresel kapitalist dünya düzeni ve pazar ekonomisi bağlamında edindiği anlamlar bakımından da literatüre dahil olmakta; tüketim ve sahiplik olguları üzerinden ilerleyerek mülkiyet ile olan ilişkiler kapsamında tanımlamalar kazanmakta; maddi mülk ve fiziksel konfor arzusuna da gönderme yapmaktadır. Örneğin Russell Belk tariflemesini çok yalın, piyasa gerçekliği içinde yaparak materyalizmi “tüketicinin dünya malına verdiği önem” olarak niteler.¹¹⁹ Görüldüğü üzere kavram, temelinde yine maddiyat olan anlam bağlantıları ile etik bir düzleme doğru da yol alıp genişlemiş, popüler ahlakın içine dâhil olmuş; ve hatta negatif anlam dahi kazanmıştır. Yine, aynı minvalde, küresel ekonomi olgusu üzerinden çıkarımlarda bulunan Kilbourne ve Pickett de “bireylerin edindikleri malların araçsal değerinden daha fazlasını aradıkları değer yapısı” olarak materyalizmi tanımlarlar ve bireylerin “özel refahlarını arttıran ve kimliklerini oluşturan tüketim nesneleri ile ilişki kurmaya” çalıştıklarını ileri sürerler.¹²⁰ Bu tanımlamalar aynı zamanda “tüketim toplumu”¹²¹ yaklaşımıyla örtüşmektedir. Malın ihtiyacı karşılaması yetmez; aynı zamanda alınan mal ile duygusal bir bağ kurulabilmeli ve kişinin karakterini de yansıtabilmelidir. Mülkiyet sadece edinimle sınırlı kalmaz.

Inglehart ise kavramın çerçevesini biraz daha genişletir ve kavramı toplumsal değerler bağlamına oturtturarak bir okuma yapar. Materyalizmi “ekonomik ve fiziksel

¹¹⁸ Manuel Velasquez, **Philosophy: A Text with Readings**, 13th ed., Cengage Learning, Boston, 2016, ss. 158, 159, 584.

¹¹⁹ Russell W. Belk, “Materialism: Trait Aspects of Living in the Material World”, **Journal of Consumer Research**, Cilt:12, Sayı:3, 1985, s. 265.

¹²⁰ William Kilbourne ve Gregory Pickett, “How Materialism Affects Environmental Beliefs, Concern, and Environmentally Responsible Behavior”, **Journal of Business Research**, Cilt:61, Sayı:9, Eylül 2008, s. 886.

¹²¹ Toplumun tüketim -daha net bir ifadeyle satın alma- konusunda gösterdiği eğilimleri ve tüketimin, ihtiyacı karşılamaktan çok, başlı başına bir etkinlik olduğunu vurgulamak için Jean Baudrillard tarafından yaygınlaştırılan bir kavramdır. Bkz. Jean Baudrillard, **Tüketim Toplumu**, Çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2008.

güvenlik” açısından tanımlar ve materyalist değerlere sahip olanların temel maddi gereksinimlerin temin edilmesine daha çok önem verdiklerini savunur.¹²² Bu değerlerin karşısına da “otonomi, kendini ifade etme ve yaşam kalitesi” gibi değerlerin öncelendiği yönelimi ifade eden “postmateryalizm” terimini koyar.¹²³ Cismani olan, ruhani olana yerini bırakır.¹²⁴

Yetmişlerde, bir dizi gelişmiş demokraside, gerçekleştirdiği çalışmalarda Inglehart toplumsal değerlerde bir değişimin olduğunu; materyalist değerlerin inişe, postmateryalist değerlerin ise yükselişe geçtiğini ortaya koymuş; Batı toplumlarındaki bu değer değişimine de “sessiz devrim” adını vermiştir. Bireysel değer yargılarındaki bu değişim siyaset stillerine de etki etmiş; politik karar alma süreçlerine daha çok müdahil olunması hususunda kökten bir algı değişikliğinin yaşanmasına da sebep olmuştur.¹²⁵ Bu olguyu daha net detaylandırmak için de Inglehart “Değer Değişim Teorisi”ni ortaya atmış ve bunu iki hipoteze dayandırmıştır:

Bunlardan ilki *kıtlık* hipotezidir. Hipoteze göre ekonominin kötüye gittiği dönemlerde “postmateryalizm” azalır. Bu, Maslow’un “ihtiyaçlar hiyerarşisi”¹²⁶ ile paralellik gösterir. Hipotez, yaşamsal ihtiyaçların (fiziksel ihtiyaçlar) öncelik taşıdığını; bu ihtiyaçlar karşılandığında dikkatin “özgürlük, kendini ifade etme/gerçekleştirme, itibar, entelektüel ve estetik tatmin” gibi daha yüksek (sosyal) ihtiyaçlara kayacağını vurgular. Inglehart’a göre yüksek refahın sağlandığı uzun ekonomik istikrar dönemlerinde postmateryalizm artar.¹²⁷ Materyalist değerlere sahip olanlar sağkalım, güvenlik ve temel ihtiyaçların karşılanması ile meşgul olurken;

¹²² Ronald Inglehart, “Value Priorities and Socioeconomic Change”, **Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies**, (Ed. Samuel H. Barnes ve Max Kaase), Sage Publications, California, 1979, ss. 310-313.

¹²³ Ronald Inglehart, **The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics**, Princeton University Press, New Jersey, 1977.

¹²⁴ Burada materyalizmin popüler kültürde edindiği olumsuz anlamlara gönderme yapan (mal mülk ihtirasını çağrıştıran) bir okumadan uzak durulmalıdır. “Materyalist değerler” Inglehart tarafından bir olgu olarak, fiziksel gereksinimler temelinde, dile getirilmiş; etik bir duruş ya da -tam tersi- küçültücü bir vurgu olarak kullanılmamıştır.

¹²⁵ Inglehart, “The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics”, s. 320.

¹²⁶ 1943 yılında Abraham Maslow’un ortaya attığı ve daha sonra geliştirerek yayınladığı teoriye göre insanın ihtiyaçları beş basamaktan oluşan (fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı, ait olma ve sevgi ihtiyacı, saygı ihtiyacı, kendini gerçekleştirme ihtiyacı) bir piramite benzer ve sırasıyla bu basamaklardan birini belirli bir düzeyde karşılamadan öteki basamağa geçilmez. Bkz. Abraham H. Maslow, **Motivation and Personality**, Harper&Row, New York, 1954.

¹²⁷ Ronald Inglehart, “Post-Materialism in an Environment of Insecurity”, **American Political Science Review**, Cilt:75, Sayı:04, Aralık 1981, s. 881.

postmateryalistler -hâlihazırda bunlara sahip oldukları için- dikkatlerini bir “üst” seviyedeki (kendini ifade etme, toplumsal adalet gibi) ihtiyaçlara yöneltirler.¹²⁸

İkinci hipotez ise *sosyalleşme* olarak adlandırılır. Burada Inglehart kıtlık hipotezinin tamamlayıcısı olarak “sosyalleşmeyi” ortaya koyar ve salt sosyoekonomik koşulların postmateryalist değerleri ortaya çıkarmayacağını söyler. Kişilik yapısının (daha sonra çok da fazla değişime uğramadan) erişkinliğe geçildiğinde belirginleştiğini düşünürsek eğer; bireyin “değer öncelikleri” ergenlik ve öncesi dönemde biçimlenecek; hayatı boyunca da bu değerler ekseriyetle muhafaza edilecektir.¹²⁹

Kıtlık hipotezinde dikkat edilmesi gereken, maddi sıkıntısı olmayan bireylerin kesin suretle postmateryalist değerlere sahip olacağı çıkarımına varmamaktır. Bireyin “ekonomik seviyesi” değil ‘özel güvenlik algısı’ postmateryalist değerlere sahip olmasında rol oynar. Bu algı kişinin yetiştiği kültürel yapı ve sosyal güvenlik kurumlarının varlığıyla da doğrudan alakalıdır.¹³⁰ Ekonomik sıkıntılarla geçirilen bir ergenlik döneminde materyalist değerleri benimsemek daha olasıdır. Refah içinde geçirilen bir gençlikte ise birey ihtiyaç hiyerarşisinde bir sonraki basamağa (kendini ifade edebilme gibi) odaklanır. “Değer tercihleri” kişinin gelişim yıllarındaki sosyoekonomik durumunu da yansıtır.¹³¹ Bu yüzden İkinci Dünya Savaşı’nı yaşayan kuşağın materyalist olması doğalken; *Baby Boomer Kuşağı*’nın (İkinci Dünya Savaşı’nın ardından doğanlar) refah devleti (sosyal güvenlik kurumlarına sahip olan) uygulamaları ile somutlaşan gelişmeler ışığında postmateryalist olması şaşırtıcı değildir.¹³²

En yalın biçimde ifade etmeye çalışırsak eğer: Inglehart’ın “değer değişim tezi” ekonomik durumun insanların değer yönelimlerini etkilediğini; değişen değer yönelimlerinin sosyal ve siyasal davranışlar üzerinde etkili olduğunu savunur. Bu durumu da açık bir şekilde yeni toplumsal hareketlerde ve bu hareketlerin dile getirdiği taleplerde görürüz. Robert Goodin yeşil siyasetin, genel olarak yeni toplumsal

¹²⁸ Inglehart, "Value Priorities and Socioeconomic Change", s. 318.

¹²⁹ Inglehart, "Post-Materialism in an Environment of Insecurity", s. 881.

¹³⁰ Inglehart, "Post-Materialism in an Environment of Insecurity", ss. 880-883.

¹³¹ Inglehart, "Post-Materialism in an Environment of Insecurity", ss. 881-882.

¹³² Inglehart, "Value Priorities and Socioeconomic Change", ss. 311, 325, 340; Inglehart, "Values, Ideology and Cognitive Mobilization in New Social Movements", s. 48.

hareketlerin, “postmateryalist değerlerin dışavurumu” olduğunu söyler.¹³³ Yeni toplumsal hareketler bir nevi bu değer değişiminin sonucu ve yansımasıdır. Eylemler ve protestolar bu yeni değerleri barındıran taleplerin tercümesi olur.

Inglehart bu yeni toplumsal hareketlere bireylerin katılımını değerlendirirken birkaç noktaya özellikle vurgu yapar. Örneğin görece “fizyolojik ihtiyaçlarını ve türevlerini karşılama konusunda daha güvende hissettikleri” ve “zihnen daha çok enerjileri” olduğu için postmateryalistler eylemlere katılma hususunda daha rahattırlar.¹³⁴ Taleplerinin, önceliklerinin önemsenmediğini düşündüklerinde kurulu toplumsal düzene karşı koyma ve bunu eyleme dökme eğilimleri daha fazladır. Bunda ekonomik güvenlik hissiyatının yanı sıra genç olmaları (fiziksel enerji), daha çok boş zamanları bulunması da birer faktör olarak sıralanmalıdır.¹³⁵

Postmateryalizmin toplumda yükselişi protestoların da çoğalmasına yol açar. Tersten okursak eğer, postmateryalist değerlere sahip olan bireyler toplumsal hareketlerde katılımcı olarak daha çok yer alırlar. Materyalistler için “yaşamak iyi yaşamaktan önce gelir” iken; postmateryalistler “sosyolojik olarak yaşam kalitesi hakkında endişelenme lüksüne gücü yeten” kişilerdir.¹³⁶ Üretim araçlarıyla bağı bulunmayan ve bu sebeple “sınıf” değil de “katman” olarak adlandırılabilen olan bu “yeni orta sınıf” ya da “yeni küçük burjuva” nitelikli bir çevrede yaşama isteğini, bireysel özgürlükleri, ifade hürriyetini, cinsiyet eşitliğini talep eden en büyük gruptur.¹³⁷

¹³³ Robert E. Goodin, **Green Political Theory**, Polity Press, Cambridge, 1992, s. 55.

¹³⁴ Ronald Inglehart, **Culture Shift in Advanced Industrial Society**, Princeton University Press, New Jersey, 1990, ss. 310-11.

¹³⁵ Ronald Inglehart, “The Impact of Values, Cognitive Level, and Social Background”, **Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies**, (Ed. Samuel H. Barnes ve Max Kaase), Sage Publications, California, 1979, s. 345.

¹³⁶ Goodin, “Green Political Theory”, s. 56.

¹³⁷ Hatta Lester Thurow bunu bir adım öteye götürür ve “Çevrecilik gelir dağılımının bir ürünüdür” der; gerçek yaşam standardı göstergesinin “temiz bir çevre” olduğunu ve yaşam standartının artmasının doğal sonucunun “çevrecilik” olduğunu iddia eder. Temiz çevre en çok üst orta sınıfların talebidir ve en çok da alt ve üst gelir grubunun tepkisine maruz kalır. Düşük gelir grupları açısından gereksinim kategorisine girmemiştir ve gelir elde etme şanslarını da riske sokmaktadır. Üst gruplar ise daha yüksek gelir elde etmelerinin önündeki engel olarak görür. Bkz. Lester C. Thurow, **The Zero-Sum Society: Distribution and the Possibilities for Economic Change**, Reprint ed., Basic Books, New York, 2001, ss. 105, 120, 121. Yoksul, eğitim düzeyi düşük, dezavantajlı gençler yeşillerin dillendirdiği “büyüme” sorunsalını problem olarak değil ekonomik durumlarını düzeltecek bir şans olarak görürler. Bkz. Lester W. Milbrath, **Environmentalists, Vanguard for a New Society**, State University of New York Press, Albany, 1984, s. 59.

Inglehart bireyleri harekete geçiren ve toplumsal hareketin katılımcısı yapan - ya da daha farklı bir tabirle- hareketlerin ortaya çıkmasını sağlayan faktörleri dört başlıkta sıralar: *somut problemler*, *örgüt ağları*, *motive edici değerler* ve *belli temel vasıflar*. İnsanların politik eyleme geçmesi için ilkin çözüm gerektiren bir problemin (çevre, kadın sömürsü, savaş tehlikesi vb.) olmasının gerekliliğinden yola çıkar. Daha sonra, sosyal ağlar veya siyasal örgütlenmelerin bireyleri koordine ederek politik eylemlere katılımını kolaylaştırması zaruretinden bahseder ve bireylerin harekete geçmesi için onları motive edecek bir “ideolojiye” ya da “değerler sistemine”¹³⁸ sahip olmalarının mecburiyetini ortaya koyar. Bu üç faktörün bir araya gelmesi de bireylerin toplumsal hareketlere katılımını açıklamaya yetmez. Inglehart bu üçünü tamamlayan son faktörün “bireylerin belli temel vasıflara sahip olması zorunluluğu” olduğu tespitinde bulunur. Bunu *Bilişsel Mobilizasyon* (Cognitive Mobilization) kavramıyla açıklar. Hiçbir örgüt ya da sorunun varlığının tahsilsiz, apolitik insanlardan oluşan bir nüfusu harekete geçmeye motive edemeyeceğini söyler.¹³⁹ Burada bu hareketlere katılan bireylerin sahip oldukları eğitim seviyeleri, bilgiye erişim imkânları, vasıflar, sosyal statüler ve de sergiledikleri roller karşımıza çıkar.¹⁴⁰ Daha önceden de bahsettiğimiz gibi bu postmateryalist değerlere sahip postburjuva/yeni orta sınıf/sert yakalı/yeni küçük burjuva -adını her ne koyarsak koyalım- sınıfın aktör olduğu bu yeni toplumsal hareketlerin en önemli yanı Batı toplumlarındaki değer değişimi sonucu

¹³⁸ Inglehart’a göre “ideolojiler” de “değerler sistemi” de inanç sistemleridir. Inglehart ideolojiyi “siyasi parti ya da hareketlerin yaydığı bir eylem planı” olarak görür ve bir doktrinin sonucu olarak bilinçli bir biçimde benimsendiğini söyler. “İdeoloji” ile “değerler sistemi”ni karşılaştırır. Değerler sistemini bireyin gençliğinden itibaren sosyalleşmesi yoluyla özümlediğini ama ideolojiyi bir günde kabul ya da ret edebileceğini öne sürer. Değerler sisteminin daha etkili, görece olarak daha dayanıklı ve duygulara daha çok hitap ettiği tespitinde bulunur. İşte bu yeni toplumsal hareketlerin oluşumunu da sosyoekonomik değişime ve -yukarıda bahsettiğimiz- “değer öncelikleri”ne bağlar Bkz. Inglehart, "Values, Ideology and Cognitive Mobilization in New Social Movements", s. 43. Yani daha önce de bahsettiğimiz gibi beslenme ve güvenlik ihtiyaçlarından, sosyalleşme ihtiyacı ve kendini gerçekleştirme ihtiyacına bir kayış gerçekleşmiştir. Inglehart *postmateryalist* değerlere (aidiyet, itibar, kişinin entelektüel ve estetik olarak kendini gerçekleştirme ihtiyacı, kaliteli bir yaşam) bağlılığın bu yeni hareketlerin en önemli yanı olduğunu ve sıra dışı politik eylem biçimlerine yol açtığını vurgular. Bkz. Inglehart, "Value Priorities and Socioeconomic Change", ss. 308, 313-314, 341.

¹³⁹ Inglehart, "Values, Ideology and Cognitive Mobilization in New Social Movements", ss. 43-44.

¹⁴⁰ İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik kalkınmadan eğitim sisteminde yaşanan ilerlemeye; artan yüksek eğitim oranlarından kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasına kadar birçok faktör bu dönemde bireylerin politikleşmesinde rol oynamıştır. Bkz. Joseph I. H. Janssen, "Postmaterialism, Cognitive Mobilization and Public Support for European Integration", **British Journal of Political Science**, Cilt:21, Sayı:04, Ekim 1991, s. 446. Özellikle Inglehart'ın üzerinde durduğu husus yükseköğrenimdir. Örneğin, sadece Fransa'da üniversite öğrencisi sayısı on yıl (1960-1970) içinde üç kat artmıştır. Bkz. Ronald Inglehart, "Cognitive Mobilization and European Identity", **Comparative Politics**, Cilt:3, Sayı:1, Ekim 1970, s. 45.

ortaya çıkmasıdır. Bu değer değişiminin alt metninde de eğitim ve gelir seviyesindeki artış, şehirleşme, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması vardır.

2.1.1.2. Ekolojizm

Yeşil partileri diğer siyasi partilerden ayıran en keskin çizgi çevre meselesini siyasi gündemlerinin en tepesinde konumladıklarıdır. Bu partiler çevreyi ilgilendiren sorunları, nükleer meselesini, ekolojik tahribatı politikalarının öncelikli maddeleri olarak kabul eden örgütlenmelerdir. Daha önceden de bahsettiğimiz üzere yeşil siyaseti oluşturan dört ayaktan ilkinin ekoloji olması da çevre konusunun partide sahip olduğu ağırlığı göstermesi açısından önemlidir. Yeşil partilerin bir diğer belirgin özelliği ise yeni toplumsal hareketlerin temsilcileri olmalarıdır. Özellikle yetmişlerin protestolar döneminin dönüşüm sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmaları ve bu protestolardaki bireylerin yeşil partilerin kurucuları, üyeleri ve seçmenleri arasında yer alması yeşillere toplumsal hareketlerin sözcüsü olma görevini yüklemiştir. İşte bu “ekoloji ve yeni toplumsal hareketler birlikteliği” yeşil partileri yaratmıştır.

Yeşiller 68’in sonuçlarından bir tanesidir. Fakat daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi bir anda ortaya çıkmamışlardır; arkalarında büyük bir külliyat barındırırlar. Andrew Vincent ekolojizmi yeni bir olgu olarak değerlendirmenin ve 70’lerin radikal kimliğiyle aniden ortaya çıkmış gibi görülmesinin yanlış olduğunu söyler ve ekolojik sorunlar daha önceden “çeşitli siyasi gruplar ve örgütler tarafından dile getirilmişse de asıl 70’lerdeki bireylerin, olayların ve koşulların tesadüfi birlikteliği ekolojik lügata yeni ve dinamik bir biçimde odaklanmamızı sağlamıştır” der.¹⁴¹ Bir anda ortaya çıkmamış, tesadüfen belli faktörlerin bir araya gelmesi sonucu gündeme oturmuş da olsa çevreye farklı bir biçimde bakılmasına neden olmuştur. Bunun sonucu birey-çevre ilişkisi, doğaya karşı yapılan müdahaleler, sanayi toplumunun sahip olduğu değerlerin yarattığı sorunlar, artan nüfus meselesi, doğanın

¹⁴¹ Andrew Vincent, **Modern Political Ideologies**, 3rd ed., Wiley-Blackwell, Chichester (U.K.), 2010, s. 204.

sınırlılığı ile ilgili bilimsel çalışmalar, raporlar ve ekoloji konulu yayınlar¹⁴² bu dönemde artış göstermiştir.

Ekolojizm doğanın teknolojik gelişmelerle boyunduruk altına alınıp sömürülmesine karşı çıkar; mevcut sistemin üzerine oturduğu modern sanayi toplumu fikrini eleştirir. Doğaya hükmetme değil, doğayı anlayarak birlikte uyum içinde yaşamanın mümkün olduğunu savunur. Özellikle büyümenin-gelişmenin sürdürülmek “zorunda” olduğu ve refah toplumunun ancak bu şekilde sağlanabileceği iddiasına karşı çıkar. Romantik dönemde bilim ve teknolojinin tabiata hükmetmek için araçsallaştırılmasına karşı oluşan “tepki” bu dönemde modern toplum ve bunun sonucu oluşan tüketim odaklı büyümeye yönelmiştir. Doğanın sömürülmesini tetikleyen bu mevcut tüketim ve büyüme odaklı dünya düzenini ters yüz etmek ekolojizmin hedeflerinden biridir. Bu hedefe ulaşmak için de “sürdürülebilir toplum” model olarak öne sürülür. İlk kez 1713’de Almanya’da ormancılık alanında çalışan bilim adamı Hans Carl von Carlowitz tarafından kullanılan *sürdürülebilirlik* kavramı çok basit bir şarta dayanıyordu: Fazla ağaç kesmeyin ki doğa tekrar üretebilecek zamanı bulsun.¹⁴³ Bu basit mantığın çıkarımından hareketle; devamlı suretle büyüme, tüketerek mutlu olmanın karşısına “temel ihtiyaçlar temelinde üretim” ve “fazlası değil, yeteri kadar” anlayışı koyulur. Daha önceden de zikrettiğimiz “küçük güzeldir” yaklaşımını burada tekrarlamakta fayda vardır. Schumacher, insanları “faydayı maksimize eden bireyler” olarak gören geleneksel ekonomi teorileri yerine “doğru geçim” dediği Budist ekonomi anlayışını savunur. Üretimin, mal ve hizmetleri ortaya çıkarmasının yanında beceri ve yetenekleri de geliştirerek kişisel gelişime imkân sağlaması ve egoları kaldırıp birlikte çalışmaya teşvik etmesi gerektiğini öne sürer. Bu idealize edilen üretim sürecinin de devasa, merkezi üretim ekonomileri yerine küçük ve yerel kaynaklara dayanan ekonomiler vasıtasıyla mümkün olacağını ve insana, emeğe, çevreye değer vereceğini savunur. Ekonominin amacı üretimi arttırmak değil en az tüketimle en çok refahı sağlamaktır. Schumacher bu yüzden insana en uygun ekonominin “Budist Ekonomi” olduğunu söyler.¹⁴⁴ Ekonomik ve ekolojik olarak

¹⁴² Bir önceki bölümde bahsettiğimiz Rachel Carson’ın “Sessiz Bahar”ı, Roma Kulübü’nün raporu, Barry Commoner’in *The Closing Circle* kitabı, Ecologist ve Resurgence dergileri bu dönemin etkin yayınlarıdır.

¹⁴³ Peter A. Wilderer, “Sustainable Water Resource Management: The Science Behind the Scene”, **Sustainability Science**, Cilt:2, Sayı:1, 28 Mart 2007, s. 2.

¹⁴⁴ Schumacher, “Küçük Güzeldir”.

sürdürülebilir bir topluma ulaşmak için ekonominin yanında siyasi olarak da küçük ademi merkezi yapılar öncelenir. Mevcut “ben merkezli” rekabetçi toplum yapısına karşı yerelden örgütlenmelere önem veren, aktif katılımın olduğu, kendini yöneten toplulukların geliştirilmesi; yerel otonominin daha fazla güçlendirilmesi ekolojik topluma ulaşmak için gerekenlerdendir.

Yeni bir yaşam için önerilen modeller olarak görebileceğimiz bu yaklaşımlar ideolojik tartışma ve çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar yeşil düşüncenin hüviyetinin “ekoloji merkezli” mi yoksa “insan merkezli” mi olacağı sualleri etrafında cereyan etmiştir. Bu minvalde dönen münakaşalar sadece yeşil siyasi düşünceye değil yeşil partilerin gelişim ve değişimine de tesir etmiştir. Eko-merkezcilik üzerine yoğunlaşan “derin ekoloji” ile insan merkezli “sığ ekoloji” yaklaşımları arasında dönen bu “yeşil kimlik” meselesi; yeşil hareketin partiye dönüşmesi, ardından parlamentolarda sandalye kazanması ve birer politik güç haline gelmesine kadar uzanan süreçte en önemli tartışma alanı ve bölünme sebebi olmuştur.

İlk kez 1972 yılında Arne Naess tarafından dile getirilen “derin ekoloji” yaklaşımı insan-doğa ilişkisinin yoğun bir eleştirisini yapar ve bu ilişkide temelden bir anlayış değişikliğine gidilmesinin zorunluluğundan bahseder. İnsanın doğanın “üzerinde” konumlandırılmasını sorgular. Naess’a göre dünyadaki tüm türlerin kendinden, içsel bir değeri vardır. “Biyosferik eşitlik” ilkesi gereği insan diğer insan olmayan varlıklarla eşittir; onların sahibi değildir. Doğa da hâliyle insandan bağımsız, kendinden bir kıymete sahiptir.¹⁴⁵ Derin ekolojide insana doğa karşısında tenzili rütbe uygulanır. Ekolojik krizin kökeninde “insanın öncelenmesi” anlayışının yattığı savunulduğundan doğa ile insan arasındaki hiyerarşi kaldırılır; eko-merkezci bir etik benimsenir. Bu düşünce holizm (bütüncülük) felsefesi ile yakından bağlantılıdır. Bütün, kendini oluşturan parçaların toplamından fazladır. Birbirine bağlı bir sistem olan biyosferin/ekosferin bütününe kendini meydana getiren öğelerden daha değerli olduğu ve ancak bu bütünselliğin muhafazasının ekolojik krize çözüm olabileceği düşünülür. Ekolojik problemleri yerel ve bölgesel sorunlar olarak görüp çözüm üretmeye çalışmak; her bir parçanın diğer parçalarla ve “bütün” ile kurduğu ilişkiyi

¹⁴⁵ Arne Naess, *Ecology, Community, and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*, Çev. David Rothenberg, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, ss. 11, 28.

görmezden gelmek ve sorunlara kalıcı olduğu sanılan palyatif çözümler sunmak demektir. Carolyn Merchant derin ekolojinin prensiplerine değinirken şöyle der:¹⁴⁶

İnsanlar eğer insan dışı doğayı kullanıyorsa ekosferin bütünlüğünü sağlamak zorundadırlar. İnsanın amacı doğayı fethetmek ya da daha kullanılır hale getirmek değildir. (...) İnsanlar yaşamak için ekosfere muhtaçtır; bu yüzden ona efendinin kölesine davrandığı gibi davranmamalıdır.

Sığ, insan merkezli ekolojik yaklaşımda ise korumacılık öne çıkar. Doğa bir “değer” olarak görülmeye devam etse de ağırlık insana kaymaktadır. Sığ ekolojiyi Naess “kirlilik ve kaynakların tüketilmesine karşı mücadele” olarak tanımlar ve sığ ekolojinin ana hedefinin “gelişmiş ülkelerin sağlık ve varlığını korumak” olduğunu söyler.¹⁴⁷ Derin ekolojiye göre vahşi yaşamın korunması ve biyoçeşitliliğin muhafaza edilmesi gibi çevreci yaklaşımların temelinde insanın kendi çıkarı ve refahı yatmaktadır.

Tüm bu kimliklendirme, önem atfetme, anlamlandırma çalışmalarında doğaya yapılan vurgu çoğunlukla “değer” etrafında olmuş; insan ile doğa arasındaki ilişkinin irdelenip yorumlanması yeşil siyasanın mevzisinin de ne olacağı hususunda zihinlerin sorgulanmasına yol açmıştır. Bu sorgulamalar yeşil düşünce sistemini sınıflandırmada değişik kapılar aralamış, ideolojik bir duruşun oluşmasına yön veren düşünsel açılımlara neden olmuştur. Burada soru işareti yaratan mevzu ise ekolojik paradigmalardan “hangisinin” yeşil ideolojiyi temsil ettiği, ya da en azından, yeşil ideolojinin “hangisine” yaslandığıdır.

Andrew Dobson yeşil politikanın başlı başına siyasi bir ideolojiye sahip olduğunu; bunun da “ekolojizm” olduğunu; yani liberalizm, sosyalizm, faşizm gibi kendine özgü bir siyasi düşünce olarak okunması gerektiğini savunur. Dobson bu yargıya varırken ideolojilerin temel üç özelliğe sahip olması gerekliliğinden yola çıkar: 1- İdeolojiler toplumun analitik bir tarifini yapmalı; takipçilerine siyasette yollarını bulmalarını sağlayan, referans noktalarından oluşan bir harita sunmalıdır. 2- Belirli bir toplum şeklini tarif etmelidir. 3- İçinde yaşadığımız toplumdan ideolojinin “kurguladığı topluma” nasıl geçebileceğimizi gösteren bir program sunmalıdır. Dobson ekolojizmin bu üç kıstası karşıladığını düşünür.¹⁴⁸ Ekolojizmin bir ideoloji

¹⁴⁶ Carolyn Merchant, **Radical Ecology: The Search for a Livable World**, Routledge, New York, 2005, s. 93.

¹⁴⁷ Arne Naess, “The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement. a Summary”, **Inquiry**, Cilt:16, Sayı:1-4, Ocak 1973, ss. 95-100.

¹⁴⁸ Dobson, "Green Political Thought", s. 3.

olduğu konusunda birçok düşünür hemfikirdir. Robyn Eckersley “özgürlükçü” ve “gerçek” yeşil politikanın eko-merkezci olduğunu söyler ve bu eko-merkezci yaklaşıma göre de “Dünya üzerindeki yerimiz nedir?” sorusu “İnsan toplulukları için en uygun sosyal ve siyasal düzenlemeler nelerdir?” sorusundan önce gelir.¹⁴⁹

Aslında doğa bilimlerine ait olan bir terimin (ekoloji) 60’lardan itibaren siyasi bir terime dönüşmesi, incelendiğinde, paradoksal görülebilir. Ekolojizmin, yeşil düşüncenin kökenlerini deşerken; bilim ve teknolojiye eleştirel yaklaşımdan, aydınlanmanın getirdiği pozitivizme karşı muhalif bir duruştan bahsetmiştik. Ancak bizatihi terimin “kendisinin” bilimin içinden türemesi, tam da yeşillerin gelişiminde olduğu gibi, bu paradoksa yol açmıştır. Yeşiller de Batı toplumunun ana akım düşünce biçimlerine, batılı “modern” değerlere karşı Batı toplumunun özünden, içinden çıkmış; tam manasıyla Batılı bir olgudur.

İlk bölümde belirtildiği üzere Dobson ekolojizmi çevrecilikten ayırmış ve başlı başına bir ideoloji olarak kabul etmiştir. Çevreciliği ise ekolojizmin göz önündeki kuzeni olarak adlandırmıştır.¹⁵⁰ Sorunlara yaklaşımlar ikisinde de farklıdır. Çevrecilerin sorunlara çözüm önerileri daha çok reformist iken; ekolojistler tamamıyla “yapıya” odaklanır ve sistem değiştirilmeden ekolojik topluma ulaşamayacağı fikrini savunur. Genellikle düşünürler bir ideolojiyi tarif ederken o ideolojinin diğer ideolojilerden “farkını” anlatarak analitik saptamalar yapmaya çalışırlar. Brian Doherty ise farklılıktan ziyade içsel tutarlılığa odaklanmış; yeşil ideolojiyi daha kapsamlı, açıklayıcı bir çerçeveden, içerik yönünden anlamlandırmaya çalışmıştır. Doherty yeşil ideolojiyi ekolojik akla, eşitlikçiliğe, ademi merkeziyetçi-katılımcı demokrasiye ortak bağlılık olarak tanımlar. Yeşil ideolojinin klasik sol-sağ ayrımına alternatif olmaktan ziyade, sol gelenek içinde yer alan yeni bir akım olduğunu ileri sürer.¹⁵¹ İlk bölümde ekolojizmi kısaca tarif ederken Heywood’un ekolojizmi başlı başına ayrı bir ideoloji olarak gördüğünden ve onu sol-sağ tayfina dâhil etmediğinden bahsetmiştik. Birçok düşünür ise yeşilleri Doherty gibi solda konumlandırmış ancak “yeni” ayrımını ve farklılaştığı noktaları da vurgulayarak tariflemeye gitmiştir. Burada ekolojizmi eğer yeşillerin “ideolojisi” olarak açıklarsak; elbette kendine “yeşil” diyen

¹⁴⁹ Robyn Eckersley, **Environmentalism And Political Theory: Toward an Ecocentric Approach**, UCL Press, London, 1992, ss. 27, 31.

¹⁵⁰ Dobson, "Green Political Thought", s. 2.

¹⁵¹ Brian Doherty, **Ideas and Actions in the Green Movement**, Routledge, London, 2002, ss. 67, 90, 210.

bireylerin ya da partilerin bu ideolojiyi ne kadar temsil ettiği ya da yeşillerin ne kadar ekolojist olduğu sorularının karşımıza çıkması da olasıdır. Esasen ekolojizm -diğer ideolojiler gibi- niyet edileni ya da olması gerekeni söylüyor demek daha uygun olsa gerektir. Örneğin “sol” bir partinin işçiden yana taraf olmasını beklemek ne kadar doğalsa “yeşil” bir partiden de çevreden, doğadan yana tavır almasını beklemek o kadar olağandır. Fakat katıksız saf bir ideolojik duruş (yeşiller açısından ekolojik duruş) görmek pek mümkün olmayabilir. John Barry bu duruma yanıt olarak: “Yeşil olmak için eko-merkezci düşünceye sıkı sıkıya bağlanmak gerekmez ama insan merkezci yaklaşıma eleştirel bakmak gerekir” der.¹⁵² Barry aslında yeşil olmak isteyen ama katı bir ekolojist olmayan/olamayan bireylere bir nevi açık kapı bırakmış; fakat evrecilikten yana da taraf olmamıştır.

Modern yeşil siyaseti altmışlarla başlatmış; ekolojik fikirler içinse çok daha gerilere gitmiştik. Birçok düşünür ekolojik fikirlerin kökeninin ya da ekolojizmin kaidelerinin “toprak ana” düşüncesinin vurgulandığı antik Pagan dinlerinde ve Hinduizm, Budizm, Taoizm gibi doğu dinlerinde olduğunu söyler. Yeşil hareket ortaya çıktığı andan beri doğu mistisizminden etkilenmiş; bu mistisizmi doğa dünya, insanlar ve diğer türlerin barış içinde yaşamasını teşvik eden bir yaşam tarzı, ekolojik aklı ifade eden bir felsefe olarak görmüştür. Kimi yazarlar ekolojizmi açıklamak için tek tanrılı dinlere referans verseler de asıl etkili tasavvur Hristiyanlık öncesi ruhani fikirlere bakılarak geliştirilmiştir. Primitif dinlerde canlı cansız ayrımının çok nadir olması; dağ, taş, ırmağ ve hatta dünyanın kendisinin canlı olarak görülmesi “toprak ana” imgesinde karşılığını bulmuştur. Toprak Ana düşüncesi doğayla insan arasında yeni bir ilişkinin kurulmasını isteyen ekolojistler (başta ekofeministler) için önemli bir metafor olmuştur.¹⁵³ Bu “toprak ana” yaklaşımları, daha önceden de bahsettiğimiz, Gaia teorisinde de görebiliriz.¹⁵⁴ Gezegenin canlı, dişil bir varlık olduğu fikri ortaya çıktığı andan itibaren ekolojistler arasında popüler olmuş; zamanla ekolojizmin mesajını aktaran bir düşünce haline gelmiş; insanoğunun gezegenin sağlığına saygı göstermesi ve gezegenin kaynakları ile güzelliğini korumak için harekete geçmesi gerektiğini savunan bir ekolojik ideolojiye evrilmiştir.

¹⁵² John Barry, “The Limits of the Shallow and the Deep: Green Politics, Philosophy, and Praxis”, **Environmental Politics**, Cilt:3, Sayı:3, Eylöl 1994, s. 386.

¹⁵³ Heywood, “Political Ideologies: An Introduction”, s. 267.

¹⁵⁴ Bkz. s. 30.

Bir ideoloji olarak ekolojizme yüzümüzü çevirdiğimizde karşımıza çıkan önemli temalardan biri “çevre etiği” olur. Çevre etiği insanı merkeze alarak oluşturulmuş geleneksel ahlakın karşısına dikilir. İnsan dışındaki dünyanın (diğer türler, bitkiler, toprak...) mutluluğa giden yolda araçsallaştırılmasına karşı çıkar. Derin ekolojiyi anlatırken de bahsettiğimiz üzere insanın öncelenmediği etik bir duruş mevcuttur. Doğanın kendinden, içsel bir değeri vardır. Yani insanın ona değer verip vermemesinden bağımsızdır. Aldo Leopold *A Sand County Almanac* kitabında “toprak etiği” kavramını ortaya atar ve doğayı bir topluluğa benzetir. Leopold insanın, topluluğun diğer üyelerinden daha fazla haklara sahip olmayan “sıradan bir yurttaş” olduğunu söyler. Doğaya yaklaşım açısından etik olanın ne olduğunu olduğunu basit bir formülle açıklar: “Bir şey biyotik topluluğun [Gaia, Dünya, Toprak, Doğa] bütünlüğünü, dengesini ve güzelliğini koruyorsa” ahlakidir.¹⁵⁵ Ekolojizmin önemli etik hususlardan bir diğerini ise “gelecek nesillere olan ahlaki sorumluluk” oluşturur. Bunda doğaya karşı gerçekleştirdiğimiz eylemlerin etkisinin uzun yıllar sonra da etkilerinin ve sonuçlarının olacağından hareket edilir. İnsanoğlunun günü kurtarma tavrını bitirmesi ve kendinden sonra gelenlere karşı bir ahlaki tutum geliştirmesi beklenir.

Ekolojizm sadece hâlihazırdaki ekonomik sistemin ya da siyasal sistemdeki güç ilişkilerinin değişimini değil; yeni bir varoluşu da inşa etmeyi gerektirir; farklı bir algılamayı, mevcut bakış açısının tamamen yerle bir edilmesini ve yeni bir düzenin kurgulanmasını mecbur kılar. Bu da binlerce yıllık bir kurgunun alaşağı edilmesi anlamına gelir. İşte bu yüzden de diğer ideolojilere ya da doktrinlere göre en radikal, en ütöpik ideolojilerden biri olarak görülmesi olağandır.

2.1.2. Siyasal Yelpaze ve Seçmen Kategorisi

Siyasal bir partiyi tanımlamak için ilk başvuru yöntem ideolojik sınıflandırmadır. Bu genel ve en basit biçimde sağ/sol ayrımına dayandırılarak yapılır. Bu “indirgemeci” yaklaşımdan hareketle partinin ekonomi yönetiminde benimsediği metod (kapitalist-sosyalist) üzerinden sağ ya da sol konumlandırması yapılabilir.

¹⁵⁵ Aldo Leopold, *A Sand County Almanac: With Essays on Conservation*, Oxford University Press, New York, 2001, ss. 171, 189.

Ancak sağ-sol diye partileri tasnif etmek konumlandırmada bir konfor sağlasa da partilerin kimliklerini, eğilimlerini, pozisyonlarını belirlemede yetersiz bırakır. O yüzden de siyasal tayfı en iyi betimleyen “yelpaze” metaforu burada çok işlevsel bir rol oynar. Yelpazenin bir ucu sağ, diğer ucu sol olarak değerdendirildiğinde arada birçok geçişgenlik bulunan siyasal eğilimler, gri bölgeler ideolojik tasniflemenin o kadar da kolay olamayacağını, sadece parti hakkında genel bir kanı edinmemize yardımcı olabileceğini gösterir. Yeşil partilerin bu yelpazede nereye oturduğu ise çok farklı değerdendirmelere sahne olur.

Önceki bölümlerde kimi düşünürlerin yeşilleri sağ/sol ayrımı içine oturtmadıklarını; yeşil düşünceyi başı başına ayrı bir paradigmanın parçası olarak gördükleri belirtilmişti. Kimileri ise bu yaklaşımı benimsemeyip yeşilleri “sol” kategorisine dâhil etmiştir. Örneğin Herbert Kitschelt yeşil partileri “özgürlükçü sol partiler” üst başlığı altında konumlandırır. Kitschelt’e göre bu partiler merkezi bürokratik örgütlenmeye karşı çıkan; yatay örgütlenme modelini öne çıkaran, katılımcı, ademi merkezîyetçi partilerdir. Ortak karar alma mekanizması ve kararlarda yüksek katılımın öncelenmesi bu partilerin en önemli özelliğidir.¹⁵⁶ Müller-Rommel ise “yeni toplumsal hareketler” tarafından dillendirilen sorunlara “siyasal kurumlar ve yerleşik sol partiler” tarafından cevap üretilemediği algısının yeşil siyasal partilerin ortaya çıkmasındaki en önemli faktör olduğunu savunur ve bu partilerden “yeni siyaset” partileri olarak bahseder.¹⁵⁷ Müller-Rommel da Kitschelt gibi yeşilleri siyasal yelpazede sola oturtur. Yeşil siyaseti anlatırken de bahsettiğimiz üzere genel kanı - bazıları ne sağ ne sol dese de- yeşillerin solda olduğu yönündedir ama bu “ortodoks sol” değil “yeni sol”dur.

Gerek daha önceden bahsettiğimiz sorunlar (soğuk savaş, nükleer tehlikesi, kimlik meselesi vb.) gerekse toplumsal yapı ve değerdelerin değışimi yeşil partilerin ortaya çıkışını hızlandırmış; çevre sorunlarının hızla artması ve siyasallaşması da bu partilerin gelişimindeki motor güç olmuştur. Toplumsal yapıyı meydana getiren bireylerin değerdelerindeki değışim siyasal eğilimlerine de etki etmiş; oy tercihlerini de

¹⁵⁶ Herbert Kitschelt, “New Social Movements and the Decline of Party Organization”, **Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies**, (Ed. Russell J. Dalton ve Manfred Kuechler), Polity Press, Cambridge, 1990, ss. 179, 185,197.

¹⁵⁷ Ferdinand Müller-Rommel, “New Political Movements and ‘New Politics’ Parties in Western Europe”, **Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies**, (Ed. Russell J. Dalton ve Manfred Kuechler), Polity Press, Cambridge, 1990, s. 211.

farklılaştırmıştır. Yeşil partilerin seçmen, üye, sempatizan profillerinin incelendiği (farklı ülkelerde yapılan) çalışmalarda genellikle çıkan resimlerin birbirine benzediği görülmektedir. Kitschelt yaptığı araştırmalarda bu “özgürlükçü sol partilerin” aktivistlerinin genç entelektüellerden ve kültür, sağlık, eğitim alanlarında çalışıp düzenli geliri olanlardan (ya da bu alanlarda çalışmak üzere eğitim alanlar) oluştuğunu ortaya koyar.¹⁵⁸ Müller-Rommel da (Kitschelt’inkine benzer sonuçları elde ettiği) diğer köklü partilerin seçmenleriyle kıyasladığı çalışmasında; yeşil partilerin seçmenlerinin genellikle daha genç, yükseköğrenim görmüş ve beyaz yakalı işlerde, devlet dairelerinde -görece geleneksel sınıf çatışmasının olmadığı yerlerde- çalışanlardan oluştuğunu ortaya koyar. Yeni siyaset partilerinin seçmenlerinin “sol post-materyalist” bir profil çizdiğini belirtir ve bu seçmen grubunu “yeni sol” olarak tanımlar.¹⁵⁹ Yapılan araştırmaların sonuçlarından ve tespitlerden çıkan manzara: Yeşil partilerin seçmenlerinin ülke eğitim ortalamasının üstünde bir profile sahip olduklarını; sol tandanslı, şehirli, postmateryalist değerlere sahip seküler bir görüntü sergilediklerini söylemektedir.¹⁶⁰ Bu çalışmalara bakarak yeşil partilerin seslendiği seçmenlerin ekseriyetinin “solda” olduğunu da söylemek yanlış olmaz. Tabiatıyla rakipleri de başlangıçta büyük sosyalist partilerdir. Zira ikisi de siyasal sistemi değiştirme amacındadır. Ancak bu değişime sosyalist partiler geleneksel “emek-sermaye çatışmasına seslenen reform politikalarıyla” gitmeyi tercih ederken; yeni siyaset partileri “ekonomik büyüme teorilerinin yeniden esaslı bir biçimde düşünülmesine” odaklanılarak gidilmesi taraftarıdır.¹⁶¹

2.2. BÖLGELERE GÖRE YEŞİLLER

Bir önceki kısımda yeşil partilerin ideolojilerini tanımlarken referansımız “60’larla başlayan toplumsal hareketler dönemi ve yarattığı yeni eylem biçimleri” ile “ekolojik düşüncenin gelişimi” olmuştu. Bu incelediğimiz iki boyutta da mevcut yapının eleştirisi ve değiştirilmesine odaklanan bir söylem ve eylemlilik hali mevcuttu.

¹⁵⁸ Kitschelt, "New Social Movements and the Decline of Party Organization", s. 186.

¹⁵⁹ Müller-Rommel, "New Political Movements and 'New Politics' Parties in Western Europe", s. 218.

¹⁶⁰ Donald Schoonmaker, "The Challenge of the Greens to the West German Party System", **When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations**, (Ed. Kay Lawson ve Peter H. Merkl), Princeton University Press, New Jersey, 1988, s. 59.

¹⁶¹ Müller-Rommel, "New Political Movements and 'New Politics' Parties in Western Europe", s. 229.

İşte bu iki “boyutun” ve de “eylemlerin” bileşkesi yeşil partileri yarattı. Yeşil partiler bir nevi bu bileşkenin içindeki kavram ve idealleri altına toplayan bir yapı olarak ortaya çıktı. “Yeni toplumsal hareketlerin [protestoların] içinden çıkan [söylem], ideal ve ilkelere bağlılığın”,¹⁶² “kalkınmanın” çevreye verdiği zararlar konusunda oluşan duyarlılığın yeşillerde vücut bulduğunun -en azından yansıtıldığının- düşünülmesi seçmenler bazında birer politik tercih olmalarını sağladı.

Yeşil partilerin ortaya çıkışı ve birer siyasi aktöre dönüşmelerindeki süreç, partileştikten sonra geçirdikleri aşamalar değerlendirmede dikkate alınması gereken birçok hususu barındırır. Başlangıçtaki parti yapıları ve siyaset tarzlarından örgütsel ve ideolojik yaklaşıma kadar birçok alanda değişimler ve kırılmalar yaşanmış; iç çekişmeler ve hizipleşmeler bu partilerin hızını kesen etmenler olmuştur. Kuramsal ve ideolojik bazda yaklaşım farklılıkları yeşillerin amaçladıkları hedeflere ulaşmalarında uygulayacakları yöntemler açısından sıkıntı yaratmıştır. Daha önceden değindiğimiz “sığ” ve “derin” ekolojik yaklaşımlar ayrımı yeşillerde vücut bulmuş, birer fraksiyona dönüşmüştür.

Bu bölümde -her ülkenin farklı koşulları, farklı siyasal ve kültürel birikimleri olsa da- temel örnek ve kılavuz Alman Yeşilleri (Die Grünen) olacak. Alman Yeşilleri’nin altmışlar ve yetmişlerin toplumsal hareketlerinin dönüşüm sürecinin bir sonucu olması; ekoloji mücadelesinin içinden çıkması; uzun zaman istikrarlı bir biçimde gücünü ve varlığını muhafaza edebilmesi; taklit edilip rol model olarak alınması; içinde yaşanan fraksiyon farklılıklarının ve tartışmaların yeşil partilerin genelinde de karşılaşılan vakalar olması; yaşadıkları çalkantılı dönemler, politik başarı-başarısızlıklar, seçim yenilgileri, parlamento dışında kaldıkları süreçler, hükümette görev alıp karar verici konumda sergiledikleri siyasi duruşlar örnek olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Bu tercih yeşillerin genelini anlamak açısından önemli ipuçları barındırır da Alman örneklemini tüm yeşil partileri temsil eder gibi bir yanıla düşülmemelidir. Ayrıca Alman Yeşilleri’ne; gerçek “yeşil” ideallerin hayat bulduğu Ortodoks ekolojist bir parti olarak görme yanlısına da düşülmeden kıyaslamaları yapmak gerekmektedir. Başarısının ya da başarısızlıklarının, içinde barındırdığı olguların tümünün yeşillere mal edilemeyeceğini bir kenarda tutmak kaydıyla, *Die*

¹⁶² Burchell, "The Evolution of Green Politics: Development and Change within European Green Parties", s. 9.

Grünen iyi bir referans noktası ve rehber olarak görülmeli ve her ülke incelemesinde başvurabilecek bir ölçüt gibi düşünülmelidir. Bu ölçüt dört blok (Batı Avrupa, Kuzey Avrupa, Güney Avrupa, Doğu Avrupa)¹⁶³ hâlinde yapılacak ülke incelemelerinde de kullanışlı olacaktır.

2.2.1. Batı Avrupa Yeşilleri

Yeşilleri anlatırken en çok bahsi geçen Alman Yeşilleri (Die Grünen) oldu. Gösterdikleri performans, yarattıkları etki ve taban hareketinden kaynaklı kökenleri *Die Grünen*'i temel olarak ele almamızdaki nedenlerdi. Yeni toplumsal hareketlerin yeşilleri ortaya çıkaran iki süreçten biri olduğuna vurgu yaparken bunu sadece Almanya'da gerçekleşen bir olgu olarak görmemek ya da Alman Yeşilleri'nin tüm sorulara cevap vereceği anlamını çıkartmamak gerektiği önceki bölümlerde vurgulanmıştı. Bu bölümde, Almanya başta olmak üzere, Batı Avrupa ülkelerinde yeşil hareketlerin nasıl ortaya çıkıp bir parti halini aldıkları anlatılacak; toplumsal hareketlerin bunda rol oynayıp oynamadığı analiz edilecektir. Yeşiller genel olarak benzer sosyal ve düşünsel ortamlarda ortaya çıksalar da tek tek incelemekte, ince ayrıntılara değinmekte fayda vardır. Sınıflandırmada partilerin şu ana kadar gösterdikleri performans ve istikrar kıstas olarak alınmışsa da benzer siyasal süreçlerden geçenlerin ardı ardına sıralanmasına gayret edilmiştir.

Alman Yeşilleri'ni anlatmadan evvel kısa bir seçim kronolojisi çizmek daha sonradan değineceğimiz hususlar ve bu hususları tarihsel perspektiflerine oturtabilmemiz açısından kolaylaştırıcı bir işlev görebilir. Yeşiller Almanya'da 70'lerin sonunda yurttaş inisiyatiflerinin, barış aktivistlerinin, ekolojistlerin, nükleer karşıtlarının, yani kısacası birçok toplumsal hareketin tabanını oluşturduğu bir yapı

¹⁶³ Kimi ülkeler Batı Bloku'nda değerlendirilirken; bu ülkelerin tamamının NATO üyesi ya da Batı Avrupa ülkesi olduğu anlamı çıkartılmamalıdır. Örneğin Finlandiya, Avusturya, İsveç, İrlanda NATO üyesi değildir. Bkz. Wayne C. Thompson, **Western Europe 2013**, Rowman & Littlefield, Maryland, 2013, s. 2. Ayrıca "Batı Avrupa" literatürde ekonomik ve demokratik olarak ileri düzeyde olan ülkeler için yapılan -tam olarak coğrafi olmayan- bir sınıflandırmadır ve İspanya-Portekiz-Yunanistan (NATO üyesi olmalarına rağmen) gerek demokratik sistemden uzun süre ayrı kalmaları gerekse ekonomik seviyeleri sebebiyle bu kapsama girmez. Haziran 2016'da Birleşik Krallık'ta yapılan referandum sonucu "Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılması" yönünde çıkan sonuç burada yapılacak sınıflandırmaya ve değerlendirmeye etki etmeyecektir. Birleşik Krallık gün itibarıyla "eski" bir AB üyesi de olsa tezin içerisinde yer alacak ve incelemiden muaf olmayacaktır.

olarak ortaya çıktı. 1980 yılı kuruluş kongrelerinde partinin ideolojik temellerini dört ayak üzerine oturttuklarını beyan ettiler: Sosyal adalet, ekolojik akıl, taban demokrasisi, şiddet karşıtlığı (pasifizm). 1980’de partinin kurulmasıyla birlikte yerel ve bölgesel seçimlerde elde edilen başarılar 1983 yılında federal seçimlerde %5.6 oy oranına sahip olmanın ve 27 milletvekilini parlamentoya göndermenin yolunu açtı. 1987’de 42 koltukla yükselişlerini devam ettirdiler. 1984 Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde Alman oylarının 8.2’sini ve 1989’da 8.4’ünü alarak başarılarını sürekli hale getirdiler.¹⁶⁴

Yeşillerin ilk olarak dikkati üzerlerine çekmesi eyalet düzeyinde yapılan seçimler sayesinde oldu. Seçimlerde yakalanan başarı Batı medyasının gündemine oturdu. Batı dünyasında soğuk savaş perspektifinden yapılan siyasi okumalarda yeşillere karşı geliştirilen negatif algı (Bunda yeşillerin keskin NATO karşıtı duruşu en büyük faktördür.) bu dikkatin oluşmasında etkili oldu. Hatta ortaya çıkan seçim sonuçlarıyla Atlantik medyasının “taarruzları” başladı. Yeşillerin “paryalar” olduğu, Almanya’nın düzenini bozacağı ve Almanya’yı Batı’dan koparacağı medyada işlenmeye başladı.¹⁶⁵ Bu durum ulusal seçimlerde elde edilen başarıdan sonra katlanarak devam etti. Yeşillerin bir KGB projesi olduğu, Doğu Alman gizli servisinin şubesi gibi çalıştığı ve Batı Alman Ordusu’nun gücünü kırmak için uğraştığı yönünde raporlar yayınlanmaya başladı.¹⁶⁶ Batılı birçok düşünür, kalem erbabı yeşilleri antisemit olmakla (Yeşillerin İsrail’i Nazi olmakla itham etmeleri sebebiyle) ve Sovyetlere karşı sempati beslemekle suçladı.¹⁶⁷ Sadece düşün dünyası ya da medyada değil aktif politik kulvarda da yeşiller çok hoş karşılanmadı. Mevcut siyasi aktörler sahneye çıkan bu yeni oyunculara siyaset düzenini bozan, tesadüfi bir başarıyla ortaya çıkan, geleceği olmayan bir “dalga”ya ait bireyler olarak gördü. Misal, Sosyal Demokrat Parti’nin (SPD) lideri ve eski şansölye Willy Brandt yeşilleri “sosyal

¹⁶⁴ E. Gene Frankland, “The Rise, Fall and Recovery of Die Grünen”, **The Green Challenge: The Development of Green Parties in Europe**, (Ed. Dick Richardson ve Chris Rootes), Routledge, London, 1995, ss. 21-22.

¹⁶⁵ James M. Markham, “Bonn Politics: Dark Memories Return; News Analysis”, **The New York Times**, 29 Eylül 1982.

¹⁶⁶ Executive Intelligence Review, **Germany’s Green Party and Terrorism: Moscow’s Irregular Warfare Against the West**, Executive Intelligence Review, Washington, D.C., 1986.

¹⁶⁷ Paul Berman, “Hiroshima Mon Amour”, **Mother Jones**, Ekim 1984; James M. Markham, “Those Troubled Germans”, **The New York Times**, 10 Şubat 1985.

demokratların kayıp çocukları” olarak tanımlamıştır.¹⁶⁸ Aslında bu tanımlama “yeşillerin sol seçmen tarafından bir alternatif olarak algılandığı ve seçimlerde sol partilerin seçmen rezervuarından yeşillere doğru bir oy akışının yaşandığı” gerçekliğinin de dışı vurumu olmuştur. Yeşiller ile ilgili genel kanı “geçici” oldukları ve ciddiye alınmayı hak etmedikleri yönünde olsa da ortaya çıkan bu yeni olgu genel siyasal arenayı çok rahatsız etti.

Die Grünen’in kurulması ve ilk seçimlerle elde edilen sonuçlar partinin geleceğine yönelik perspektiflerin oluşturulmasını zorunlu kıldı. İlk ortaya çıktıkları andan itibaren yeşiller siyasette uygulanacak stratejiler konusunda çatışmalar yaşamaya başlamış; yerleşik partilerin geleneksel politikalarına karşı “radikal köklü değişiklikleri savunan stratejiler” ile gerektiğinde fedakârlık yaparak kademeli bir biçimde politika değişikliğini savunan “ılımlı stratejiler” arasında seçim yapılması gerekliliği parti içinde kırılmalar yaratmıştır. Radikal stratejiler kendi çekirdek seçmen kitlesini memnun etme potansiyeli taşıırken ılımlı, uzlaşmacı yaklaşımlar partiye daha çok oy kazandırma ihtimalini barındırıyor; buna karşılık yeşil ideallerin sulandırılabilceği ihtimali toplumsal hareketlerden oluşan tabanı küstürme tehlikesi taşıyordu. İşte bu strateji hususundaki anlaşmazlık ortaya iki grup çıkardı: Realistler (Realo) ve Fundamentalistler (Fundi). Geniş bir çerçeveden bakıldığında ikisi de ekolojik olarak sürdürülebilir bir dünyaya ulaşma amacı güdüyor olsalar da bu amaca ulaşmak için en iyi araçların ne olacağı hususunda uzlaşma gösteremezler. Burada partinin kurucularından Petra Kelly’nin *Die Grünen*’i tanımlarken “parti karşıtı parti”¹⁶⁹ tabirini hatırlamakta fayda vardır. Bu tabir yeşillerin kurumsal siyasete girmesinin amacının mevcut siyasal sistemi eleştirmek ve farklı bir anlayışla bu sisteme karşı (içeriden) mücadele etmek olduğunu anlatır. Kelly parlamentonun “hedef” olmadığını, “toplumsal değişimi sağlamak için uygulanacak stratejilerden sadece bir tanesi” olduğunu söyler.¹⁷⁰ Fundamentalistlerin parlamenter sistem içinde çalışmanın faydasına karşı şüpheli yaklaşımları ve Kelly’nin söze döktüğü duruşa sıkı sıkıya bağlılıkları realistler ile aralarındaki önemli çatışma noktalarından biri

¹⁶⁸ Paul Hockenro, **Joschka Fischer and the Making of the Berlin Republic: An Alternative History of Postwar Germany**, Oxford University Press, New York, 2008, s. 174.

¹⁶⁹ Petra Karin Kelly, **Nonviolence Speaks to Power**, (Ed. Glenn D. Paige ve Sarah Gilliatt), University of Hawaii, Honolulu, 1992, s. 21.

¹⁷⁰ “Wir Sind Die Antipartei-Partei: Petra Kelly Über Die Politische Strategie Der Grünen”, **Der Spiegel**, Haziran 1982.

olmuştur.¹⁷¹ Fundamentalistler mevcut düzene karşı çıkmak için toplumsal hareketlerin desteğini mobilize edip “tabandan toplumu değiştirme” konusunda ısrarcıydılar. Otto Schily ve Joschka Fischer gibi *Realo*’nun önde gelen figürleri ise pragmatik siyaset yolunun izlenip koalisyonlar (özellikle de sosyal demokratlarla) kurulması yönünde fikir birliğine sahiptiler.¹⁷² Realistler yeşillerin parlamentoda adım adım önemli değişimler yaratabileceğini düşünüyordu. *Fundi* ise diğer partilerle iş birliğine sıcak bakmıyor, kurumsal örgütlenmeden kaçınıyor; kısaca taban hareketi özelliğini kaybetmek istemiyordu. *Realo* koalisyonlara hevesli ve daha büyük oy oranlarına ulaşmak için bazı ilkelere yumuşamaya gidilmesinin mantıklı olduğunu öne sürüyordu. Bu kutuplaşma aslında biraz da yeşillerin varlığının neye yaradığıyla ilgili oldu. Seçim kazanıp parlamentoya “renk” mi katsınlar yoksa ademi merkeziyetçiliğe, taban hareketine sadık kalıp “fark” mı yaratsınlar? Bu iç kavgalar partinin imajına ve gösterebileceği siyasi performansın daha az olmasına da sebep oldu. *Fundi-Realo* tartışması 90’lara kadar sürdü ve 1990 yılında yapılan seçimlerde partinin parlamento dışı kalmasında etkin rol oynadı. 1989’da Berlin duvarının yıkılıp iki Almanya’nın birleşmesi söz konusu olduğunda yeşillerin birleşmeye karşı takındığı negatif tavrın da fraksiyonel çatışmaya eklenmesi çöküşü kaçınılmaz kıldı. Yaşanan seçim yenilgisi güç dengelerini “realo” tarafına kaydırıldı.

Teşkilat yapısı açısından incelendiğinde (Özellikle ilk yıllarında), yeşiller diğer siyasal partilerinkine benzer bir örgüt yapılanması göstermezler. Ana akım, kitle ya da -daha da genelleştirirsek- yerleşik siyasal partiler merkezi, bürokratik, hiyerarşik ve kurumsal yapılanmalardır. Genellikle bu kurumsal partiler belli bir elit azınlığın kontrolü altındadır. Robert Michels’in yüz küsur yıl önce tanımladığı gibi bu örgütlerde “oligarşinin demir kanunu”¹⁷³ yürürlükte. Yani tüm siyasal partiler -ne kadar demokratik olmayı isteseler de- küçük bir yönetici elitin oligarşisine sürüklenirler. Hatta Michels bu durumu her kurumu kapsayacak şekilde “nerede örgüt varsa orada oligarşi vardır” diyerek söze döker.¹⁷⁴ Bu bilinçten hareketle Die

¹⁷¹ Neil Carter, **The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy**, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, s. 110.

¹⁷² Bomberg, "Green Parties and Politics in the European Union", s. 28.

¹⁷³ Robert Michels, **Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy**, Çev. Eden Paul ve Cedar Paul, Transaction Publishers, New Brunswick, 1999, ss. 342-356.

¹⁷⁴ Michels, s. 365.

Grünen'in örgüt yapısı bu oligarşik yapının kurulmasını önleyecek ve taban demokrasisine zarar vermeyecek şekilde tasarlanır.¹⁷⁵ Ama bu çok uygulanabilir olmaz. İdeallerin hayata geçirilmesi mevcut toplumsal siyaset kodlarının da değiştirilmesini gerektirdiğinden uygulanan yenilikler verimlilik konusunda sıkıntı yaratır. Thomas Poguntke "parlamentar demokrasinin koşulları altında etkili siyaset yapılabilmesi için gerekenler taban demokrasisinin örgütlenme mantığı ile uyum göstermez" der.¹⁷⁶ Bu yüzden yeşillerin -toplumsal hareket olarak- kurumsal, yerleşik siyaset alanında oyuncu olması çok kolay olamaz. "Katılımcı demokrasi", "doğrudan demokrasi", "yerinden yönetim", "taban demokrasisi" dediğimiz örgütsel ve yönetsel yaklaşımlar partinin sonuç alıcı politikalar üretmesini zorlaştırır. Merkez teşkilatın yerine yereldeki en küçük birimin -anti hiyerarşik bir biçimde- karar alması, tepedeki yöneticiler yerine tabanın sözünün geçerli olması, demokrasinin tabandan tavana yerelden evrensele doğru yayılmasının gerekliliğine olan bağlılık mevcut kurgulanmış siyasal sistemle örtüşmekte zorlanır. Temsilî demokrasi üzerine inşa edilmiş bürokratik siyasal sisteminin çalışma mantığı yeşil prensiplerle karşılaştığında çatışma kaçınılmaz olur. Taban demokrasisini var olan düzene monte etmek kolay değildir. Örneğin, gücün bir merkezde toplanmasını ve parti elitlerinin oluşmasını engellemek için (partinin her kademesinde) uygulanan rotasyon sistemi tecrübe kazanımını engelliyor; seçilen vekillerin de aktif siyasetteki rollerininin zayıflamasına yol açıyordu. Bunun yanında parti için çalışanların profesyonellerden değil amatör, maaşsız, gönüllülük esasına dayalı parti üyelerinden oluşması diğer kitle partilerine karşı organizasyon yeteneklerini kısıtlıyordu. Partide, hiyerarşik ve oligarşik görüldüğünden ötürü, liderlik kurumu yoktu. Yönetim kurulunun da parçası olan üç eşsözcü bulunmakta; parlamento grubu ise grubun sözcüleri konumunda ayrı üç eşsözcü seçmekteydi.¹⁷⁷ Partinin ilk yıllarındaki bu uygulamalar gerek medyanın gerekse diğer partilerin yeşillerle kuracağı iletişimi zorlaştırıyordu. Söz ve demeç

¹⁷⁵ E. Gene Frankland, "The Green Party's Transformation: The 'New Politics' Party Grows Up", **The Federal Republic of Germany at Fifty: The End of a Century of Turmoil**, (Ed. Peter H. Merkl), Palgrave Macmillan, London, 1999, ss. 148-149; E. Gene Frankland ve Donald Schoonmaker, **Between Protest and Power: The Green Party in Germany**, Westview Press, Boulder, 1992, s. 118.

¹⁷⁶ Thomas Poguntke, "Goodbye to Movement Politics? Organisational Adaptation of the German Green Party", **Environmental Politics**, Cilt:2, Sayı:3, Eylül 1993, s. 379.

¹⁷⁷ E. Gene Frankland, "Parliamentary Politics and the Development of the Green Party in West Germany", **The Review of Politics**, Cilt:51, Sayı:3, 1989, s. 400.

birliğini sağlamak kolay olmuyor; kamuoyu yeşillerin fikrini öğrenme imkânına kavuşamıyordu.

Yeşiller içindeki çoğulculuk ve partide uygulanmaya çalışılan taban demokrasisi her konuda davranış farkının da ortaya çıkmasına sebebiyet verdi. Özellikle katılımcılığın öncelendiği doğrudan demokrasi pratikleri en küçük birimlerin bile politik süreçlerin içinde olmasını sağlıyordu. Anti nükleer eylemciler, çeşitli fraksiyonlardan feministler, üçüncü dünyacılar, barış aktivistleri, “nüfus sayımı karşıtları”,¹⁷⁸ sosyal demokratlar, Hristiyan pasifistler, çevreciler, radikal solcular, post-Marksistler gibi çeşitli politik kimliklere sahip bireyler ve beraberinde getirdikleri eğilimler günler süren tartışmalara yol açıyordu. Bu farklılıklar çatışmalara neden oldu. Michael Kenny yeşil partilerde yaşanan çatışmaları “ekoloji hareketinin entelektüel ve ideolojik kanadının yol göstericiliğinin” yetersizliğine ve “inandırıcılığı olan net bir yeşil siyaset teorisinin olmayışı”na bağlar.¹⁷⁹ Bu görüş aslında yeşiller açısından ekolojizm ideolojisinin, bir ideoloji ise eğer, ne boyutlarda pratiğe dökülebileceğinin soru işaretlerini de barındırır. Dobson ekolojinin felsefesi ile ekolojinin politikasının her zaman at başı gitmeyeceğini söyler ve ince bir ayrıntıdan yola çıkarak Alman Yeşilleri’nin manifestosunda dahi -yeşil ideolojinin en temel prensiplerinin aksine- insan merkezli bir tutumun sergilendiğini şu maddeyi örnek göstererek ortaya koyar: “Hayatta kalmak istiyorsak doğayı katletmekten vazgeçmeliyiz”.¹⁸⁰ Manifestodaki bu insan merkezli, insanı önceleyen, doğanın korunmasındaki amacı yine insanın çıkarına odaklandıran yaklaşım yeşil ideolojinin “tutarlılık” probleminden ziyade bütün siyasal partilerin yaşadıkları reel politik ile ideolojinin prensiplerinin çatışması meselesidir. Partilerin sahip olduğu ideolojiyi reel politikaya uygulaması her zaman çok kolay değildir. Kenny’nin iddia ettiği yeşil ideoloji ile ilgili “kuramsal” bir sıkıntıdan ziyade yerleşik siyaset alanının oyuncularına karşı yapılacak mücadelede yeşillerin marjinalleşip etkisiz bir aktör

¹⁷⁸ Kişisel hakların ihlaline ve özel hayatın gizliliğine müdahale olarak görüldüğü için birçok ülkede nüfus sayımına karşı çok büyük protestolar olmuş; bu protestolar Hollanda’da 1981’de yapılacak olan sayımın iptaline yol açmıştır. Aynı şekilde 1983 yılında Almanya’da yapılması planlanan nüfus sayımına da karşı (yeşillerin başını çektiği) kampanyalar yapılmış; kampanyaların sonucu kişisel verilerin gizliliği ile ilgili kanunların çıkması sağlanmıştır. Bkz. David P. Conradt ve Eric Langenbacher, **The German Polity**, 10th ed., Rowman & Littlefield Publishers, Maryland, 2013, s. 110.

¹⁷⁹ Michael Kenny, “Ecologism”, **Political Ideologies: An Introduction**, (Ed. Robert Eccleshall), 2nd ed., Routledge, London, 1994, ss. 221-222.

¹⁸⁰ Dobson, “Green Political Thought”, s. 45.

haline gelmesinin önüne geçmek için kimi zaman parti politikalarının esnetilmesi gibi bir durum söz konusu olabilir. Bu da hâliyle yeşil paradigmayla ilgili tutarsızlıklar olduğu algısını yaratabilir. Burada -siyasal partilerin ortaya çıkışını baz alırsak eğer- üç yüz yıllık bir siyaset kurgusunun içerisine dahil olmanın yaratabileceği savrulmaları göz önüne almak önemlidir. Nasıl ki sosyalist bir partinin iktidarında greve giden işçilere negatif tavır takınması akıllarda sosyalist ideolojiden çok partinin kendisi ve aktörleri ile ilgili soru işaretleri yaratıyorsa; yeşil partilerin sergiledikleri siyasi duruştaki tutarsızlıkları da yeşil ideolojinin yetersizliğine bağlamak çok anlamlı olmayabilir. Mevcut yapıyı değiştirmek için dahi olsa o yapının içine dâhil olmak ister istemez en marjinal duruşun bile törpülenmesine yol açabilir. Yani sistemi içinden değiştirmek sistemin parçası olmayı da zorunlu kılar. Bu duruma, diğer ülke örneklerini inceleyeceğimiz bölümlerde de tanıklık edeceğiz.

Taban demokrasisinin işletilmesinden kaynaklı sorunlar/ayrılıklar/çatışmalar ve yeni toplumsal hareketlerden gelen prensiplere bağlı kalınıp kalınamayacağı ile ilgili kafa karışıklıkları; bununla birlikte partinin ekoloji meselesinin tartışıldığı, çözümlerin geliştirildiği bir mecra olarak devamlılığının sağlanıp sağlanamayacağı ilgili soru işaretleri yeşilleri uzun bir müddet meşgul etti. Hareket ve ekoloji birlikteliğinin, teoride hoş da olsa, pratikte devam edip edemeyeceği sorunsalı yeşil partilerin genelinde yaşanan bir mesele haline geldi.

Die Grünen özelinden çıkıp geniş perspektiften baktığımızda ise yeşiller ile ilgili genel sıkıntılardan bir tanesi, dış bir faktör olarak, halkın büyük çoğunluğunun “eko-merkezci” olmamasıdır. Yani insanı merkeze alan bir siyaset yaklaşımına, insanın öncelendiği binlerce yıllık bir kurguya sırtını dönüp topluma seslenmek ve bu sese çoğunluğun karşılık vermesini beklemek kolay değildir. Bu yüzden yeşillerin pragmatist eğilimler göstermesi olağan karşılanabilir. Örneğin toplumun zihinsel dönüşümünün (ekolojik bilincin yaygınlaşması) beklenmesi hâlinde “mevcut ve olması muhtemel çevre problemleri” ile baş etmek için çok geç kalılabileceği gerçekliği yeşilleri birçok konuda ekolojist olmaktan alıkoyup çevreciliğe kaydırabilir. Yapısal değişikliklere ulaşmak hem çabuk hem de kolay olmayacağı gibi; var olan çevre sorunlarının hızla daha da artması yeşilleri ekolojizmin Ortodoks yorumundan tamamen uzaklaştırabilir ve bu da şüphesiz ki anlaşılması zor bir sonuç değildir.

Almanya örneğine dönersek eğer -daha önceden de bahsettiğimiz gibi- yeşillerin yükselişini durduran önemli olaylardan biri duvarın yıkılmasıyla birlikte “iki Almanya’nın birleşmesi” oldu. Bu durum yeşiller için hem bir çöküş hem de yeniden yapılanmaya sebep oldu. İki ülkenin birleşmesine karşı çok ihtiyatlı ve kimi zamanda karamsar bir tutum sergilemelerinin toplumda yarattığı negatif algı ve Doğu Alman Yeşilleri ile ortaklık kurmadan ilk birleşik Almanya seçimlerine katılmaları siyasi bir intihar oldu. Batı Alman Yeşilleri Doğu ile Batı’nın birleşip tek bir devlet olmasını değil, “birbiriyle ekoloji, doğrudan demokrasi, kadın hakları, toplumsal adalet için yarışan; ayrı iki devletten oluşan bir ‘konfederasyon’ olmasını” istiyorlardı.¹⁸¹ Birleşme olacaksa bile bunun zamana yayılması gerektiğini düşünüyorlardı. Kamuoyunda oluşan “Tek Almanya” talebi karşısında yeşillerin söylediklerinin karşılığı yoktu. İki yeşil parti ilk birleşik Almanya seçimlerine “iki bağımsız parti” olarak katıldı. Olası bir yeşiller birleşmesini seçim sonrasına ertelediler. Kampanyalarını dahi ayrı ayrı düzenlediler. İç kavgalar da buna eklenince seçim sonucu yeşiller açısından tam bir felaket oldu. “Doğu Alman Yeşilleri barajı aşip 8 sandalye” kazanırken Batı Alman Yeşilleri parlamento dışı kaldı.¹⁸² İstikrarlı bir biçimde artan güçleri ve popülerlikleri “Tek Almanya” ile kayboldu.

1993’te Batı Alman Yeşilleri *Bundnis ’90/Die Grünen* adıyla Doğu Alman Yeşilleri ile birleştiler. 1994’teki seçim sonuçlarıyla birlikte meclise geri döndüler. 1998’deki seçimlerde yeşiller ilk kez iktidar olma şansını yakaladı ve sosyal demokratlarla “kızıl-yeşil koalisyonunu” kurdular. Bu koalisyon 2005’e kadar sürdü. Partinin önde gelen ismi Joschka Fischer dışişleri bakanlığı ve başbakan yardımcılığı görevlerinde bulundu.

İktidarda oldukları süre zarfında sergiledikleri performans yeşil ideolojik zeminle tutarlılık göstermesi açısından birçok soru işareti barındırır. Kademeli olarak nükleer enerjinin ve santrallerin kullanımdan kaldırılması konusundaki kazanımlar, “eko-vergiler”in uygulamaya koyulması yeşil düşünce perspektifinden hanelerine artı olarak yazılabilecekken;¹⁸³ Almanya’nın “Kosova savaşına” dâhil olması için onay

¹⁸¹ Petra Karin Kelly, “Reunification and the German Greens”, *Capitalism Nature Socialism*, Cilt:2, Sayı:2, Haziran 1991, s. 17.

¹⁸² Gerhard A. Ritter, *The Price of German Unity: Reunification and the Crisis of the Welfare State*, Çev. Richard Deveson, Oxford University Press, Oxford, 2011, s. 33.

¹⁸³ Werner Reutter, “A New Start and ‘Renewal’ for Germany? Policies and Politics of the Red-Green Government, 1998-2002”, *German Politics & Society*, Cilt:21, Sayı:66, 2003, ss. 143-144.

vermeleri, yıllardır sürdürdükleri savaş karşıtı politikanın iflası olarak eksi puan hanelerine yazıldı. Yeşillerin temel ilkelerinden olan savaş karşıtı barış yanlısı pasifist duruş koalisyon ortaklığıyla sarsıldı. Fischer'ın Almanya'nın savaşa barış amaçlı girdiğini ve Sıpların Kosova'daki Arnavutlara soykırım yapmasına müsaade etmeyeceklerini söyleyerek hükümet politikalarını savunması,¹⁸⁴ yeşillerin üzerine oturduğu dört ayaktan birinin yıkılması anlamına geliyordu. Ardından Afganistan'a asker gönderilmesi konusunda da iktidar ortağına karşı çıkamayışları ilkeler ve ideolojik duruş bakımından yeşil partiyi oldukça zayıflattı.

Siyasal partiler ortaya çıkıp, büyüyüp geliştikleri zaman zarfında değişimler geçirirler. İçinde bulundukları yerleşik siyasi çevreden bağımsız bir yapı ya da hayat sürdürmeleri ve el değmemiş ideolojik bir zeminde ilerlemeleri pek mümkün değildir. Her siyasi oluşum hedeflerine ulaşmak için mücadele eder. Siyasetin “gerçekleri”, toplumun yapısı, konjonktür, siyasi atmosfer, değerlerin değişimi vb. birçok etmen partilerin politikalarında esnemelere, yumuşamalara ve bazen de kırılmalara yol açar. Kimi zaman da hedeflerine ulaşmak için ideolojilerinden “strateji amaçlı” sapmalar yaşayabilirler. Yeşil partiler de bunlardan ari değildir.

Bir parti sınıflandırılırken genellikle ideolojisine ve teşkilat yapısına bakılır; içinde bulunduğu siyasi sistem bağlamında değerlendirilir. Çünkü her parti; içinde bulunduğu ülke, toplum, siyasi yapı ve kültüre göre farklı karakteristikler sergileyebilir. Onun için Alman Yeşilleri baz olarak alınsa da -ki bu elzemdir- bu bütün yeşilleri temsil eder anlamına gelmez. Yeşil partiler tek tip değildir. Benzer politik kültüre sahip olup, benzer siyasi sorunlarla da karşılaşsalar konjonktür farklı eğilimlerin belirmesine sebebiyet verebilir. Ortaya çıkış tarzları, benimsedikleri ilkeler, sahip oldukları aktörler, toplumda yarattıkları ilgi bakımından birbirlerini andırsalar da ülke özelinde elde edilen seçim sonuçlarına ve bunu sağlayan faktörlere bakıldığında farklı manzaralarla karşılaşmak şaşırtıcı değildir.

Çevre meselesinin gündemden düşmemesi ve yeşil partilerin bu meseleyi öncelemesi dikkatleri yeşiller üzerine yoğunlaştırmış ama bu ilgi ve alaka tüm Avrupa sathında oya dönüşmemiştir. Yeşillerin başarı ve başarısızlıklarında, partilerin kendisinden çok, her ülkenin siyasi sisteminin farklı olması da büyük rol oynar.

¹⁸⁴ Paul Hockenos, “German Greens and Pax Europa”, **The Nation**, Cilt:279, Sayı:3, Temmuz 2004, ss. 26-28.

Toplumsal çevre duyarlılığı oy elde etmede tek etken değildir. Her ülkenin ekoloji meselesine verdiği cevap farklıdır. Örneğin Danimarka ve Hollanda gibi çevre duyarlılığının çok yüksek olduğu, gelişmiş çevre hareketlerinin ve düşük seçim barajlarının olduğu yerlerde yeşil partiler büyüyememiştir. Bunda ana akım sol partilerin çevre sorunlarına kendini çabuk bir biçimde adapte etmesi ve çevre hareketlerine kapılarını açarak oluşan politik boşluğu yeşillere bırakmaması etkili olmuştur.¹⁸⁵ Diğer taraftan her ülkenin uyguladığı farklı seçim sistemleri farklı fırsatlar yaratmış; parlamentonun kapılarının yeşillere kapalı olmasının önüne geçmiştir. Parti disiplininin fraksiyon meselesine, seçim sisteminden siyasi rekabete, toplumsal kırımlardan toplumsal hareketlerle ilişkilere, çevre bilincinden diğer partilerle-kurumlarla kurulan temaslara, siyasal boşluğun yarattığı fırsatlardan konjonktüre gelinceye kadar birçok faktör yeşillerin gelişiminde ve seçimlerde aldığı sonuçlarda etkili olmuştur.

Almanya özeline dönersek; 1984'te meclise 28 üye gönderen Alman Yeşilleri'nin başarısının nedenlerini Jonathon Porritt şöyle açıklar:¹⁸⁶

Sağlam biçimde halk hareketine dayanan bir temel; politikleşmiş bir çevre hareketi; nükleer güce karşı tutkuyla yürütülen bir kampanya; solun hâkim olmadığı bir barış hareketine tam bağlılık; federal bir parlamenter sistem; ve her şeyden önemlisi yeşil bir partinin kurulu partiler yanında hakkı olan yeri alabilmesine izin veren bir seçim sistemi (yüzde 5'lik baraj bir kez aşıldıktan sonra bunlarla orantılı temsil hakkı).

Alman Yeşillerin diğer ülkelerdeki yeşillerden daha başarılı olmasında Porritt'in kaçırdığı özel durumlardan biri ise “devlet desteği”dir. Alman devletinin 0.5 oy ve üzeri alan partilere sağladığı hazine yardımı yeşilleri partileşmeye motive eden unsurlardan biri olmuştur. 1979 AP seçimlerine yeşil ittifak olarak girip kazandıkları 3.2 oy oranı sonucu elde edilen yardım 1980'de partileşmenin önünü açan faktörlerden olmuştur. Hazine yardımı sayesinde daha rahat kampanya yapma imkânı doğmuş ve üyelerin “maddi fedakârlık” yapmasının gerekliliği azalmıştır. Kıyaslama yaparsak eğer İngiltere'deki seçimlerde uygulanan basit çoğunluk sistemi ve siyasal partilere herhangi bir hazine yardımının sağlanmaması özelde yeşil partilerin genelde yeni ve küçük partilerin gelişimine engel bir durum yaratmıştır. Yeşiller birçok faktörün de

¹⁸⁵ Chris Rootes, “Environmental Consciousness, Institutional Structures and Political Competition in the Formation and Development of Green Parties”, **The Green Challenge: The Development of Green Parties in Europe**, (Ed. Dick Richardson ve Chris Rootes), Routledge, London, 1995, s. 177.

¹⁸⁶ Jonathon Porritt, **Yeşil Politika**, Çev. Alev Türker, 2. baskı, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 28.

buna eklenmesiyle İngiltere’de siyasal sistemin içinde marjinal bir pozisyonda kalmıştır.

Yarı başkanlık sistemi olan Fransa’da ise “kazanan her şeyi alır” sisteminden ötürü yeni partilerin varlık göstermesi kolay değildir. İşbirliği ve uzlaşma siyasal denklemin içinde yer almaz. Seçim odaklı merkezi bir yapılanma mevcuttur. Hem İngiltere hem Fransa’da çoğunlukçu sistemlerin olması yeşil partiler ve diğer küçük partilerin önündeki en büyük engeldir. Fransız Yeşilleri (Les Verts) de işte bu durumdan dolayı ancak sol partiler ile seçim ittifakına girerek temsil hakkı elde edebilmiştir.

Çoğunlukçu seçim sisteminin olduğu merkezi üniter devletlere göre nispi temsil sistemi ile federal anayasaların olduğu ülkelerde yeşil partilerin gelişim ve başarı göstermesi, çevre hareketiyle karşılıklı ilişkisini güçlendirmesi daha kolay olmuştur.¹⁸⁷ Alman Yeşilleri seçim sisteminden ziyadesiyle faydalanmıştır. Seçim sistemindeki %5’lik seçim barajı da yeşillerin heterojen eylemcilerini bir arada tutup konsolide eden bir işlev görmüştür.¹⁸⁸ Baraj burada engel yerine seçmenleri motive eden bir unsur olarak görev yapmıştır.

Alman Yeşilleri’nin başarısında bir diğer faktör olarak insan kaynağını sayabiliriz. Die Grünen’in kuruluşundaki aktörlere baktığımızda; onları 60 ve 70’lerin toplumsal hareketlerin içinde bulabiliriz. Kısaca 68’liler diyebileceğimiz bu gençler “siyaseti ve toplumu demokratikleştirme” işini kendilerine görev bellemiş; kimisi Marksist kimisi Maoist gruplara kayarken kimisi de parti bağı olmayan yerel yurttaş ağlarıyla sorunlara karşı mücadele etme yolunu tercih etmiştir. “Hızlı sanayileşme, plansız şehirleşme ve hepsinden öte nükleer meselesi bu yeni sol öğrenci kuşağı ile siyasal reform ihtiyacı hisseden yurttaşları birbirine bağlamıştır”. Diğer yeşil partilerle kıyaslandığında Alman Yeşilleri eyleme geçtiği zaman hiçbir yere bağlı olmayan, genç, eğitilmiş aktivistlerden oluşan bu büyük havuzun enerji ve tecrübesinden rahatlıkla faydalanabilmiştir.¹⁸⁹ Bu insan kaynağının da aynı kanala yönlendirilebilmesi başarısında önemli bir farklılık yaratmıştır. Temelde şu ana kadar

¹⁸⁷ Rootes, “Environmental Consciousness, Institutional Structures and Political Competition in the Formation and Development of Green Parties”, s. 176.

¹⁸⁸ Frankland, “The Rise, Fall and Recovery of Die Grünen”, s. 19.

¹⁸⁹ Andrew S. Tompkins, **Better Active Than Radioactive! Anti-Nuclear Protest in 1970s France and West Germany**, Oxford University Press, Oxford, 2016, ss. 56-57; Frankland, “The Rise, Fall and Recovery of Die Grünen”, s. 19-20.

saydığımız faktörler; bunun yanı sıra rutin halde ilerleyen üç partili sistemin toplumda yarattığı negatif duygu vb. faktörlerin de eklenmesi Alman Yeşilleri'nin diğer yeşillerden daha başarılı olmasına katkı sunmuştur.

Günümüze gelinceye kadar Die Grünen sadece bir kere meclis dışı kalmış; çok inişli çıkışlı bir seçim performansı göstermemiş; AP'de ise her dönem sandalye sahibi olan bir parti olmuştur.

Almanya'nın komşusu Belçika'da ise yeşiller farklı bir siyasal gelişim sergilemiştir. Bu farklılıkta en önemli etken ülkede uygulanan siyasal sistemdir. Belçika'yı tanımlarken kabaca “iki ulus” ve iki ana etno-linguistik topluluktan oluşan bir devlettir, diyebiliriz. Bunu şu şekilde ayırabiliriz: Flamanca konuşanlar (büyük çoğunluğu Flandre'de, küçük bir kısmı ise Brüksel bölgesinde) ve Fransızca konuşanlar (büyük kısmı Valon bölgesinde ve bir kısmı Brüksel'de). Belçika federal bir devlet olarak çok karmaşık bir siyasi model teşkil eder. Ülkede iki ayrı parti sistemi mevcuttur: Flamanca konuşan sistem ve Fransızca konuşan sistem.¹⁹⁰ Bu sebeptendir ki Belçika'da yeşil partiler ayrı iki parti (Ecolo [Fransızca konuşan] – Agalev [Flamanca konuşan]) olarak çıkmış ve çoğu zaman benzer dönüşümlerden ve değişimlerden geçseler de kendi yollarını takip etmişlerdir.

Yetmişlerle birlikte Belçika'nın Valon bölgesinde küçük bölgesel partiler ortaya çıkmaya başladı. Genel olarak taban demokrasisi, radikal federalizm ve çevre duyarlılığına vurgu yapan programlarla seçmenlere seslenip oy almaya çalıştılar. Daha sonra bu partilerin içinden ayrılanlar nükleer karşıtı hareket, barış hareketi ve diğer toplumsal hareketlerle ortak yeşil listeler oluşturup, ittifaklar yoluyla, yerel seçimlerde varlık göstermeye uğraştı. 1976'da bu hareketlerden gelenler FOE'nin (Friends of the Earth)¹⁹¹ Belçika şubesini kurdular. FOE'nin ekoloji ve gelişmiş demokrasi temaları daha sonradan kurulacak olan *Ecolo*'nun (yeşil parti) doktrinini oluşturdu. FOE'nin üyeleri Ecolo'nun kurucuları arasında yer aldı.

¹⁹⁰ Jo Buelens ve Pascal Delwit, “Belgium: Ecolo and Agalev (Groen!): Two Institutionalized Green Parties with Parallel but Different Stories”, **Green Parties in Transition: The End of Grass-Roots Democracy?**, (Ed. E. Gene Frankland, Paul Lucardie ve Benoît Rihoux), Ashgate, Farnham, 2008, s. 75.

¹⁹¹ FOE (Yeryüzü Dostları) dünyada çevre konusunda çalışan üç büyük sivil toplum kuruluşundan biridir. Diğerlerine (Greenpeace ve WWF [World Wildlife Fund]) göre bilimsel araştırma ve lobicilik faaliyetlerine daha çok yoğunlaşır.

AP seçimlerinde (1979) sandalye elde edememelerine rağmen kazanılan yüzde beşlik “Fransızca konuşan oy” gerçek bir yeşil parti kurulmasının da mazereti oldu. Akıllarda olan, oy potansiyelinin görülmesiyle, fiiliyata geçmiş oldu.¹⁹² Partinin kurulmasıyla birlikte 1981’de yapılan seçimlerde yeşiller (Ecolo) temsilciler meclisine iki, senatoya üç vekil göndererek büyük bir başarı elde etti.

Agalev’in kökenleri ise Fransızca konuşan partnerine kıyasla hiç politik değildir. 70’lerde Antwerp’in banliyölerinde öğretmenlik yapan Cizvit bir rahip, siyasi olmaktan ziyade ruhani ve dini tarafı olan, küçük bir grup kurar. Grubun amacı toplumda azalmaya başladığı düşünülen dayanışma, ağırbaşlılık, sükût gibi insani değerleri tekrar hayata geçirmektir. Adı Anders Gaan Leven (Hayatını Farklı Yaşa) olan bu grup (AGL) önemsiz küçük bir karşı kültür derneğinden gerçek bir toplumsal harekete dönüşür. Hareketin en büyük eylemi Antwerp’in yakınına yapılacak olan büyük bir kanal projesine karşı gerçekleşir. Bu eyleme çevreciler ve birçok küçük oluşum da destek verir. Zamanla AGL ile diğer grupların kişisel ve örgütsel ilişkileri gelişir. Oluşan birliktelik Flaman Yeşilleri’nin kesişim noktası olur.¹⁹³ Hareket ilk başlarda mevcut kurumsal partilere yeşil adaylardan oluşan listeler sunarak siyasete dâhil olur ama destek sunulan adayların seçildikten sonra çevre konusundaki umursamazlığı Flaman Yeşilleri’ni siyasete bir aktör olarak girmeye mecbur bırakır. *Agalev* adıyla seçimlere girerler. İlk denemeler başarısız olur ama seçimler sayesinde adları duyulmaya ve farklı toplumsal hareketlerden gelen aktivistlerin de bünyeye katılmasına vesile olur. 1979 AP seçimlerinde 2.3’lük mütevazı bir oy alır. 1981’de ise ulusal seçimlerde %4 oy elde ederek temsilciler meclisine 2, senatoya 1 olmak üzere toplam 3 yeşil vekili gönderip yeşil siyaset tarihindeki “ilk ulusal temsil hakkı elde eden” partilerden olurlar. Çıkan sonuç beklentilerin ötesindedir. Başarı, parti daha kurumsallaşmadan, örgüt yapısı bile oluşturulmadan gelmiştir. *Agalev* sadece kâğıt üzerinde resmiyette varken, kazanılan üç vekille birlikte, fiziksel olarak da mevcut hale gelir; kurumsal olarak ise bir parti yoktur.¹⁹⁴

¹⁹² Benoît Rihoux, “Belgium: Greens in a Divided Society”, **The Green Challenge: The Development of Green Parties in Europe**, (Ed. Dick Richardson ve Chris Rootes), Routledge, London, 1995, ss. 67-68.

¹⁹³ Michael O’Neill, **Green Parties and Political Change in Contemporary Europe: New Politics, Old Predicaments**, Ashgate, Aldershot, 1997, s. 100.

¹⁹⁴ Rihoux, “Belgium: Greens in a Divided Society”, ss. 69-70.

Her iki parti de direkt olarak çevre meselesinden doğmamış ama çevre partide en ağırlıklı yeri kaplamıştır. Elde edilen başarı yalnızca çevre duyarlılığından kaynaklanmaz. Yani başarı sadece çevre duyarlılığına bağlanamaz. Bu iki partinin de hızlı bir biçimde siyasette mevzi elde edebilmesini sağlayan birkaç faktör olmuştur. 70'lerin sonunda hükümetteki istikrarsızlık, seçim sisteminin küçük partilere şans tanınması, partilerin tek bir bölgede bile seçime girebilmeleri, oy kullanmanın zorunlu olması ve en önemlisi seçmen yaşının 18'e inmesi yeşilleri seçmen bazında beslemiştir. Belçika'da -Almanya'daki gibi- nükleere karşı toplu gösteriler ya da etkili bir çevre mücadelesi tecrübe edilmemiş; daha sonraki süreçlerde, özellikle Çernobil ile devreye girmiştir. Bu yüzden “nükleer karşıtlığının” da Belçika Yeşilleri'nin kuruluşunda etkili olduğunu söylemek zordur. Sırtlarını tam anlamıyla toplumsal hareketlere de dayamadığı için gerçek manada bir “taban hareketi” partisi oldukları da söylenemez. Belçika'da siyasetin dinamikleri yeşiller için farklı işlemiştir.

Agalev ilk kez 1999'da altı partili koalisyonla, ulusal hükümette görev aldı. Kabinedeki iki koltuk (çevre ve kalkınma) Agalev'in oldu. Bu koalisyon sonrası ilk kez, bir dönem, federal meclisin dışında kaldı. 1984'ten günümüze kadar ise aralıksız bir biçimde AP'de yer aldı. Agalev “yeşil parti” olduğunu vurgulamak ve dünyadaki tüm yeşil hareketlere vurgu yapmak için 2000'li yıllarda ismini Groen (Yeşil) olarak değiştirdi.

Ecolo da kardeş partisi Agalev gibi 1984'ten itibaren AP'de mevcudiyetini aralıksız sürdürmüştür. 1981'den beri de ulusal meclistedir ve hiçbir dönem baraj altı kalmamıştır. Altı partili koalisyon hükümetindeki diğer yeşil parti olarak 1999'da ilk kez (Agalev gibi) yürütme görevinde bulunmuş; kabinenin ulaştırma ve enerjiden sorumlu koltuklarına oturmuştur.

İlk iktidar deneyimlerinde kendi ajandalarını uygulayabilmekten ziyade “sistemin işleyişini öğrenme” ağırlıklı olarak her iki partinin de ana meşgalesi olmuştur. Hükümette yer almaya karşı olan parti üyeleriyle yaptıkları mücadeleler de enerjilerinin büyük bir kısmını almıştır. Özellikle yılların verdiği muhalif duruş ve muhalefet sıralarında oturmanın verdiği alışkanlıklar iktidardayken de devam etmiş; hükümette olup “hükümete muhalif” olma tavrı hep baskın olmuştur. Hatta Ecolo'da bu duruma uygun bir sözcük türetilmiş ve “participposition”, yani *katılımcı muhalefet*

denmiştir.¹⁹⁵ Bu durumdan rahatsız olan koalisyon ortakları yeşilleri dogmatik olmakla ve toplumsal hayatın her alanına müdahale etmekle; seçmenleri ise yeşilleri durmadan taviz vermekle suçlamıştır.

Yeşiller ilk iktidar deneyimlerinde yeşil politikalar hususunda başarısız görüldüler. Antwerp limanının genişletilmesine ve Nepal'e silah ihracatına onay verilmesi (Nepal'in olumsuz insan hakları karnesi yüzünden), Brüksel havalimanında ses yüzünden gece uçuşlarının engellenmesine yönelik adımların atılmaması gibi konularda seçmen tabanlarının öfkesini kazanmış; hükümette yer aldıkları dönemde gerçekleşen seçimler sonrası oylarının düşmesinin sebebi olarak da bunlar görülmüştür.¹⁹⁶

Belçika yeşil partileri Avrupa'nın en uzun soluklu ve en istikrarlı yeşil partilerinden olmuşlardır. Kurumsal olarak iki ayrı parti olmalarına rağmen, genel olarak, ikisi bir görülüp "yeşiller" denmiş; bu bir yandan pozitif etki yaparken diğer taraftan Ecolo ya da Groen'den (Agalev) kaynaklı bir sorun yaşandığında hesap ikisine de kesilmiştir. Her iki parti parlamentoda ortak grup kurmuş, seçim kampanyalarını birlikte yürütmüşlerdir. Dayanışmanın göstergesi olarak da milletvekilliği yeminini her zaman Fransızca ve Flamanca yapmışlardır. Karmaşık Belçika siyasal sistemine rağmen birbiriyle en uyumlu siyasal partiler olmuşlardır.¹⁹⁷ Yeşiller çoğunlukla muhalefette yer almış olsalar da Belçika siyasetinde yeri sabit bir aktör olarak varlıklarını kabul ettirmişlerdir.

Batı dünyasının genelinde olduğu gibi Belçika'nın kuzey komşusu Hollanda'da da çevre hareketi 60'ların ikinci yarısında doğdu; ne var ki yeşil partilerin ortaya çıkışı biraz geç oldu. Bu gecikmenin sebebi çevre hareketinin zayıflığı ya da halkın çevre duyarlılığının gelişmemiş olması değildi. Aksine Hollanda toplumu, çevre konusunda, diğer Avrupa toplumlarına nazaran daha hassastı. "Büyümenin Sınırları"¹⁹⁸ Hollanda'da tüm ülkelerin toplamından daha çok satmıştı. Rapor halkta

¹⁹⁵ Kris Deschouwer (Ed.), **New Parties in Government: In Power for the First Time**, Routledge, New York, 2008, s. 10.

¹⁹⁶ Marc Hooghe ve Benoît Rihoux, "The Harder the Fall: The Greens in the Belgian General Elections of May 2003", **Environmental Politics**, Cilt:12, Sayı:4, Aralık 2003, ss. 120-126.

¹⁹⁷ Groen'ün parti yönetiminde Ecolo'ya göre ufak farklılıklar vardır. Liderlik, tek başkanlık üzerine kuruludur. Ecolo'da ise eş başkanlık sistemi vardır.

¹⁹⁸ Bkz. s. 29.

bir nevi bomba etkisi yaratmış; çevre konusunda herkesin kaygılanmasına yol açmıştı.¹⁹⁹

Toplumsal hareketlerin daha çok -yeşil hareket dâhil- mevcut sol partiler ile Komünist Parti, Pasifist Parti, Radikal Parti ve Evanjelik Parti gibi küçük partiler tarafından temsil ediliyor olması çevrecilerin partileşmesinin önündeki en büyük handikap oldu. Özellikle Hollanda seçim sisteminin %0,67 oy alana ulusal parlamentoda sandalye elde etme hakkı tanınması en küçük siyasi partinin bile az bir oyla temsiliyet imkânına kavuşmasını sağlıyordu.²⁰⁰ Saydığımız bu dört partinin varlığı ve bunların seçim sisteminin yarattığı ortamdan faydalanmaları uzun bir süre yeşil bir partinin ortaya çıkmasına mâni oldu.

1983'te Yeşiller Partisi (De Groenen) kuruldu. Yeşiller çeşitli ortaklıklarla seçimlere girse de başarıyı yakalayamadı. De Groenen “Ölü doğmuş bir parti” oldu. Bundan kasıt şudur: Avrupa'daki diğer yeşil partilere göre çok geç olmasa da De Groenen siyasal arenaya çıktığında diğer partiler çoktan ellerindeki önemli enstrümanları almıştı. Örneğin “nükleere karşı güneş enerjisi/rüzgârgülleri”, “otoyollara karşı ucuz toplu taşıma” gibi öneriler; tekerlekli araçların ve sanayinin yol açtığı hava kirliliğine karşı dikkat çeken kampanyalar birçok parti tarafından kullanılan ve kimi zamanda hayata geçirilen vaatler olmuştu.²⁰¹ Bu yüzden yeşillerin söylemlerinin ve perspektiflerinin mevcut partiler tarafından kullanılması yeşil bir partinin varlık sebebinin sorgulanmasına yol açıyordu.

Yukarıda saydığımız dört küçük parti -seçim sisteminin sağladığı avantajlara rağmen art arda seçimler kaybetmeye başlayınca- 1990'da bir araya gelip, yanlarına çevre hareketinin unsurlarını da alarak *Groenlinks*'i (Yeşil Sol) kurdular. Birleşme fraksiyonlara ayrılmalarına neden olmadı; farklılıklarını korudular. Bu birleşmeye *De Groenen* katılmadı.²⁰² Sağlanan birliktelik umulan sinerjiyi yaratamadı. Buna rağmen *Groenlinks* günümüze kadar gerek ulusal mecliste gerekse AP'de -az koltukla da olsa- istikrarlı bir biçimde aralıksız temsil becerisini gösterebildi. Buna mukabil De

¹⁹⁹ Paul Lucardie, “Greening and Un-Greening The Netherlands”, **Political Quarterly**, Cilt:68, Sayı:B, Eylül 1997, s. 184.

²⁰⁰ Steven B. Wolinetz, “Belgium and the Netherlands”, **European Politics**, (Ed. Colin Hay ve Anand Menon), Oxford University Press, New York, 2007, s. 89.

²⁰¹ Lucardie, “Greening and Un-Greening The Netherlands”, ss. 187-188.

²⁰² Thomas Cordier, “Cleavages in Green Parties: The Gases of the Dutch, French and German Greens”, **Innovation: The European Journal of Social Science Research**, Cilt:9, Sayı:4, Aralık 1996, s. 502.

Groenen -halen mevcudiyetini sürdürmekle birlikte- âtıl bir parti halini aldı. Hollanda Yeşilleri, Avrupa'daki muadillerine kıyasla, güçlü kurumsal bir yeşil parti yaratmayı başaramadı.

Beş yüz bin nüfuslu Lüksemburg'da ise yeşiller 1983'te partileşmiş (Dei Greng); daha sonra bir kısım üyenin partiyi yeterince “yeşil” görmemesi üzerine iki ayrı partiye bölünmüş; 1994'te ise tekrar birleşmişlerdir. Yeşiller 1984'ten itibaren aralıksız bir biçimde parlamentoda sandalye sahibi olma başarısını gösterebilmiştir. 2013 seçimlerinde koalisyon ortağı olarak ilk kez hükümette yer almış ve üç bakanlık elde etmişlerdir. Parti aynı zamanda AP'de de sandalyeye sahiptir.

Avrupa'daki ilk ulusal yeşil parti (People) 1973 yılında İngiltere'de doğdu. Parti bir grup profesyonel ve iş insanı tarafından siyasal sisteme meydan okumak üzere kuruldu. Kurucularının ne radikal siyaset ne de toplumsal hareketler ile bir bağlantısı vardı. Yeşil parti Birleşik Krallık'taki siyasal sisteminin yeni/küçük partilere şans tanımamasının verdiği motivasyon ve ekolojik hassasiyetten kaynaklı ortaya çıktı. Özellikle *Blueprint for Survival*²⁰³ bu hassasiyette çok etkili oldu; partinin programı oluşturulurken de bu baz alındı. İsmiye yeşil partiyi çağrıştırmaması üzerine 1975 yılında Ekoloji Partisi adını aldı; 1985'te ise, şu anki hali olan, “Green Party” adı kabul edildi.

Yeşil partinin öyküsü kıta Avrupası'ndaki yeşiller ile benzerlik taşımaz. Diğer yeşil partiler gibi yeni toplumsal hareketlerin dönüşüm süreci sonrası kurulmadı. Yani kuruluş aşamasında “yeni sol” ideolojik ajandayı paylaştığını söyleyemeyiz. Parti, esas olarak, ekolojik toplum yaratma hedefiyle ortaya çıkmış ve ademi merkezîyetçiliği yeşil toplumu oluşturma prensibi olarak kabul etmiş; bunu da örgütlenmesinde uygulamaya karar vermiştir. Desentralizasyon (merkezsizleşme/ademi merkezîyetçilik) fikri genel bir ilke olarak partinin kuruluşunda etkili olmuştur. Ne “yeni sol” ne “yeni toplumsal hareketlerde” sosyal tabanı bulunan partinin sadece “ekolojik felsefe” açısından ‘ademi merkezîyetçiliği’ parti fikriyatına taşıyıp kabul etmesi çok farklı bir durum arz etmektedir. Yani yeşil siyasetin önemli bir unsuru olan taban demokrasisi “yeni sol/özgürlükçü sol” ilkelerden ziyade ekolojik düşüncenin kendisinden türeyebiliyorsa, İngiliz örneği ilk bölümlerde açıkladığımız “yeni siyaset

²⁰³ Bkz. s. 29.

partisi” diye teorileştirilen çerçeveye oturmayacaktır.²⁰⁴ Yeşil partileri açıklarken sahip oldukları ideolojiyi iki sürecin belirlediğinden bahsetmiş; yeni toplumsal hareketleri de bunun ilki olarak ortaya koymuştuk. Burada karşımıza çıkan ise ideolojinin belirleyicisinin ve partinin kuruluşundaki faktörün “yeni toplumsal hareketler” olmayabileceği ve yalnızca ekolojizmin, bizzatihi ideoloji olarak siyasal bir partinin gelişiminde rol oynayabileceğidir. Ancak burada bu yorumu yaparken tedbiri elden bırakmamakta fayda vardır. Avrupa’da kurulan ilk yeşil parti olmasından ötürü bir öncülünün bulunmaması, diğer yeşil partilerden etkilenme ya da ilham alma şansının olmaması ve bir sivil toplum örgütü bağına bile rastlanmaması bu yorumu yapmamızı kolaylaştırır da -genele baktığımızda- “yeni toplumsal hareketler” teorilerinin Batı Avrupa yeşillerini açıklayıcılık vasfı ortadan kalkmaz.

Birleşik Krallık Yeşil Partisi sistemi zorlamak için kuruldu. İdeolojik duruşu diğer yeşil partilerinki ile büyük çoğunlukla örtüştü. Sistemi zorlamaktan kasıt iki parti arasında git-gel şeklinde cereyan eden İngiliz siyasal sisteminin durağan yapısına ve seçim sisteminin küçük ya da yeni partilere şans tanımamasına karşı çıkmaktır. Parti ulusal seçimlerde cüzi oranlarda oylar elde ederek günümüze kadar ilerlese de her seçimde oyunu arttırmıştır. Geçen yıllarla birlikte parti yapısal ve örgütsel olarak değişime uğramış; 1990’da İskoç ve Kuzey İrlanda kanatları kendi partilerini kurmak için ayrılmış; Galler ise bünyesinde kalıp yarı otonom bölge partisi olarak günümüze kadar devam etmiştir.

Yeşil Parti uzun yıllar lidersiz bir biçimde siyasette ilerlemiştir. 2007 yılında liderlik kurumu oluşturulmuş ve cinsiyet eşitliğine dayalı başkan ve ikinci başkandan oluşan -altında iki başkan yardımcısının olduğu- bir yapı kurulmuştur. Buna göre başkan kadın ise ikinci başkan erkek -ya da tam tersi- olmak zorundadır. Yeşil parti ilk kez parlamentoya 2010’da 1 vekil ile girmiş; 2015 ulusal seçimlerinde en yüksek oy oranına (%3,8) ulaşmıştır. Kendi tarihleri açısından rekor sayılabilecek 1,1 milyon oy ile sadece 1 vekillik elde edebilmeleri, daha önceden de belirttiğimiz gibi, seçim sisteminin²⁰⁵ iki ana parti dışındakilere çok şans tanımamasının; yani kabaca

²⁰⁴ Wolfgang Rüdig, “Green Party Organization in Britain: Change and Continuity”, **Green Parties in Transition: The End of Grass-Roots Democracy?**, (Ed. E. Gene Frankland, Paul Lucardie ve Benoît Rihoux), Ashgate, Farnham, 2008, s. 215.

²⁰⁵ Westminster modeli: Birleşik Krallık Parlamentosuna üye seçiminde kullanılan dar bölgeli çoğunluk hesabına göre işleyen seçim sistemidir. Adını parlamentonun içinde bulunduğu Westminster sarayından

kazananın hepsini aldığı bir temsiliyet sisteminin sonucudur. Karşı durdukları ve değiştirmek için yola çıktıkları seçim sisteminin en büyük mağduru yeşillerin ta kendisi olmuştur.

Yeşiller en büyük sansasyonu 1989 Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerinde 2,3 milyon oy alarak gerçekleştirmişlerdir. Elde edilen sonuç -vekillik kazanamamaları bile- partinin tüm Avrupa çapında üne kavuşmasını sağlamıştır. Daha sonraları Birleşik Krallık'ta AP seçimlerinde uygulanan sistemin değişmesinin etkisi ile AP'ye girebilmişler; 1999'dan itibaren de aralıksız biçimde AP'de sandalye sahibi olmuşlardır. Bunda sadece AP seçimlerinde uygulanan sisteminin değişmiş olması değil; hem AP seçimlerindeki seçmen motivleri hem de iç ve dış faktörler etkilidir. Örneğin tüm Avrupa'da olduğu gibi Birleşik Krallık'ta da 1989 AP seçimlerinde direkt olarak seçmen davranışlarında rol oynayan faktör çevre meselesi ve Çernobil faciası olmuştur.

Yeşil parti İrlanda'da -Avrupa'daki muadillerinin aksine- çevre hareketlerinden, toplumsal protestolardan ya da yereldeki taban örgütlenmelerinden kaynaklı ortaya çıkmamıştır. Ekoloji hareketinin ya da daha genel manada toplumsal hareketlerin İrlanda toplumundaki eksikliği yeşil bir partinin ortaya çıkmasında rol oynayan faktörlerin de eksikliği anlamına gelmiş; bu yüzden de ancak bireysel inisiyatiflerin devreye girmesiyle yeşil siyaset gündeme gelebilmiştir. Bu eksikliğin sebebi ise ülkenin bozulmamış doğası, nispeten ağır sanayisinin bulunmaması ve İrlanda'nın muhafazakâr toplumunun değişime karşı hevesinin olmaması şeklinde açıklanabilir.

1973'te Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelikle başlayan toplumsal ve ekonomik değişim yurttaşların değerlerini ve beklentilerini de etkilemiş; değişim her alana olduğu gibi siyasete de sirayet edip yeniliklerin önünü açmıştır. İrlanda kapalı ve İngiltere'ye bağımlı tarım toplumundan dışarıya açık teknoloji toplumuna doğru yol alırken; Birliğe üye devletler ile artan ilişkiler ve Kıta Avrupası ile kurulan yakın temas İrlanda'nın sosyo kültürel ve siyasal ortamına da büyük tesirde bulunmuştur. Bu değişim süreci bir algı farklılaşmasına yol açmış, bireylerin zihin dünyalarında da dönüşüme neden olmuştur.

alır. Bkz. Mark Garnett ve Philip Lynch, **Exploring British Politics**, 4th ed. Routledge, London, 2016, s. 23-24.

1981’de Dublinli bir öğretmen olan Christopher Fettes Avrupa’daki gelişmelerden (yeşillerin tüm kıtada partileşmeye başlaması) ilham alarak; değişimin, yerel ekoloji gruplarının (sadece kendi bölgesi ve yaşam alanında çalışmalar yürüten) faaliyetlerinden ziyade, ulusal ölçekte siyasal bir partiyle sağlanabileceği düşüncesiyle *İrlanda Ekoloji Partisi*’ni kurar.²⁰⁶ Bu bireysel girişim girilen ilk seçimlerde bir varlık gösteremez. Hem yeşil hem de ademi merkezîyetçi duruşu vurgulamak için 1983’te partinin adı *Yeşil İttifak* olarak değiştirilir ve birçok yeşil grubun bir pota altında toplanmasının önü açılır. Parti Alman ve İngiliz Yeşil partilerinden esinlenerek birçok politika oluşturur. 1987’de Green Party/Comhaontas Glas adını alır ve günümüze kadar bu isimle devam eder. İlk kez 1989’da bir vekille meclise girerler ve 2011’e kadar istikrarlı bir biçimde -koltuklarını arttırarak- varlıklarını sürdürürler.

Yapısal olarak yeşil parti uzun yıllar, liderlik kurumunun parti üyelerinin hareket alanını kısıtlayacağından hareketle, parti başkanı olmadan siyasette ilerlemiş; 2001 yılında alınan bir kararla parti başkanlığı seçimlerine gidilmesi (her genel seçim sonrası altı ay içinde yenilenmek şartıyla) kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra başkan yardımcısı ve genel sekreterlik makamları da oluşturulmuş; partiye “ana akım parti” görünümü kazandırılmıştır. Bu kararda halk nezdinde partinin “yüzünün” olmaması, küçük bir parti olarak medyanın ilgisini çekememeleri ve bunun doğal sonucu olarak mesajlarını seçmenlere iletememeleri etkili olmuş; liderlik kurumunun ihdas edilmesi kendileri açısından kaçınılmaz hale gelmiştir.²⁰⁷

Yeşiller 2002’de ve ardından 2007’de elde ettikleri seçim başarılarının sonucu olarak 2007’de hükümette yer alma şansını yakaladı. Üç partili koalisyon hükümetinde iki bakanlık elde edip çevre bakanlığı ve ulaşım-enerji bakanlığı koltuklarına oturdular. Özellikle 2002’den sonra başlayan kurumsallaşma ve parlamento tecrübesinin katlanarak artması yeşil partinin büyüyüp gelişmesinin önünü açtı.²⁰⁸ Hükümette bulundukları süre boyunca birçok alanda değişimin öncülüğünü yaptılar. Özellikle yeşil politikaların ana temalarında -küçük ortak olmalarına rağmen- birçok kayda değer başarı sağladılar. Enerji tüketiminde yenilenebilir enerjinin oranının

²⁰⁶ O’Neill, "Green Parties and Political Change in Contemporary Europe: New Politics, Old Predicaments", s. 319.

²⁰⁷ Nicole Bolleyer, “The Irish Green Party: From Protest to Mainstream Party?”, **Irish Political Studies**, Cilt:25, Sayı:4, Aralık 2010, s. 614.

²⁰⁸ Liam Leonard, “The Irish Greens in the 2007 General Election: Dealing with the Devil or Playing for Power?”, **Environmental Politics**, Cilt:17, Sayı:1, Şubat 2008, ss. 126-130.

(rüzgâr enerjisinde yaklaşık iki kat) artırılmasında, eşcinsel çiftlerin birlikteliğine yasal tanınma sağlayan ‘medeni birliktelik’²⁰⁹ yasasının geçmesinde, hayvan hakları ve sağlığı alanlarında (bilhassa geyik avcılığının yasaklanmasında), yeni inşa edilecek binalara en az %40 enerji verimliliği şartının getirilmesi gibi konularda muvaffak oldular.

2008’deki küresel krizin İrlanda’yı derin biçimde etkilemesi -tüm siyasi arenayı olduğu gibi- ilk kez iktidar yüzü gören yeşilleri de sarstı ve 2011 ulusal seçimlerinde meclis dışı kalmalarına; ekonomik olarak da hazine yardımını kaybetmelerine neden oldu. Elde ettikleri politik kazanımlar küresel krizin İrlanda’da yarattığı tahribatın gölgesinde kaldı. 2016’da yapılan seçimlerle meclise, zayıf da olsa, iki vekille geri döndüler. Bu İrlanda siyasi tarihinde bir ilk olarak kayda geçti: Meclis dışı kalan bir parti tekrar meclise dönme başarısını göstermiş oldu.²¹⁰

Kuruluşundan itibaren Yeşil Parti AB’ye hep şüpheyle yaklaştı. Avrupa Tek Senedi Antlaşmasına, Nice Antlaşmasına karşı hep “hayır” cephesinde yer aldı. “Merkezileşme”, “Avrupa Süper Devleti” yaklaşımlarının Birliğin “hedefi” olduğu kanısından hareketle AB muhalifi bir duruş ortaya koydu. Kampanyalarında AB eleştirisi ve karşıtlığı her zaman önemli bir yer tuttu. 1994’de yürüttüğü Avrupa karşıtı ve anti nükleer kampanyalar sayesinde kazandığı oylarla AP’ye 2 üye dahi gönderdi. 2000’lerden sonra ise AB konusunda nötr bir pozisyona yöneldi. 2007’den sonraki süreçte ise tam anlamıyla AB taraftarı oldu. Bunda hükümet ortağı olmaları (tüm AB ülkelerindeki yeşil partilerde olduğu gibi), AB kurumlarından yararlanma, çevre meselelerine uluslararası müdahale etme şansının yakalanması, kaynaklara ulaşım ve hükümette kazanılan tecrübe de önemli birer faktör oldu. AB amaçlarını gerçekleştirmede iyi bir araç oldu.²¹¹ 2007’de AB üyelerince imzalanan Lizbon antlaşmasının İrlanda’da referanduma sunulması sürecinde yeşiller düzenledikleri toplantıyla hangi cephede yer alacaklarını parti içi oylamaya sundular. Çoğunluk

²⁰⁹ Medeni birliktelik: Evliliğe benzeyen ve kimi ülkelerde resmi olarak tanınan bir birliktelik şeklidir. İlk kez 1989 yılında Danimarka’da bu birliktelik yasalaştırılmıştır. Bkz. Nancy A. Naples, “Sexual Citizenship in International Context: Towards a Comparative Intersectional Analysis of Social Regulation”, **Sexual Politics of Desire and Belonging**, (Ed. Nick Rumens), Rodopi, Amsterdam, 2007, ss. 4-5. İrlanda’da çıkan bu yasayla eşcinsel çiftlere, mülkiyet, sosyal yardım, veraset, nafaka, emekli aylığı ve vergi gibi alanlarda "evliliğe benzeyen" haklar tanınmıştır.

²¹⁰ John Downing, “‘You Can’t Kill an Idea’-Greens Grow Back After Years in the Wilds”, **Irish Independent**, 29 Şubat 2016.

²¹¹ Nicole Bolleyer ve Diana Panke, “The Irish Green Party and Europe: An Unhappy Marriage?”, **Irish Political Studies**, Cilt:24, Sayı:4, Aralık 2009, ss. 543-557.

“Lizbon’a Evet” demesine rağmen (parti tüzüğü gereği) üçte iki çoğunluğa ulaşamadığı için resmi bir tavır ortaya koyamadılar. Buna rağmen bireysel olarak “evet” cephesinde çalıştılar. Lizbon antlaşması 2008 yılında yapılan referandumla İrlanda’da reddedildi.²¹² Bunun üzerine AB liderleri İrlanda’nın yeniden referanduma giderek ‘evet’ oyu vermesinin yolunu açmak için belli konularda İrlanda’ya tavizler verdi. 2009 yılında tekrar yapılacak olan referandum öncesi Yeşil Parti düzenlediği olağanüstü toplantıda -bu sefer gereken çoğunluğa ulaşarak- Lizbon antlaşmasını kurumsal olarak destekleme kararı aldı. Böylece kuruluşlarından itibaren takındıkları (2000’lerde yumuşayan) AB karşıtı duruş resmi olarak da son bulmuş oldu.

1983’te kurulan Kuzey İrlanda Yeşil Partisi’ne ise ayrı bir paragraf açmakta fayda vardır. Doksanlara kadar İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda yeşilleri “Yeşil Parti” üst başlığı altında tek bir parti olarak hareket etmiş; sonraları İskoç Yeşil Partisi, Kuzey İrlanda Yeşil Partisi ve İngiltere-Galler Yeşil Partisi olarak üç ayrı yapıya ayrılmıştır. Birleşik Krallık’ın bir parçası olan Kuzey İrlanda özerk ülkesinde yeşiller hem kendi ulusal parlamentolarına hem de Birleşik Krallık parlamentosuna²¹³ üye göndermek için seçimlere katılmış; zayıf da olsa ancak ulusal parlamentolarında temsil şansı yakalayabilmiştir. Kuzey İrlanda Yeşil Partisi 2006 yılında İrlanda Yeşil Partisi ile birleşmiş ve İrlanda Yeşil Partisi’nin bölge partisi halini almıştır.

Yeşil hareketin kökeni, birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi, Fransa’da da anti nükleer hareket, feminist hareket, öğrenci isyanları ve çevre duyarlılığı ile alakalı toplumsal hareketlerin patladığı altmışlı ve yetmişli yıllara dayanır. 1974’te bir grup çevre aktivistinin (*Friends of the Earth*) Fransa başkanlık seçiminde ekolojist René Dumont’ı aday göstermesi ile ilk kez kurumsal siyaset alanı denenmiş; Dumont %1.5 gibi düşük bir oy alsa da Fransız halkını fikirleriyle ve söylemleriyle çok etkilemiştir.²¹⁴

²¹² Referandum sonrasında *Eurobarometer* tarafından yapılan (13-15 Haziran 2008) telefon anketinde “halkın antlaşmayı tam anlamadığından ötürü evet oyu verme taraftarı olmadığı” en önemli “hayır” nedeni olarak ortaya çıkmıştır. Bkz. Otto Holman, “The Primacy of Domestic Politics: Neo-Liberal Restructuring, the EU’s Crisis of Governability and Social Imperialism”, **The European Union and World Politics**, (Ed. Andrew Gamble ve David Lane), Palgrave Macmillan, London, 2009, s. 178.

²¹³ Birleşik Krallık Parlamentosu (Westminster) Lordlar ve Avam Kamarasından oluşmaktadır. 650 koltuktan oluşan Avam Kamarası’na üyeler demokratik yollarla seçilir. İngiltere 533, Galler 40, İskoçya 59, Kuzey İrlanda 18 vekil ile parlamentoda temsil edilir. Atama ve veraset yoluyla oluşan Lordlar Kamarası’nda ise 800 civarı üye bulunur. Bkz. M. Donald Hancock (Ed.), **Politics in Europe**, 6th ed., CQ Press, Washington, D.C., 2015, s. 53.

²¹⁴ Daniel Boy, “France”, **Green Parties in National Governments**, (Ed. Ferdinand Müller-Rommel ve Thomas Poguntke), Frank Cass, London, 2002, s. 63.

1984'e kadar her yerel ve genel seçimde çok çeşitli gruplar bir araya gelip, komiteler oluşturup yeşil adaylar çıkarmış; seçimlerden sonra da bu komiteler dağılmıştır. Uzun yıllar yeşil bir parti kurulamamıştır. Bunun ağırlıklı sebebi 70'lerdeki yeşil "militanların" kurumsal siyasete mesafeli durmasıdır. Yeşil aktivistler için parti çatısı altına girmek "olası lider sultasını, belli bir elitin profesyonelleşmesini, para ile yakın teması ve temsili demokrasinin mekanizmalarını kabul etmek" anlamına geliyordu -ki bu tamamen dünyaya bakış açılarına ters bir durumdu. Kurumsal siyasetten uzak dursalar da uzun bir süre üzerinde fikir birliğine varılmış isimler ve ortak listeler ile bağımsız yeşil adaylar çıkarıp seçimlere katılmayı tercih ettiler.

1984 yılında *Les Verts* kuruldu. 80'lerin sonunda tüm Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da çevre ile ilgili endişeler artmış ve çevre meselesi ülke gündeminin en ön sıralarında yer almaya başlamıştı. Bu durum seçmen eğilimlerine de yansdı. 1989 AP seçimlerinde Fransız Yeşilleri %11 oy alarak parlamentoya 9 milletvekili gönderdi. 1990'da ikinci bir yeşil parti kuruldu: *Génération Écologie*. 1992'de bölgesel seçimlere iki ayrı yeşil parti olarak katıldıkları halde yeşiller yaklaşık %15 gibi toplam bir oya ulaştı.²¹⁵ Bu neticeye varmada sadece toplumun ekolojik duyarlılığının artması değil; AP seçimlerinde ve Fransa'daki bölgesel seçimlerde uygulanan "nispi temsil sistemi"nin küçük partilerin önünü açması da etkili oldu.

1992 yılında Hollanda'da yapılan hükümetler arası zirvede AB'nin kurucu anlaşmalarından Maastricht imzalandı. Fransa Maastricht anlaşmasının "onaylanması" için referanduma gitme kararı aldı. *Les Verts* parti olarak referandumda sergilenecek tavır ile ilgili ortak bir karar alamadı ve seçmenlerine "vicdanınızın sesine göre karar verin" şeklinde seslendi. *Génération Écologie* ise anlaşmaya "evet" diyen tarafta yer aldı.²¹⁶ Referandum sonucunda, çok az bir farkla, Fransa Maastricht Anlaşması'nı kabul etti.

Les Verts 1997'de ulusal seçimlerde ilk turda oyların %4,2'si gibi bir sonuç almasına rağmen Sosyalist Parti ile kurdukları seçim ittifakı sayesinde hükümette yer aldı.²¹⁷ Bu ittifakın kurulmasında Fransa'daki iki turlu seçim sisteminin küçük partilere ulusal seçimlerde ve başkanlık seçimlerinde şans tanımaması; yani

²¹⁵ Neil Carter, "The Greens in the 1994 European Parliamentary Elections", *Environmental Politics*, Cilt:3, Sayı:3, Eylül 1994, s. 500.

²¹⁶ John Gaffney (Ed.), *Political Parties and the European Union*, Routledge, London, 1996, s. 268.

²¹⁷ Florence Faucher, "Is There Hope for the French Ecology Movement?", *Environmental Politics*, Cilt:7, Sayı:3, Eylül 1998, s. 60.

“kazananın tümünü aldığı” bir sistemin mevcut olması etkili oldu. 6 yeşil milletvekiliyle meclise girdiler. Bir bakanlık (çevre bakanlığı) aldılar. İktidarda yer almalarına karşın savundukları idealleri yerine getirmeleri pek mümkün olmadı. Buna rağmen hükümette kalmakta ısrar ettiler. Bu ısrarda; meclis dışı kalıp “marjinal bir parti” haline gelmekten çekinmeleri büyük rol oynadı.²¹⁸

2005 yılında Fransa’da (2004’te Roma’da imzalanan AB Anayasası’nın kabulü ile ilgili) yapılan referandumda “evet” cephesinde yer alıp kampanyalar yaptılar.²¹⁹ 2009 AP seçimlerine *Les Verts*, bölgeselciler²²⁰ ve diğer ekolojistler ile *Europe Écologie* üst başlığı altında oluşturulan ittifakın içinde girdi. Elde edilen yüksek başarının sonucu ittifakın devamına ve bir sonraki seçimlere de aynı şekilde girilmesine karar verildi. 2010 yılında ortaklığı, *Europe Écologie – Les Verts* (EELV) adıyla siyasal bir partiye dönüştürdüler. 2014 AP seçimlerinde ise büyük bir düşüş yaşadılar.

Fransız Yeşilleri Alman Yeşilleri kadar güçlü bir siyasi parti oluşturamadı. Fransız seçim sistemi her zaman büyümelerinin önündeki en büyük engel oldu. Günümüze baktığımızda ise EELV reformist ve solcu kanat arasında yaşanan kamplaşmalarla (alışlagelmiş yeşil parti fraksiyonlarıyla) siyaset sahnesinde varlığını devam ettirmektedir.²²¹

Yeşil siyasal hareketin Avusturya’da ortaya çıkmasını sağlayan ise 1978 yılındaki referandumdur. İnşaatı tamamlanan Zwentendorf Nükleer Santrali’nin faaliyete geçecek olması büyük tartışmalara yol açmış; birçok aktivist ve grubun harekete geçmesine sebep olmuştur. Düzenlenen protestolar ve oluşan toplumsal baskı hükümeti referanduma gitmeye mecbur bırakmış ve yapılan referandum neticesinde çıkan sonuç “nükleere hayır” olmuştur.²²²

²¹⁸ Boy, s. 75.

²¹⁹ Miranda Alice Schreurs ve Elim Papadakis, **Historical Dictionary of the Green Movement**, 2nd ed., Scarecrow Press, Maryland, 2007, s. 93. Referandum sonucu hayır oyları fazla çıkmış ve AB Anayasası reddedilmiştir.

²²⁰ Alsas, Breton, Kuzey Katalonya, Oksitanya, Kuzey Bask, Savoy ve Korsika bölgelerindeki otonomist siyasi partiler.

²²¹ EELV’de kolektif liderlik anlayışı hâkimdir. Liderlik kurumunu ulusal sekreter, konsey başkanı ve eş sözcüler oluşturur.

²²² Christian Haerpfer, “Austria: The ‘United Greens’ and the ‘Alternative List/Green Alternative’”, **New Politics in Western Europe: The Rise and Success of Green Parties and Alternative Lists**, (Ed. Ferdinand Müller-Rommel), Westview Press, Colorado, 1989, s. 23.

Bu sonucun verdiği cesaret çevrecileri siyasal alanda da var olmaya yönlendirmiştir. Çevreciler 1983'teki ulusal seçimlere, ideolojik ve stratejik bakış açısı farklılıklarından ötürü, iki yeşil parti (Vereinte Grüne Österreichs ve Alternative Liste Österreichs) olarak katılmış ama az sayıda seçmenin oyunu alabilmiştir.

1984 yılında Hainburg şehrinin yanındaki Tuna nehrinin üzerine hidroelektrik santral yapılması için çalışmaların başlaması çevrecileri yeniden hareketlendirir. Kitleler sulak alanların olduğu bu bölgeye gidip protestolara başlarlar. Toplumun değişik kesimleri (gazeteciler, öğrenci birlikleri, yazarlar, yerel meclis üyeleri, muhalefet partilerinin vekilleri) santral projesine itirazlarını dile getirir ve bölgenin “milli park” ilan edilmesini isterler. Konferanslar, toplantılar, protestolar siyasal gündemin belirleyicisi haline gelir. İtirazlarla geçen sürecin sonunda binlerce çevreci bölgeyi işgal edip oturma eylemi başlatır. Aynen Chipko hareketindeki gibi ağaçlara sarılan eylemcilere güvenlik güçlerinin sert müdahalesini duyan kitleler Viyana sokaklarına dökülüp hükümeti protesto etmeye başlar. Oluşan baskı sonucu hükümet geri adım atmak zorunda kalır ve santral projesi rafa kalkar.²²³

Bu sivil itaatsizlik eylemi sonucunda kazanılan zafer küçük partileri, baskı gruplarını, çevrecileri bir araya getirir ve *Die Grüne Alternative*'in kuruluşuna yol açar. 1986 baharında başkanlık seçimlerine hem nükleer hem hidroelektrik santral protestolarında ön sıralarda yer alan yeşil aktivist Freda Meissner-Blau aday gösterilir ve sürpriz bir biçimde yüzde beş oy alarak seçimlerin ikinci tura kalmasına, yeşillere olan ilginin daha da artmasına sebep olur. 86 sonbaharındaki parlamento seçimlerinde yeşil parti yüzde dördlük seçim barajını geçerek 8 vekillik elde eder ve tüm medyanın ilgisini üzerine toplar. Avusturya siyasetinde yeni partilerin meclise girme ihtimalinin çok olmadığı, genel olarak seçimlerin üç yerleşik-kurumsal parti etrafında döndüğü hesaba katıldığında yeşillerin başarısının yankı yaratması kaçınılmaz olmuştur.²²⁴ Taban hareketine bağlılıklarının ve otoriteye, hiyerarşiye, kurumsal yapıya karşı duruşlarının resmi olarak, Alman yeşilleri ve birçok yeşil parti gibi, parlamentoya günlük kıyafetleriyle girmişler; parti lideri olarak da sembolik olarak samandan yapılmış bir korkuluğu seçmişlerdir. İlerleyen dönemlerde ise önce parti sekreterliği

²²³ Freda Meissner-Blau, “Let the Danube Flow”, **Resurgence**, Sayı: 115, Nisan 1986, ss. 8-9.

²²⁴ Doris Wastl-Walter, “Protecting the Environment Against State Policy in Austria”, **Feminist Political Ecology: Global Issues and Local Experience**, (Ed. Dianne Rocheleau, Barbara Thomas-Slayter ve Esther Wangari), Routledge, Oxon, 1996, ss. 98-100.

daha sonra da parti sözcülüğü (eş sözcülük ya da eş başkanlık yoktur) kurumunu oluşturmuşlardır.

Meclise girdikleri ilk günden günümüze kadar oylarını ve koltuk sayılarını genel olarak -ufak iniş çıkışlar haricinde- arttırmış ve güçlerini muhafaza etmişlerdir. Aralıksız her dönem mecliste olmuşlardır. Bu durum Avrupa Parlamentosundaki koltukları için de geçerlidir. Şu ana kadar ise hükümette görev alma şansını yakalayamamışlardır.²²⁵

Çevre hususunda OECD ülkeleri arasında en önlerde yer alan Avusturya'nın bu pozisyonu almasında yeşillerin büyük etkisi vardır. Seçimlerde elde ettikleri başarı, topladıkları ilgi merkezde ve hükümette yer alan partileri değişime zorlamış; daha önce gündemlerinde bile olmayan birçok meseleye sahip çıkmak zorunda bırakmıştır. Hemen hemen tüm partiler bir çevre ajandası oluşturup yeşillere kayan seçmenleri tekrar kazanmaya çalışmış; retoriklerini ve parti politikalarını değiştirmek mecburiyetinde kalmıştır. Hükümette olanlar içinse çevre mevzuatları ve çevre ile ilgili kanunlar ikincil öneme sahip konular olmaktan çıkmıştır.²²⁶ AB konusunda ise yeşil partinin durumu diğer yeşil partilerinkine çok büyük benzerlik gösterir. Yeşiller daha önceleri (AB'deki diğer yeşil partilerde olduğu gibi) AB karşıtı tavır takınsa ve 1994'teki AB'ye üyelik referandumunda "hayır" cephesinde yer alsa da sonraları bu olumsuz tavrını değiştirip AB konusunda daha istekli davranmıştır.

Seksenlere kadar, çevre kirliliği İtalya'da bir olgu olarak var olsa da siyaseten muhalefet gündemi genellikle insan hakları, kürtaj ve cezaevi koşulları gibi konular etrafında şekilleniyordu. Ekoloji sorunları ile ilgili duyarlılık diğer Avrupa ülkelerindeki kadar güçlü değildi. 1973'te yaşanan küresel petrol krizi sonrası İtalyan hükümetinin enerji arzını çeşitlendirmek için yeni nükleer santrallerin inşasını planlaması İtalyan yeşil hareketinin miladı oldu. Hâlihazırda mevcut 1 adet nükleer santrale ilaveten 20 tane daha yapılmasının kararlaştırılması toplumu harekete

²²⁵ Yeşiller her ne kadar hükümette yer alma şansı yakalayamamış olsalar da bu durumun istisnası 2016 yılının Aralık ayında gerçekleşmiştir, denebilir. Yapılan devlet başkanlığı seçimlerini yeşil partinin eski lideri Alexander Van Der Bellen kazanmıştır. Daha çok törensel bir makam da olsa elde edilen bu başarı yeşillerin kurumsal siyasetteki en somut kazanımıdır. Bkz. Marlene Wind, "Brexit and Euroskepticism Will 'Leaving Europe' Be Emulated Elsewhere?", **The Law & Politics of Brexit**, (Ed. Federico Fabbrini), Oxford University Press, Oxford, 2017, s. 237.

²²⁶ Volkmar Lauber, "The Austrian Greens", **Environmental Politics**, Cilt:4, Sayı:2, Haziran 1995, s. 318.

geçirdi.²²⁷ Daha sonradan “Friends of the Earth” olacak anti nükleer birlik kuruldu. Kamuoyunun gündemine ilk düştüğü andan itibaren uzmanlar ve aydınlar mevzunun tarafı oldular ve nükleere karşı imza kampanyaları düzenlediler. 1977’de büyük gösteriler düzenlenmesi üzerine hükümet kısmen geri adım attı ve reaktör sayısının 12’ye indirildiğini açıkladı. Bu görece başarı çevrecileri heyecanlandırdı ve hareketi daha ileriye taşımak için motive etti.

Yetmişlerde İtalya’nın birçok yerinde küçük yerel yeşil gruplar mevcuttu ama aralarında bir eylem birlikteliği ya da siyasal düzlemde bir ortaklaşma mevcut değildi. 80’lerin başında yeşil gruplar bir araya gelip yaklaşan belediye seçimlerine ortak yeşil adaylardan oluşan listelerle girdiler. Birçok yerde başarılı olup koltuk elde ettiler. 1986’da bu yeşil gruplar Yeşil Listeler Federasyonu’nu (Federazione delle Liste Verdi) kurdular. Zamanla bu federasyon “yeşiller” olarak anılmaya başladı. 1987 yılında yapılan seçimlerin sonucunda yeşiller iki meclisli (Temsilciler Meclisi ve Senato) İtalyan siyasal sisteminde (ilkinden 13 ve ikincisinden 1) 14 sandalye elde ettiler. 1989 AP seçimlerine iki ayrı yeşil parti (diğeri seçimden önce kurulan *Verdi Arcobaleno*-Gökkuşağı Yeşilleri) olarak katılmalarına rağmen toplamda beş vekillik elde etmeyi başardılar. Kısa bir süre sonra bu iki parti birleşti.²²⁸

Yeşiller 1996 yılında sol partilerle koalisyon kurup (Basındaki adıyla “zeytin ağacı koalisyonu”) ilk kez hükümette yer aldılar. 2008’e gelinceye kadar istikrarlı bir biçimde parlamentolarda varlıklarını sürdürdüler. 1989’da girdikleri AP’de ise sandalyelerini 2009’a kadar korudular.

Hükümette yer aldıkları süre boyunca çevre bakanlığını elinde tutan yeşiller bu sayede kurumsallaşmasını da tamamlama şansı elde etti. İktidarda olmanın belli avantajlarından yararlandı. Özellikle çevre meselesindeki atılımların sonuçları kamuoyunda -hükümetin küçük ortağı olmasına rağmen- yeşillerin başarısı olarak kabul gördü. Yönetimde bulunmaları medyadaki görünürlüklerini arttırdı. Parti olarak seçmen kitlesi büyüdü. Ekoloji ile alakalı tüm meselelerde kulak kabartılan taraf oldular. 1999 yılında hükümetin Kosova savaşına katılma kararı alması partiyi derinden sarstı. Üzerine inşa edilen ayaklardan biri olan “savaş karşıtlığına” uygun

²²⁷ Dominic Standish, “Nuclear Power and Environmentalism in Italy”, **Energy & Environment**, Cilt:20, Sayı:6, 2009, s. 951.

²²⁸ Martin Rhodes, “The Italian Greens: Struggling for Survival”, **Environmental Politics**, Cilt:4, Sayı:2, Haziran 1995, s. 310.

olmayacak bir biçimde savaşa katılan bir hükümetin parçası olmaları partide yarılmalara yol açtı. Taban örgütlenmeleri partiden uzaklaşmaya başladı. Çevre örgütleri ve insan hakları örgütlerinden gelen destek azaldı. İtalya'nın savaşa müdahilinin sınırlı olmasına ve yeşil partinin hükümetin küçük ortağı olarak bulunmasına rağmen savaştan en çok etkilenen parti oldu. İlk çevre bakanlığı, daha sonra ise tarım bakanlığı pozisyonlarında büyük çapta değişiklikler yaratsalar da uluslararası meseleler gündemin önüne geçti. 1987'de "nükleere hayır" sonucunun çıktığı referandumda oynadıkları rolden hükümetteyken çevre alanında yaptıkları değişimler ve ekolojiyi siyasetin bir parçası haline getirmedeki başarılarına kadar birçok kazanım Kosova Savaşı'yla gölgelendi. Bunun yanı sıra kurumsal partilerin çevre meselesiyle ilgili politikalar oluşturması ve programlarına dâhil etmesi yeşillerin sahip olduğu en büyük siyasi argümanların ellerinden gitmesine yol açtı.²²⁹ Tüm bu etmenler partinin güç kaybetmesine neden oldu. 2008'den sonra ne AP'de ne de ulusal düzeyde bir varlık gösterebildiler.

Yeşiller partileştikleri günden bu yana hiçbir zaman AB karşıtı tarafta yer almadı. Daha güçlü bir AB'nin ideolojik duruşlarına uygun olduğunu her zaman savundu. Özellikle AB'nin uluslararası karar verici konumda bulunmasının "sınırların ötesinde yeşil politikaların uygulanabilmesini" mümkün kılabileceğini düşünmeleri yeşilleri AB bütünleşme ve genişlemesine taraf etti.

2.2.2. Kuzey Avrupa Yeşilleri

Ekoloji hareketlerinin Kuzey Avrupa'da ortaya çıkışında, çoğu ülkede olduğu gibi, toplumsal hareketler etkili olmuştur. 60'ların sonunda tüm dünyada çevre sorunları özelinde oluşan farkındalık kıtanın kuzeyini de derinden etkilemiştir. Geleneksel olarak -diğer ülkelerle kıyaslandığında- Kuzey Avrupa'da (Nordik Ülkeleri) çevre duyarlılığı her zaman üst seviyelerde olmuştur ama bu ekolojik sorunların yaşanmadığı anlamına gelmez.

Örneğin, Finlandiya'da yaşanan ekolojik sorunlar 1979'daki *Koijärvi* hareketini doğurmuştur. İsmi ulkenin güneyindeki küçük sığ bir gölden alan hareket

²²⁹ Roberto Biorcio, "Italy", **Green Parties in National Governments**, (Ed. Ferdinand Müller-Rommel ve Thomas Poguntke), Frank Cass, London, 2002, ss. 53, 58.

Fin Yeşilleri'nin tarihini oluşturur. Kuşların yaşam alanı olan bu gölün suyunun çekilip tarım alanı olarak kullanılmasına karşı direnen; kamplar kurup kendilerini iş makinalarına zincirleyen aktivistlerin yaptığı bu sivil itaatsizlik eylemleri her ne kadar başarıya ulaşmasa da bir milat yaratmıştır. Eylemlerin yarattığı sansasyon, çektiği ilgi, oluşturduğu kamuoyu baskısı, sağladığı dayanışma ruhu ve geleceğin yeşil aktörlerinin kendilerini zincirleyen bu insanlardan oluşması kısmen de olsa yeşil hareket için bir “zafer” olmuştur.²³⁰ Bu eylem yeşillerin politikleşmesinin ve de Yeşil Parti'nin (Vihreä liitto) kurulmasının önünü açmıştır.

Yeşiller -hemen hemen tüm ülkelerde olduğu gibi- önce yerelde küçük yerleşim alanlarındaki yönetimlerde sandalye kazanarak (seçimlere bağımsız girerek) siyasette ilerledi. Daha parti kurulmadan 1983'te iki bağımsız milletvekili (biri Koijärvi hareketinden, diğeri engelli hakları hareketinden gelen aktivist) ile parlamentoya girdiler. 1987'de birçok çevre örgütü de içine dâhil olacak şekilde yeşil parti resmi olarak kuruldu. Günümüze kadar yapılan tüm seçimlerde koltuk elde etmeyi başardı. 1995'te Batı dünyasında ilk kez hükümette görev alan “yeşil parti” oldu. Aynı zamanda parti lideri de olan Pekka Haavisto Batı Avrupa'daki “ilk yeşil bakan” (çevre bakanı) ünvanını kazandı.²³¹ Bu durum tüm Avrupa'daki yeşil partilerin popülaritesinin artmasına yol açtı.

Fin Yeşilleri (80'lerdeki kuruluş yıllarında) Almanya ile kıyaslandığında *Die Grünen* kadar sol kanatta değildi. Muhafazakâr olmadıkları kesin olmakla birlikte liberal tarafları da yok değildi. *Realo-Pragmatik* ve *Fundi* mücadelesi burada da mevcuttu. Genel olarak parti içi çekişmelere rağmen yeşil hareketin ılımlı pragmatik kanadını temsil ettiler.²³² Örneğin 1994'te, Finlandiya'nın AB'ye katılımı konusunda yapılan referandumda parti olarak (üyelerinin birçoğu AB ve Eurozone karşıtı tarafta yer alsa da) tarafsız kalmayı tercih ettiler.²³³ Daha sonraki yıllarda ise AB'nin

²³⁰ Timo Järviokski, “Alternative Movements in Finland: The Case of Koijärvi”, **Acta Sociologica**, Cilt:24, Sayı:4, 1981, ss. 313-314.

²³¹ Annamari Kontinen, “From Grassroots to the Cabinet: The Green League of Finland”, **Environmental Politics**, Cilt:9, Sayı:4, Aralık 2000, s. 131.

²³² Tapio Raunio ve Teija Tiilikainen, **Finland in the European Union**, Frank Cass, London, 2003, s. 44.

²³³ Jukka Paastela, “The Finnish Greens: From ‘Alternative’ Grass-roots Movement(s) to Governmental Party”, **Green Parties in Transition: The End of Grass-Roots Democracy?**, (Ed. E. Gene Frankland, Paul Lucardie ve Benoît Rihoux), Ashgate, Farnham, England, 2008, s. 66.

genişlemesinden yana oldular. Son yıllarda ise AB'deki kardeş yeşil partiler gibi tam anlamıyla AB yanlısı bir tavır benimsediler.

Komünistler ve muhafazakârlarla 1995'te hükümet kurup çevre bakanlığı koltuğunu almalarıyla başlayan iktidar süreci uzun yıllar devam etti. 2003 seçimlerinden önce hükümetten ayrıldılar. Bunda yeni bir nükleer santral inşaatı için hükümetin parlamentoya teklif sunması (hâlihazırda 4 tane santral varken) ve parlamentonun oy çokluğu ile bu teklifi kabul etmesi etken oldu.²³⁴ Yeşillerin ajandasının en önemli maddelerinden biri nükleer meselesiydi. Bu durumda sergilenecek tutum seçmenleri açısından bir çeşit güven bunalımına sebep olabilirdi. Bu gerçeklikten dolayı bunun parçası olmayı reddettiler.²³⁵

2003'ün aksine 2007'de hükümette bulunmak için ödedikleri bedel çok yüksek oldu. Hükümet programında yer alan "her çeşit enerjinin -nükleer dâhil- kullanılacağı" teminatı partiyi çok sarstı.²³⁶ Buna rağmen hükümette görev aldılar. Çalışma ve adalet bakanlığı koltuklarına oturdular. Ardından gelen seçimlerde de ilk kez oy kaybını yaşadılar. Daha önce sergiledikleri nükleer karşıtı duruşun devamını getirmemeleri oy kaybında büyük etken oldu.²³⁷

Finlandiya'nın AB üyeliğinin başlangıcından itibaren her dönem AP'de sandalyeleri oldu. Ulusal bazda ise 2011 yılına kadar olan tüm seçimlerde oylarını ve vekil sayılarını arttırdılar. 2015 ulusal seçimlerinde tarihlerinin en yüksek oyunu elde edip 200 sandalyeli mecliste 15 sandalye kazandılar.

Fin Yeşil Partisi (şu anki adıyla Vihreät De Gröna) kitle partisinden ziyade kadro partisi oldu; niceliğinden çok hep niteliği ile öne çıktı. Seçmenler açısından da yeşil parti; kadro partisiyle amatör aktivist partinin karışımı olarak görüldü.²³⁸ Avrupa'daki diğer yeşil partilerin aksine kurulduğu günden itibaren parti başkanlığı makamı oldu ve eş başkanlık/eş sözcülük sistemini uygulamadı. Fin Yeşilleri istikrarlı bir biçimde temsiliyetlerini devam ettiren yeşil partilerden biri olarak yeşil siyasette yer almaya günümüzde de devam etmektedir.

²³⁴ Paastela, ss. 68-69.

²³⁵ Tuomas Ylä-Anttila, "Does Your Child Still Vote for the Greens? The Green League and the Environment in the Finnish Parliamentary Elections 2011", **Environmental Politics**, Cilt:21, Sayı:1, Şubat 2012, s. 155.

²³⁶ Paastela, s. 69.

²³⁷ Tapio Raunio, "The Greens and the 2015 Elections in Finland: Finally Ready for a Breakthrough?", **Environmental Politics**, Cilt:24, Sayı:5, 3 Eylül 2015, s. 832.

²³⁸ Paastela, ss. 70,72.

Tarihsel açıdan bakıldığında İsveç Yeşilleri'nin de kökleri komşuları Fin Yeşilleri'nde olduğu gibi toplumsal hareketlere dayanmaktadır. Uzun yıllar toplumun gündeminde olan nükleer güç meselesi *Three Mile*²³⁹ adasında meydana gelen kazanın etkisiyle bir kamuoyu baskısı oluşturmuş; bu baskı 1980 yılında İsveçlileri nükleer santrallerin geleceğiyle ilgili referanduma götürdü. Nükleer programın “otuz yıl” içinde yürürlükten kaldırılması yönünde çıkan sonuç nükleer karşıtı hareket için tam bir hayal kırıklığı olmuştu. Özellikle bu sonuçta merkez partinin ve sosyal demokratların etkili olması; bu partilerin içindeki çevrecilerin tepkisine ve bu partilerden kopmasına neden oldu. 1981 yılında Miljöpartiet (Çevre Partisi) kuruldu. Diğer partilerde hayal kırıklığına uğrayanlar burada toplandı. 1982’de ilk girdikleri seçimlerde başarı gösteremediler. 1985’te *De Gröna* (Yeşiller) ismini de partiye eklediler. 1988’de bir ilke imza atarak “yetmiş yıl sonra parlamentoya giren ilk ‘yeni’ parti” ünvanını elde ettiler. Bu sonuçlarda Çernobil’in ve İsveç kıyılarında meydana gelen (sebebi bilinmeyen) fok balığı ölümlerinin yarattığı ekoloji hassasiyeti çok etkili oldu.²⁴⁰ Bu seçimle, %5.6 oy oranı ile, 349 sandalyeden 20’sini kazandılar.²⁴¹

İsveç Yeşilleri başlangıçta sert bir AB karşıtlığı sergilerken ve oylarını arttırmasında bu karşıtlığın da etkisi olurken; daha sonraları bu tavrı terketmiştir. Örneğin 1994’teki İsveç’in AB’ye üyelik referandumunda sol parti ile (eski komünist parti) “hayır” cephesinde yer almış; AB karşıtı duruşları 1995 AP seçimlerinde²⁴² oylarını arttırmalarına neden olmuş; fakat 2008’de parti politikasında büyük bir revizyona gidilerek AB muhalifliği bırakılmıştır. Bunda uluslararası iş birliğinin ve AB üyeliğinin çevre meselesinde getirdiği avantajlar etkin rol oynamıştır. Hatta AB hususunda politika değişikliği için parti içi referandum yapılmış ve AB yanlısı duruş (AB’ye eleştirel yaklaşılması koşuluyla) resmen kabul edilmiştir.²⁴³

Çoğu yeşil partide olduğu gibi İsveç Yeşilleri’nde de başkanlık değil, bir erkek ve bir kadından oluşan eş sözcülük sistemi vardır. 1995’ten itibaren yapılan tüm AP

²³⁹ 1979’da ABD’nin Pennsylvania eyaletinin Three Mile adasında bulunan nükleer santralde meydana gelen kaza sonucu on millik bir alanda 76.000 insan tahliye edildi. Bkz. Susan Cutter ve Kent Barnes, “Evacuation Behavior and Three Mile Island”, **Disasters**, Cilt:6, Sayı:2, Haziran 1982, s. 118.

²⁴⁰ Malena Rosén Sundström, “The Swedish Green Party: From Alternative Movement to Third Biggest Party”, **Environmental Politics**, Cilt:20, Sayı:6, Kasım 2011, ss. 938-939.

²⁴¹ Miranda Alice Schreurs ve Elim Papadakis, **The A to Z of the Green Movement**, Scarecrow Press, Maryland, 2009, s. 207.

²⁴² İsveç, Avusturya ve Finlandiya’nın 1995’te AB’ye üye olmasından ötürü AP seçimleri bu ülkelerde 1995 ve 1996 yıllarında yapılmıştır. 12 eski üye ülkede ise AP seçimleri 1994 yılında yapılmıştır.

²⁴³ Sundström, ss. 939-940.

seçimlerinde yeşiller sandalye kazanmayı başarmıştır. 2014 yılında 25 milletvekiliği kazanılmasının ardından ilk kez ulusal hükümette görev aldılar. Sosyal demokratlar ile azınlık hükümeti kurdular. Yeşiller kabinede altı bakanlık elde etti. Miljöpartiet de Gröna geimişten günümüze AB’deki güçlü ve istikrarlı yeşil partilerden biri oldu.

Fin ve İsveç rnekleriyle kıyaslandığında Danimarka’da ciddi manada bir evre hareketi ya da nükleer karştı hareketten bahsetmek mümkün değildir. Bunda birkaç faktör önemlidir. evre meselesinde toplumun ileri bir ekolojik bilince sahip olması ve hâliyle, küresel bazda, diğer ülkelerden evre konusunda daha öte bir safhada bulunmaları; Danimarka devletinin nükleer g programının dahi bulunmaması ve nükleer enerji üretimini yasaklayan kanunun parlamentoda (1985) kabul edilmesi kayda değer bir yeşil hareketin gelişiminin önünü almıştır. Buna ek olarak mevcut siyasal partilerin evre konusundaki ilerici tutumları sayesinde bayrağı yeşil partilere kaptırma şansı bırakmaması da azımsanmamalıdır.²⁴⁴ 1983’te kurulan “De Grnne” de (Yeşil Parti) saydığımız bu sebeplerden ötürü hiçbir varlık gösterememiş; l doğmuş bir partidir, denebilir. Özellikle Sosyalist Halk Partisi’nin (Socialistisk Folkeparti) kendini yeşil parti olarak çok ön plana ıkartması De Grnne’nin varlık göstermesini engellemiştir. Zaten hâlihazırda EGP yesi olan parti de 2014 yılında üyeliğe kabul edilen ve 60’lardan beri mecliste, aralıksız, sandalyesi bulunan Sosyalist Halk Partisi’dir.

2.2.3. Güney Avrupa Yeşilleri

Batı Bloku’nda yer alan ve yetmişlerin ikinci yarısına kadar otoriter diktatörlükler ve faşist yönetimler altında yaşayan İşpanya, Portekiz ve Yunanistan’da ne ciddi bir yeşil hareket ne de ciddi bir toplumsal hareket boy verebilmiştir. Örneğin İşpanya’da, yaklaşık otuz altı yıl süren Franko²⁴⁵ diktatörlüğü -1975 yılının sonundaki çöküşüne kadar- ülkenin tüm sivil toplum hayatını fel etmiştir. Franko dönemi

²⁴⁴ Yerleşik/kurumsal/ana akım (zellikle sol) partilerin yeşillerin temalarını kendi programlarına adapte etmeleri, yeşillerin diskurlarını benimsemeleri tüm Avrupa siyasetinde yaygın olan bir olgudur. Danimarka’da olduğu kadar Hollanda ve diğer birçok ülkede de yeşillerin büyümesinin önündeki en büyük engellerden biri bu olmuştur. Hatta Alman Yeşilleri’nde bu olgu için bir ad bile konmuştur: *Themenklau* (yeşil fikirlerin gri partiler tarafından alınması). Bkz. John S. Dryzek, **The Politics of the Earth: Environmental Discourses**, 3rd ed., Oxford University Press, Oxford, 2013, s. 223.

²⁴⁵ Francisco Franco İşpanya i savaşındaki milliyetçi glerin komutanıdır. Kendisini İşpanya’nın ömür boyu koruyucusu ve kral naibi olarak ilan etmiş; ülkesini demir yumrukla yönetmiştir.

boyunca ülkede toplanma ve örgütlenme özgürlüğü mevcut değildi; yirmiden fazla kişinin bir araya gelmesi yasak kapsamındaydı. Bu ağır baskı ortamının da etkisiyle İspanya’da çevre hareketinin de dâhil olduğu “Yeni Toplumsal Hareketler”, Batı ülkelerinin aksine, ancak 70’lerin sonunda ortaya çıkabildi. Çevre hareketi diğer ülkelerde olduğu gibi karşı kültür hareketleriyle aynı dalgayı yakalayamadı; ortak bir platformda buluşup sinerji yaratma şansını elde edemedi. İspanya’nın demokrasiye geçiş döneminde canlanan toplumsal hareketlilik (özelde yeşil hareket) yerel örgütlenmelerle “nükleer karşıtlığı ve çevre korumacılık” fikriyatı üzerinden ilerledi.²⁴⁶

İspanya özelinde yeşil hareketin doğumuna vesile olacak, tabanda örgütlenip gelişimini sağlayacak ve kurumsal hafızasının oluşmasına imkân verecek dönemin diktatörlük altında geçirilmiş olması ve ülkenin dışarıya kapalı halde bulunması diğer yeşiller gibi ortaya çıkamamasının, başarıya ulaşamamasının önemli nedenlerindendir. Özellikle ülkenin demokrasiye geçiş döneminde yaşanan siyasal sıkıntılar toplumsal yaşamın istikrara kavuşmasını engellemiş, gerçek bir taban hareketinin doğmasına da mâni olmuştur. Yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan toplumsal hareketlerden (Anti nükleer, NATO karşıtları vb.) sağlanan desteğin büyük kısmının sol partilere akması ve bu desteğin yeşil siyasetin oluşturulmasındansa “sol”un yenilenmesine harcanması da yeşillerin gelişimine ket vurmuştur.²⁴⁷ Yeşillere olan ilginin düşük olmasının dayandırıldığı başka sebepler de vardır. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında İspanya’da çevre farkındalığının zayıf olması ve postmateryalizmin henüz İspanya’ya ulaşmamış olması bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca toplumun ekoloji meselesini devleti ilgilendiren bir alan olarak görme eğilimi de önemli bir etkidir.²⁴⁸

Diktatörlükten demokrasiye geçiş süreci feminist hareketten vicdani ret hareketine kadar yayılan geniş bir skaladaki toplumsal hareketler için bir çeşit öğrenme, pratik yapma ve meşruiyet kazanma dönemi olur. Genel olarak çoğu hareket etkin olabilmek için lobicilik faaliyetlerine başvurmuş; siyasi otoriteleri baskı gruplarıyla etkileme yoğun biçimde başvurulan yöntem olmuştur. 1979’da kurulan

²⁴⁶ Manuel Jiménez, “The Environmental Movement in Spain: A Growing Force of Contention”, **South European Society and Politics**, Cilt:12, Sayı:3, Eylül 2007, ss. 359-360.

²⁴⁷ John Karamichas, “Developments in the Spanish Greens: Change of Course or Repetition?”, **Environmental Politics**, Cilt:11, Sayı:1, Mart 2002, ss. 179-180.

²⁴⁸ Susana Aguilar-Fernández, “The Greens in the 1993 Spanish General Election: A Chronicle of a Defeat Foretold”, **Environmental Politics**, Cilt:3, Sayı:1, Mart 1994, ss. 154-155.

Çevre Koruma Örgütleri Koordinasyon Komitesi (CODA) özellikle 90'lı yıllar boyunca bir şemsiye örgüt olarak işlev görmüş; içinde çoğunluğu taban hareketi olan yüz yetmiş kadar grup barındırmış ve bu yapı da ekolojik muhalefetin bir çeşit kurumsal adresi olmuştur.²⁴⁹

Parlamente siyaset açısından bakıldığında ise yeşillerin tarihi 1984'e uzanır. İspanya'daki NATO karşıtı kampanya sırasında Alman Yeşilleri'nin önemli figürlerinden Petra Kelly'nin teşvikiyle yeşiller partileşti. Kurulan Yeşil Parti (Los Verdes) toplumsal hareketlerden ve bilhassa çevre hareketinden yeterli desteği görmedi. Özellikle seçim stratejileri ve yerel örgütlenmeler konusundaki ayrılıklar yüzünden etkin bir siyasi güç olma şansını da yakalayamadı.²⁵⁰ Uzun yıllar kurumsal olarak bir varlık gösteremedi. 2004 yılında İspanyol Sosyalist İşçi Partisi (PSOE) ile yapılan seçim ittifakı sayesinde ilk kez parlamentoda sandalye elde edebildi. Zayıf başlayan yeşil siyaset yolu yine zayıf bir biçimde devam etti. 2012'de ise Avrupa Yeşil Partisi (EGP) *Los Verdes*'i parti içi demokrasi olmadığı gerekçesiyle üyelikten ihraç etti.²⁵¹

Şu anda İspanya'dan EGP bünyesinde 2011 yılında birçok yeşil örgütün ve partinin bir araya gelip kurduğu yeşil parti *Equo* ve Katalan ortağı *Iniciativa per Catalunya Verds* vardır. Her iki partinin de hem AP'de hem de İspanya parlamentosunda sandalyesi vardır. Equo seçimlere *Podemos*²⁵² çatısı altında girmiş ve başarıyı ancak bu şekilde yakalayabilmiştir.

İspanya'nın komşusu Portekiz ise devlet başkanı António de Oliveira Salazar'ın 1970'te ölümü ve kurduğu faşist rejimin 1974'te yıkılmasıyla birlikte toplumsal ve siyasal bir dönüşüm sürecine girmiş; ülkede 50 yıl sonra ilk kez serbest seçimler gerçekleşmiş ve politik özgürlükler tecrübe edilmeye başlamıştır. Bu dönüşüm süreci başlayana kadar çevre ile alakalı bir hareketlenmeden bahsetme şansımız yoktur. Gerek İspanya gerek Portekiz Batı Avrupa'da fiziksel olarak

²⁴⁹ Jiménez, "The Environmental Movement in Spain: A Growing Force of Contention", s. 363.

²⁵⁰ Manuel Jiménez, "Spanish Green Party", (Ed. John Barry ve E. Gene Frankland), **International Encyclopedia of Environmental Politics**, Routledge, London, 2002.

²⁵¹ Roberto Biorcio, "Green Parties in Southern Europe (Italy, Spain, Portugal, and Greece)", **Green Parties in Europe**, (Ed. Emilie van Haute), Routledge, New York, 2016, s. 190.

²⁵² 2014'te kurulmuş İspanyol sol parti. Birçok oluşumun bir araya geldiği şemsiye partidir. 2015 İspanya ulusal seçimlerinde üçüncü parti olmuştur. Bkz. Benjamín Tejerina Montaña ve Ignacia Perugorria (Ed.), **Crisis and Social Mobilization in Contemporary Spain: The 15m Movement**, Routledge, New York, 2017, ss. 195-97.

bulunmalarına rağmen düşünsel olarak 68 devriminden uzakta kalmış; toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olan belli faktörler burada devreye girme şansı yakalayamamıştır. Toplanma özgürlüğünün sınırlandırılmasından bilginin paylaşılmasını kısıtlayıcı sansür mekanizmalarına kadar her çeşit engelleyici uygulamaya imza atan otoriter rejimin varlığı; bunun yanı sıra var olan düşük eğitim seviyesi, düşük maaşlar, ağır sanayinin azlığı, şehirleşme oranının düşüklüğü 1974'te diktatörlüğün yıkılmasına kadar neden bir çevre hareketinin gelişemediğini açıklayabilir niteliktedir.²⁵³

Diktatörlükten demokrasiye dönüşüm sürecinde yaşanan politik, ekonomik ve sosyal değişim ile istikrarsızlık çevre problemlerinin artmasına yol açmış olsa da bu aynı zamanda sivil toplumun çeşitli alanlara (Çevre hareketi buna dâhil) katılımını arttırmıştır.²⁵⁴ Birçok dernek, vakıf, siyasal örgüt toplumsal yaşamda ortaya çıkmaya başlamış; uzun yıllar uygulanan baskı politikalarının kalkmasıyla yurttaşlar sayısız taban hareketinin örgütlenmesinde rol oynamaya başlamıştır. Çevre bazında ise ilk hareketlilik nükleer karşıtlığı etrafında gelişmiş; daha sonra ise çevre mücadelesi yoğunlukla kurumsal örgütlenmeler (Friends of the Earth, Greenpeace) yoluyla siyasetteki karar alma mekanizmalarını etkilemeye yönelik çalışmalar yaparak varlığını devam ettirmiştir. 80'lerle birlikte büyüyen ekonomi, sosyal istikrar, AB üyeliğiyle gerçekleşen dışa açılım ve bunun neticesinde dünya ile bütünleşmeye başlayan toplum çevre meselesi ile alakalı farkındalık kazanmış; bu da ekoloji meselesinin Portekiz'de geniş bir politik alan elde etmesine yol açmıştır.

1982'de ilk siyasal çevre örgütlenmesi oluşmuş ve *Os Verdes* (Yeşil Parti) kurulmuştur. "Os Verdes" bir grup aktivist tarafından çevre hareketine destek sunması amacıyla tesis edilmiştir. Kuruluşunda Portekiz Komünist Partisi de etkili olmuştur. İlk andan itibaren Komünist Parti'yle yakın ilişkide bulunmuştur. Seçimlere daima Komünist Parti'nin de bileşeni olduğu Birleşik Demokratik Koalisyon çatısı altında girmiş; hatta bu yüzden sağ partiler yeşilleri tanımlamak için karpuz metaforunu (dış yeşil içi kırmızı) kullanmıştır.²⁵⁵ Yeşiller hem yerel hem ulusal mecliste istikrarlı bir

²⁵³ Elisabete Figueiredo, Teresa Fidelis ve Artur da Rosa Pires, "Grassroots Environmental Action in Portugal (1974-1994)", **Environmental Politics in Southern Europe**, (Ed. Klaus Eder ve Maria Kousis), Springer, Dordrecht, 2001, s. 203.

²⁵⁴ Figueiredo ve diğerleri, s. 217.

²⁵⁵ O'Neill, "Green Parties and Political Change in Contemporary Europe: New Politics, Old Predicaments", s. 273.

biçimde varlığını sürdürmüş fakat Avrupa Parlamentosu'nda şu ana kadar yer alma şansını elde edememiştir.

İspanya ve Portekiz örneklerinde olduğu gibi Yunanistan'da da çevre hareketleri Batı/Kuzey Avrupa'daki sosyal hareketliliğin karakteristiklerini barındırmaz. Bunda 1967'de askerlerin yönetime el koyması sonucu oluşan yedi yıllık baskı ortamının etkisi büyüktür. Toplantı ve örgütlenme özgürlüğünden ifade özgürlüğüne birçok yurttaşlık hakkının askıya alındığı, siyasi partilerin kapatıldığı, politik figürlerin hapse atıldığı, işkencenin rutin bir sorgulama yöntemi olduğu bu dönemde herhangi bir politik oluşuma rejimin müsaade etmesi söz konusu değildi.²⁵⁶ Ancak 1974'te ülkeyi yöneten askeri cuntanın devrilmesiyle toplumsal ve siyasi hayat rahatlamaya başlamış; ardından yaşanan değişim-dönüşüm süreci başta kadın ve çevre hareketi olmak üzere birçok toplumsal hareketin ortaya çıkmasına yol açmış; cunta zamanı sadece antikomünist grupların hakkı olan kitle mobilizasyonu Yunan siyaseti kadar sivil toplum skalasını oluşturan aktörler tarafından da tecrübe edilmeye başlamıştır.

İlk başlarda çevre hareketliliği yerel, spontane, tek bir mesele etrafında cereyan etmiş; zamanla sanayileşmenin artması sonucu oluşan kirlilik bu hareketlere katılımı arttırmıştır. Bu taban hareketlerinin hiçbirinde siyasi bir parti bağlantısı olmamış fakat katılımcılarını çoğunlukla sol görüşlü öğrenciler ve entelektüeller oluşturmuştur.

Çevre hareketlerinin gelişmesini körükleyen diğer unsur da 1981'de AB'ye üyelikle başlayan Avrupalılaşma süreci ve bunun sonucu dışarı ile etkileşim imkânının artmasıdır. Özellikle askeri rejim döneminde kolay olmayan uluslararası temasların mümkün hale gelmesi önemlidir.²⁵⁷

Alman yeşillerinin sansasyonel başarısı ve Çernobil faciasının ekoloji meselesine kattığı korku/farkındalık mevcut çevre gruplarını bir araya gelip çalışmak için motive eder. Uzun yıllar partileşmeye sıcak bakmayan ekolojistler için parlamenter sistem artık çok olumsuz görünmemeye başlar. Yunanistan solunun aşırı temsil kabiliyeti ve büyük seçmen kitlesi birçoklarında aşılması zor bir eşik olarak görülse de ve partileşmek yerine mevcut siyasal partileri “yeşillendirmek” mantiken

²⁵⁶ Janet Hart, “Women in Greek Society”, **Background to Contemporary Greece**, (Ed. Marion Sarafis ve Martin Eve), Merlin Press, London, 1990, s. 113.

²⁵⁷ Maria Kousis, “Sustaining Local Environmental Mobilisations: Groups, Actions and Claims in Southern Europe”, **Environmental Politics**, Cilt:8, Sayı:1, Mart 1999, ss. 180, 185, 192.

daha ağır bassa da; genel eğilim yeşil parti ihtiyacının doğduğu yönündedir. İlk federasyon şeklinde, ideolojik veya fraksiyonel farklılıklar hasıraltı edilerek bir araya gelinir. Altmış kadar grubun oluşturduğu bir federasyondur bu.²⁵⁸ 1989 AP seçimlerine girilir. Elde edilen 75 bin oyun sağladığı motivasyon şemsiyenin daha da genişletilmesine ve Yunanistan'daki tüm yeşilleri kapsayarak seçimlere gidilmesine ön ayak olur. Ekolojistler ve Alternatif Gruplar Federasyonu adıyla 1989 Kasım ve 1990 Nisan ayında yapılan (erken) seçimlerde (her ikisinde de) birer sandalye elde ederler. 1993'te bu birlik dağılır.²⁵⁹ 90'lı yıllarda birçok yeşil parti denemesi olur ama hiçbirisi bir sonuca ulaşamaz. Yeşil hareket siyasal arenadan ziyade sivil toplum örgütleri yoluyla ilerler. Bu yıllar boyunca ülke çapında 200'e yakın çevre grubu faaliyet gösterir. 2002'de *Ekolojist Yeşiller Partisi* kurulur. 2009 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde 1 vekillik elde ederler. 2015 ulusal seçimlerine *Syriza*²⁶⁰ bayrağı altında girer ve 1 vekillik kazanırlar. Ardından yapılan 2015'teki erken seçimde ise vekil sayısını 2'ye çıkarırlar.

Çalışmanın giriş bölümünde yeşil hareketlerin ortaya çıkışı ve siyasal birer parti haline gelmesi incelenirken tüm AB üyesi ülkelerin dört farklı grup altında analize tabi olacağı ama bu gruplar içinde bazı ülkelerin kapsamlı bir değerlendirmeye tutulamayacağı belirtilmişti. Bunda gerek yeşil hareketin gerekse yeşil partilerin bu ülkelerde ciddi bir varlık gösterememesi etkindir. AB'nin hem nüfus açısından hem de coğrafi bakımdan en küçük ülkesi Malta'da herhangi bir "ciddi" ekoloji hareketinin boy vermemiş olması; 1989'da kurulmuş yeşil partinin de (*Alternattiva Demokratika*) günümüze kadar bir varlık gösterememesi buna örnektir. Aynı şekilde Kıbrıs Cumhuriyeti'nde 1996'da kurulmuş olan *Ekoloji ve Çevre Hareketi Partisi* günümüze kadar varlığını sürdürmüş ve küçük de olsa mecliste temsil imkânını elde etmiş olsa da gerek Kıbrıs adasının gerekse Kıbrıs siyasetinin Avrupa bütününde bir etki alanının bulunmaması ayrı bir incelemeye tabi tutulamamasına sebeptir.

²⁵⁸ John Karamichas ve Iosif Botetzagias, "Green Party Factionalism: The Case of the Federation of Ecologists Alternatives, Greece", *South European Society and Politics*, Cilt:8, Sayı:3, Eylül 2003, ss. 70-73.

²⁵⁹ Iosif Botetzagias, "Green Politics in Greece at the Time of Fiscal Crisis", *Sustainable Politics and the Crisis of the Peripheries: Ireland and Greece*, (Ed. Liam Leonard ve Iosif Botetzagias), Emerald, Bingley, 2011, s. 163.

²⁶⁰ 2015'teki seçimlerde iktidara gelen; eski Komünist Partililer, Troçkistler, Maoocular, sosyal demokratlar, yeşiller, feministler ve radikal partilerin bir araya geldiği sosyalist oluşum. Bkz. Helena Sheehan, *The Syriza Wave: Surging and Crashing with the Greek Left*, Monthly Review Press, New York, 2017, s. 22.

2.2.4. Doğu Avrupa Yeşilleri

Yeşil partiler yetmişlerde kapitalist Batı'nın varsıl ülkelerinde doğdu ve seksenlerle birlikte tüm Avrupa'ya yayıldı. Her ne kadar seksenlerde Batı'da “yerel ve bölgesel düzeyde” yönetimlerde yer aldılarsa da doksanların sonuna kadar ulusal düzeyde hükümetlerde yer alma imkânını elde edemediler.²⁶¹ Oysaki eski Sovyet Bloku'nda yeşiller için hükümette yer almak oldukça yaygın bir durumdu. Seksenlerin sonunda Demirperde'nin sarsılmasıyla birlikte yapılan ilk seçimlerde ve ardından kurulan hükümetlerde önemli aktörler (hem parlamenter hem bakan) olarak rol aldılar. Şaşırtıcı bir biçimde, Batı'ya özgü ve geçici-dönemsel olduğu düşünülen bir olgu (Yeşiller) rüşdünü Doğu'da daha önce gösterdi. Yeşil hareket “demokratikleşmenin öncü kuvveti”²⁶² ve komünist rejimlerin yıkılmasında baş aktör oldu.

Doğu Avrupa seksenli yıllarda “endüstriyel dünyanın tartışmasız en kirli bölgesi” idi.²⁶³ 1982'de Avrupa Birliği -o zamanki adıyla AET- üyelerinin toplam kükürtdioksit salımının iki katından daha fazlasını Demirperde ülkeleri (SSCB hariç) gerçekleştiriyordu. Daha az alan, daha az nüfus ve daha düşük yaşam standardına sahip olmasına rağmen Doğu, Batı'nın 18,6 milyon tonuna karşılık 40,7 milyon tonluk salım yaparak tam anlamıyla bir kirlilik üretim merkezi olarak faaliyet gösteriyordu.²⁶⁴ 1991 yılı itibariyle ise tek başına SSCB tüm dünyadaki karbondioksit salımının beşte birinden sorumlu idi.²⁶⁵

Yetmişlerden itibaren tüm Sovyet Bloku hava kirliliği, asit yağmurları, kentsel ve endüstriyel atıkların kirlettiği sular, çölleşme, ağır metaller/toksik atıklar ile zehirlenmiş tarım alanları, kaynakların verimsiz kullanımı ve aşırı derecede sömürülmesi, demode ve hantal üretim teknolojilerinden kaynaklı çevre tahribatı gibi sorunlarla karşı karşıyaydı. Özellikle hava, su ve gıdanın aşırı derecede kirlilik içermesi çevreyi olduğu kadar insan sağlığını da tehdit ediyordu. Kalkınmayı ve

²⁶¹ Wolfgang Rüdiger, “Between Ecotopia Disillusionment: Green Parties in European Government”, **Environment: Science and Policy for Sustainable Development**, Cilt:44, Sayı:3, Nisan 2002, s. 22.

²⁶² Eric Green, **Ecology & Perestroika: Environmental Protection in the Soviet Union**, American Committee on U.S.-Soviet Relations, Washington, D.C., 1990, s. 34.

²⁶³ Jacques Rupnik, “Central Europe or Mitteleuropa?”, **Daedalus**, Cilt:119, Sayı:1, 1990, s. 263.

²⁶⁴ Jan Winiecki, **Economic Prospects - East and West: A View from the East**, Routledge, London, 2012, s. 40.

²⁶⁵ Hilary F. French, “Environmental Problems and Policies in the Soviet Union”, **Current History**, Cilt:90, Sayı:558, Ekim 1991, s. 337.

ilerlemeyi aralıksız işleyen çarklar, bacaları tüten fabrikalar, harıl harıl çalışan emekçiler şeklinde sembolleştiren rejim arka planda neden olduğu ekolojik yıkımı, insan sağlığına verdiği zararı görmezden geliyor; çözüm üretmek yerine tazmin yoluna gidiyordu. Örneğin Çekoslovakya’da işçiler maruz kaldıkları kirlilikten ötürü “cenaze parası” adını taktıkları cüzi bir miktar tazminat dahi alıyorlardı.²⁶⁶ Yönetimler açısından gerek çevre gerekse toplum sağlığı kalkınma uğruna feda edilebilir hakikatlerdi. Kirlilik halk nezdinde artık katlanılamayacak seviyelere ulaşmış; devrim süreci ve sonrasında bile toplumsal öncelik sıralamasındaki yerini kaybetmemişti. Devrimi takip eden aylarda yapılan anketlerde dahi hükümetin önceliğinin “çevre sağlığı” olması gerektiği %83 gibi yüksek bir oranla birinci çıkıyor; sosyoekonomik sorunların bile önünde yer alıyordu. Yine aynı dönemde yapılmış benzer bir ankette halkın %43’ünün “çevre” için gelirlerinde kesintiye gidilmesine itiraz etmeyeceği sonucunun çıkmış olması da durumun vahametini göstermesi açısından da önemlidir.²⁶⁷

Komünizmin çöküşünden önce birçok Doğu Avrupa ülkesinde çevre hareketleri yaygınlaşmış; çevre meselesi etrafında gelişen protestolar bir çeşit “antikomünist” direnişin de sembolü haline gelmişti. Çevreciler birçok ülkede kanunen bir araya gelip kampanya düzenlemesine izin verilen ilk “komünist olmayan” politik gruplardı.²⁶⁸ Bunda seksenlerde Sovyet lider Mihail Gorbaçov’un *Glasnost* (açıklık) ve *Perestroyka* (yeniden yapılanma) politikalarının²⁶⁹ sağladığı -sınırlı da olsa- özgürlük ortamının çok büyük etkisi oldu. Özellikle protesto eylemleri yüzünden rejimle karşı karşıya gelindiği durumlarda çevrecilerin (ve içinde barındırdığı muhalif oluşumların) “meşruiyetine dayanak” Glasnost ve Perestroyka oldu. Ayrıca çevre odaklı gelişen protestoların baskılanması neredeyse imkânsız yakındı. “Protestocular rejimi direkt olarak hedef almıyor; hem de herkesi çok yakından ilgilendiren bir mesele

²⁶⁶ Bedrich Moldan ve Tomas Hak, “Central European Environmental History and the EU Accession”, **Environmental Science & Technology**, Cilt:45, Sayı:9, Mayıs 2011, s. 3823.

²⁶⁷ Steven Dickman, “Pollution as Czech Public Enemy Number One”, **Nature**, 08 Mart 1990, s. 91.

²⁶⁸ Rüdig, “Between Ecotopia Disillusionment: Green Parties in European Government”, s. 22.

²⁶⁹ Perestroyka, Gorbaçov’un iktidara gelmesiyle birlikte ekonominin canlandırılması ve sistemin yeniden yapılandırılması için uygulamaya soktuğu reform programının; Glasnost ise bu reformlara karşı bürokrasiden gelecek direnci halktan alınan destekle kırma amacını güden (fikir ve ifade hürriyeti gibi) politikaların adıdır. Bkz. Albert S. Lindemann, **A History of Modern Europe: From 1815 to the Present**, Wiley-Blackwell, West Sussex (UK), 2013, ss. 389-390.

(çevre) üzerinde endişelerini dile getiriyorlardı.”²⁷⁰ Resmi otoriteler de genel olarak bunu sisteme bir başkaldırı olarak algılamıyorlardı. En azından ilk başlarda bu böyleydi. Rejim, bir süre, ortaya çıkan çevre hareketlerinin “sistemi” sarsabileceğini düşünmedi. Farkına vardığında ise -tüm baskı mekanizmalarını çalıştırır da- artık çok geçti. Sistemin yıkılmasında büyük rol oynayan bu çevre hareketleri, içinden birçok yeşil partinin çıkmasının da yolunu açtı.

Daha önceki bölümlerde kuramcıların yeni toplumsal hareketleri ve yeşiller olgusunun ortaya çıkış biçimini analiz ederken postmateryalist değerlere bağlılık, kaynaklara erişim, sosyal yapı, aktörler vb. birçok noktaya vurgu yaparak teorilerini ortaya koyduklarını görmüştük. Ancak bu teoriler Doğu Avrupa’daki hareketlerde pek sıhhatli analizler yapmamıza olanak tanımayabilir. Sosyal hareketlilik siyasal sistemler, toplumlar ve hatta topluluklar arasında bile farklılıklar gösterir. Örneğin Batı Avrupa ülkeleriyle ekonomik açıdan kıyaslama yaptığımızda; Doğu’daki toplumların “modern çağın materyalist değerlerine karşı bir tepki” duyabilmesi için gerekli olan “maddi doygunluğa” erişip erişemedikleri soru işareti yaratabilmektedir. Doğu Bloku’nun kapalı ekonomik sistemlerinde “tüketim ya da tüketim toplumu” eleştirisinin ve Inglehart’ın sunduğu “değer önceliklerinin” yeşil hareketlerin -genel manada toplumsal hareketlerin- gelişiminde birer faktör olma olasılığı zor gibi görünmektedir. Bunu daha iyi ortaya koyabilmek, materyalist/postmateryalist değerlerin var olup olmadığını tespit edebilmek için öncelikle ekonomik durum odaklı bir inceleme yapacağız. Ardından, tek tek ülke örnekleri üzerinden, yeşil hareketlere yüzümüzü çevirip hangi faktörlerin bu hareketlerin ortaya çıkmasında rol oynadığına bakacağız.

Bilimsel çalışmalarda istatistikler ve somut veriler üzerinden ilerlemenin öneminden hareketle Doğu Bloku hakkında analizler yaparken dikkat etmemiz gereken belli hususlar vardır. Gerek Sovyetler Birliği’ni oluşturan cumhuriyetler gerekse Sovyet Bloku’na dâhil ettiğimiz Doğu Avrupa sosyalist rejimleri ile ilgili istatistiklerin çoğu tahminlere, gözlemlere, gizlice sızdırılan bilgilere ve rejimlerin yıkılmasıyla açığa çıkan belgelere dayanmaktadır. SSCB’de suç oranlarından nüfus sayımlarına kadar birçok bilginin yayınlanması, ifşa edilmesi -rejimin çizdiği sosyalist

²⁷⁰ Valery J. Cholakov, “Toward Eco-Revival? The Cultural Roots of Russian Environmental Concerns”, **The Face of the Earth: Environment and World History**, (Ed. J. Donald Hughes), M.E. Sharpe, New York, 2000, s. 161.

ütopyaya halel getireceği endişesiyle- sansüre tabiydi.²⁷¹ Resmi yayınlarda sosyal grupları ifade etmek için kullanılan “yoksul” kelimesinin kullanımı dahi yasaktı. Resmi Sovyet terminolojisinde onun yerine “eksik geçim” olarak çevirebileceğimiz “malooobespechennost” sözcüğü kullanılıyordu.²⁷² Rejim, kapsamlı bir “gelir dağılımı ve ücretler” istatistiği ya da bunlarla alakalı herhangi bir bilgi yayınlamadığı için (Batılı raporlamaları saymazsak eğer) elimizdeki tek resmi bilgi *Goskomtrud*’un²⁷³ aylık “yoksulluk” sınırı olarak belirlediği 75 rubledir.²⁷⁴ Bu 75 rublenin neye karşılık geldiği ise muammadır. Ruble konvertibl bir para birimi olmadığı ve sadece ülke sınırları içinde kullanıldığı için Batı dünyasının birbirleri ile olan ekonomik ve ticari ilişkilerinde bir anlam ifade eden ve ülkeler arasında ekonomik kıyaslamalar yapmamızda anahtar rol oynayan döviz kurları üzerinden bir ekonomi okuması yapmamız mümkün değildir. Pazar ekonomisinin enstrümanları ile devletin tekel olduğu kapalı ekonomileri yorumlamak yanlış tespitlere yol açabilir. Bu yüzden halkın hangi mal ve hizmetleri ne kadar alabileceğini ne çalışanların aylık ücretleri ile ne de elimizdeki 75 rublelik veri ile tam olarak çözümlemek kolaydır. Doğrusu birçok faktörün de hesaba katılmasının gerektiği sayısal hesaplamalar da bu çalışmanın kapasitesini aşar. Burada takip edilecek yol -ekonomik resmi belirginleştirmek ve “yaşam standartları” üzerinden bir okuma yapmak için- işçi ve emek odaklı olacak. Aynı sektörde çalışan batıdaki bir işçi ile doğudaki bir işçinin birer saatlik emeklerinin karşılığında neleri ne kadar satın alabileceğini ortaya koyup değerlendirmeyi buna göre yapmak; hem daha somut hem de daha anlaşılabilir bir ekonomik panorama çıkartılmasını sağlayabilir. Buradaki değerlendirmeler (örneğin yaşam standartları) şu ana kadar bahsedilen “ekolojizm” ya da “yeşil düşünce dünyası” ilke, ideal ve önerileri üzerinden değil, pazar ekonomisi gerçekliği içinde kapitalist perspektiften yapılacaktır.

İlk inceleme SSCB’nin parçası olan Estonya üzerinden gerçekleştirilecektir. Estonya’daki yeşil hareketin gelişimine değinmeden önce burada Estonya Batı

²⁷¹ Mervyn Matthews, “Poverty in the Soviet Union”, *The Wilson Quarterly*, Cilt:9, Sayı:4, 1985, ss. 75-76.

²⁷² Mervyn Matthews, *Patterns of Deprivation in the Soviet Union Under Brezhnev and Gorbachev*, Hoover Institution Press, Stanford University, California, 1989, s. 114.

²⁷³ SSCB İş ve Sosyal Güvenlik Komisyonu.

²⁷⁴ International Monetary Fund ve diğerleri, *A Study of the Soviet Economy*, Cilt:2, OECD, Paris, 1991, s. 154.

ittifakının parçası olan komşusu Finlandiya ile karşılaştırılacaktır. İki ülkeyi iktisadi bir kıyaslamaya tabi tutmak, sonrası için (Baltık ülkelerindeki yeşil hareketlerin ortaya çıkmasında rol oynayan faktörleri görmek ve değerlendirmek açısından) bir konfor sağlayabilir. İkisinin de İkinci Dünya Savaşı'ndan önce “birbirine yakın ekonomilere ve yaşam standartlarına sahip olmaları” örnek olarak seçilmelerinde rol oynamıştır. Aradan geçen kırk küsur yılın sonunda ortaya çıkan ekonomik tablo Estonya açısından çok olumlu değildir. Özellikle satın alma gücü açısından büyük fark vardır. Örneğin dayanıklı tüketim malları açısından baktığımızda 1988’de Finlandiyalı bir işçinin renkli televizyon satın alması için yaklaşık 93 saat çalışması gerekirken; Estonyalı için bu süre 548 saattir. Giyim kuşam yani yarı dayanıklı tüketim malları açısından kıyasladığımızda ise Estonyalı bir işçinin takım elbise alması için 321 saat çalışması gerekirken; diğeri için bu süre 104 saattir. Aynı şekilde 1980’de Estonyalının yıllık kahve tüketimi 0.7 kilogram iken Finlandiyalı’nın 10 kilogramdır.²⁷⁵ Yapılan araştırma ürünün kalitesi ve bulunurluğu gibi faktörlerden bağımsızdır. Eğer bu faktörler de hesaba katılırsa aradaki makas Estonya aleyhine daha da açılabilir. Bu ufak örnekleme daha da geliştirip çeşitlendirirsek eğer: 1987 yılına kadar yaklaşık dörder yıl aralıklarla yapılan ve dört Batı şehri ile Moskova’nın “yaşam standartlarını” kıyaslayan çalışmalar da yol gösterici olabilir. Bu bölümde söz konusu çalışmalardan derlenen tablo yine aynı perspektiften; yani emek-saat-satın alma açısından incelenmelidir. Tabloyu analiz ederken kafa karışıklığına yol açmaması için birkaç noktaya değinmekte fayda vardır. Araştırmaya konu olan Moskova’nın tüm Doğu Avrupa’daki başkentlere ya da şehirlere emsal teşkil etmediğini belirtmekle beraber; Moskova’nın SSCB’nin başkenti olduğu, üst düzey bürokratların ikamet ettiği ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu ve Moskova’da -Baltık ülkeleri ve Sovyetler Birliği’ni oluşturan diğer cumhuriyetler ile kıyaslandığında- birçok ürünün bulunabilirliğinin daha fazla olduğu zihinlerde tutulmalıdır. Araştırmada, Sovyet işgücünün “dörtte biri” sanayide çalıştığı için, sanayi işçisinin çalışma saatleri ve geliri

²⁷⁵ Olev Lugus ve Pentti Vartia, “Introduction”, **Estonia and Finland: A Retrospective Socioeconomic Comparison**, (Ed. Olev Lugus ve Pentti Vartia), Taloustieto, Helsinki, 1993, s. 1; Kalevi Koljonen, Urve Venesaar ve Mare Viies, “Consumption”, **Estonia and Finland: A Retrospective Socioeconomic Comparison**, (Ed. Olev Lugus ve Pentti Vartia), Taloustieto, Helsinki, 1993, s. 201; Robert Hagfors ve Toivo Kuus, “Income-Structure and Distribution”, **Estonia and Finland: A Retrospective Socioeconomic Comparison**, (Ed. Olev Lugus ve Pentti Vartia), Taloustieto, Helsinki, 1993, s. 313.

baz alınmıştır. Ayrıca “sanayi işçilerinin tüm Sovyet işçilerinin ortalamasından yüzde on daha fazla kazandığını” söylemeyi de unutmamalıyız.²⁷⁶

Tüketim harcamaları üzerinden birkaç örnek ile gitmeye devam edersek eğer resim daha da netleşecektir. Örneğin Moskova’da 1 kg tavuk eti için bir işçi 185 dakika çalışmak zorundayken; bu durum Paris’teki işçi için 28 dakikadır. Arada yaklaşık altı kattan daha fazla emek farkı vardır. Gıda tüketimi açısından başka bir örnek: Münihli bir işçinin 1 kg elma alması için 15, Moskovalı’nın ise 92 dakika emek harcaması gerekmektedir. Yine fark aynı şekilde altı kattan fazladır. Dayanıklı tüketim mallarında da durum farklı değildir. Londra’da 75 saat çalışmanın karşılığında bir buzdolabı alınabiliyorken Moskova’da bu 355 saate tekabül eder. Burada da fark beş kata yaklaşır. Otomobil içinse arada on bir katlık bir fark mevcuttur. Bir Amerikalının otomobil sahibi olması için gereken süre 8 ay iken; Moskovalı için 88 aydır. Şu ana kadar verdiğimiz örneklerdeki rakamlar ürünlerin raflardaki fiyatından ve devletin belirlediği sabit rakamlardan derlenmiş; daha önceden de söylediğimiz gibi arz miktarı, kalite, “bulunabilirlik”²⁷⁷ hesaba katılmamıştır. Örneğin ne Moskova’da ne de Demirperde’nin bir başka ülkesinde, misal Doğu Almanya’da, “otomobil satın almak” sadece para biriktirip galeriye gitmek şeklinde gerçekleşen bir eylemdir. Devlete yapılan başvurusu sonrasında, uygun (rejimin takdirini kazanmış örnek vatandaş) görüldüğünüz takdirde sıraya alınmak; 8-12 yıl arasında beklemeye tabi olmak (süre şehirlere göre değişkendir; mesela Berlin dışında yaşayanlar için süre 18 yıla kadar çıkabilir), bürokratik işlemleri aşabilmek ve bunların sonucunda ücreti karşılığında aracınıza sahip olmak gibi meşakkatli bir süreç anlamına gelmektedir.²⁷⁸

²⁷⁶ Keith Bush, “Supplement: Retail Prices in Moscow and Four Western Cities in March 1982”, **The Soviet Worker: From Lenin to Andropov**, (Ed. Leonard Schapiro ve Joseph Godson), 2nd ed., Macmillan, London, 1984, ss. 295, 297.

²⁷⁷ “Bulunabilirlik” Doğu Bloku ülkeleri için kronik bir problemdir. Hemen hemen tüm tüketim malları için yaygın bir “kıtlık” hâli mevcuttur. Bunun en tipik örneği sabundur. Sibiryalı madenciler dükkânlarda temel gıda maddeleri ve sabun bulunmadığı için greve dahi gitmiştir. Bkz. Trudy Rubin, “Shortages Plague Soviet Union Economy”, **Sun-Journal**, 5 Ağustos 1989, s. 5; Bill Keller, “Soviets Promise to Meet Demands of Striking Miners”, **The New York Times**, 14 Temmuz 1989.

²⁷⁸ Luminita Gatejel, “The Common Heritage of the Socialist Car Culture”, **The Socialist Car: Automobility in the Eastern Bloc**, (Ed. Lewis H. Siegelbaum), Cornell University Press, New York, 2011, s. 153; Jeffrey Kopstein, **The Politics of Economic Decline in East Germany, 1945-1989**, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1997, s. 192; William Nell, “East German Couple Copes with Life Despite Limitations”, **The Christian Science Monitor**, Ocak 1986; John Tagliabue, “Berlin Journal; Auf Wiedersehen, Trusty Little Road Companion”, **The New York Times**, 05 Ocak 1991; Vincent J. Schodolski, “Six Years Plus a Long Day to Buy a Car in U.S.S.R.”, **The Toronto Star**, 04 Mart 1990, Sunday 2nd Ed.

Tablo 1'i dikkatli incelediğimizde, mal ve hizmetler açısından, Moskovalı işçinin Washingtonlu işçiyle eşit olduğunu gördüğümüz tek ürün patatestir. Diğer dört Batı şehrindeki meslektaşlarından daha az emek harcaması gereken kalemler ise

Tablo 1: Perakende Ürünler İçin Gerekli Çalışma Süreleri.

Ürün	Kilogram	Washington	Moskova	Münih	Paris	Londra
(Dakika)						
Un	1.0	5	28	9	6	6
Pirinç	1.0	16	54	10	15	15
Dana eti	1.0	69	123	150	119	115
Dana Kıyma	1.0	37	123	70	80	63
Tavuk	1.0	16	185	24	28	31
Domuz pirzolası, kemikli	1.0	60	162	70	64	66
Balık, ringa	1.0	37	89	30	80	47
Şeker	3.3	30	191	33	30	36
Tereyağı	0.5	28	111	26	24	25
Ayçiçek yağı (litre)	1.0	13	100	28	15	15
Süt (litre)	12	72	264	84	96	108
Peynir	2.0	200	370	130	118	130
Yumurta (adet)	18	14	99	22	23	29
Bal	1.0	32	308	70	85	35
Dondurma, vanilyalı	1.0	12	118	16	26	13
Patates	9.0	63	63	36	36	27
Soğan	1.0	9	31	10	8	10
Domates	1.0	23	62	28	25	32
Limon	1.0	3	31	2	3	3
Elma	1.0	10	92	15	15	23
Portakal	1.0	9	123	10	11	21
Çay	0.1	10	53	10	17	5
Kahve, öğütülmüş	1.0	62	1231	85	48	114
Kola	1.0	8	57	8	6	9
Bira (litre)	1.0	11	16	8	7	18
Cin/Vodka (litre)	1.0	87	646	106	153	187
Şarap, kırmızı/beyaz (litre)	1.0	28	238	13	20	76
Tişört, beyaz pamuklu		19	185	50	53	66
Külotlu çorap		18	366	18	17	18
Otobüs bileti (3km mesafe)		7	3	8	9	11
(Saat)						
Aylık ev kirası		51	12	24	39	28
Erkek takım elbise		25	109	15	13	22
Renkli televizyon		65	701	143	106	132
Buzdolabı (büyük boy)		61	355	54	69	75
Çamaşır makinesi		47	165	96	56	81
(Ay)						
Sedan otomobil		8	88	9	12	18

Kaynak: Keith Bush'un çalışmasından derlenmiştir. Bkz. Keith Bush, "Supplement: Retail Prices in Moscow and Four Western Cities in March 1982", **The Soviet Worker: From Lenin to Andropov**, (Ed. Leonard Schapiro ve Joseph Godson), 2nd ed., Macmillan, London, 1984, ss. 292-319.

otobüs bileti ve ev kirasıdır. Burada da ince bir ayrıntıya dikkat etmek gerekir. Her ne kadar ev kirası, diğer şehirler ile kıyaslandığında, pozitif bir görüntü çiziyorsa da burada da karşımıza konut sorunu ve konut ihtiyacı çıkar. Aynen otomobilde olduğu gibi konut konusunda da uzun yıllara yayılan bir bekleme listesi vardır. Örneğin

Demirperde'nin başka bir coğrafyasında, Varşova'da, bu rakam 50 yıla kadar dayanmıştır.²⁷⁹

Moskova üzerinden kıyasladığımız rakamlar 1982 yılında yapılan araştırmanın sonucudur. Daha önce yapılan (1971, 1976) pazar araştırmalarına göre makas her geçen sene Doğu aleyhine daha çok açılmıştır. 1986 yılında tekrar eden araştırmanın sonuçlarında Moskova açısından birkaç kalem üzerinde olumlu değişimler görülse de diğer dört şehir ile mukayese edildiğinde rakamların yanıltıcı olabileceği anlaşılabacaktır. Örneğin renkli televizyon için gerekli çalışma süresi 1982 yılında Moskova'da 701 saat iken; bu rakam 1986'da 669 saate düşmüştür. Ne var ki bu “düşüş” kelimesini Batı'dakiler için kullanmak hafif kalabilir. 1982'den 1986'ya yaşanan bu “düşüş” Washington'da 65'ten 30'a, Münih'te 143'ten 54'e şeklinde gerçekleşmiştir.²⁸⁰ Bu rakamlardan ürünün piyasalardaki bedelinin azaldığını anlamak ve Batı'da ürünü satın almak için gereken iş gücünün Moskova'ya göre daha az olduğunu görmek mümkündür. Yani Moskovalı'nın alım gücü artmamış; ürünün küresel çapta fiyatı azalmıştır.²⁸¹ Bu da düşüş eğiliminin Moskova'da bir iyileşme belirtisi olarak algılanmaması için iyi bir nedendir. Yıllar bazında ortaya koyduğumuz rakamlar 1989'a gelindiğinde daha da kötüleşmiş; hatta Sovyet vatandaşlarının “beşte biri” bu daha önceden bahsettiğimiz “75” rublelik resmi yoksulluk sınırının da altında yaşar hale gelmiştir.²⁸²

Gelir seviyesi, satın alma gücü, tüketim Doğu Bloku'ndaki toplumsal hareketlilikte karşılaştığımız faktörlerin Batı'dakiler ile çok kolay benzeşemeyeceğini ortaya koyar niteliktedir. Karşımızda batılı manada bir refah devleti, yüksek yaşam standardına sahip bir toplum ya da materyalizmi tecrübe etmiş, maddi tatmine ulaşmış yurttaşlar bulunmadığını söylemek zor değildir. Kaldı ki en temel ihtiyaç maddesi için

²⁷⁹ Konut sıkıntısı özellikle çalışan genç nüfusu etkilemiş; aynı odayı birden fazla kişinin paylaştığı pansiyonlarla bu sorun aşılmaya çalışılmıştır. Bkz. Lawrence Weschler, “To Have and Have not”, **Mother Jones**, Aralık 1988.

²⁸⁰ Walter D. Connor, **The Accidental Proletariat: Workers, Politics, and Crisis in Gorbachev's Russia**, Princeton University Press, New Jersey, 1991, s. 129.

²⁸¹ Küreselleşen pazar ekonomileri ve rekabetin neticesi olarak 1980-86 arası birçok dayanıklı tüketim malında olduğu gibi televizyonlarda da fiyatlar aşağı yönlü bir eğilim göstermiştir. Bkz. Robert J. Gordon, **The Measurement of Durable Goods Prices**, University of Chicago Press, Chicago, 1990, s. 302.

²⁸² Esther B. Fein, “Soviet Openness Brings Poverty Out of the Shadows”, **The New York Times**, 29 Ocak 1989.

bile saatlerce süren kuyrukların olduğu,²⁸³ kıtlığın kronik bir sorun olarak bulunduğu bu ekonomilerden tüketim toplumu eleştirisi çıkarmak mümkün görünmemektedir. Postmateryalizmi yeni toplumsal hareketlerin ve tabii ki yeşil hareket ile yeşil partilerin sebebi olarak açıklamıştık. Postmateryalizmin, ekonomik sıkıntılardan azade geçirilen ergenlik döneminde kazanıldığını ve daha sonraki dönemlerde de muhafaza edildiğini söylemiş; İkinci Dünya Savaşı sonrası doğan kuşağın (Baby Boomer) ekonomik olarak kendinden önceki kuşağa göre daha refah içinde olmasının değer değişimine sebep olduğundan ve postmateryalist değerleri ortaya çıkardığından bahsetmiştik. Doğu’da ise seksenlerde ortaya çıkan yeşil hareketleri postmateryalizm ile açıklamanın kolay olmadığını ekonomik verilerle ortaya koymaya çalıştık. Bazı çalışmalarda²⁸⁴ Doğu Bloku’nda da savaş sonrası istikrar döneminin yaşandığından, istihdam sorununun olmadığından ve devletin barınma, sağlık, eğitim, ulaştırma alanlarındaki desteğinden (postmateryalizmin en önemli noktası olan ekonomik güvenlik) ötürü postmateryalizmin zemininin olduğu ve devrim öncesindeki toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasında etkili olduğu iddia edilse de bu yorumlar biraz zorlama yorumlar olarak değerlendirilebilir. İstihdam sorununun bulunmaması/iş güvencesi, ücretsiz eğitim, ücretsiz sağlık birer faktör olarak kabul edilse bile, bunların toplumda postmateryalist değerler yarattığını ve çevre hareketleri ile nedensellik ilişkisi içinde değerlendirilebileceğini söyleyemeyiz. Evvelce de bahsettiğimiz devletin sunduğu tüm bu imkân, mal ve hizmetlerin kalitesi/bulunabilirliği/ulaşılabilirliği meselesini göz ardı ederek çıkarımlar yapmak sıhhatli olmaz.²⁸⁵ Yalın bir ifadeyle, ulaşılamayan/satın alınamayan bir ürünün/hizmetin ücretsiz ya da ucuz olmasının kimseye bir yararı

²⁸³ William J. Duiker, **Contemporary World History**, 5th ed., Wadsworth-Cengage Learning, Boston, 2010, s. 196.

²⁸⁴ Sovyet toplumundaki ekonomik durumla ilgili yapılan kamuoyu araştırmaları ve postmateryalizmin mevcudiyeti için bkz. James L. Gibson ve Raymond M. Duch, “Postmaterialism and the Emerging Soviet Democracy”, **Political Research Quarterly**, Cilt:47, Sayı:1, Mart 1994, ss. 5-39.

²⁸⁵ Merkeziyetçiliğin had safhada uygulandığı, devletin ekonomide tekel ve tek karar alıcı konumunda bulunduğu ve bürokratik işlemlerin yoğun olduğu bu rejimlerde yatırımların nerede ve hangi alanlarda yapılacağından neyin ne kadar üretilceğine kadar tüm planlamalara başkentteki otoriteler karar verir. Örneğin bu otorite, SSCB’de, Devlet Planlama Teşkilatı diyebileceğimiz *Gosplan*’dır. Gosplan [Bkz. Irvin B. Tucker, **Macroeconomics for Today**, 6th ed. Cengage Learning, Ohio, 2010, s. 493.] 300 milyonluk Sovyet nüfusu için malların arz ve fiyatlandırmasını karara bağlayan bir kurumdur. 22 milyon kilometrekarelik bir coğrafyanın ihtiyaçlarını -günlük tüketim ürünleri dâhil- Moskova’nın planlaması uygulanabilirlik açısından başarı sağlayamamış; basit bir temizlik ürünü olan sabunun bile raflarda “yok”a düşmesine yol açmıştır. Elbet malların “bulunabilirliği” sorununda etkili olan faktörler sadece merkeziyetçilik, planlama hatası ya da geniş bir alana yayılan coğrafya değildir ama bir fikir uyandırması açısından kayda değerdir. Kuşkusuz, merkezi planlı ekonomilerin başarı ya da başarısızlıkları üzerine çok daha geniş bir analiz yapılabilir ama onun yeri bu tez değildir.

yoktur. Ancak burada postmateryalist değerlerin oluşumundaki ön koşullardan biri olarak da sayabileceğimiz, bir önceki bölümde bahsettiğimiz “bilişsel mobilizasyon” sürecinin varlığından bahsedebiliriz. Yani yüksek “eğitim” seviyeli²⁸⁶ ve şehirli bir nüfusun varlığı aynı batıda olduğu gibi doğuda da sosyal hareketlilik için önemli bir faktördür; ama bu da tek başına yeterli değildir. Uzun yıllar ekonomik sorunlarla boğuşan ve “kıtlık ekonomileri”²⁸⁷ olarak adlandırılan Demirperde ülkelerinde “devrime” giden süreci ve bu süreçteki toplumsal hareketleri Inglehart’ın teorisi ile açıklamaya çalışmak zor görünmektedir.²⁸⁸ Materyalizmi deneyimlememiş toplumlardan postmateryalist tutum, değer ve davranış geliştirmesini, benimsemesini ya da sergilemesini beklemek anlamlı değildir.

Batı’da her bir ülke özelinde yeşil hareketlerin doğumunu, gelişimini ve partileşmesini incelediğimizde karşımıza çıkan olgular ile doğudaki yeşil hareketlerin önümüze koyduğu olgular kâğıt üzerinde birbirine benzese bile realite farklıdır. Doğu-Batı olarak incelediğimizde; ekoloji temasının, nükleer karşıtlığının, çevre kirliliğinin her ikisinde de var olduğunu görsek de içine girdiğimizde tanık olacağımız hikâye başkadır.

Eski Doğu Bloku ülkelerinde yeşillerin ortaya çıkmasındaki faktörlerden biri ve en önemlisi baskıdır. Rejimin totaliter baskıcı karakteri sosyal, siyasal, ekonomik problemler kadar çevresel problemlere de yol açmıştır. Bu problemler de protestoların

²⁸⁶ 1987’de SSCB’de, çalışan nüfus içinde, 1000 kişinin 111’i ilkokul mezunu; geri kalanları ise daha yüksek eğitimlidir. 1979 yılındaki rakamlara göre ise toplam okuma-yazma oranı %99’dur. Bkz. Tatyana Zaslavskaya, **The Second Socialist Revolution: An Alternative Soviet Strategy**, Çev. Susan M. Davies ve Jenny Warren, I.B. Tauris, London, 1990, s. 50; Boris N. Mironov, “The Development of Literacy in Russia and the USSR from the Tenth to the Twentieth Centuries”, **History of Education Quarterly**, Cilt:31, Sayı:2, 1991, s. 243.

²⁸⁷ “Kıtlık Ekonomisi” János Kornai’nin Doğu Bloku ülkelerinde uygulanan merkezi planlı ekonomik sistemin başarısızlıklarını tarif etmek için kullandığı bir terimdir. Bkz. János Kornai, **Economics of Shortage**, North-Holland Pub., Amsterdam, 1980.

²⁸⁸ Aynı şekilde üçüncü dünya yeşil hareketleri de Batı’daki kardeşleriyle ortak bir kimliği paylaşmazlar. Güney çevre hareketlerinin kökeni postmateryalizmden değil ekonomik adalet talebinden (yoksul toplulukların, yerli halkların doğal kaynaklara ulaşım hakkı) kaynaklanır. Örneğin Amazon yerlilerinin hem yaşam alanları hem de geçim kaynakları olan ormanların kesilmesine karşı yaptığı mücadeleler [Bkz. Jonathan Watts, “The Amazon Tribe Protecting the Forest with Bows, Arrows, Gps and Camera Traps”, **The Guardian**, 10 Eylül 2015.] ya da Hindistan’da, yine geçim kaynaklarına sahip çıkmak için, Chipko hareketini başlatan köylü kadınlar [Bkz. Prasenjit Duara, **The Crisis of Global Modernity: Asian Traditions and a Sustainable Future**, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, ss. 45-46.] bu kapsamdadır. Yani, çevrenin korunmasına kitlesel destek sadece postmateryalist değerlere sahip ülke toplumlarında yaşanmaz; aksine maddi kaygılar, geçim gayesi sebebiyle de çevre hareketleri ortaya çıkabilir. Bunun yanı sıra çok şiddetli çevre sorunları da tek başına yeşil hareketlerin belirmesine yol açan unsur olabilir.

sebebi olmuştur. Jane Dawson perestroyka döneminde gerçekleşen çevre protestolarının ve anti nükleer hareketliliğin “Moskova’nın tahakkümüne karşı öfke ve sinir patlaması” olduğunu söyler ve şöyle devam eder:²⁸⁹

Nükleer karşıtlığı kimileri için milliyetçiliğin bir çeşit muadili... Moskova’nın altındaki cumhuriyetlere sergilediği emperyalist tavra itirazı duyurma yolu; kimileri içinse, komünizm karşıtı protestolara bir cephe açma ve yerelde daha fazla özerklik talep etme yöntemidir. Ne şekilde olursa olsun, siyasal tarafı çevre ve nükleer meselesinden çok daha ağır basar.

Batı Avrupa ülke örneklerini tek tek incelerken çoğu ülkede yeşillerin ortaya çıkışında rol oynayan faktörlerin (postmateryalizm, çevre kirliliği, ekolojik kriz vd.) aynı olduğunu gördük. Doğu Bloku’ndaki ülkeleri incelediğimizde ise karşılaşacaklarımız, kendi aralarında aynı olsa bile, Batı’dakilerden farklıdır. Örneğin çevreciliğin bağımsızlığa giden yolda ve ulus bilincinin kazandırılmasında kullanılması başlı başına “doğu”ya özgü bir olgudur. Dawson bu olguya “eko-ulusalcılık” adını verir.²⁹⁰ Çevrenin tahribinin ulusal kimliğin de tahribi olduğundan yola çıkan bu yaklaşım yeşil tarih açısından özgün bir durumdur. Tekil ülke örnekleri üzerinden gidersek eğer, eski “Demirperde” coğrafyasında “çevre/ekoloji” etrafında oluşan bu toplumsal hareketliliğin şu ana kadarki anlatılanlardan neden farklı olduğu daha iyi görülebilir.

Sovyet Hükümetinin 1987’de Kuzeydoğu Estonya’da büyük ölçekli fosfat madenleri işletmeye yönelik projeleri çevre eylemlerini başlatan faktör oldu. Projeler toplumda büyük tepki yarattı. Özellikle Çernobil faciasının ardından Ukrayna’ya yaklaşık 4000 civarında Estonyalının temizlik için gönderilmesi mevcut çevre sorunları ile ilgili olan kaygının daha da artmasına sebep olmuş; toplumda tedirginlik ileri safhalara ulaşmıştı. Diğer Sovyet cumhuriyetlerinin aksine Estonya halkı

²⁸⁹ Jane I. Dawson, “Eco-Nationalism: Anti-Nuclear Activism and National Identity: The National Enclaves, Tatarstan and Crimea”, **The National Council for Soviet and East European Research**, Washington, D.C., 11 Haziran 1996, s. i.

²⁹⁰ Terimin orijinali olan “Eco-Nationalism” çalışmamızda Eko-ulusalcılık olarak çevrilmiştir. Milliyetçilik ve Ulusalcılık İngilizce’de aynı kelimeye tekabül etmesine karşılık, Türkçe’de iki farklı kavrama karşılık gelmektedir. “Eko-milliyetçilik” terimi hem ekonomi politikalarındaki bir yaklaşımı çağrıştırmaya riskini barındırdığından hem de yeşil düşüncedeki otoriter eğilimlere atıf yapıyor hissini verme olasılığından ötürü tercih edilmemiştir. Dawson’ın çevrecilik ile ulusalcılığın bir araya gelmesine sebep olan koşulları incelediği çalışması için: Bkz. Jane I. Dawson, **Eco-Nationalism: Anti-Nuclear Activism and National Identity in Russia, Lithuania, and Ukraine**, Duke University Press, Durham, 1996.

Batı'daki gelişmeleri Finlandiya televizyonundan²⁹¹ takip edebildiğinden ötürü rejimin Çernobil hakkında uyguladığı sansürden etkilenmiyordu.²⁹² Dolayısıyla yaşanan facianın büyüklüğü, nedenleri, sorumluları gibi bilgilere rahatlıkla erişebiliyordu. Çevre meselesi insanların gündemine gerek Çernobil gerekse bu maden projeleri yüzünden tüm karartmalara rağmen girdi. Özellikle Sovyetler tarafından gizli tutulan maden projesinin Estonya basınına sızmasıyla ilk hareketlenmeler başladı. Tepkiler başlangıçta sokak gösterileri ve resmi makamlara yazılan dilekçeler şeklinde gerçekleşti. Geleneksel 1 Mayıs kutlamalarında üniversite öğrencileri ve sanatçıların kızıl pankartlar yerine fosfat madenlerini protesto eden yeşil pankartlarla meydanlara inmesi hareketin kitlesellik kazanıp bir sonraki evreye geçmesine sebep oldu.²⁹³ “Fosfat Savaşı” ya da “Fosfat Baharı” diye de anılan²⁹⁴ bu 1987'deki yeşil direniş bağımsızlığa giden yoldaki en büyük katalizör oldu. Kitlesellik -daha sonradan FOE olacak olan- Estonya Yeşil Hareketi'nin de (1988) kurulmasına yol verdi.

Açılması planlanan madenlerle ilgili endişeler sadece çevreye vereceği kalıcı zararlar ile alakalı değildi. Meselenin bir de etnik kimlik boyutu vardı. Madenlerde çalışmak üzere Sovyetler Birliği'nden (çoğunlukla Rusya) gelecek işçilerin yerel dili öğrenme konusunda çok hevesli olmayacakları gerçekliği; Rusça'nın -zaten mevcut hâliyle- hegemonik bir biçimde Estonca'yı geriletmiş olması durumuna daha çok katkı yapacaktı. Bunun yanı sıra işçilerin barınma sorunu hâlihazırda konut sıkıntısı yaşayan (birçok Doğu Bloku ülkesinde olduğu üzere) Estonyalılar için büyük bir problem teşkil ediyordu.²⁹⁵ Yani doğal çevre ile doğal dillerin kaybolacağı kaygısı ve bunların etrafında gelişen kimlik meselesi yeşil hareketin gelişiminde etkili oldu. Çevre

²⁹¹ Fince ve Estonca aynı dil grubuna mensup olmalarından ötürü Fin televizyonlarını takip etmek Estonyalılar için çok zor değildi. SSCB'nin Finlandiya sınırındaki yerleşim yerlerine ise (Sovyet Karelya [Viborg] Bölgesi) televizyon sinyalleri ulaştığı halde, dil farklılığından ötürü, Fin televizyonları halk arasında popüler değildi. Bkz. Annika Lepp ve Mervi Pantti, “Window to the West: Memories of Watching Finnish Television in Estonia During the Soviet Period”, **View Journal of European Television History and Culture**, Cilt:2, Sayı:3, 2013, s. 78.

²⁹² Henri Vogt, **Between Utopia and Disillusionment: A Narrative of the Political Transformation in Eastern Europe**, Berghahn Books, New York, 2005, s. 20.

²⁹³ Mart Laar, “The Restoration of Independence in Estonia”, **Estonia: Identity and Independence**, (Ed. Jean-Jacques Subrenat), Çev. David Cousins ve diğerleri, Rodopi, Amsterdam, 2004, ss. 227-228; David J. Galbreath, **Nation-Building and Minority Politics in Post-Socialist States: Interests, Influence and Identities in Estonia and Latvia**, Ibidem-Verlag, Stuttgart, 2005, s. 95.

²⁹⁴ David J. Galbreath (Ed.), **Contemporary Environmentalism in the Baltic States: From Phosphate Springs to “Nordstream”**, Routledge, London, 2010.

²⁹⁵ Allan Sikk ve Rune Holmgaard Andersen, “Without a Tinge of Red: The Fall and Rise of Estonian Greens”, **Journal of Baltic Studies**, Cilt:40, Sayı:3, Eylül 2009, s. 353.

problemlerinin, Sovyet politikalarının sonucu olarak görülmesi -mevcut Sovyet alerjisinin de buna eklenmesi- hareketlere katılımı arttırdı. Oluşan tepkiler sonucu Sovyetler projede geri adım attı. Bu “zafer” insanların öz güven elde etmesine ve korku duvarını aşmasına yol açtı.

Estonya Yeşil Hareketi yeşil partilerin kurulmasının da önünü açtı. 1989’da *Eesti Roheline Partei* (ERP) ve 1990’da *Eesti Roheline Erakond* (ERE) adında iki ayrı yeşil parti kuruldu. 1990’da yapılan ilk çok partili seçimde²⁹⁶ “yeşil hareket” *Rahvarinne* (Estonya Halk Cephesi) altında ulusal meclise 8 vekil gönderdi. *Toomas Frey* Doğu Avrupa’daki ilk yeşil bakan (çevre bakanı) oldu.²⁹⁷

İki parti 1991’de birleşip *Erakond Eestimaa Rohelised* adını aldılar. 1992’deki ulusal seçimlerde sadece 1 adet milletvekili çıkarabildiler. Ulusal bağımsızlık kazanılıp çevreyi tahrip eden Sovyet politikalarına ve çevreyi kirleten yapılara son verilince yeşil parti kısmen varlık sebebini kaybetti. Farklı fraksiyonlara ayrıldı. Özellikle “ortak düşmana” karşı birleşen bu heterojen yapılar düşman (SSCB) ortadan kalkınca çözülmeye; yeşil aktivistler sağ-sol partilere kaymaya başladı.²⁹⁸

Demokratik çok partili sisteme geçişte yaşanan sıkıntılar, 90’ların sancılı dönüşüm süreci ve ekonomik problemler seçim tecrübesi ve demokrasi kültürünün olmadığı siyasal arenayı ve dolayısıyla tüm partileri çok etkiledi. Yeşiller de bundan payına düşeni aldı. Hızlı ve etkili başlayan süreç kısa zamanda hem ekoloji hareketini hem yeşil partiyi zayıflattı.

Yeşil Parti 1998’e kadar çeşitli seçim ortaklıklarıyla varlığını devam ettirmeye çalıştı ama Estonya siyasal partiler kanununa göre 1000 üyenin altına düşen parti resmiyetini kaybettiği için bir nevi âtıl duruma düştü. 2006’da bir grup idealist yeniden bir araya gelerek partiye 1500’e yakın üye kazandırıp 2007 seçimlerine girdi. 101 sandalyeli parlamentoda 6 üyelik kazandı. 2011 ve 2015 ulusal seçimlerinde ve 2014 AP seçimlerinde ise varlık gösteremedi.

²⁹⁶ Estonya’da yapılan “ilk çok partili” ve Sovyet cumhuriyeti olarak “son” seçimdir. *Estonya Halk Cephesi* oyların çoğunluğunu almış; seçim sonucu oluşan parlamento bağımsızlığı ilan etmiştir. İlk özgür seçim 1992’de yapılmıştır.

²⁹⁷ Magnus Andersson ve Jeannette Hagberg, “Making and Implementing Environmental Policy”, **Environmental Science: Understanding, Protecting, and Managing the Environment in the Baltic Sea Region**, (Ed. Lars Rydén, Pawel Migula ve Magnus Andersson), Baltic Univ. Press, Uppsala, 2003, s. 675.

²⁹⁸ Sikk ve Andersen, "Without a Tinge of Red: The Fall and Rise of Estonian Greens", s. 354.

Diğer Baltık ülkelerinden Litvanya’da ise *Ignalina* nükleer santraline ve bu santrale eklenecek yeni reaktörlere karşı gösterilen tepkiler çevre direnişin başlangıcını oluşturdu. Ignalina şehrinde nükleer santral yapılması; 70’lerin ortasında Sovyet lider Brejnev’in nükleer güç programının genişletilmesi ve yeni nükleer santrallerin yapılması inisiyatifinin sonucu olarak gerçekleşti. Demiryollarının santrale yakınlığı ile santrali soğutmak için *Drukšiai* gölünün kullanılabilecek olması yer seçiminde etken oldu. Bilim adamlarının gölün santrali soğutmaya yetmeyeceği; tüm çevreye ve yerleşim alanlarına zarar vereceğine dair uyarıları dikkate alınmadı. 1982’de SSCB Litvanya hükümetine danışmadan santrali büyüme kararı aldı. Bilim insanlarının Litvanya hükümetine başvurusu da sonuçsuz kaldı. *SSCB Bilimler Akademisi* kısmen ikna edilip reaktör sayısı üç ile sınırlandı.²⁹⁹ Bu sayede konu bir müddet kamuoyunun gözü önünden uzaklaştırıldı.

1988’e kadar *Ignalina* nükleer santrali ile ilgili her tür eleştiri yasaktı. Basında “yüzyılın projesi”, “bittiğinde dünyanın en büyüğü olacak” şeklinde propaganda yapılıyor ve rejim tarafından “Litvanyalılar’ın gurur duyacağı proje” denilerek santral lanse ediliyordu. Çernobil felaketi olduğunda Litvanya basını Ignalina ile ilgili sorgulayıcı hiçbir makaleye ya da habere yer vermemiş; yayınlanan makaleler de genellikle Pravda ve Izvestiya’dan³⁰⁰ alınmıştı. Bilim adamları ve yazar-çizerlerin oluşturduğu entelijansiya haricinde nükleere karşı bir muhalif anlayış toplumda mevcut değildi; olmasını sağlayacak tüm kanallar da kapalıydı.³⁰¹

1987’nin sonuna gelindiğinde Litvanya *glasnost*’u yavaş yavaş test etmeye başladı. Bağımsız dernekler kurulmaya, farklı örgütlenmeler oluşmaya başladı. Genç bilim adamları Litvanya mitolojisinde yerküreyi temsil eden tanrıça *Žemyna*’dan adını alan bir çevre kulübü kurdular. Kendilerine “Ignalina’ın tehlikesini anlatmayı ve çevre meselesinde farkındalık oluşturmaya” ilk hedef olarak belirlediler. Komsomol’un³⁰² resmi yayın organında Ignalina’nın tehlikeleri ile ilgili makaleler yayınladılar. Halka

²⁹⁹ Dawson, "Eco-Nationalism: Anti-Nuclear Activism and National Identity in Russia, Lithuania, and Ukraine", ss. 34, 37.

³⁰⁰ *Izvestiya* Sovyet hükümetinin; *Pravda* ise SSCB komünist partisinin resmî gazetesidir (yayın organları).

³⁰¹ Dawson, "Eco-Nationalism: Anti-Nuclear Activism and National Identity in Russia, Lithuania, and Ukraine", s. 38.

³⁰² Komünist Parti’nin gençlik örgütü.

açık forumlar düzenlediler. Büyük kalabalıklara ulaştılar. Žemyna Litvanya toplumunun politikleşmesinde bir dönüm noktası oldu.³⁰³

Gerek toplantılar gerekse yayınlar yoluyla Ignalina “Litvanya’nın varlığına bir tehdit” olarak resmedildi. Burada meydana gelecek bir kazanın “küçük ülkelerini” tümüyle kirletebileceği vurgulandı. Žemyna Kulübü dolaylı bir şekilde mesajını Sovyet rejiminin baskı altında tuttuğu “ulusal kimliğe” duyuruyordu. Aslında nükleer karşıtlığı ile ulusal kimlik oluşturuluyordu. İnsanları nükleere karşı harekete geçirmek için ulusal kimlik, ulusal kimlik oluşturmak için nükleer karşıtlığı araçsallaştırılıyordu.³⁰⁴ Her gün bir yenisi ortaya çıkan kulüp, dernek, inisiyatiflerden bir şemsiye örgüt kuruldu: *Sajudis* (Hareket).

Glasnost’un etkisiyle ortaya çıkan gruplar için nükleer santrale muhalif olmanın birçok avantajı vardı. Bu sayede siyasi bir hareket olarak görülmüyorlar ve komünist rejim için bir “tehlike” oluşturmuyorlardı. Ve de en önemlisi, çevre meselesi herkesin meselesiydi. Bu sebepten ötürü parti yöneticilerinden de çok fazla baskı görmüyorlardı.

Eylül 1988’de Baltık kıyılarındaki kirliliğe dikkat çekmek için binlerce kişinin katıldığı protestolar başladı. Ardından, çok geçmeden, Sajudis Litvanyalıları “Ignalina santralini ablukaya almaya” çağırdı. Yeşiller ve Sajudis üyeleri, binlerce kişi ile birlikte santralin etrafında insan zinciri kurdu. Sansasyonel bir eylem gerçekleştirildi.³⁰⁵ Kolluk güçleri kitleye müdahalede bulunmadı. Toplanmanın yasak olduğu dönemlerde oluşan psikolojik eşik aşılmıştı. SSCB, *Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu*’nu (IAEA) santralin güvenliğini kontrol etmesi için resmi olarak davet ettiğini duyurdu. Protestolar, eylemler, mitingler Litvanya’yı kimin yönettiği sorusunu da cevapladı; ve bu artık, SSCB değildi.

Çevre meselesi etrafında oluşup politik alanlara da sıçrayan muhalif dalga Litvanya Komünist Partisi’ni reformlara zorladı. Ülkeyi yöneten “tek partinin” çok partili seçimlerden kaçma şansı kalmamıştı. Anayasanın komünist partiyi tek güç

³⁰³ “Interview with a Green Deputy”, **Index on Censorship**, Cilt:18, Sayı: 6-7, 1 Temmuz 1989, s. 73.

³⁰⁴ Dawson, "Eco-Nationalism: Anti-Nuclear Activism and National Identity in Russia, Lithuania, and Ukraine", s. 49.

³⁰⁵ Hein-Anton van der Heijden, “The Great Fear: European Environmentalism in the Atomic Age”, **A History of Environmentalism: Local Struggles, Global Histories**, (Ed. Marco Armiero ve Lise Sedrez), Bloomsbury, New York, 2014, s. 199; Judith Perera, “Lithuanians Protest at Soviet Nuclear Plans”, **New Scientist**, Cilt:120, Sayı:1633, Ekim 1988, s. 20.

haline getiren maddesi değiştirildi ve seçim kararı alındı. Litvanya’da, Sovyetler Birliği’nin bünyesinde yapılan 1990’daki son seçimleri -1989’da kurulan Yeşil Parti’nin de içinde bulunduğu- *Sajudis*’in desteklediği adaylar büyük farkla kazandı. Yeşiller seçim sonucu 4 vekillik elde ettiler.³⁰⁶ Oluşan parlamentonun ilk işi “Sovyetler’den bağımsızlığını ilan etmek” oldu. Yaklaşık elli yıllık Sovyetleştirme politikalarının sonunu “çevre” getirdi. “Litvanya’nın gururu” olacak proje, Litvanya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin sonunu getirmekte başrol oynadı.

Doksanlarla birlikte “yeşil hareket” tüm diğer eski Sovyet Bloku’ndaki ülkelerde olduğu gibi sönümlendi; yeşil parti ortadan kayboldu. 2011’de parti yeniden kurulsa da ancak bağımsız milletvekilliği yoluyla parlamentoya sadece 1 vekil gönderebildi.

Daugava nehri üzerinde kurulacak hidroelektrik santralin yaratacağı ekonomik, ekolojik, toplumsal sonuçların üzerine başlayan tartışmalar ve *Literatura un Maksla* kültür edebiyat dergisinde yayınlanan santral karşıtı makaleler Letonya’da muhalif bir taban hareketinin doğmasına öncülük etti. Makalelerde projenin 2280 hektarlık tarım arazisi, 2500 hektarlık ormanlık alanı sular altında bırakacağı; sayısız kültürel ve tarihi anıtın -10’u endemik olmak üzere- 20 nadir bitki türünün kaybolacağı vurgulanıyor; Daugava nehrinin “Letonya’nın gururu” olduğu işleniyordu.³⁰⁷

Çevre açısından bakıldığında Letonya seksenlerde SSCB’de hava kirliliğinin en yüksek olduğu ikinci yerd. Başkent Riga ise atıksu tesisinin olmadığı bir şehir ve yine “Birlik”in ikinci en kirli içme suyuna sahip yeri idi. Hatta 1988 yılında kolera salgını dahi yaşanmıştı.³⁰⁸

Toplumsal baskılar sonuç verdi ve 1987’de projeden vazgeçildi. Çevre duyarlılığı sadece ülkenin ekolojik mirasını korumak anlamına gelmiyordu. Baraj inşaatı için gelecek Rus nüfusun, zaten ülke genelinde %52’ye düşmüş Letonyalı nüfus oranını daha da aşağılara çekeceği ve demografik yapıyı geri dönülemez bir biçimde

³⁰⁶ E. Gene Frankland, “Green Revolutions?: The Role of Green Parties in Eastern Europe’s Transition, 1989-1994”, **East European Quarterly**, Cilt:29, Sayı:3, 1995, s. 337.

³⁰⁷ Nils R. Muižnieks, “The Daugavpils Hydro Station and ‘glasnost’ in Latvia”, **Journal of Baltic Studies**, Cilt:18, Sayı: 1, 1987, ss. 63-65.

³⁰⁸ Daunis Auers, “The Curious Case of the Latvian Greens”, **Environmental Politics**, Cilt:21, Sayı:3, Mayıs 2012, s. 523.

değişime uğratacağı endişesi de -Estonya örneğine benzer biçimde- ekoloji hareketinin büyümesine katkı sağlıyordu.³⁰⁹

İlk başlarda eski kiliselerin ve tarihi yapıların onarım ve bakımıyla meşgul olan gençler, *glasnost*'un ve 1987'de elde edilen “zaferin” etkisi ile bir kulüp kurdular: Letonya Çevre Koruma Kulübü (Vides Aizsardzības Klubs). 1988'de, inşa edilmesi düşünülen bir metronun ekonomik olmamasından ve çevreye vereceği zarardan ötürü büyük bir protesto eylemi gerçekleştirdiler. Yereldeki yöneticiler de eyleme müdahale etmedi.³¹⁰ Her ne kadar yereldeki yöneticiler komünist partisinden olsa da -Sovyetlere bağlı da olsa- ekolojik sorunlar kendi yaşamlarını da ilgilendirdiğinden ötürü çok fazla ses çıkarmıyorlardı. Oluşan tepkiler sonucu hem baraj hem metro projesinin iptal edilmesi Litvanyalılar için dönüşümün başladığını gösteriyordu.

Yeşil hareket mümkün olan tüm enstrümanları kullanmaya çalışıyor; halk oturumları, imza kampanyaları, komite toplantıları düzenliyor; toplanma ve örgütlenme özgürlüğünü adım adım gerçekleştiriyordu. Oluşan muhalif dalga tüm ülkeye yayıldı. Çevre mücadelesi, “yeşil direniş” tüm kesimleri heyecanlandırmış, diğer örgütlenmelerin de önünü açmıştı. 1988'in sonunda Letonya Halk Cephesi (Latvijas Tautas fronte)³¹¹ ve Letonya Ulusal Bağımsızlık Hareketi (Latvijas Nacionālās Neatkarības Kustība) kuruldu.³¹² Yeşil harekette mücadele edenler daha sonra birçok örgütün de kuruluşunda rol oynadı.

1990'da yeşil parti (Latvijas Zaļā Partija) kuruldu. Mart ayındaki ilk “serbest” seçimlere *Letonya Halk Cephesi* şemsiyesi altında girdi. Letonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Parlamentosu'na (Yüksek Sovyet) 201 vekil seçildi. Letonya Halk Cephesi oyların %68'ini aldı ve hükümeti kurdu. Yeşiller 7 vekillik kazandılar. 1990'da parlamento Sovyetler'den bağımsızlığını ilan etti.³¹³ 1993'te ilk bağımsız Letonya seçimleri yapıldı.

³⁰⁹ John Ginkel, “Identity Construction in Latvia's ‘Singing Revolution’: Why Inter-Ethnic Conflict Failed to Occur”, **Nationalities Papers**, Cilt:30, Sayı:3, Eylül 2002, s. 422.

³¹⁰ Stephen R. Bowers, “Soviet and Post-Soviet Environmental Problems”, **The Journal of Social, Political and Economic Studies**, Cilt:18, Sayı:2, Summer 1993, s. 141.

³¹¹ Rahvarinne (Estonya) ve Sajudis (Litvanya) benzeri muhalif çatı örgütlenmesi.

³¹² İlkı tedbirli bir biçimde SSCB'ye karşı otonomiı savunurken diğeri tam bağımsızlık taraftarıydı.

³¹³ SSCB Letonya'nın bağımsızlığını tanımadı ve özel birliklerini Letonya'ya sevk etti. *Letonya Halk Cephesi* halkı direniş ve sivil itaatsizliğe çağırıldı. Sovyet birliklerinin bu direniş müdahalesinin sonucu birçok kişi hayatını kaybetti. Gorbaçov'a darbe girişimi, diğeri cumhuriyetlerde çıkan ayaklanmalar, oluşun uluslararası baskı sebebiyle Sovyet müdahalesi amacına ulaşamadı ve Sovyetler geri çekilmek zorunda kaldı. SSCB 1991'de Letonya'nın bağımsızlığını kabul etti. Bkz. Aldis Purs ve Andrejs Plakans, **Historical Dictionary of Latvia**, 3rd ed., Rowman & Littlefield, Lanham, 2017, ss. 11-12.

Bağımsızlığın kazanılmasıyla ortaya çıkan heterojen tablo daha sonra çeşitli partilerin kurulmasının yolunu açtı. Geçiş dönemi hükümetleri ve istikrarsızlıkla geçen 90'lı yıllar boyunca yeşiller birçok partilere dağıldılar. Yeşil parti seçim ittifaklarıyla -Batı'daki muadillerinin aksine sağ koalisyonlar ile- parlamentoda ve koalisyon hükümetlerinde görev aldı. 2000'li yıllara kadar seçimlere muhafazakâr partilerle birlikte girdi. 2002'deki seçimlerden itibaren Letonya Çiftçi Birlikleri Partisi'yle ittifak oluşturarak gücünü arttırdı.

Yeşiller için Letonya küresel çapta ilklerin ülkesidir, denebilir. Yeşil Parti lideri *Indulis Emsis* 2004 yılında dört partili koalisyon hükümetin dağılması sonucu, azınlık hükümetinin başbakanı olarak “Dünya'daki ilk yeşil başbakan” ünvanını elde etmiştir.³¹⁴ Bunun yanı sıra 2015'te Yeşillerin genel başkanı *Raimonds Vejonis* parlamento tarafından devlet başkanı seçilmiştir. Avrupa Birliği'ndeki “ilk yeşil devlet başkanı” olmuştur. Daugava nehrinin korunmasıyla başlayıp, bağımsızlığın elde edilmesiyle devam eden süreç yeşillerin devlet başkanlığını görmesiyle zirveye çıkmıştır.

1989 sonbaharında Doğu Avrupa'yı saran demokratikleşme dalgası otuz yıldan fazla süredir iktidarda olan devlet başkanı Todor Jivkov'un ve idaresindeki baskıcı totaliter rejimin de sonunu getirdi. Sonun başlangıcını ise “çevre” oluşturdu.

Tarihsel olarak çevre konusunda çok kötü bir geçmişi olmayan, hatta komünist rejim altında ekolojik mirasın korunmasına yönelik yasalar çıkartan, kalkınma planlarında kirlilik ile ilgili tedbirler alan Bulgaristan; bu yasa ve tedbirlere rağmen çok şiddetli çevresel yıkıma maruz kalmıştır. Stratejik ve ideolojik kaygılardan kaynaklı girişilen sanayileşme hamleleri koruyucu politikaların uygulanmasını engellemiş; çevre görmezden gelinmiştir. Rejim doğal kaynakları katıyetle “serbest mallar” olarak görmüştür.³¹⁵

Seksenlerde *Ruşuk* şehri Tuna nehrinin karşı tarafındaki Romen kimyasal tesislerinden gelen klorin gazıyla tam anlamıyla zehir soluyordu. Hava kirliliği çok yüksek seviyelerde seyrettiğinden ötürü okullarda maske kullanımı zorunlu hale getirilmişti. Hastaneler solunum yolu problemleriyle gelen hastalarla doluydu. Halk

³¹⁴ David J. Galbreath ve Daunis Auers, “Green, Black and Brown: Uncovering Latvia's Environmental Politics”, *Journal of Baltic Studies*, Cilt:40, Sayı:3, Eylül 2009, s. 333.

³¹⁵ Susan Baker ve Bernd Baumgartl, “Bulgaria: Managing the Environment in an Unstable Transition”, *Environmental Politics*, Cilt:7, Sayı:1, Mart 1998, s. 189.

şehri terk etmek istiyor ama hükümet çözüm bulmadığı gibi kanun çıkartıp göçü de yasaklıyordu. Bu duruma karşı sanat, spor, siyaset camiasından bir grup insan bir araya gelip soruna dikkat çekmeye ve tepkisini göstermeye başladı. Daha sonradan adı *Rusçuk Çevre Koruma Komitesi* olacak olan bir örgüt kuruldu.³¹⁶ İnsanlar daha temiz bir çevre talebiyle bir araya geliyor, yönetime baskı oluşturmaya çalışıyorlardı. Ekolojik kriz spontane mitinglerin ve komünist rejime karşı muhalefetin de yolunu açtı. Bu çevre merkezli protestolar ilk antikomünist muhalefetin zeminini oluşturdu.

SSCB lideri Gorbaçov'un etkisiyle tüm Doğu Bloku'na yayılan Glasnost ve Perestroyka politikaları Bulgaristan'daki entelektüel çevrede de destek bulmuş; bu politikaların benzeri 1987'de Jivkov tarafından "Temmuz Konsepti" adında topluma sunulmuş; bunun sağladığı atmosferle oluşan muhalif hareketlenme rejimin tahammül sınırlarını test etmeye başlamıştı. Entelijansiya, daha önceleri mümkün olması imkânsız bir şekilde, sistemin eleştirisini önce "çevre sorunları" etrafında; daha sonra da rejim odaklı olarak yapmaya başladı. Hem yazın dünyasında hem de medyada yönetime karşı eleştiriler arttı. Bağımsız işçi sendikaları, insan hakları örgütleri, siyasal partiler politik arenada görünmeye başladı.³¹⁷ Jivkov bu duruma yanıt vermekte gecikmedi. Bu oluşumlara katılanların ya da bunlarla ilişkili olanların birçoğu işten atıldı ya da ağır yaptırımlara, karalama kampanyalarına maruz kaldı. Jivkov artan muhalefetin önünü alabilmek için 1989 Şubat ayında entelektüel dünyanın temsilcileriyle buluşup "Bulgaristan, vatanımıza ve sosyalizme olumsuz tavır takınanları ve 'ulusal nihilizmi' hoş görmeyecektir" diyerek uyardı.³¹⁸ Jivkov bir çeşit milliyetçilik kartı kullanarak yönetiminin devamlılığını sağlamaya çalışıyordu. 80'lerde, artan çevre kirliliği, ekonominin duracak noktaya gelmesi ve hızlanan yapısal çöküş sürecini kamufle etmenin aracı olarak Bulgar milliyetçiliğine başvurmuş, gücünü bunun etrafında konsolide etmeye uğraşmış; geçmiş zaferleri taçlandırarak devasa anıtlar, "Bulgar devletinin kuruluşunun 1300. kuruluş yılı dönümü" tarzında yüksek masraflı kutlamalar ve hep Bulgar tarihine ve kültürüne

³¹⁶ Susan Baker, "The Scope for East-West Co-Operation", **Environmental Policy in an International Context: Prospects for Environmental Change**, (Ed. Andrew Blowers ve Pieter Glasbergen), Elsevier, Oxford, 1996, s. 143.

³¹⁷ Keith Crawford, **East Central European Politics Today: From Chaos to Stability?**, Manchester University Press, Manchester, 1996, s. 67.

³¹⁸ John D. Bell, "Democratization and Political Participation in 'postcommunist' Bulgaria", **Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe**, (Ed. Karen Dawisha ve Bruce Parrott), Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 358.

yapılan göndermeler en çok başvurduğu yöntemler olmuştur.³¹⁹ Özellikle 1984-85 yıllarından itibaren etnik Türklere karşı uygulanan baskı ve asimilasyon politikalarına karşı oluşan uluslararası tepkiye ve ortaya konan bağımsız gözlemci raporlarına yanıt olarak Jivkov “Türk nüfusun” olmadığı; sözü edilen kitlenin ise “Osmanlılar tarafından zorla müslümanlaştırılan ve Türkleştirilen Bulgarlar” oldukları tezini defaatle vurguluyordu.³²⁰ Çevre, ekonomi ve azınlık meseleleri başedilmesi zor bir hale geldi. Hiçbir retorik, yasak, ceza, manipülasyon birçok mevzide büyüyen muhalefeti engelleyemedi. Statükoyu muhafaza etmek için başvuru milliyetçilik çevre hususunda işe yaramadı.

Rusçuk’ta başlayıp gelişen ve tüm ülkeye yayılan çevre farkındalığının sonucu 1989’da Ekoglasnost Ekoloji Hareketi kuruldu. Uranyum madenlerinden Karadeniz’in kirliliğine, kimya tesislerinden tehdit altındaki biyosfer rezervlerine kadar birçok sorunlu alan tespit edilip mücadeleye başlandı.³²¹ Hareket, aynı yıl Sofya’da, Helsinki Komisyonu’nun gerçekleştirdiği uluslararası çevre toplantısına katılmak isteyince rejim tarafından engellendi. Bunun duyulması üzerine halk Ekoglasnost’a olan sempatisi ve rejime olan öfkesiyle sokaklara döküldü. Ekoglasnost birçok imza kampanyası ve protesto gösterisi organize etti. Gösteriler polis şiddetiyle bastırılmaya çalışıldı. Ekoglasnost’un üyeleri tutuklandı. Yabancı basının gözü önünde gerçekleşen olaylar dünya çapında tepki yarattı. Bu olay rejimin devrilmesindeki en büyük faktörlerden biri oldu.³²² Todor Jivkov istifa etmek zorunda bırakıldı. Etnik meseleler, uluslararası baskı, ekolojik ve ekonomik krizler konjonktürün de etkisiyle topyekûn bir heyula yarattı. 1989 Aralık ayında da Komünist Parti daha fazla dayanamayıp yönetimden çekildi ve serbest seçimlerin yapılacağını ilan etti.

Ekoloji hareketi, sistemin devrilmesinde baş aktör olmuştur. Çevrenin yıkımı rejimin de yıkımını beraberinde getirdi. “Çevre” hem toplumsal hareketleri başlatan hem de rejimi bitiren oldu. Jonathan Bate Ekoglasnost’tan aldığı ilhamla “Devrim

³¹⁹ Walter A. Kemp, **Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union: A Basic Contradiction?**, St. Martin’s Press, New York, 1999, s. 181.

³²⁰ Bell, “Democratization and Political Participation in ‘postcommunist’ Bulgaria”, s. 359.

³²¹ Denise Searle ve Mike Power, “Bulgarian Authorities Close the Party Door on Green Activists”, **New Scientist**, 16 Eylül 1989, s. 25.

³²² Barbara Jancar-Webster, “Eastern Europe and the Former Soviet Union”, **Environmental Politics in the International Arena: Movements, Parties, Organizations, and Policy**, (Ed. Sheldon Kamieniecki), State University of New York Press, Albany, 1993, s. 213.

meşalesi artık kızılıların değil yeşillerin ellerinde yanmaktadır” der.³²³ İronik bir biçimde yeşiller Batı dünyasında doğdu ama “devrimi” doğuda yaptı. Antrparantez, Marx da devrimin İngiltere’de başlayacağını söylemiş; ama devrim Rusya’da gerçekleşmişti.

Ekoglasnost hareketi 1989 Aralık ayında Komünist hükümete karşı muhalefet eden çeşitli siyasi oluşumlar ile *Demokratik Güçler Birliği* (SNS) adı altında çatı birliği kurdu. Ekoglasnost’un içinden gelenler ayrıca bir yeşil parti kurdu ve SNS çatısında seçimlere girdi. 1990’da yapılan kurucu meclis seçimlerinde sosyalistlerin ardından SNS ikinci oldu. 400 vekilden oluşan parlamentoda Ekoglasnot 25, Yeşil Parti 14 sandalye elde etti.³²⁴ Koalisyon hükümeti kuruldu. Seçimler sonrası ülke bir geçiş dönemi yaşamaya başladı. Bu dönem yeşillerin de parçalara ayrılmasına yol açtı. Ekoglasnost ikiye ayrıldı: *Siyasal Kulüp* ve *Bağımsız Hareket*. Yeşil Parti de ideolojik olarak bölündü ve içinden Muhafazakâr Ekolojik Parti’yi çıkardı. Ayrıca parlamento harici birçok çevre grubu kuruldu. Ülke ve siyaset istikrardan çok uzaktı. 1991’de tekrar seçime gidildi. Politik istikrarsızlık sadece yeşilleri değil tüm siyaseti uzun yıllar etkiledi. Hızlı ve devrimci bir şekilde büyüyen hareket rejimin yıkılmasıyla varlık sebebini de kısmen yitirdi. Yeşiller de istikrarsızlıktan payını alıp zamanla birer butik partiye dönüştü.

Günümüzde ise yeşiller iki partiyle EGP bünyesinde yer alır: *Zelena Partija Bulgaria* ve *Zelenite*. İlki 1989’dan beri varlığını sürdüren; diğeri 2008’de kurulan yeşil partidir. İkisinin de Bulgaristan siyasetinde bir ağırlığı yoktur. Ne ulusal parlamentoda ne de Avrupa Parlamentosu’nda sandalyeye sahiptir.

Polonya’daki muhalif hareketlenme ise ilk nükleer santralin inşası sırasında başladı. Bu itirazlar genellikle yöneticilere mektup göndermek şeklinde gerçekleşiyordu. Çernobil’den sonra Polonya yönetiminin felaketi görmezden gelip harekete geçmemesi halktaki paniği körüklemiş ve hükümet karşıtı bir duruş yaratmıştı. SSCB’den sonra Çernobil’den en ciddi etkilenen ülkenin Polonya olması itirazların zemini oluşturdu.

³²³ Jonathan Bate, **Romantic Ecology: Wordsworth and the Environmental Tradition**, Routledge, London, 1991, s. 9.

³²⁴ Liliana B. Andonova, **Transnational Politics of the Environment: The European Union and Environmental Policy in Central and Eastern Europe**, MIT Press, Massachusetts, 2004, s. 155.

Tarihsel olarak baktığımızda Polonya'daki çevre hareketlerini diğer muhalif hareketlerden ayırmak güçtür. Bağımsız bir çevre hareketlenmesinden ziyade birbirini besleyen muhalif oluşumlar tezahür etmiştir. İşte bunlardan birisi de 80'lerin ilk yarısında tüm ülkeyi ve Doğu Bloku'nu etkileyen *Solidarność* (bağımsız özyönetimli işçi sendikası) idi. Dayanışma anlamına gelen *Solidarność* tersane işçilerinin (grevlerin sonunda) 1980'de kurduğu bir sendikadır. Bileşenlerini Sovyet karşıtı solcular, Katolik kilisesi ve çeşitli muhaliflerin oluşturduğu heterojen bir yapıdır. Doğu Bloku ülkeleri arasında komünist parti denetimi dışındaki ilk sendikaydı. Grevler yüzünden hükümet sendikayla masaya oturmak, grev hakkını ve sendikanın varlığını resmi olarak tanımak durumunda kalmıştır. Kısa sürede sendika 10 milyon üyeye ulaşmış; bu gelişmeler karşısında hükümet sendikayı ve muhalifleri ortadan kaldırmak için sıkıyönetim ilan etmiş, binlerce kişiyi hapse atmıştır. *Solidarność*'un aktivistleri ise yeraltı örgütlenmelerine gitmiş ve muhalif damar canlı tutulmuştur. Zamanla bu “devrik” sendikanın içinden birçok farklı muhalif grup ortaya çıkmıştır. Ne oluşturulan korku atmosferi ne de baskılar sendikanın varlığını engelleyebilmiştir.³²⁵

Hükümetin Çernobil konusunda halkı bilgilendirmemesinin yarattığı tedirginlik ortamı, Batı medyasından sızan haberler korkuyu arttırıp protestoların önünü açtı. Nükleerden hava kirliliğine kadar birçok konuda eylemlilik fazlaştı ve her seferinde katılımcı sayısı çoğaldı. *Solidarność*'dan edinilen tecrübelerle ortaya çıkan, çevre ve kültürel meselelere odaklanan “Özgürlük ve Barış Hareketi” (Çoğunluğunu gençler oluşturur) bu protestoların baş aktörü oldu. Zamanla bu yeşil aktivistlerin şiddet içermeyen eylemlerle oluşturduğu muhalif duruş her seferinde farklı bir çevre sorunu karşısında tavır alıp eylemler ortaya koymaya başladı. *Żarnowiec* nükleer santrali, nükleer atıklar, içme sularını kirleten metal fabrikaları ve diğer birçok çevre kirleticisi karşı yapılan protestolarda bu aktivistlerin imzaları olmaya başladı. Sivil itaatsizlik, mizah ve kabare şeklindeki eylemleriyle tüm toplumda kabul görüyor; renkli sokak protestoları karşısında polisin müdahale etmemesi halkın korku eşiğini aşmasına neden oluyor ve bu da protestolara halkın

³²⁵ Frances Millard, “Environmental Policy in Poland”, *Environmental Politics*, Cilt:7, Sayı:1, Mart 1998, ss. 145-161; Magnus Andersson, *Change and Continuity in Poland's Environmental Policy*, Springer, Dordrecht, 1999, s. 61.

katılımının her geçen gün daha da artmasına neden oluyordu. Yapılan bu eylemlerin yarattığı baskı sonucunda Żarnowiec nükleer santrali kapatıldı.³²⁶

Grevler, ekonomik darboğaz ve artan öfke rejimi muhaliflerle masaya oturmaya mecbur bıraktı. Yasaklı Solidarność ve muhaliflerle 1989'un başlarında yuvarlak masa toplantıları yapıldı. Oluşan muhalif baskı sonucu komünist tek parti yönetimi, daha fazla dayanamayarak, çok partili serbest (kısmen özgür) seçimlere gitmeye karar verdi. Solidarność siyasi parti haline gelip seçimlerden galip ayrıldı. Rejim çökmüş ve dönüşüm süreci başlamıştır artık.

Yeşil hareketin içinden yeşil partiler ve diğer partilerin listelerinde seçimlere girecek adaylar da çıkar. 1988'de kurulan *Yeşil Parti* ve seçimden önce kurulan *Ekoloji Partisi* 1991'de yapılan "ilk" özgür seçimlerde çok az oy alır ve ardından siyaset sahnesinden kaybolur.³²⁷ Polonya'da da diğer Doğu Bloku ülkelerindekine benzer bir durum yaşanmış; hızla yükselen yeşil hareket rejimin ortadan kalkmasıyla erimeye başlamıştır. Burada Solidarność faktörünü gözden kaçırmamak gerekir. Sendika tüm muhaliflerin -ekoloji hareketi dâhil- hem doğum yeri hem besleyicisi hem de şemsiyesi olmuştur. Özellikle yuvarlak masa toplantılarında sendikanın baş aktör olması, uluslararası şöhrete sahip lideri (daha sonra devlet başkanı olan) Lech Walesa'nın karizması ve Solidarność'un partileşmesi yeniden dizayn edilmeye çalışılan siyasal sistemde en büyük güç haline gelmesine sebep olmuş; yeşil muhaliflerin alternatif partiler yerine Solidarność çatısı altında seçimlere gitmesine yol açmıştır.

90'lı yıllar Polonya açısından -89'daki rejim değişikliğini yaşayan tüm ülkeler gibi- geçiş dönemidir. Siyasal istikrarsızlıklarla geçen yıllar yeşil hareketi de etkilemiş; çevre mücadeleleri genel olarak sivil toplum kuruluşları yoluyla sürdürülmüştür. 2003'de çevre, lgbt, feminist ve savaş karşıtı hareketlerden gelen aktivistler tarafından Yeşil Parti (*Partia Zieloni*) "yeniden" kuruldu. İlk kampanyalarını AB'ye üyelik referandumu öncesinde gerçekleştirip "evet" cephesinde yer aldı. Polonya'daki yüzde sekizlik seçim barajı sebebiyle; çoğunlukla diğer partilerle ittifak kurarak seçimlere girdi. Yerel ve bölgesel seçimlerde sandalyeler elde etti. Günümüzde ise yeşil parti etkin bir siyasal parti görüntüsü çizmekten çok uzaktır.

³²⁶ Kacper Szulecki, Tomasz Borewicz ve Janusz Walusko, "A Brief Green Moment: The Emergence and Decline of the Polish Anti-Nuclear and Environmental Movement", **Interface: A Journal on Social Movements**, Cilt:7, Sayı: 2, 2015, ss. 39-40.

³²⁷ Millard, "Environmental Policy in Poland", s.151.

Seksenlerden önce Avrupa'nın havası en kirli, çevre bakımından en ağır hasarlı bölgeleri Çekoslovakya'daydı. 80'lerin ortasına gelindiğinde durum gittikçe ağırlaşmaya başlamış özellikle hava kirliliği normal seviyeleri katbekat aşmıştı. Kuzey Bohemya bölgesi gerek toprak gerekse su ve hava bakımından dünyanın sayılı kirli bölgelerinden biriydi. Ülke elektriğinin üçte ikisini üreten kömür santralleri neredeyse aralıksız zehir saçıyordu. Bebek ölümleri ise en üst düzeydeydi.³²⁸ Bu durum karşısında küçük, bölgesel “doğa koruma ve çevre hareketleri” ortaya çıkmaya başladı. Çoğu, rejimin kontrolü altında faaliyet yürüten ufak örgütlerdi. Hepsi yasal otoritenin kontrolünde çalışmalarını yürütüyordu. Rejim, bilinçli bir şekilde bu ekoloji hareketlerinin çekirdek yapılar olarak kalmasını istiyor; büyümesine olanak tanımıyordu. Hareket alanları kısıtlı olmasına rağmen bu hareketlerdeki aktivistler; hem ekoloji hem de insan hakları alanında faaliyet yürüten rejim karşıtı yeraltı örgütlenmeleri ile ortak hareket ediyor muhalif bir sinerji yaratıyordu. Büyümelerine izin verilme bile sahip olunan meşruiyet bir çeşit koruma kalkanı oluşturuyordu. Zamanla çevre; muhalefetin ana zemini ve sistemi ekarte etmenin aracı oldu.³²⁹

Biraz geriye gittiğimizde, 60'lı ve 70'li yıllarda, çevre hareketleri diyebileceğimiz oluşumlar çoğunlukla doğa koruma amaçlı bir araya gelen yapılar şeklinde toplumsal hayatta yer almaya başlamış; bunlar da doğa yürüyüşleri düzenleyen, şehir dışı kamplar yapan, taşranın ve taşradaki yapıların bakımı ile ilgilenen gençlerin oluşturduğu gruplar olmuşlardır. Kampların amacı da genellikle ekoloji, müzik ve komünal yaşamı birleştirerek bir dayanışma biçimi oluşturmak olmuştur. Rejim uzun süre bunu “boş zamanların değerlendirildiği apolitik bir çeşit uğraşı” olarak görme “naifliğine” kapılmış; birçok açıdan ise bu oluşumları “komünist toplum hedeflerine” uygun görmüştür. Bu etkinlikler, içinde gönüllülük barındırıyor; ülkenin kırlarının-toprağının değerini bilmek ve gereken özeni göstermek bir nevi “vatan sevgisi” aşıyor; ve hepsinden önemlisi gençlerin (Daha sonraki dönemin çevre hareketlerinin aktörleri olacak olan) Batı'nın etkisine maruz kalmalarındansa sağlıklı açık hava aktiviteleri ile meşgul olmalarında rejim açısından bir beis yoktur. Çevrecilik, yalnız kültürel bağlamda kaldığı sürece ya da kirliliğe karşı bilimsel-

³²⁸ Misha Glenny, “Living in a Socialist Smog”, *New Scientist*, Cilt:115, Sayı:1579, Eylül 1987, ss. 41-44.

³²⁹ Petr Jehlicka ve Tomas Kostecky, “Czechoslovakia: Greens in a Post-Communist Society”, *The Green Challenge: The Development of Green Parties in Europe*, (Ed. Dick Richardson ve Chris Rootes), Routledge, London, 1995, 153–54.

teknolojik çözümler sunduğu müddetçe, hükümet tarafından tolere edilebilir bir olgudur.³³⁰

Şubat 1987’de Kuzey Bohemya’nın Chomutov ilçesinde 300 kişi bir araya gelip “hava kirliliği ile ilgili önlem alınması” hususunda önce yerel makamlara, daha sonra da hükümete bir mektup yazarlar. Nereden nasıl gelirse gelsin sistemin en ufak bir muhalefete bile tahammül edemeyeceği düşünüldüğünde; bu, dönemi açısından büyük bir meydan okumadır. Hükümet temsilcileri, oluşan tepki karşısında “gerekenin yapılacağı” teminatını verirler. Şaşırtıcı biçimde çevreciler cezalandırılmaz. Yapılan “eylemin” direkt olarak rejimi hedef almadığı algısı ve mevcut kirlilikten partililerin de etkilendiği gerçekliği; buna ek olarak hava kirliliğinin gizlenebilme ihtimalinin bulunmaması otoriteleri çaresiz bırakmış; mecburen eylem “zararsız” görülmüş ve bir yaptırım uygulanmamıştır. Bu aynı zamanda rejimin, çevre problemlerini resmi olarak da kabul etmesi (Genellikle sorunlar yetkililer tarafından reddedildiği için) anlamına gelmiştir.³³¹

1988-89 Kışında bu sefer sahaya kendilerine “Prag Anneleri” diyen bir grup çıkar. Bu grup, çocuklarının “temiz hava soluma hakkı” için kampanya başlatıp siyasi otoriteye açık mektup yazar. Mektupta şikâyetlerini anlatırlar; hava kirliliği hakkında yeterince bilgilendirilmediklerinin ve bu konuda bir önlem alınmadığının vurgusunu yaparlar. Grup hem Katolik kilisesi hem de *77 Bildirgesi*³³² topluluğu tarafından da destek görür. Annelerin ortaya çıkması rejim için tam anlamıyla bir problem yaratır. Bir grup -apolitik- uzman olmayan kişinin “sıradan insanların ve ebeveynlerin sözcüsü” haline gelmesi düzen sağlayıcıların dengesini bozar. Otoriteler, siyasal örgütlenmeleri “rejim karşıtı muhalifler” diyerek damgalayıp istedikleri yaptırımları uygulayabiliyorken; “anneler” rejimin ellerini kollarını bağlı hale getirir. Bu durumun

³³⁰ Adam Fagan, **Environment and Democracy in the Czech Republic: The Environmental Movement in the Transition Process**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2004, ss. 60-62.

³³¹ United States. Congress. Commission on Security and Cooperation in Europe, **Implementation of the Helsinki Accords: Hearing Before the Commission on Security and Cooperation in Europe, One Hundredth Congress, Second Session, Politics of Pollution in the Soviet Union and Eastern Europe (on the Second Anniversary of the Chernobyl Disaster), April 26, 1988.**, U.S. Government Printing Office, Washington, 1988, s. 83.

³³² Bir rock müzik grubunun elemanlarının tutuklanması sonrası Çekoslovakya’daki aydınların 1977’de kaleme aldıkları bildirge. Ülkedeki insan hakları ihlalleri ve Çekoslovakya’nın imzaladığı uluslararası anlaşmalara uymamasının eleştirisinin yapıldığı raporda imzası bulunanların çoğu “vatana ihanetten” hapsedildi. Bildirgenin önde gelen imzacılarından Václav Havel devrim sonrası Cumhurbaşkanı oldu. Bkz. Jonathan Bolton, **Worlds of Dissent: Charter 77, the Plastic People of the Universe, and Czech Culture Under Communism**, Harvard University Press, Cambridge, 2012, ss. 115-116.

en kötü tarafı ise mesajın insanların kalplerine ulaşmasıdır.³³³ Bu mektubu müteakip annelerin çocuklarını da alarak sokaklara inmesi ve protestolara başlaması; kolluk kuvvetlerinin bunlara müdahalede bulunmaması/bulunamaması rejimin koruma mekanizmalarının da saf dışı kaldığının kanıtı olur. *Prag Anneleri* kampanyalarını sağlık, gıda, eğitimi de kapsayacak şekilde genişletir; diğer çevre kampanyalarının da destekçisi olur.

1989'un 10-11 Kasımı'nda, kömür madenlerinin işletildiği *Teplíce* şehrinde, 1000 kadar gösterici "temiz hava, sağlıklı çocuklar istiyoruz" sloganlarıyla sokaklara dökülür. Polis, şiddet kullanarak eylemleri bastırır. Devrimin ilk işaret fişegi atılmış; bir hafta sonra da "Kadife Devrim" diye adlandırılacak sürecin başlangıcını bu protestolar oluşturmuş olur.³³⁴

Teplíce ayaklanmasının üzerinden bir hafta geçmeden devrim dalgası tüm ülkeyi sarar. Öncülüğünü üniversite öğrencilerinin çektiği boykotlar, grevler komünist tek parti yönetiminin istifa etmesinin; yerine ise ulusal uzlaşma hükümetinin kurulmasının yolunu açar. Muhafızların liderliğini yapan Václav Havel devlet başkanlığına getirilir ve 1990 Haziranı'nda seçimlere gidilmesi kararlaştırılır.

Seçimlere "devrim" sürecinde kurulan (Kasım 1989) Yeşil Parti de katılır. Hem Slovak hem Çek yerel meclisleri, hem de ortak federal meclis için yapılan seçimlerde yeşiller sadece Slovak meclisine 6 vekil gönderebilir. Seçimden önceki süreçlerde oluşan ilgi ve partinin kuruluşu sonrası üye rakamlarının çizdiği projeksiyonun aksine; seçimlerde istenilen başarı elde edilemez. Yeşil hareketin parti olarak neden başarısız olduğu ile ilgili birçok faktör sıralanabilir ama bunla ilgili en yalın tespit şu olsa gerektir: "Toplumun çoğunluğu çevrenin demokrasiyi bekleyebileceğini düşünmüş olabilir."³³⁵ Rejimin yıkılmasıyla birlikte öncelikler değişmiş; toplumsal değişim sürecinde çevre arka plana düşmüş; ekonomik kaygılar ise zirveye çıkmıştır. Haliyle bu da ekoloji siyasetine direkt olarak etki etmiştir.

³³³ Fagan, "Environment and Democracy in the Czech Republic: The Environmental Movement in the Transition Process", s. 71.

³³⁴ Jancar-Webster, "Eastern Europe and the Former Soviet Union", s. 213; Andrew Francis, "Environmental Issues in CEEC Transformation: Environment as a Challenge to Enlargement", **Pushing Back the Boundaries: The European Union and Central and Eastern Europe**, (Ed. Mike Mannin), Manchester University Press, Manchester, 1999, s. 161.

³³⁵ Jehlicka ve Kostecky, "Czechoslovakia: Greens in a Post-Communist Society", ss. 154-157.

1993'te Çekoslovakya'nın ayrı iki devlet haline gelmesinden sonra hem Çek hem Slovak yeşilleri günümüze kadar varlığını devam ettirmiş olsa da başarıdan uzak kalmışlardır. Çekoslovak Yeşilleri 1992'de diğer partilerle seçim ittifakı oluşturup 3 vekillik elde edebilmiş; bu seçim aynı zamanda Çekoslovakya'nın da son seçimi olmuştur.

Çek Yeşilleri ancak 2004'te senatoya 1 vekil ve 2006'da meclise 6 vekil gönderebilir. Slovak Yeşilleri (Strana Zelených) ise 1990'dan sonra bölünmelere gitmiş; içinden milliyetçi yeşil bir parti dahi çıkarmıştır. 1998'de Strana Zelených 3 vekil kazanıp koalisyonda yer almış ve çevre bakanlığı koltuğuna vekilini oturtmuştur. 2002'deki seçimde oyları erimiş; günümüze kadar da bir daha temsiliyet hakkı elde edememiştir.³³⁶ Her iki ülkede de yeşiller etkin bir güç olma şansını yakalayamamıştır.

Macaristan'da ise ekolojik sorunlar sanayi politikalarının sonucu ortaya çıktı. Ekonomik büyümenin öncelenmesi sonucu oluşan çevresel hasar yönetimin ilgi alanının dışında kaldı; rejim tarafından görmezden gelindi. Ekolojik yıkım sadece uluslararası toplantılarda Macar bilim insanları tarafından dile getirilen bir olgu oldu. Çevre ile alakalı oluşumlar başlangıçta sınırlı imkânlarla tek mesele etrafında bir araya gelen şahıslardan oluşuyordu. Örneğin, bir akü fabrikasından kaynaklı kurşun tozunun neden olduğu hava kirliliğine karşı imza topluyorlar; yerel meclise baskı uyguluyorlardı.³³⁷ Zamanla birçok çevre grubu kurulmaya başladı. Fakat bunlar genellikle tek mesele (şehirlerdeki hava kirliliği, otoban projeleri vb.) üzerine odaklanan yapılarıdır.

İlk ciddi çevre grubu, Gabchikovo-Nagymaros baraj inşaatına karşı 1984'te "Tuna Çemberi" adıyla kuruldu. Grubun amacı Tuna nehrinin üzerine yapılacak olan hidroelektrik baraj inşaatını durdurmak; Tuna nehri ve kollarını korumak idi. Özellikle binlerce insanın yüzlerce yıldır yaşadıkları köy ve kasabalarının sular altında kalacak olması toplumsal hassasiyeti arttırdı. 15 kişilik bir çekirdek kitleyle başlayıp çoğunluğu entelektüellerden ve profesyonellerden oluşan 10.000 kişilik bir destek

³³⁶ Vít Hloušek ve Lubomír Kopeček, **Origin, Ideology and Transformation of Political Parties: East-Central and Western Europe Compared**, Ashgate, Burlington, 2010, ss. 77-78.

³³⁷ Viktoria Szirmai, "The Structural Mechanisms of the Organization of Ecological-Social Movements in Hungary", **Environment and Democratic Transition**, (Ed. Anna Vari ve Pal Tamas), Kluwer Academic Publishers, Boston, 1993, ss. 150-151.

kitlesine ulaştılar.³³⁸ 1988'in sonbaharına gelindiğinde Budapeşte sokakları binlerce göstericiyle baraja karşı ayaklandı. Buna ekonomik krizin verdiği öfke de eklenince sistem protestolarla sarsılmaya ve rejimin meşruiyeti kaybolmaya başladı. 1989'da rejimin yıkılıp çok partili hayata geçilmesiyle birlikte bu proje rafa kalktı.³³⁹

Rejimin yıkılması diğer ölkelere kıyasla çok sancılı olmadı. 32 yıllık János Kádár rejimindeki Macaristan'da diğer Demirperde ölkelerine nazaran daha "yumuşak" bir yönetim tarzı uygulanıyordu. SSCB'ninkine çok benzememekle birlikte farklı bir sosyalizm anlayışı gelişmişti. Kádár'ın 1988'de istifasıyla başlayan geçiş dönemi; ardından 1989'da başlayan yuvarlak masa toplantılarıyla rejim değişikliği büyük kaoslar yaşanmadan gerçekteşti.

Rejim değişikliği sonrası yeşil hareket etkisini kaybetmeye başladı. İnsanların harekete olan ilgisi kayboldu. Bu hareketin katılımcılarının çoğunun asıl amacı -yeşil politikaların uygulanmasından ziyade- geniş manada siyasal değişimi güvence altına almaktı. Muhalefetin yeşil harekette vücut bulması hareketi cazip kılan noktaydı. Çevre, aynen diğer Demirperde ölkelerindeki gibi, muhalifler için güvenli yeşil bir liman olmuştu.³⁴⁰

1990'da yapılan ilk çok partili seğıimlere yeni kurulan Macaristan Yeşil Partisi de girdi ama başarılı olamadı. Yeşil hareketten gelenlerin birçoğu ise diğer partilere kaydđ. Bunda bir kısım yeşil aktivistin güçlü partiler içinde bulunarak yeşil politikaların kabul ettirilmesinin daha kolay olacağını düşünmesi de rol oynadı. Bir kısmı ise aktif politikada bulundukları süre zarfında ekonomik ve siyasal baskılar yüzünden hareket alanı dahi bulamadı. 90'larla birlikte başlayan finansal çöküş yeşil siyasetin de marjinalleşmesine sebep oldu; halkın çevre bilincinde düşüş yaşandı.³⁴¹

1994 seğıimleri öncesi Yeşil Parti farklı bir yola doğru ilerlemeye başladı. Medyada "biyofaşist" olarak adlandırılmaya başladılar. Parti amblemi olarak nazizmi çağrıştıran kartal motifini kullandılar. Söylemleri aşırı sağ, göçmen karşıtı, eşcinsel

³³⁸ Éva Hajba, "The Rise and Fall of the Hungarian Greens", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Cilt:10, Sayı:3, Eylül 1994, ss. 180-181.

³³⁹ Roger East ve Jolyon Pontin, **Revolution and Change in Central and Eastern Europe**, Revised ed., Bloomsbury, London, 2016, s. 72.

³⁴⁰ Petr Pavlínek ve John Pickles, **Environmental Transitions: Transformation and Ecological Defense in Central and Eastern Europe**, Routledge, London, 2000, s. 182.

³⁴¹ Szabina Kerényi ve Máté Szabó, "Transnational Influences on Patterns of Mobilisation Within Environmental Movements in Hungary", **Beyond Borders: Environmental Movements and Transnational Politics**, (Ed. Brian Doherty ve Timothy Doyle), Routledge, New York, 2008, ss. 121-122.

düşmanı, anti semitik bir parti halini almaya başlayınca içindeki yeşil ideallere bağlı olan kanat partiden ayrılıp Yeşil Alternatif Parti'yi kurdu.³⁴² Ama iki parti de girdikleri seçimde bir sonuç elde edemedi.

Geçen yıllar boyunca liberalinden anarşistine birçok yeşil parti kuruldu ama siyaseten varlık gösterebilen bir parti çıkamadı. Seçim ortaklıları da denendi fakat sonuç alınamadı. Yeşil partiler, genel olarak, bir görünürlük sergileyemedi.

Uzun zaman siyasette kayıp olan yeşil partilerin sessizliğini 2009 yılında kurulan yeni bir yeşil parti bozdu: *Lehet Más a Politika* (Siyaset Farklı Olabilir). 2010 seçimlerinde 16 vekillik kazanıp bir sürpriz yaptılar ve mecliste dördüncü parti oldular. 2014'teki ulusal seçimde ise vekil sayıları 5'e düştü. 2014 AP seçimlerinde ise ilk kez koltuk kazanarak önemli bir başarı sağladılar.

Diğer Doğu Bloku ülkelerine göre çevre hareketi Romanya'da yaşanan değişim sürecinde çok etkin bir rol oynayamadı. Nikolay Çavuşesku'nun otuz yıllık katı baskıcı komünist rejimi çevre hareketinin gelişmesini engelleyen en önemli faktör oldu. Çavuşesku, komşu rejimin lideri Jivkov'un aksine, SSCB'ye tam bağımlı bir politika hiçbir zaman izlemedi. Sovyet blokunun bir parçası olmasına rağmen görece daha bağımsız bir yönetim takip etti. Örneğin, 1984'teki Los Angeles Olimpiyatlarını boykot eden SSCB ve müttefiklerinin yanında yer almadı. Yugoslavya ve Çin'i saymazsak; oyunlara katılan tek Doğu Bloku ülkesi oldu. Çavuşesku, Gorbaçov'un *Glasnost* ve *Perestroyka* politikalarını eleştirdi ve Romanya'da hiçbir suretle uygulamaya sokmadı. Bu yüzden Romanya'da neredeyse hiçbir toplumsal hareketlilik baş göstermedi.

Bu durumun tek istisnası ise adını "Demokratik Eylem Hareketi" koyan bir yeraltı muhalif grubudur. Grup 1988'de Batı'ya gizlice "Romanya'nın Çevre Durumu" adında bir rapor sızdırır. Bu rapor ülkedeki sosyopolitik ve ekonomik krizin ekolojik bir felakete döndüğünü vurguluyor ve durumun daha da kötüleşmemesi için on iki maddelik bir çözüm önerisi sunuyordu.³⁴³ Rapor büyük yankı yaratır. Özellikle Tuna nehrinin kirliliği ve Giurgiu'daki kimyasal kirliliğin had safhaya ulaşması raporu hem Batı'da hem Romanya'da daha önemli hale getirir. 80'lerin sonunda rejimin yavaş

³⁴² Krisztina Hadas, "Extremist, Radical Gains in Green Party", **FBIS Daily Report Supplement East Europe**, Sayı:104, 23 Eylül 1993, ss. 19-20.

³⁴³ Barbara Jancar-Webster, "The East European Environmental Movement and the Transformation of East European Society", **Environmental Action in Eastern Europe: Responses to Crisis**, (Ed. Barbara Jancar-Webster), M.E. Sharpe, New York, 1993, s. 194.

yavaş sarsılmasıyla birlikte birçok grup çevre kirliliğini ve ekolojik yıkımı ifşa etmeye başlar.

1989'un sonunda Çavuşesku'nun yıkılıp idam edilmesiyle seçimlere kadar görevi "Ulusal Kurtuluş Cephesi" (Seçimden önce partileşir ve seçimi kazanır) adlı heterojen grup alır. Birçok parti ve örgüt kurulmaya başlar. 1990'daki ilk çok partili seçimden önce Romanya Ekoloji Partisi ve Romanya Ekoloji Hareketi de bunlara katılır. Seçimlerde 8 ve 12 olmak üzere toplam yirmi sandalye kazanırlar ve bir bakanlık (yeni kurulan çevre bakanlığı) elde ederler.³⁴⁴ Seçimde özellikle Tuna nehrinin kirliliği yüzünden halkta oluşan tepki yeşillere büyük oy sağlar. 1992 seçimlerinde ise bir varlık gösteremezler. Daha sonraları ise yerel seçimler haricinde sesleri pek duyulmaz. Yeşiller çok uzun bir süre siyasette görünmez. Şu andaki EGP üyesi olan Yeşil Parti (Partidul Verde) ise 2005'te kurulmuş olan yeni bir partidir.

Yetmiş ve seksenli yıllarda Doğu Almanya'daki madenlerden dünyadaki tüm ülkelere kıyasla daha çok kömür çıkartılıyor, toprağa daha çok toksik atık bırakılıyor ve bitki örtüsü ile yeraltı suları daha çok zehirleniyordu. Köhnemiş santrallerde yakılan bu kömür de Doğu Almanya'nın Avrupa'daki tüm ülkelerden daha fazla kükürtdioksit emisyonuna sahip olması sonucunu doğuruyordu. Bu durumun neticesinde oluşan asit yağmurları 9000 gölü kurutmuş, 37 ormanı tahrip etmiş, tarımsal üretimi düşürmüş ve tüm ülkedeki yapılara-anıtlara zarar vermişti. Hükümet ise sorunları çözmek yerine çevresel hasarı ortaya koyan tüm enformasyona gizlilik kararı alıyordu.³⁴⁵ Özellikle kükürtdioksit kirliliğinin seviyesi (Japonya'nın 30 katı; partikül seviyesi ise Japonya'nın 100 katı) ülkenin tamamında kabul edilebilir seviyeleri katbekat aşmıştı. Yönetim, oluşan kirli hava dumanının Batı Almanya'dan rüzgârlarla geldiğini idda ediyor; bu inkâr yüzünden de doğal olarak hiçbir resmi uyarı yapılmıyor ve kirliliğe karşı bir önlem alınmıyordu.³⁴⁶

Çevre tahribatının hızla artması ve gözle görülür seviyelere ulaşması insan-doğa ilişkisinin hem dünyevi hem de uhrevi açıdan irdelenmesinin yolunu açtı. 1980 yılında bir grup bilim insanı ve teolog Wittenberg'de bir araya gelip Doğu Almanya'nın ilk bağımsız çevre yayınının (Die Erde ist zu Retten) çıkmasına öncülük

³⁴⁴ Jiménez, "Spanish Green Party", s. 139.

³⁴⁵ Merrill E. Jones, "Origins of the East German Environmental Movement", **German Studies Review**, Cilt:16, Sayı:2, Mayıs 1993, s. 236.

³⁴⁶ Dieter Rink, "Environmental Policy and the Environmental Movement in East Germany", **Capitalism Nature Socialism**, Cilt:13, Sayı:3, Eylül 2002, s. 74.

etti. Bununla yetinmeyip “İnsan-doğa çatışması üzerine mektuplar” (Briefe) adıyla bir de bülten yayınlamaya başladılar. Martin Luther’in ve Protestan devriminin doğduğu yer (Wittenberg) Doğu Alman çevre hareketinin de doğduğu yer oldu. Bu yayınların ve kilisenin organize ettiği çevre seminerlerinin de etkisiyle her tarafta çevre grupları kurulmaya ve ülke sathında toplantılar, etkinlikler düzenlenmeye başladı. Hâliyle, Doğu Almanya’da çevre hareketi hem Batı dünyasındaki hem de Doğu Bloku’ndaki ülkelere göre çok daha farklı bir yerden ortaya çıkmış oldu: Kilise.

Protestan kiliseleri Doğu Almanya’da yarı otonom kurumlardı. 50’ler ve 60’larda Doğu Almanya uluslararası arenadan dışlandığında uluslararası örgütlerle bağı olan tek kurum kilise kalmıştı. Kilise “Dünya Kiliseler Konseyi” ve “Dünya Lutheryan Federasyonu” üyelikleri sayesinde Doğu Almanya’ya Batı dünyasında uluslararası meşruiyet kazandırıyor; karşılığında da yönetimden bir nevi bağımsız hareket etme hakkı elde ediyordu.³⁴⁷ Rejim gerek kilisenin tarihsel konumu gerekse sağladığı meşruiyet yüzünden diğer sosyalist rejimlerde olduğu gibi kiliseye baskı uygulamıyor/uygulayamıyor; kurumsal yapısına mümkün olduğunca müdahil olmamaya çalışıyordu.

Yeşil gruplar birer birer kilisenin etrafında toplanmaya başladı. Seksenlerde kilise ile bağlantılı olmayan hiçbir çevre grubunun ayakta kalması mümkün değildi. Gerek kaynaklara ulaşım (Hem sermaye hem bilgi hem de Batı’yla temas) gerekse kilisenin sağladığı koruma kalkanı, seküler gruplara dahi, kiliseden bağımsız hareket etme şansı bırakmıyordu. Rejim “çevre” etrafında yaşanan hareketliliğin ve muhalefetin büyük oranda farkında ama bunu nasıl önleyeceği ile ilgili bir fikre sahip değildi. Baskı uygularsa eğer çevrecilerle karşı karşıya gelecek ve tüm toplumun - varlıklarından haberi olmayanların dahi- dikkatini bu yöne çekecekti. Çevrecilere rejimin herhangi bir müdahalesi Batı medyasında gündeme oturacak, kilisenin eleştirisine maruz kalacak, sınırın dışındaki aktivistlerin de doğu’daki yeşillere destek vermesine yol açacaktı. Bilakis müdahale etmezse eğer, düzenledikleri faaliyetlerle çevreciler daha çok kişiye ulaşacak; daha çok üye kazanacak ve daha da büyüyen bir güç halini alacaktı. İki türlü de hareketin önüne geçme şansı kalmıyordu. Önce, hükümet alternatif bir “doğa derneği” kurarak -başında partili bir yönetici- yeşilleri

³⁴⁷ Christian Joppke, **East German Dissidents and the Revolution of 1989: Social Movement in a Leninist Regime**, Macmillan Press, Hampshire, 1995, ss. 84-85.

kendi denetimi altındaki yapıya yönlendirmeye çalıştı. Bunun yanı sıra yıldırma politikaları uygulayarak (Posta teşkilatı vasıtasıyla bültenlerin okurlara ulaşmasını engellemek; yazışmaların erişimini geciktirmek) çevrecileri bezdirmeye uğraştı. Başvurduğu caydırıcı başka bir yöntem ise hareketlere katılanların “kariyerlerini, eğitim imkânlarını ve seyahat özgürlüklerini ortadan kaldırmak” oldu.³⁴⁸ Tüm bunlara ek olarak, ajanlık faaliyetleriyle aralarından seçtikleri aktivistleri muhbirliğe zorlayıp harekete müdahale etmeye ve üyeler arasında çatışmalar yaratmaya da çalıştı. *Stasi*³⁴⁹ tüm imkânlarını yeşil hareketi dağıtmak için seferber ediyor; hareketin katılımcılarını “devlet düşmanı, millet düşmanı” olarak damgalayıp itibarsızlaştırmaya çalışıyordu.³⁵⁰

Çernobil faciasının yaşanmasıyla birlikte çevre grupları hareketlenmeye ve nükleer güç karşıtı gruplar da ortaya çıkmaya başladı. Sayıları artan bu yeşil gruplar 1986’da bir araya gelerek “yeşil” bir kütüphane oluşturma kararı aldı. Bir kilisenin zemin katında (Kilisenin pastorünün desteğiyle) kurulan kütüphanede ekoloji temalı yayınlar çıkarılmaya başlandı; bir de küçük bir forum (tartışma alanı) oluşturuldu. Çevre ve barış temalı etkinlikler düzenlenmeye başladı. İçinde bir de kafenin olduğu Berlin’deki bu kütüphane, daha sonra muhaliflerin ve aktivistlerin buluştuğu bir yer haline geldi.³⁵¹ Kütüphanenin ihtiyaçlarının çoğu (kitap, dergi, gazete, mürekkep ve hatta kâğıt) gümrüklerde el konulmaması için akredite olmuş gazeteciler, diplomatlar ve Batı Alman Yeşiller Partisi milletvekilleri (diplomatik dokunulmazlığa sahip olmaları sayesinde) tarafından kaçak olarak ülkeye sokuluyor;³⁵² kütüphanenin varlığını sürdürmesi ve muhaliflere destek bu yolla sağlanıyordu. Kütüphanenin ideolojik arka planında sol-anarşist bir duruş hâkimdi. 1987’de kütüphane rejim tarafından basıldı ve önde gelen üyeleri tutuklandı. Bu olay, muhaliflerin kenetlenip bir bütün haline gelmesine yol açtı. Oluşturulan kamuoyu baskısı ile “kütüphanecilerin” serbest bırakılması sağlandı.³⁵³

³⁴⁸ Jones, "Origins of the East German Environmental Movement", ss. 243-245.

³⁴⁹ Alman Demokratik Cumhuriyeti Devlet Güvenlik Bakanlığı.

³⁵⁰ Jones, "Origins of the East German Environmental Movement", ss. 255-256.

³⁵¹ Christiane Olivo, **Creating a Democratic Civil Society in Eastern Germany: The Case of the Citizen Movements and Alliance 90**, Palgrave, New York, 2001, ss. 80-81.

³⁵² Joppke, "East German Dissidents and the Revolution of 1989: Social Movement in a Leninist Regime", s. 108.

³⁵³ Jürgen Thomanek ve William John Niven, **Dividing and Uniting Germany**, Routledge, London, 2001, s. 58.

Seksenlerin ikinci yarısında “çevre” odaklı protestolar, gösteriler, imza kampanyaları artar. Bunlardan en çok ilgi çeken *Pleisse* nehrinin kirliliğine dikkat çekmek için düzenlenen gösteri yürüyüşü olur. Dine gönderme yaparak gösterinin adı “Hacı Yürüyüşü” konmuştur. Bundaki amaç, kilisenin sahip olduğu kısmi dokunulmazlıktan faydalanıp yürüyüşe rejimin müdahale etmesini engellemektir. Kirlilik yüzünden artık tamamen ölü duruma gelmiş nehir için siyah bantlar (afiş, simge, poster yasak olduğundan) takılır ve bir matem havası oluşturularak yas tutulur.³⁵⁴ Gerçekleştirilen protestonun gerek tiyatral yanı gerekse içinde barındırdığı ince zekâ kitlelerin ekoloji hareketine olan ilgisinin artmasına yol açar.

Doğu Alman aktivistler Batı Alman Yeşilleri’nden ve Greenpeace gibi örgütlerden üstü örtük bir biçimde -kilisenin himayesinde- destek almış; çevre hareketinin etkin bir güç olması ve sürekliliğinin sağlanmasında bu kaynak aktarımı önemli rol oynamıştır. Ayrıca Batı Alman Yeşilleri “dolaylı olarak” da (medya üzerinden) Doğudaki yeşilleri etkilemiştir. Çevre hareketinin büyümesinde medyanın rolünü unutmamak gerekir. Batı Alman radyo ve televizyonlarının neredeyse tüm Doğu Almanya’da yasak olmasına rağmen (Teknolojik tüm imkânlar kullanılarak engellenmeye çalışılmışsa da başaramamıştır) dinlenebiliyor ve izlenebiliyor olması; doğudaki yeşillerin hem dünyadaki hem de kendi ülkelerindeki gelişmelerden haberdar olmalarını sağlamıştır. İki ülke arasında 1972’de yapılan anlaşma gereği Batı Alman basınına Demokratik Almanya’nın kapısını açmak ve ofis kurmalarına izin vermek zorunda kalan “Honecker”³⁵⁵ yönetimi; Doğu’dan Batı’ya ulaştırılan haberlerin yayınlanmasının önüne geçememiştir. Doğu Almanlar kendi semtlerinde, bölgelerinde, ülkelerinde olan gelişmeleri dahi Batı’dan öğrenmiştir.³⁵⁶

Tüm bu gelişmeler -batı dünyasındakilerle kıyasladığımızda küçük gibi görünse de- siyasal ve toplumsal bir karşı kültür hareketi yaratır. Bu yeşil kütüphane, kurulan nice çevre grubu ve beraberinde gelen entelektüel ortam; bu ortamlardaki ekoloji tartışmaları, toplum eleştirileri, yapılan münazaralar, sürdürülebilir teknolojilerle ilgili sorgulamalar, teoriler, ortaya atılan ekolojik paradigmlar ve daha nicesi bireylerin kendi yaşamlarında da değişimin önünü açar. Bu Doğu Almanya için

³⁵⁴ Rink, "Environmental Policy and the Environmental Movement in East Germany", s. 83.

³⁵⁵ Erich Honecker: Alman Demokratik Cumhuriyetini yöneten (1971-1989) Sosyalist Birlik Partisi genel sekreteri.

³⁵⁶ Roger Woods, **Opposition in the GDR Under Honecker, 1971-85: An Introduction and Documentation.**, Palgrave Macmillan, New York, 1986, ss. 8-9.

bir çeşit “ekolojik aydınlanma çağı” olur. Dieter Rink tüm bunların ışığında oluşan ekolojik bilinç ve farkındalığın 1989 sonbaharındaki “barışçı devrimin habercisi” olduğunu söyler. Rink’e göre devrimin kansız gerçekleşmesinde bu entelektüel çevresel akıl büyük rol oynamıştır.³⁵⁷

1989 Sonbaharı’nda kitlelerin hareketlenmesinde “çevre” en etkili rollerden birini oynadı. Ülke genelinde felaket boyutlarına ulaşmış çevre kirliliği de insanların ayaklanmasının sebeplerinden biri oldu. Çevre özellikle farklı politik bakış açılarına ve ajandalara sahip bireyleri bir araya getiren bir yapıştırıcı vazifesi gördü. Başlayan sosyal hareketlilik Kasım 89’da duvarın yıkılıp sınırların açılmasına; ardından hükümetle muhalifler arasında yuvarlak masa toplantıları (Polonya’dakilerden esinlenerek) yapılmasına yol açtı. Aralık ayında bu toplantıların yanında bir de “yeşil masa toplantıları” yapılmaya başlandı. Çevrecilerin, kilise merkezli muhalif grupların ve devlete ait kültür derneğinin dâhil olduğu bu toplantılar çevre politikalarının demokratikleştirilmesinde çok büyük rol oynadı. Bu toplantılar sonucunda nükleer santraller kapatıldı; inşaatı devam edenler ise durduruldu.³⁵⁸ Nükleer konusunda Batı Alman yeşil hareketinin başaramadığını Doğu Almanlar başardı.

Kasım’da duvarın devrilmesiyle birlikte Mart 1990’da yapılacak ilk özgür seçimlere katılmak üzere birçok siyasal parti ortaya çıkmaya başladı. Yeşil Parti de bunlardan biri oldu. Seçimlere Kadın Hareketi ile birlikte katılıp 8 vekillik elde etti.³⁵⁹ Parlamentoda *Bündnis 90*³⁶⁰ ile ortak grup kurdu ve bu ortaklıklarını ilk Birleşik Almanya seçimlerinde de devam ettirdi. 1993’te Doğu’daki yeşiller Batı’daki yeşiller ile birleştiler.

Her ne kadar Barışçı Devrim “ekolojik devrim” olmasa da hem Doğu hem Batı Almanya’daki çevre hareketi için bir dönüm noktası oldu. Çevre hareketinin temsilcileri barışçı devrimin önderlerinden ve yuvarlak masa toplantılarının

³⁵⁷ Rink, "Environmental Policy and the Environmental Movement in East Germany", s. 83.

³⁵⁸ Rink, ss. 86-87.

³⁵⁹ Bu Doğu Almanya’da yapılan ilk ve tek serbest seçimdir. Seçim sonucu meclise (Volkskammer) 400 vekil seçildi. Yedi ay sonra, oy çokluğuyla, meclis Batı Almanya ile birleşme kararı aldı ve Aralık’ta da ilk Birleşik Almanya seçimlerine gidildi.

³⁶⁰ *Yeni Forum, Demokrasi Şimdi, Barış ve İnsan Hakları İnisiyatifi* gibi -komünist olmayan- hareketlerin oluşturduğu seçim ittifakı. Bkz. Konrad Hugo Jarausch, **The Rush to German Unity**, Oxford University Press, New York, 1994, s. 120.

aktörlerinden oldular.³⁶¹ Nükleer santrallerin kapatılmasından kirlilik yayan kimya fabrikalarının sonlandırılmasına kadar birçok kararda imzaları oldu.

Almanya'daki 89 Devrimi için çoklukla “yüzü olmayan devrim” ifadesi kullanılır.³⁶² Bunda haklılık payı da olabilir. “Devrimi kim yaptı?”, “Devrim neden oldu?” sorularını tek cevapla açıklamak tabii ki mümkün değildir. “Devrimi yeşiller yaptı” ya da “ekolojik yıkım devrimin sebebi oldu” demek de kolay değildir. Ama şunu rahatlıkla söylememizde sakınca yoktur: Çevre ve çevreciler 89 Devrimi'nin en önemli aktörlerinden oldu.

Her ne kadar Varşova paktının parçası olmasa da Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti'ni oluşturan devletlerden biri olarak Slovenya da Doğu Bloku kategorisinde değerlendirilebilir. Slovenya'da çevre hareketleri 80'lerin ilk yarısında *Krško* nükleer santralinin ve *Žirovnica* uranyum madeninin kapatılması, Slovenya'nın birçok yerindeki kömür santrallerine filtrelerin yerleştirilmesi ve kurşunsuz benzinin fiyatının aşağı çekilmesi talebinin etrafında cereyan eden protestolarla başladı.³⁶³ Bu çevre hareketleri 1989'da Slovenya Yeşilleri'nin partileşmesinin (*Zeleni Slovenije*) yolunu açtı. 1990'da yapılan ilk çok partili seçimin kazananı -içlerinde yeşillerin de olduğu- 7 “komünist olmayan” partinin oluşturduğu koalisyon (*Demokratična opozicija Slovenije*-Slovenya Demokratik Muhalefeti) oldu.³⁶⁴ Slovenya Yeşilleri 8 koltuk kazandı. Dört bakan ve bir başbakan yardımcısı olarak koalisyon hükümetinde görev yaptı.³⁶⁵ 1991'de bağımsızlık ilan edilip yeni anayasa kabul edildi; parlamenter demokrasiye geçildi. İlk yıllarda Yugoslav ordusunun müdahaleleri, yeni anayasanın kabulü, yeni bağımsız bir devletin kurulması ve kurumlarının oluşturulması birçok partiyi olduğu kadar yeşilleri de meşgul etti. Çevre sorunları hem medya hem de devletin kurumlarında gündemden düştü. Ulus inşa etme Slovenya için tam zamanlı bir politika haline geldi. İktidarda bulundukları süre zarfında çok cılız da olsa yeşil politikaları hayata geçirebilme şansı elde edebildiler. Özellikle Zirovski uranyum

³⁶¹ Rink, "Environmental Policy and the Environmental Movement in East Germany", s. 87.

³⁶² Daniel Hamilton, **After the Revolution: The New Political Landscape in East Germany**, Baltimore: American Institute for Contemporary German Studies, The Johns Hopkins University, German Issues 7, 1990, s. 1.

³⁶³ Danica Fink-Hafner, Matej Knež ve Meta Novak, **The Slovenian Greens: From Early Success to Long-Term Failure**, FDV Faculty of Social Sciences, Ljubljana, 2015, ss. 15-16.

³⁶⁴ Sabrina Petra Ramet, “Democratization in Slovenia – the Second Stage”, **Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe**, (Ed. Karen Dawisha ve Bruce Parrott), Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 196.

³⁶⁵ Fink-Hafner ve diğerleri, s. 26.

madenin kapatılması, endüstriyel emisyonların azaltılması, kuş türlerinin korunmasına yönelik yasaların yapılmasında başrol oynayabildiler.³⁶⁶ Parti daha sonraları ideolojik saflaşmalarla bölünmelere gitti. Buna rağmen 1992'deki seçimlerde 5 vekil çıkarabildi. 1996'dan sonra ise bir daha varlık gösteremedi. Hızlı ve güçlü yükselişin devamı gelmedi. Günümüzde ise Avrupa Yeşil Partisi'nin üyesi olarak Slovenya'dan başka bir yeşil parti olan "Stranka mladih - Zeleni Europe / SMS-Zeleni" vardır.

Yugoslavyanın içinden çıkan diğer cumhuriyetlerden olan Hırvatistan'da ise bir yeşil hareketin geçmişinden söz etmek pek mümkün değildir. Özellikle 90'lı yılları savaşla geçiren bir ülke açısından çevrenin çok öncelikli bir mesele olması da beklenildiği üzere çok olası değildir. Mevcut Hırvat Yeşil Partisi (ORaH) ise 2013'te kurulmuş yeni bir partidir.

³⁶⁶ Fink-Hafner ve diğerleri, s. 27.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YEŞİLLERİN AVRUPA BİRLİĞİ DÜZEYİNDE YAPILANMASI

3.1. AVRUPA PARLAMENTOSU VE YEŞİLLER (1979-2004)

İlk kez 1979 yılında gerçekleştirilen Avrupa Parlamentosu (AP) milletvekili seçimleri³⁶⁷ topluluk üyesi ülkelerdeki çeşitli muhalif oluşumları bir araya getiren bir vasıta işlevi gördü. Daha önceleri “hareketler ve baskı grupları”nın gerçekleştirdiği çevre odaklı protestolar katılımcıların bir araya geldiği (kendiliğinden) gayriresmî etkinlikler iken; bu seçimler Avrupa’daki yeşil ve alternatif grupların formel birlikteliğine imkân sağladı. Çeşitli parti ve adaylardan oluşan gruplar *Avrupa Yeşil ve Radikal Partiler Koordinasyonu*³⁶⁸ adı altında bir araya gelip seçimlere katıldı. Bu, resmî olarak, ulusötesi birlikteliğin ilk denemesiydi. Bu birlikteliğin amaçları şöyle sıralanmıştır:³⁶⁹

- Siyasi fikirler dâhil olmak üzere üye partiler arasında bilgi alışverişi yapmak;
- Birbirlerinin kampanyalarına destek olmak;
- Avrupa ile ilgili meselelerde ortak eylem ve basın açıklaması yapmak;
- Avrupa’nın sorunları ve diğer uluslararası meselelerle ilgili seminerler düzenlemek ve politika geliştirmek;
- Ortak beyan ya da manifesto geliştirmek.

Seçim sonucu parlamentoya sadece *Partito Radicale* milletvekili (3) gönderebildi. Hiçbir “yeşil aday” sandalye kazanamadı. Bu ilk seçim denemesi sonuçları itibarıyla “başarısız” olmuş olsa da yarattığı ilgi ve dayanışma, edinilen tecrübe toplumsal değişim için parlamenter siyaset yolunun zorlanması düşüncesinin (toplumsal hareketler kökenli kesimler nezdinde) daha da ağırlık kazanmasına yol açtı. Muhalif hareketlerin sesini duyurmak ve toplumda farkındalık yaratmak için çıkılan yolda yeşiller kendi potansiyellerini görme şansını yakaladı.

³⁶⁷ Dokuz üye ülkeden (Batı Almanya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Fransa, Hollanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg) 410 vekilin seçildiği tarihteki ilk uluslararası seçimdir. Bkz. Louis L. Snyder, **Global Mini-Nationalisms: Autonomy or Independence**, Greenwood Press, Connecticut, 1982, s. 20.

³⁶⁸ Koordinasyonu oluşturan partiler: *SPV-Sonstige Politische Vereinigungen*, *Die Grünen* (Batı Almanya), *Agalev* ve *Ecolo* (Belçika), *Mouvement D’ecologie Politique* (Fransa), *the Ecology Party* (Birleşik Krallık), *Politieke Partij Radikalen* (Hollanda), *Partito Radicale* (İtalya). Bkz. Ludger Volmer, **Die Grünen und die Aussenpolitik, ein Schwieriges Verhältnis**, Westfälisches Dampfboot, Münster, 1998, s. 270.

³⁶⁹ Sara Parkin, **Green Parties: An International Guide**, Heretic Books, London, 1989, s. 257.

İkinci AP seçimlerine (1984) yeniden müşterek bir programla gitmek için bir araya gelen yeşiller *Avrupa Yeşil Partiler Ortak Deklarasyonu*'nu imzaladı. Aradan geçen beş yılda katılımcı ve parti sayısı artmıştı. İttifakın adını kısaca “Avrupa Yeşilleri” koydular. Deklarasyon yeşillerin “Alternatif bir Avrupa” vizyonunu ve hedeflerini ortaya koyuyordu. Yayınlanan manifestonun başlığı da yeşil hareketin alametifarikası diyebileceğimiz “Küresel düşün, yerel hareket et” mottosu oldu.³⁷⁰ İç çatışmalar sebebiyle seçim öncesi daha resmi ve kısa, ikinci bir deklarasyon (Paris Deklarasyonu) yayınlanarak sandıklara gidildi.³⁷¹ Seçim sonucunda Almanya, Belçika ve Hollanda’dan toplam (sırasıyla 7, 2, 2) 11 milletvekili Avrupa Parlamentosu’na gitmeye hak kazandı.

Parlamentoya vekil gönderen partiler *Yeşil Alternatif Avrupa Ağı* (Green Alternative European Link-GRAEL) adı altında mecliste bir grup oluşturdular. Bu grup, fonlardan yararlanmak ve komitelerde görev almak için yeterli sayıya sahip olmadığından ötürü diğer küçük (bölgeselci ve AB karşıtı) gruplar ve partilerle birlikte *Gökkuşağı Grubu*’nu (Rainbow Group) kurdu.³⁷² GRAEL genel olarak Avrupa Birliği karşıtı çalışmalar ve fraksiyonel sorunlarla meşgul oldu. Parlamentoyu; merkezi, bürokratik gördükleri AB’ye karşı “muhafefti ve toplumsal hareketleri temsil eden bir forum” olarak kullandılar.³⁷³ GRAEL yeşil çatı olarak pek bir varlık gösteremedi. Farklı uluslar, farklı gruplar, farklı üyeler, farklı birlikteliklerin sonucu farklı düşünceler ve yaklaşımların oluşması; bununla birlikte kurumsal hafızanın mevcut olmayışı, zaten formel siyasette yeni olan yeşilleri daha da zayıflattı. GRAEL 1989’daki seçimlere kadar parlamentoda kısmen kadük bir yapı olarak varlığını sürdürdü.

Üçüncü AP seçimlerinde (1989) yeşil partiler beklenmedik bir biçimde oylarını ikiye katladı. Altı farklı ülkeden 28 yeşil milletvekili parlamentoya girdi. Bu yükselişte Çernobil nükleer felaketi ve çevre sorunlarının artık Avrupa’da ulusaşırı bir karakter kazanması (Örneğin Ren nehrinin kirliliğinin sadece bir ülkeyi ilgilendirmemesi ya da asit yağmurlarının ulusal sınır tanımaması)³⁷⁴ en büyük faktör oldu. Ulaşılan vekil

³⁷⁰ Jonathan Marcus, “The Long Green March”, **New Society**, 19 Nisan 1984.

³⁷¹ Parkin, ss. 327-330.

³⁷² Bomberg, "Green Parties and Politics in the European Union", ss. 100-101.

³⁷³ Elizabeth Bomberg, “Greens in the European Parliament”, **Environmental Politics**, Cilt:5, Sayı:2, Haziran 1996, ss. 324-325.

³⁷⁴ Bomberg, "Green Parties and Politics in the European Union", s. 34.

sayısı ayrı bir “yeşil grup” kurulmasına olanak sağladı ve *Avrupa Parlamentosu Yeşil Grup* (The Green Group in the European Parliament-GGEP) adıyla bir araya gelip “Gökkuşakı Grubu”ndan ayrıldılar. Bu üçüncü dönemle birlikte önceki tecrübelerin ışığında artık daha uyumlu bir birliktelik sergilenmeye başlandı. GGEP’in parlamentoya verdiği ağırlık ve parlamenter sistemin işletilmesine yönelik çabaları (GRAEL ile kıyaslandığında) daha fazla oldu. Toplumsal hareketlerle olan ilişkiler açısından baktığımızda ise “GGEP’in birçok üyesinin parlamento dışı hareketlerle resmi-gayriresmî ilişkisini daha sınırlı tuttuğu” görülür.³⁷⁵ Bu da sistemin ve aygıtlarının sadece eleştiri amaçlı değil, değişim amaçlı da kullanılması gerektiği fikrinin grup içinde ağırlık kazandığını gösterir niteliktedir.

Bu üçüncü dönemde kurumsallaşma yönünde de güçlü adımlar atılır. Yıllık çalışma bütçesinin oluşturulmasından resmi işbirliklerinin kurulmasına kadar birçok profesyonel yapı hayata geçer. Yeşillerin parlamentodaki varlıkları ve çalışmalara aktif katılımları kendilerini toplum nezdinde de daha bir görünür hale getirir. Siyasi bakımdan homojen ve profesyonel bir görüntü çizmeye başlarlar. İç tartışmalar ise varlığını sürdürmeye devam eder. Ülke çeşitliliğinin ve vekil sayısının artması ile birlikte Alman Yeşilleri’nin gruptaki ağırlığı azalmıştır. Akdeniz ülkelerinin varlığı ise hissedilmeye başlar.

Komünist Doğu Bloku’nun çöküşü ile Avrupa kıtasının başbaşa kaldığı siyasi kriz tüm siyasetin gidişatını etkilemiş; siyasi partilerin pozisyonlarını yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur. Yeşiller bu çalkantılı post-komünist dönemde tek sesle ortaya çıkmak ve politik duruşlarını ilan etmek için 1993’te Finlandiya’da bir araya geldi. Gerçekleştirdikleri konferansla Avrupa Yeşil Partiler Federasyonu’nu (European Federation of Green Parties) kurdular. Sadece AB’ye üye ülkelerin yeşil partilerinin ya da AP’de sandalyesi bulunan yeşil partilerin dâhil olduğu bir oluşum değil; Avrupa’da olup da “Birlik” üyesi olmayanlarla da iş birliği yapabilecekleri bir kurumsal yapı sağlandı. Bir dizi ilke benimsendi. Bu ilkeler ekonomi, vatandaşlık, demokratikleşme ve güvenlik üzerine odaklı oldu. Özellikle vatandaşlık haklarının, demokratik katılımın, insan haklarının (ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, din, engellilik hali, yaş, ulus ya da etnisite ayrımı olmaksızın) genişletilmesi ve azınlık haklarının korunmasının vurgulandığı “Yeni Vatandaşlık” adı altında bir bölüm oluşturuldu.

³⁷⁵ Bomberg, "Green Parties and Politics in the European Union", s. 109.

Tablo 2: AP Yeşil Grup Kompozisyonu

Ülke	GRAEL/RBW 1984-1989			GGEP				GREENS/EFA											
	G	R	B	1989-1994		1994-1999		1999-2004			2004-2009			2009-2014			2014-2019		
	G	R	B	G	B	G	B	G	EFA	B	G	EFA	B	G	EFA	B	G	EFA	B
Almanya	7	0	0	8	0	12	0	7	0	0	13	0	0	14	0	0	11	0	2
Avusturya						1	0	2	0	0	2	0	0	2	0	0	3	0	0
Belçika	2	2	0	3	0	2	0	5	2	0	2	0	0	3	1	0	2	0	0
Birleşik Krallık	0	0	0	0	0	0	0	2	4	0	2	3	0	2	3	0	3	3	0
Danimarka	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0
Estonya											0	0	0	0	0	1	0	0	1
Finlandiya						1	0	2	0	0	1	0	0	2	0	0	1	0	0
Fransa	0	0	0	9	0	0	0	9	0	0	6	0	0	14	1	0	6	0	0
Hrvatistan																	1	0	0
Hollanda	2	0	0	0	0	2	0	4	0	0	2	0	2	3	0	0	2	0	0
İrlanda	0	0	0	0	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İspanya	0	0	0	0	1	0	0	0	4	0	2	1	0	1	1	0	2	2	0
İsveç						4	0	2	0	0	1	0	0	2	0	2	4	0	0
İtalya	0	1	2	7	2	3	1	2	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1
Letonya											0	1	0	0	1	0	0	1	0
Litvanya																	0	0	1
Lüksemburg	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0
Macaristan																	1	0	1
Portekiz	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Romanya											0	1	0	0	0	0	0	0	0
Slovenya																	0	0	1
Yunanistan	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Toplam	11	3	6	27	3	28	1	38	10	0	35	6	2	46	7	4	38	6	7
AP Vekilleri	20/434 (20/518)			30/518		29/567		48/626			42/732 (43/785)			57/754 (57/766)			751/51		

Kaynak: Avrupa Parlamentosu'ndan derlenmiştir. www.europarl.europa.eu, (05.12.2015).

Notlar: GRAEL (Green Alternative European Link), RBW (Rainbow Group), GGEP (The Green Group in the European Parliament), GREENS/EFA (The Greens/European Free Alliance); **G**= Yeşiller, **R**= Gökkuşluğu Grubu, **EFA**= Avrupa Serbest İttifakı, **B**= Bağımsız ya da Bağılantısız vekiller. Liste 1984'ten günümüze yeşillerin ve ortak meclis grubu kurduğu vekillerin hangi ülkelerden geldiğini göstermektedir. 1979'daki ilk AP seçimlerinde hiçbir yeşil vekillik kazanamadığı için tablo 1984'teki ikinci seçimle başlar. Tüm AB üyeleri listede yoktur. Örneğin Polonya Yeşilleri AP seçimlerine girmiş; vekillik elde edemediği için listeye dâhil edilmemiştir. Keza, yeşillerin AP'de ortak grup kurduğu EFA'nın bünyesinde de Polonya'dan vekil olmaması tabloda bulunmamasının sebebidir. Parlamentaoya bağımsız olarak girip daha sonradan -maddi ve teknik imkânlardan faydalanabilmek için- gruba dâhil olan vekiller de "B" başlığı altındadır. 1989-99 yılları arası Yeşiller-Rainbow Group (Gökkuşluğu Grubu) ortaklığı gerçekleşmemiş; yeşiller tek başlarına grup (GGEP) kurmuşlardır. 1999'dan itibaren ise meclis grubunu EFA ile kurmaktadır. Tablonun aşağısında AP toplam vekil sayılarındaki farklılıklar yeni üye olan devletlerin katılmasıyla değişen kompozisyonun sonucudur. Bunlar parantez içinde gösterilmiştir. Misal, Romanya ve Bulgaristan'ın 2007'de Birliğe üye olmasıyla 732 vekilli AP'nin sayısı 53 (35+18) daha artmış; bu sayıya 2013'te Hırvatistan'ın üyeliğiyle birlikte 12 daha eklenmiş ve 766 toplam vekile ulaşılmıştır. Son AP seçimleriyle (2014) birlikte ise toplam vekil sayısı 751'e düşürülmüştür.

Bunda eski Doğu Bloku rejimlerinin yıkılması sonucu Batı Avrupa'ya gerçekleşen insan akımının etkisi çok fazladır. Avrupa'nın karşı karşıya kaldığı bu "insani durum"

federasyonun oluşturduğu ilkelere de yansımıştır. Federasyon Batı Avrupa'ya göç edenlere karşı gösterilen tepkiye cephe almış; insani bir göç politikasının oluşturulması için kendi siyasal duruşunu ve mevzisini ortaya koymuştur.³⁷⁶

Avrupa Yeşil Partiler Federasyonu ulusaşırı diğer siyasal parti federasyonlarından çok daha farklı bir yapı arz etti. Oluşturulan yapı ile yalnızca parlamentodaki (AP) ve AB üyesi ülkelerdeki yeşillerin değil, AB ve AP haricindeki yeşil partilerin de siyasetin şekillenmesine katkı sağlaması, üzerine söz söylemesi ve federasyona üye olma imkânı verilmiş oluyor; yavaş yavaş gerçek enternasyonal bir Avrupa partisi olma yolunda ilerleniyordu.

Avrupa Parlamentosu varlığı ile yeşiller için bir nevi ikinci bir arena oldu. Özellikle ulusal parlamento seçimlerinde başarıya ulaşamayan; ulaşsa bile seçim sistemi yüzünden temsil hakkı bulamayan partiler açısından kendini göstermenin, varlığını devam ettirmenin alternatif mecrası AP oldu. AP yeşillerin popülaritesinin kaybolmasını engelleyen bir mekanizma işlevi gördü. Çoğu siyasetçinin bir anda parlayıp sonra kaybolacağını düşündüğü; seksenlere özgü bir olgu olarak kalacağını sandığı yeşillerin “sürekliliğinde”³⁷⁷ AP büyük pay sahibi oldu.

1994 yılında yapılan AP seçimlerinin sonucu oluşan aritmetik ile ikinci GGEP oluşturuldu. Bu dönemde göze çarpan fark ise Fransız Yeşilleri'nin parlamento dışı kalması ve Lüksemburg ile İrlanda Yeşilleri'nin ilk kez sandalye elde etmesi oldu.³⁷⁸ GGEP'te kısmen Akdeniz etkisi azaldı ve Alman ağırlığı yeniden hissedilmeye başlandı. Geleneklere bağlı olarak eş sözcülük (cinsiyet eşitliğini sağlamak için bir

³⁷⁶ Schreurs ve Papadakis, "Historical Dictionary of the Green Movement", ss. 81-83.

³⁷⁷ Bu sürekliliğin nasıl sağlandığını yeşillere oy verenlerin motivasyonuna baktığımızda görebiliriz. AP seçimleri üzerine yapılan araştırmalar; seçmenlerin AP seçimlerinde kendi ülkelerindeki hükümetleri cezalandırmak, bazen de “küçük partileri” şımartmak amacıyla oy kullandığını ortaya koymuştur. AP seçimlerinin “ulusal hükümet” oluşumuna etki etmemesi seçmenler açısından bir çeşit konfor sağlamıştır. Seçmenler, partiler ve medya da -1979'daki ilk AP seçiminden günümüze değin- bu seçimlere “ikinci derece seçimler” (Karlheinz Reif ve Hermann Schmitt, “Nine Second-Order National Elections—a Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results”, **European Journal of Political Research**, Cilt:8, Sayı:1, 1980, ss. 3-44.) olarak bakmışlar; ulusal seçimlere kıyasla seçmenler daha az katılım ve daha az önem göstermişlerdir. Araştırmalara göre seçmenler oy verdiği partinin/vekillerin AP'deki performansına dayanarak ya da AB'nin ajandasındaki politikalara tavrını göstermek amacıyla oy kullanmamaktadır. AB karşıtlığı, küçük ve AB muhalifi partilerin oy oranlarını arttırsa da aslen “kendi hükümetlerini” cezalandırma seçmen davranışlarında en etkili motivasyon olmuş (Bkz. Simon Hix ve Michael Marsh, “Punishment or Protest? Understanding European Parliament Elections”, **The Journal of Politics**, Cilt:69, Sayı:2, Mayıs 2007, ss. 506-507) ve yeşiller de bu durumdan fazlasıyla faydalanmıştır. Özellikle çevre konusunda ulusal hükümetlerin umursamaz tavırlarına duyulan tepki ve seçmenlerin AB'ye karşı beslediği negatif duygular yeşilleri ilk dönemde çok beslemiş; yeşil partilerin büyümesinin de yolunu açmıştır.

³⁷⁸ Carter, "The Greens in the 1994 European Parliamentary Elections".

kadın-bir erkek) modeli devam etti. İkinci GGEP döneminde tartışmalar “Avrupa Bütünleşmesi” etrafında cereyan etti. Grup içindeki entegrasyon karşıtları doğrudan demokrasi, otonomi, merkezsizleşme (decentralization) ve yıllardır savundukları “Bölgeler Avrupası” fikrine karşı bir “Kale Avrupası” oluşturulduğunu iddia ederek mevzi alıyor;³⁷⁹ entegrasyon yanlıları ise AB sayesinde yeşil politikaların ulusötesi uygulanmasının mümkün olabileceğinden yola çıkarak AB’ye çok mesafeli durmuyorlardı. Doksanlı yıllar çoğunlukla AB ve AB’nin geleceği tartışmalarıyla geçti.

Beşinci AP seçimlerinden (1999) yeşiller güçlenerek çıktı. *European Free Alliance* (Avrupa Serbest İttifakı) ile parlamentoda ortak grup kuruldu. *European Free Alliance* (EFA) bölgesel otonomiyi savunan, devletsiz milletlerin ve ulusal azınlıkların temsilcilerinin oluşturduğu bir gruptur.³⁸⁰ Geçmiş 1979 ve 1984’teki “Rainbow Group”a dayanan EFA özellikle “bölgeselcilik yaklaşımı”, azınlıklar konusundaki perspektif yakınlığı ve çevre duyarlılığı sebebiyle yeşiller ile ortaklaşmış;³⁸¹ 1999’dan günümüze kadar da bu ortaklık The Greens/European Free Alliance (Yeşiller/Avrupa Serbest İttifakı) adı altında parlamentoda devam etmiştir.³⁸²

³⁷⁹ Bomberg, "Green Parties and Politics in the European Union", s. 115.

³⁸⁰ John McCormick, **European Union Politics**, 2nd ed., Palgrave Macmillan, New York, 2015, s. 247.

³⁸¹ Burada ince bir ayrıntıya dikkat etmek gerekir. *EFA* dillerini, kültürlerini, kimliklerini korumak isteyen bölgeselci, otonomcu, demokratik milliyetçi, ilerici parti ve siyasetçilerin oluşturduğu (Bkz. David Hanley, **Beyond the Nation State**, Palgrave Macmillan, London, 2008, s. 162.) sol tandanslı bir yapıdır; etnik ve bölgesel topluluklardan oluşan “Halkların Avrupası” idealini temsil eder. Self determinasyona ve etnisiteye yaptıkları vurgudan dolayı milliyetçi AB karşıtı sağ partilerle karıştırılmamalıdır. Ayrıca yeşillerle ortaklaşmalarında “çevre” meselesinin de önemli bir tema olarak bulunması ilk başta çok bir anlam ifade etmiyor gibi görünse de bunu bir önceki bölümde -1989 Devrimleri’nde- ortaya koyduğumuz Eko ulusalcılık olgusunda aramak yanlış olmaz. Yani egemen devletin çıkarları uğruna küçük siyasi/etnik/bölgesel yapıların çevresel kaygılarının göz ardı edilmesi başlı başına bir itiraz sebebi olabilir ve bu itiraz da kimi zaman otonomi kimi zaman kendi yaşadığı toprak üzerinde söz hakkı kimi zaman da bağımsızlık talebi yaratabilir. Gerek Baltık ülkelerinde gerekse diğer Sovyet cumhuriyetlerinde tecrübe edilen bu olgu ulus devlet altındaki halklar için de geçerlidir. Doğal çevre kimliğin ve kültürün tamamlayıcısıdır denilebilir.

³⁸² Bu ortaklığın -hedef birlikteliğinin haricinde- bir de teknik boyutu vardır. 751 vekilli AP’de siyasi grup oluşturmak için en az 25 üye ve üye ülkelerin 4’te 1’i grupta temsil edilmelidir. Bu sebepten EFA açısından yeşiller elzemdir. AP milletvekilleri sadece bir gruba dâhil olabilir. Ayrıca hiçbir gruba üye olmayan vekiller de parlamentoda bulunmaktadır. Bkz. McCormick, "European Union Politics", s. 243.

3.2. AVRUPA YEŞİL PARTİSİ

Yeşiller, 2004 yılında Roma’da, Avrupa Yeşil Partiler Federasyonu’nun (EFGP) dördüncü kongresinde (ilk kez 1992 Maastricht antlaşmasında formülize edilen ve Kasım 2003’te düzenlenen siyasal partiler yönetmeliği uyarınca) Avrupa düzeyindeki “ilk” ulusaşırı siyasal partiyi kurdular. 1979’da başlayıp 1993’e kadar - çok sıkı olmayan- bir “koordinasyon” şeklinde ilerleyen; 1993’ten 2004’e kadar da “federasyon” olarak devam eden sürecin zirvesi “Avrupa Yeşil Partisi” oldu. Yeşil hareketlerin evrensel, holistik ruhu 2000’lerle birlikte resmi olarak enternasyonalist ve ulusötesi şekle kavuştu. Nasıl ki yetmişlerdeki ekoloji/çevre hareketi ve devam eden süreçte kurulan yeşil partiler yerleşik siyasal partileri etkileyip değişime zorladıysa; bu ilk adım da diğer siyasi parti federasyonlarını hızla partileşmeye itti. Siyasi eğilimleri yakın olan gruplar bir araya gelip ulusaşırı partiler kurmaya başladı. Daha önceleri sadece tema bazında yeşillerin politikalarını parti programlarına koyan partiler artık yapı olarak da yeşilleri taklit etmeye başladı. Poguntke’nin 1987’de “devletçi, bireyden ziyade grup/topluluk odaklı gelenekten gelen, çok da ılımlı ve açık fikirli olmayan geleneksel sol partiler”in gelecekteki halinin bu yeni parti (yeşilleri kastederek) biçiminden oluşacağı öngörüsü³⁸³ karşılığını sadece tema bazında değil yapı bazında da bulmaya başladı.

Siyasal partilerin ideolojisini, kurguladığı toplum biçimini, kurumsal işleyiş tarzını, programında belirtilen hedeflere varmak için uygulayacağı politikadaki yöntemleri, sahip olduğu birimleri, örgütlenme biçimini öğrenmek için tüzüğüne, programına, parti içi resmi kararlarına ve seçim beyannamelerine bakmak lazımdır. Biz de Avrupa Yeşil Partisi’ni ve yapısını incelemek için bu dokümanlara bakacağız. Bunlar bize partinin neleri sorunsallaştırdıklarını, neleri öncelediklerini ve bunları nasıl ele alacaklarını anlatan; amaçlarını ve tasavvur ettikleri toplumsal düzene nasıl ulaşacaklarını söyleyen; ve bunları hangi ilkeler doğrultusunda yapacaklarını ortaya koyan belgelerdir.

Avrupa Yeşil Partisi’nin (EGP) üyelerini Avrupa ülkelerindeki yeşil partiler oluşturur. Partiye üye olmak için AB üyesi ülkenin siyasal partisi olma zorunluluğu

³⁸³ Thomas Poguntke, “New Politics and Party Systems: The Emergence of a New Type of Party?”, **West European Politics**, Cilt:10, Sayı:1, Ocak 1987, ss. 86-87.

yoktur.³⁸⁴ Aday üye kriterlerini karşılayan tüm partiler tam üyelik başvurusunda bulunabilir. Ekolojik, sosyal, demokratik ve ilerici yeşil siyaset fikrini benimsemek en önemli kriterdir. Adaylık kriterleri, teknik detaylar haricinde, bünyesinde farklı talepleri de barındırır. Örneğin EGP üyesi olmak için sadece EGP ilkelerini, tüzük ve programını kabul etmek yetmez; Küresel Yeşiller (Global Greens)³⁸⁵ şartına da imza atmak gerekir. Bunun yanı sıra parti yapısında cinsiyet dağılımı dengeli olmak zorundadır. Partinin finansal yapısı ise şeffaf ve hesap verebilir olmalıdır. Bir partinin aday üye olmasına parti komitesinin teklifiyle parti konseyi karar verir. Bu durum tam üyelik için de geçerlidir.³⁸⁶

EGP ile “üyelik”, “aday üyelik” dışında diğer ilişki biçimleri de “ortaklık” veya “özel üyelik” şeklinde kurulur. Ortaklık ilişkisi, üyelik talep etmeyen ya da üyelik kriterlerini karşılayamayan parti veya örgütlenmeleri kapsar.³⁸⁷ Özel üyelik kategorisi ise AP’deki EGP bünyesindeki milletvekillerine ayrılmıştır. EGP’nin, üyeler dışında, çalışmalarına katılan üç adet de kurum vardır: GGEP (AP içindeki Yeşil Grup), GEF (Yeşil Avrupa Vakfı), FYEG (Avrupa Genç Yeşiller Federasyonu). Üyeler ile birlikte bu üç kurum eşit ortaklardır. EGP’nin *Konsey* ve *Komite* olmak üzere iki önemli organı vardır. Konsey üye partilerin, AP içindeki Yeşil Grup’un, Avrupa Genç Yeşiller Federasyonu’nun delegelerinden oluşur; her üyenin en az iki delegesi vardır. Konsey iki kongre arası yapılacak siyasi işlerden sorumludur ve örgütsel konulara karar verir. Komite ise, üyeler tarafından seçilen dokuz kişiden oluşur. İki eş başkan (bir kadın-bir erkek) ve bir genel sekreter bu dokuz kişiye dâhildir. Komite günlük siyasetten,

³⁸⁴ “Avrupa” derken Avrupa Konseyi’nin belirlediği (harici sınırların da dâhil olduğu) bölge kastedilmektedir. Örnek verecek olursak eğer, Gürcistan AB üyesi olmadığı halde Gürcistan yeşil partisi “Sakartvelo’s Mtsvaneta Partia” EGP üyesidir. Aynı şekilde Moldova yeşil partisi de (Partidul Verde Ecologist) EGP üyesidir. Türkiye de AB üyesi olmadığı halde “Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi” EGP’de aday üye konumundadır. Bunun yanı sıra bölge partileri de üye olabilir. Örneğin Katalonya yeşil partisi EGP’ye tam üyedir. Bkz. Tablo 3.

³⁸⁵ Küresel Yeşiller; yeşil parti ve yeşil politik hareketlerin uluslararası ağıdır. “Ekolojik akıl, sosyal adalet, katılımcı demokrasi, şiddetsizlik, sürdürülebilirlik, farklılıklara saygı” ilkeleri etrafında bir araya gelmişlerdir. Bu ilkelerin olduğu ve ortaya konulacak siyasal mücadeleleri (demokrasi, eşitlik, iklim değişikliği ve enerji, biyoçeşitlilik, iktisadi küreselleşmeyi sürdürülebilirlik ilkeleriyle yönetme, insan hakları, gıda ve su, sürdürülebilir planlama, barış ve güvenlik, küresel eylem) belirten Küresel Yeşiller Şartı 2001 yılında Canberra’da kabul edilmiştir. Dünyadaki en büyük siyasal ailelerdendir. Avrupa Yeşil Partisi *Küresel Yeşiller* örgütünü oluşturan dört unsurdan (diğerleri Amerika, Afrika, Asya-Pasifik federasyonları) biridir. Bkz. Global Greens, “Charter of the Global Greens (2012’de Dakar’da tashih edilen Küresel Yeşiller Şartı)”, Canberra, 2001.

³⁸⁶ 12 Kasım 2011 tarihinde Paris’te kabul edilen (2-4 Aralık 2016’da Glasgow’da tashih edilen) Avrupa Yeşil Partisi Tüzüğü. EGP Council, “Statutes”, European Green Party, 2016.

³⁸⁷ Rusya, Belarus ve Azerbaycan Yeşilleri ile olan ilişkiler bu kategoridedir.

Tablo 3: Avrupa Yeşil Partisi'ne (EGP) Tam Üye Olan Partiler

Ülke	Parti	'den itibaren
Almanya	Bündnis 90/Die Grünen	1993
Andorra	Verds D'Andorra	2010
Arnavutluk	Partia e Gjelber	2008
Avusturya	Die Grünen	1993
Belçika	Ecolo	1993
Belçika	Groen	1993
Birleşik Krallık	Green Party of England and Wales	1993
Birleşik Krallık	Scottish Green Party	1994
Bulgaristan	Zelena Partija Bulgaria	1993
Bulgaristan	Zelenite	2013
Çek Cumhuriyeti	Strana Zelenych	1997
Danimarka	Socialistisk Folkeparti / SF	2014
Estonya	Eestimaa Rohelised	1993
Finlandiya	Vihreät - De Gröna	1993
Fransa	Europe Ecologie - Les Verts / EELV	1993
Gürcistan	Sakartvelo's mtsvaneta partia	1993
Hollanda	GroenLinks	1993
Hollanda	De Groenen	1993
İrlanda	Comhaontas Glas	1993
İspanya	Iniciativa per Catalunya Verds / ICV	2006
İspanya	EQUO	2016
İsveç	Miljöpartiet de gröna	1993
İsviçre	Grüne / Les Verts / I Verdi	1993
İtalya	Federazione dei Verdi	1993
Kıbrıs	Cyprus Green Party	1998
Letonya	Latvijas Zala Partija / LZP	2001
Lüksemburg	déi gréng	1993
Macaristan	Lehet Más a Politika / LMP	2011
Malta	Alternattiva Demokratika – the Green Party	1993
Moldova	Partidul Verde Ecologist	2008
Norveç	Miljøpartiet De Grønne	1993
Polonya	Zieloni	2005
Portekiz	Partido Ecologista – Os Verdes	1993
Romanya	Partidul Verde	1999
Slovenya	Stranka mladih - Zeleni Evrope / SMS-Zeleni	2006
Ukrayna	Partija Zelenykh Ukrainy / PZU	1993
Yunanistan	Oicologoi-Prasinoi / Ecologist Greens	1994

Kaynak: EGP Council, “Rule Book: Rules and Procedures”, European Green Party, 2016.

sekretaryanın faaliyetlerinden, bütçeden ve konseyin kararlarının uygulanmasından sorumludur.³⁸⁸

Yeşiller siyasette, özellikle ilk ortaya çıktıkları dönemde, liderlik kurumu olmadan ilerlemiş; 90'lardan itibaren birçok yeşil partide uygulanan, cinsiyet eşitliğine

³⁸⁸ 12 Kasım 2011 tarihinde Paris'te kabul edilen (2-4 Aralık 2016'da Glasgow'da tashih edilen) Avrupa Yeşil Partisi Usul ve Esasları. Bkz. EGP Council, “Rule Book: Rules and Procedures”, European Green Party, 2016.

vurgu yapan, eş başkanlık (kimi ülkelerde eş sözcülük) modelini uygulamış ve daha sonraları birçok parti tarafından da bu model taklit edilmeye başlamıştır.

Kuruluşundan günümüze gelinceye kadar yeşiller, AP içinde önemli bir grup ve yeri sağlam bir aktör olarak kendini kabul ettirmiştir. AP’de ortak hareket etme ve ortak ses çıkarabilme özelliği gösteren yegâne gruplardan biridir. Parlamentoda, gruplar arasında, vekillerinin uyumu açısından (oybirliği) en yüksek orana (%95’e yakın) sahiptir.³⁸⁹ Parti üyeleri ve vekilleri arasında da fikir birlikteliği yüksek düzeydedir. Temelde meselelere bakışları yakın olduğu için -farklı ulusal yeşil partilerden gelmiş de olsalar- karar alma süreçlerinde ortak bir duruş sergilerler.

AP vekilleri arasında yapılan anketlerde (2010)³⁹⁰ yeşil vekillerin örgütsel pozisyonlarının, diğer gruplardaki (Avrupa Halk Partisi-EPP, Avrupa Sosyalistler ve Demokratlar İlerici İttifakı-S&D, vd.) vekiller ile kıyaslandığında, belirgin bir farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz. Örneğin yeşil milletvekilleri politikalar hususunda “görüş farklılığına” düştüklerinde ilk olarak “kendi sağduyu ve muhakemelerine başvuracaklarını” (%86,7) beyan etmişlerdir. Bu oran S&D için %65,4, EPP için %73,0 olarak kayda geçmiştir. Yeşillerin “hiçbiri” (ilk tercih olarak) kendi ulusal partilerinin pozisyonunu öncelememiştir. Yeşiller ikinci tercih olarak başvuracakları kaynağın ise EGP olacağını (%66,7) söylemişlerdir. Bu durum S&D (%32,7) ve EPP (%31,7) için neredeyse yarı yarıyadır. Anketlerden çıkan sonuçlar yeşillerin tercih önceliğinin diğer partilerden belirgin bir biçimde farklılaştığını ortaya koyar niteliktedir. Vekiller EGP’nin politik pozisyon ve tercihlerini kendi ulusal partilerinin pozisyon ve tercihlerine yeğ tutmuşlardır.³⁹¹

Yeşillerin, ortaya çıktıkları günden bu yana sergiledikleri ya da sergilemeye çalıştıkları “enternasyonalist”, “ulusüstü” duruşlarını muhafaza ettiklerini söyleyebiliriz. Öyle ki AP seçimlerine her ülkede aynı manifesto ile girerler. Ortak bir platforma sahip ulusaşırı tek parti grubu olarak seçimlerde yer alırlar. Genel olarak

³⁸⁹ Nathalie Brack ve Camille Kelbel, “The Greens in the European Parliament: Evolution and Cohesion”, **Green Parties in Europe**, (Ed. Emilie van Haute), Routledge, New York, 2016, s. 221.

³⁹⁰ *London School of Economics and Political Science* bünyesindeki Avrupa Parlamentosu Araştırma Grubu (EPRG) tarafından 2010 yılında yapılan çalışmada (David Farrell, Simon Hix ve Roger Scully, “EPRG MEP Survey Dataset: 2011”, European Parliament Research Group (EPRG)-London School of Economics, London, 2011.) AP vekillerinin tercih öncelikleri saptanmaya çalışılmıştır. Vekillerin politik ihtilaflar baş gösterdiğinde dört tercih arasında (a- Kendi sağduyum, b- Ulusal partim, c- Ulusal partimin liderliği, d- AP’de dâhil olduğum grubum) öncelikli olarak hangisini seçeceği sorulmuştur.

³⁹¹ Brack ve Kelbel, s. 229.

partide, alınan kararlara ya da belirlenen politika tercihlerine muhalif bir duruş, disiplinsizlik çokça rastlanan bir durum değildir. Yaşanan sayılı örnekten biri, 2008 yılında Danimarka Yeşil Partisi'nin (De Grønne) "Avrupa karşıtı" grupla birlikte hareket etmesi sonucu EGP'den çıkartılması;³⁹² diğeri ise daha önceden de bahsettiğimiz İspanya Yeşil Partisi'nin (Los Verdes) "parti içi demokrasi yokluğu" sebebiyle üyeliğinin iptal edilmesidir.

Yeşiller, ilk bir araya geldikleri (1979) seçimlerden günümüze, çok inişli çıkışlı bir grafik izlememiş; en son yapılan (2014) AP seçimlerinde 38 vekillik kazanmış, 6 bölgeselci ve 7 bağımsız vekil ile *Yeşiller-Avrupa Serbest İttifakı* (Greens/EFA) meclis grubunu oluşturmuşlardır. Her bir AB ülkesindeki yeşil partinin, 1979'dan günümüze, AP seçimlerinde aldıkları oy oranı için (geçerli oyların yüzdelik dağılımı) bir sonraki sayfadaki Tablo 4'e bakılabilir.

³⁹² Wall, s. 112.

Tablo 4: Yeşil Partilerin AP Seçimlerinde Aldığı Oy Oranları (%)

Ülke	1979	1984	1989	1994	1999	2004	2009	2014
Almanya	3.2	8.1	8.4	10.1	6.4	11.9	12.1	10.7
Avusturya				6.8	9.3	12.9	9.7	14.5
Belçika	3.4	8.2	13.9	11.6	16.0	8.7	13.5	11.0
Birleşik Krallık	0.1	0.5	14.4	3.1	6.4	6.1	8.3	8.3
Bulgaristan						0.5		0.9
Çek Cumhuriyeti						3.2	2.1	3.8
Danimarka*	4.7	9.2	9.1	8.6	7.1	8.0	15.9	10.9
Estonya						2.7	2.7	0.3
Finlandiya				7.6	13.4	10.4	12.4	9.3
Fransa	4.4	3.4	10.6	2.9	9.7	7.7	17.3	8.9
Hırvatistan								9.4
Hollanda		5.6	7.0	6.1	11.8	7.4	9.1	7.2
İrlanda		0.5	3.7	7.9	6.7	4.3	1.9	4.9
İspanya								
İsveç				18.2	9.5	6.0	11.0	15.3
İtalya			3.8	3.2	1.7	2.5		0.9
Kıbrıs						0.9	1.5	**
Letonya						4.3	3.8	8.3
Litvanya								3.6
Lüksemburg		6.1	10.5	10.9	10.7	15.0	16.8	15.0
Macaristan						5.3	5.3	5.0
Malta						9.3	2.3	2.9
Polonya						0.3		0.3
Portekiz								
Romanya						0.4		0.3
Slovakya							2.1	0.5
Slovenya						2.3	1.9	0.8
Yunanistan						0.7	3.5	0.9

Kaynak: Caroline Close ve Pascal Delwit, “Green Parties and Elections”, **Green Parties in Europe**, (Ed. Emilie van Haute), Routledge, New York, 2016, s. 252.

*Danimarka’daki sonuçlar EGP üyesi *Socialistisk Folkeparti*’ye aittir. 1983’te kurulan ve 2008’de EGP’den çıkartılan De Grønne ile karıştırılmamalıdır.

**Yeşiller Sosyal Demokratlar (EDEK) ile ittifak kurarak seçimlere katılmışlardır.

3.3. AVRUPA BİRLİĞİ VE YEŞİLLER

Önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, yeşillerin Avrupa Birliği ile olan ilişkisi oldukça paradoksal bir durum arz etmiş; ortaya çıktıkları ve kurumsal siyasete girdikleri dönemde mevcut olan AB karşıtı tutum zamanla AB yanlısı tutuma evrilmiştir. AB ekonomik bütünleşmeden siyasi bütünleşmeye doğru yol alırken değişimler geçirmiş; yeşiller de bu değişim sürecinden ziyadesiyle etkilenmiştir.

Yeşiller için AB günümüzde, geçmişte sahip oldukları negatif algının aksine, hedeflere ulaşmak için bir kaldıraç olarak görülmektedir. Yıllar geçtikçe, AB’de elde ettikleri kazanımlar ve uluslararası politikalarda etkin rol oynayabilme fırsatları AB’ye karşı olan tutumun sıkı bir “AB taraftarı” duruşa evrilmesine yol açmıştır. AB’nin kurumsal, teknokratik ve hantal bir yapıya sahip olduğunu düşünmekle birlikte; bu yapının değiştirilebileceğini ve doğrudan demokrasi yolunda bir güç olarak devreye sokulabileceğini öngörmektedirler. Bu yüzden de hem Avrupa Birliği hem de birliğin kurumsal yapısı üzerine politikalar geliştirmişler, öneriler sunmuşlardır.

3.3.1. Yeşillerin Avrupa Birliği Perspektifi ve AB Bütünleşmesi

Ortaya çıktıkları dönemden doksanların ikinci yarısına kadar yeşiller AB olgusuna çok sert bir karşı duruş sergilediler. Sürdürülebilir bir çevre, sosyal adalet, merkezsizleşme, küresel güvenlik ve taban demokrasisi gibi ilkelerin AB kurumları ve AB olgusu ile uyuşmayacağı yönünde genel bir öngörülerini mevcuttu. Özellikle yeşil parti “ideolojisinin” AB ile birlikte yürüyemeyeceği ortak bir kabuldü.

Yeşiller, ulus devletleri büyük ve hantal bir yapı olarak görmüşler; “tartışmasız mutlak güç” olmasına her zaman karşı çıkmışlardır. Ulus devlete karşı çıkarken, ondan daha tepede bir “üst devlet” olarak gördükleri AB’yi desteklemeleri de doğal olarak tutarlı olamazdı. Yereli savunurken merkezi bir otoritenin altına girmek, merkezden alınan kararların hiyerarşik doğasını savunmak ne ekolojik prensiplerle ne de yeşillerin taban hareketi karakteriyle uyuşuyordu. Karar alma mekanizmalarında doğrudan demokrasiyi savunan bir hareket olarak, tepeden inme politikaların tarafında olma ihtimalleri mümkün değildi. Bu yüzden AB karşıtı politik eğilim uzun bir süre devam etti.

Daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz, pazar ekonomisinin ve kalkınmanın eleştirisinin yapıldığı bir hareketin ürünü olan yeşiller için serbest piyasa ilkelerinin üzerine inşa edilmiş bir “süper devlet” fikrinin karşılık bulma şansı yoktu. Aynı şekilde “küçük güzeldir” diskuru ile ilerleyen, ekonomik büyümenin ve bilimsel-teknolojik ilerlemenin yarattığı ekolojik ve toplumsal maliyetlere sesini yükselten; ve bunu da modern sanayi toplumunun sonucu olarak gören bir anlayışın “büyüyen ve güçlenen” AB’ye sempati ile bakması da ziyadesiyle çok olası değildi. Tüm bu negatif AB algıları ve bunun sonucu oluşan AB karşıtlığı uzun bir müddet yeşillerin büyümesinde ve oylarını arttırmasında büyük rol oynadı. Avrupa Birliği’ne şüpheyile bakanlar için çok uzun bir süre oy pusulasındaki adres “yeşil partiler” oldu.

Yeşiller, karşı çıktıkları ulus devletin bile sahip olduğu “mutlak” gücün çevre, insan hakları, küresel barış meselelerinde yetersiz kaldığının; hatta yeşillerin olası iktidarında dahi, uluslararası iş birliği olmadan çözüm üretilmeyeceğinin farkındalardı. Yeşillerin savundukları değerlerin ve gerçekleştirmek istedikleri hedeflerin (çevrenin korunması, iklim değişikliği ile mücadele, küresel barış ve adalet vb.) birçoğunun ulusaşırı birliktelikleri, uluslararası (devletler bazında) dayanışmayı zorunlu kılması AB’ye karşı geliştirilen olumsuz tavrın yumuşamasını mecbur hale getiriyordu. Ekolojik tahribata karşı ulusal düzeyde çözümler üretilmesinin küresel çapta etki yaratmasını beklemek mümkün değildi. Örneğin, İsveç gibi (çevre konusunda diğer ülkelerle kıyaslandığında ileri sayılabilecek) bir ülkenin en etkili yasaları çıkarması, en gelişmiş tedbirleri alması bile Çernobil’den etkilenmesini önleyemiyordu.³⁹³ Bu sebepten AB’nin karşısında yer almanın ekolojik bir sonuç getirici tarafı yoktu.

AP’de ilk kez vekillik elde ettikleri 1984’ten günümüze yeşiller birçok açıdan değişime uğradı. Taban hareketinin amatör ruhu zamanla yerini profesyonelleşmeye, AP’de kurumsal bir aktör olmaya bıraktı. Avrupa bütünleşmesi yeşilleri diğer politik aktörlerle iş birliği ve uzlaşmaya zorladı. Sert ve keskin ideolojik duruş daha pragmatist ve reformist bir yaklaşımla yer değiştirdi. Bilhassa çevre sorunlarının zaman kaybına tahammülü olmaması (çevre sorunlarıyla mücadele etmek için toplumdaki zihniyet

³⁹³ Çernobil’in Nordik ülkelerindeki etkileri (yüksek düzey radyoaktivitenin ekolojik sonuçları, kanser vakaları ve yerli halkların geçim kaynaklarına vurduğu darbe) için bkz. Karen Mattias, “Chernobyl Linked to Swedish Cancer Cases; Disaster Spewed Fallout Across Europe Critic Argues Radiation Exposure Too Low”, **The Toronto Star**, 21 Kasım 2004; Sara Bell, “Radioactive Reindeer: The Chernobyl Legacy”, **The Ecologist**, Cilt:29, Sayı:7, Kasım 1999, s. 410.

değişikliğinin, insan-doğa ilişkisindeki antroposentrik anlayışın ters yüz edilmesinin ne kadar sürede başarılabilceği ile ilgili belirsizlikler) yeşillerin pragmatist bir kimliğe bürünmesinde etkili olan unsurlardan biri oldu. Bununla birlikte AB -kurumsal ve siyasal yapısından ötürü- yeşillerin ilk başlarda sıcak bakmadığı bir yapı da olsa; zamanla yarattığı fırsatlarla “çok da yeşil ilke ve idealler ile çakışmadığı” algısını yarattı. Misal, Avrupa entegrasyonu yeşillerin en büyük enternasyonalist hedeflerinden biri olan “milliyetçi” duyguların törpülenip “halkların birlikteliğine” doğru yol alınmasının imkânını sağlayabilir görülüyordu. Bu yüzden de AB’nin genişlemesinden ve bütünleşmesinden yana taraf oldular. Entegrasyonu yeşiller bir çeşit “milliyetçiliğin panzehiri” olarak görüyorlardı. Entegrasyonun milliyetçiliği ve ırkçılığı gerileteceğinde hemfikirdiler. Bunun yanı sıra AB politikalarının yapımında rol almak ve yönetişimde bulunmak entegrasyonun desteklenmesine de sebep oluyordu. Örneğin, arkasında yeşillerin olduğu, *Avrupa Organik Gıda ve Tarım Eylem Planı*’nın hayata geçirilmesi,³⁹⁴ yeşil ilke, ideal ve önceliklerin AB sayesinde uluslararası bir biçimde karşılığını bulması anlamına geliyordu. Entegrasyon sayesinde yeşil ajandayı uluslararası boyutta hayata geçirmek daha mümkün oluyordu. Karşılıklı olarak AB yeşilleri, yeşiller AB’yi etkiliyordu. Yeşillerin AP’de birçok komisyonda görev alması çevre konusunda “mecburi” bir farkındalık yaratıyor; alınacak karar ve sergilenecek duruşlarda yeşillerin varlığı yüzünden komisyonlar kendiliğinden bir ekolojik değerlendirme yapma ihtiyacı hissediyorlardı. Avrupa Birliği; gıda güvenliğinden eko-vergilere, emisyon oranlarından su kalitesine kadar birçok konunun birliğe yeni üye olan -ya da aday olan- ülkelerin bile gündemine girmesini sağlıyordu. Yeşiller AB sayesinde diğer ülkelerin meselelerine de (sadece çevre değil, insan hakları, adalet vb.) müdahil olma imkânına kavuşuyordu.

Yeşiller farklı kimliklerden oluşan Avrupa halklarının ulus devlet zihniyeti ile uyum sağlayamayacağına inanmışlar; ulus devleti, kültürel ve siyasal sorunların sebebi görmüşlerdir. Genel manada “modern ulus devleti” hem çok merkezi hem de çok bürokratik; ekonomik rekabet için doğayı sömürmekten çekinmeyen, savaş yanlısı bir güç olarak tanımlarlar. Küçük ve daha katılımcı birimlerin dünyanın sağlığı ve güvenliği için daha faydalı olduğunu düşünürler. Bu yüzden ki birçok bölgeselci

³⁹⁴ Elizabeth Bomberg ve Neil Carter, “The Greens in Brussels: Shaping or Shaped?”, **European Journal of Political Research**, Cilt:45, Sayı:Special Issue, Ekim 2006, s. 116.

(İskoç, Bask, vb.) parti ile AP’de büyük bir uzlaş göstermişler ve ortak grup kurmuşlardır. Burada bir ayrıma dikkat çekmekte fayda vardır. AB şüphesi, milliyetçi, güçlü ulus devlet yanlısı siyasal partilerinkine benzer bir “AB eleştirisi” hiçbir zaman yeşillerde mevcut olmamıştır. Üye devletlerin AB’den bağımsız karar almasını savunan bir yaklaşımla yapılan “yerele övgü” yoktur. Örneğin 2000’lere kadar ulus devletlere alternatif olarak çeşitli kültürel otonom bölgelerden oluşan “Bölgeler Avrupası” fikrini savunmuşlardır. Temel motivasyon kültürel çeşitliliğin güçlendirilmesi, ulus devlet altındaki azınlıkların korunması ve taban demokrasisinin sağlanmasıdır. Bu yüzden de “Desentralizasyon” ilkesi ile yakın gördükleri AB’nin Yerindenlik (Subsidiarity)³⁹⁵ ilkesini sıkı bir biçimde savunmuşlardır. Taban demokrasisini teşvik edeceğini düşündüklerinden ötürü *Yerindenlik* sahip çıkılan bir politika olmuştur. Yerelden bölgeye, ulusaldan Avrupa boyutuna yönetişimin her seviyesinde AB politikaları uygulanırken; bölgesel ve yerel gerçekliklerle bir sinerjinin ve karşılıklı etkileşimin güçlendirilmesini savunurlar. Yeşiller gücün yukarıya doğru birikmesine her zaman karşı çıkmışlar; bu yüzden de yerel ve bölgesel self determinasyonu desteklemişlerdir.³⁹⁶

Avrupa Yeşil Partisi, AB entegrasyonu ve “birleşik federal bir Avrupa” idealini savunan Uluslararası Avrupa Hareketi’nin de (European Movement International – EMI) bir parçasıdır. Yeşiller, Avrupa Birliği’ni yeni bir Federal Avrupa’nın motor gücü olarak görmüş; AB karşıtı duruş yerini “eleştirel” AB yanlısı duruşa bırakmıştır. Özellikle AB sürecini karakterize eden merkezi, bürokratik ve teknokratik yaklaşımlara daima eleştirel bir duruş sergilemişler; AB’nin kurumsal yapısının Birlik’in karşılaştığı sorunlarla baş etme kapasitesinin olmadığını düşünmüşlerdir.

³⁹⁵ “Yetki ikamesi”, “hizmette yerellik”, “yerellik”, “ikincilik” şeklinde Türkçeye çevrilen Subsidiarity; AB hukuk düzeninde halka yakınlık ya da hizmetlerin halka en yakın birimler tarafından görülmesi ilkesidir. Bkz. İbrahim Alper Arısoy, “Avrupa Bütünleşmesinde Bölgeselleşmenin Dinamikleri: İtalya Örneği ve Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2009, s. 50.

³⁹⁶ Yeşiller için *self determinasyon* “kendini gerçekleştirme (self realisation), bireysel otonomi, bireyin kendi kaderini tayin hakkı” olmasının yanı sıra “halkların kendi kaderini tayin hakkı” anlamına da gelmektedir. Cinsel azınlıklar, etnik azınlıklar, baskı altındaki kimlikler için olduğu kadar belli bölgelerde yaşayan topluluklar, halklar (Katalanlar, İskoçlar vb.), farklı kültürler için de “self determinasyon” temel hak olarak görülür. Bu yüzden de “ayrılıkçılar” ya da daha doğru tabirle “bölgeselciler” yeşil siyasette daima desteklene gelmiştir. Bu desteğin temelinde ademi merkeziyetçilik ve “küçük olan güzeldir” prensiplerinin de tesiri bir hayli fazladır. Yani, yeşillerin bölgeselcilik hassasiyetinin özünde “taban demokrasisi, daha etkin bir yönetim ve daha az bürokrasi” için iyi bir araç olarak görülmesi de etmelidir.

Yeşiller her ne kadar birçok politikada AB'nin merkezi kararlar almasına karşı çıksalar da vergi politikasının ve sosyal politikanın oluşturulmasında AP'nin ortak yasa koyucu rolünün olması gerektiğini savunurlar. AB seviyesinde demokrasinin gelişmesi için Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerinin artırılması taraftarıdır. Yeşillere göre AP yasa yapımında etkin güç olmalı ve AB'nin işleyişinde demokrasi, şeffaflık ve hesap verebilirlik her zaman ön planda yer almalıdır.

EGP, AB içinde ulusal veto hakkının sınırlandırılmasına taraftır. Bu sınırlandırma zihinlerde “yerindenlik ilkesi ile çakışıyor” ya da yeşillerin devamlı vurgu yaptığı “taban demokrasisine ters düşüyor” gibi görünse de asıl mevzu üye ülkelerdeki yönetim değişikliklerinde AB'nin temel politikalarının sulandırılmasının önüne geçmektir. Örneğin AB'de 2030'a kadar sera gazı salımının %40 oranında azaltılması planına elektrik üretiminde kömür yakıtlı termik santrallere bağımlı olan Polonya karşı çıkmış ve veto hakkını kullanmıştır.³⁹⁷ Böyle durumlarla karşılaşmamak için ulusal veto hakkının sınırlandırılması gerektiğini savunurlar. Özellikle ekoloji meselesi devreye girdiğinde yeşiller, merkezi karar ve yaptırımların yerelin ya da ulusalın tercihlerinden etkilenmemesi için AB'nin son karar verici pozisyonunda bulunmasını elzem görürler. AB'nin ulusötesi gücünden yana tavır almaları, sadece çevre alanında değil, birçok politik alanda da gözlemlenebilir.

AB'nin genişlemesi yeşillerin enternasyonalist duruşunda karşılığı olan bir mevzudur. Özellikle Batı Balkanlar ve Türkiye'nin AB üyeliği konusunda AP'nin en ateşli grubu Greens/EFA olmuştur. Üyelik kriterleri karşılandığı sürece “Birlik”in genişlemesinden yana taraftarlar. Bu eğilim az gelişmiş ülkelerle olan ilişkiler de görülebilir. Yeşiller yoksul/az gelişmiş ülkelerin gelişimine katkı sunulmasını ve Avrupa pazarının bu ülkelere açılmasını savunur; yeşil, sosyal, adil ve demokratik kalkınma temelli bir modelin bu ülkelerde desteklenmesi gerektiğini düşünürler. Bu da ancak “pazarı” az gelişmiş ülkelere açmakla mümkündür. Bu destek ise yeşillere göre şartlı destek şeklinde olmalı; insan haklarına, sosyal ve çevresel haklara bağlı olmak kaydıyla sağlanmalıdır. Bu konularda gösterilen ihtimam derecesine göre AB, AB dışı ülkelerle ticari ilişkiler kurmalıdır.

³⁹⁷ “Europe’s New Headache”, **The Economist**, 5 Aralık 2015.

3.3.2. Yeşillerin Avrupa Birliği Düzeyinde Politikaları

Yeşillerin AB düzeyinde uygulamaya sokmak istedikleri politikaları beş ana kısımda görebiliriz: İklim Değişimi-Enerji, Gıda-Tarım, Avrupa-Demokrasi, Eşitlik-Toplumsal Adalet, Yeşil Ekonomi. Bu saydığımız başlıklar Avrupa Yeşil Partisi'nin tüm Avrupa için belirlediği mücadele alanları olarak görülmelidir. Bu başlıkların içeriğini partinin politika belgelerinden, seçim manifestolarından, parti kararlarından ve geçmişte sergiledikleri siyasal pozisyonlardan çıkartabiliriz. Elbette ki her ulusal yeşil partinin öncelediği politikalar farklı ve daha çeşitli olabilir; ama daha önceden de vurguladığımız gibi meselelere yaklaşım, ortak söz söyleme ve grup içi uyum açısından AP içinde en ön sırada yer alan grup olarak yeşiller, AB politikaları konusunda da yeşil paydaşları ile çok yoğun bir fikir birlikteliğine sahiptir.

Genel olarak yeşillerin politika tercihleri kendi parti içi uygulamalarında da gözlemlenebilir. Politik duruşlarını, toplumsal hareket olarak boy gösterdikleri dönemden günümüze kadar, gerek üyeler gerek aktörler gerekse siyasal tercihler bazında muhafaza edip kendi iç mekanizmalarında uygulamaya soktuklarını söylemek yanlış olmaz. Tasarladıkları toplumsal değişimi kendi bünyelerinde başlatmış (tarihsel olarak birçok kırılmalar yaşamış ve birçok ideolojik tutarsızlıklar sergilemiş olsalar da) siyasal pozisyonlarını, hayata karşı olan bakışlarını kendi parti yapılarında fiiliyata geçirebilmişlerdir. Bu durumu her bir politika başlığında örneklendirerek göstermek daha açıklayıcı olabilir.

3.3.2.1. İklim Değişikliği

Gezeğin korunması yeşiller açısından temel yeşil görev ve sorumluluklardan biri olagelmiş; gezeğin bütünlüğünün ve sıhhatinin muhafaza edilmesi yeşillerin siyasetinin de ana gövdesini oluşturmuştur. Bu minvalde, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin önünü almak için uğraş sarfetmişler; bunu da politik mücadelelerinin en önemli alanı haline getirmişlerdir. Yeşiller enerji üretim ve tüketim biçiminin küresel iklimi değiştirdiğini, gezeği zehirlediğini; bu yüzden de Avrupa'nın enerji üretiminin sürdürülebilir, iklim ve çevre dostu bir modele geçmesinin şart olduğunu; rüzgâr, güneş, dalga, jeotermal gibi temiz kaynaklara dönüşüm sağlanmasını ve

karbonsuz bir ekonomiye doğru hızla yol alınması gerektiğini savunurlar.³⁹⁸ İklim değişikliğinin en büyük sorumlusu olan fosil yakıtlardan arınmamış bir gezegenin; yani sera gazı salımına devam eden, dünyada Çin ve ABD'den sonra üçüncü sırada yer alan bir AB'nin³⁹⁹ sorumluluktan kaçma şansının bulunmadığını ve en geç 2050'ye kadar karbonsuz bir kıtaya sahip olmasının elzem olduğunu belirtirler.⁴⁰⁰ Alternatif kaynak olarak sunulan ve hatta (fosil yakıt değilmişçesine) çevre dostu bir enerji gibi pazarlanan kaya gazı da su kaynaklarına zarar vermesi ve deprem riskini çoğaltması (karbon salımı dâhil)⁴⁰¹ sebebiyle mücadele edilmesi gereken bir başka olgu olarak yeşillerin ajandasındaki yerini almıştır. Yeşiller bu enerji üretim biçiminin de (aynı nükleer meselesinde olduğu gibi) Avrupa'da yasaklanması için mücadele etmeyi politik eylemlerinin bir maddesi haline getirmiştir.⁴⁰² Yeşillere göre fosil yakıt kullanımının ve karbon salımının önüne geçebilmek için karbon temelli enerji üretim biçimleri sonlandırılmalı ve yenilenebilir enerjinin önündeki yasal engeller kaldırılmalı; birlik üyeleri alım garantisi sunup üretilen enerjinin şebekelere dağıtılarak satılması yönünde düzenlemeler yapmalıdır.

190'dan fazla ülke tarafından 2015'te onaylanan Paris İklim Anlaşması ise yeşillerin en önemli takipçisi oldukları konulardan biridir. Sera gazı salımını 2030'a kadar 56 milyar ton düşürmeyi hedefleyen bu anlaşma ile küresel sıcaklık artışının yüzyılın sonuna kadar 2 derecenin altında tutulması hedeflenmiştir.

³⁹⁸ Yeşiller yenilenebilir enerji üretim biçimlerine geçiş için siyasal mücadele verirken önleyicilik ve ihtiyatlılık ilkelerinden hareketle konuya yaklaşırlar. Örneğin güneş, rüzgâr ya da diğer yenilenebilir enerjileri savunurken; bunların üretiminde kullanılan teknolojilerin de (rüzgâr türbinleri, güneş panelleri vb.) -üretim aşaması dâhil- doğaya zarar vermemesi gerektiğini vurgularlar. Özellikle enerji yatırımlarının yapılacağı yerler seçilirken yerel halklarla istişare edilmesinin gerektiğini; yerel halkın yaşam alanlarına müdahale edecek ya da onları yerlerinden edecek uygulamalara yol açılması durumunda bunun bir nevi yeşil aklama (greenwashing) olacağı; yani çevre dostu görünümlü halkla ilişkiler kampanyasından ve kurumsal imaj geliştirmeye yönelik pazarlamadan öteye gitmeyeceğini vurgularlar.

³⁹⁹ T.A. Boden, R.J. Andres ve G. Marland, "Global, Regional, and National Fossil-Fuel Co2 Emissions", Carbon Dioxide Information Analysis Center (CDIAC), 2015.

⁴⁰⁰ EGP Council, "Fighting Climate Change", **Adopted Resolution**, 23rd Council Meeting, Lyon: European Green Party, 2015.

⁴⁰¹ Greig Aitken ve diğerleri, "Shale Gas, Unconventional and Unwanted: The Case Against Shale Gas", (Ed. Samuel Fleet, Paul de Clerck ve Lili Fuhr), Friends of the Earth, 2012.

⁴⁰² EGP Council, "European Greens Say No to Shale Gas Extraction (fracking) in Europe", **Adopted Resolution**, 16th Council Meeting, Copenhagen: European Green Party, 2012.

3.3.2.2. Gıda ve Tarım

Yeşiller açısından mevcut gıda üretim ve arz sistemi büyük endüstriyel yapıların oluşmasına yol açmakta; Avrupa'nın ekosistemi ile biyoçeşitliliğine zarar veren tarım uygulamalarını teşvik etmektedir. Bu sistemin sonucu sadece çevresel değil ekonomik ve sosyal olarak da negatiftir. Hâlihazırda uygulanan tarım modeli fosil yakıt kullanımı, su ve gıda israfı, hava/su/toprak kirliliği, toprak erozyonu, kırdan kente göç gibi olgulara yol açmakta; kaynakların daha verimli kullanımını ve israfın azaltılmasını sağlayan, sürdürülebilir tarım tekniklerine odaklanan bir yapıya geçilmesini mecbur kılmaktadır. Yeşillere göre yoğun endüstriyel çiftçilik fosil yakıtlara, suni gübrelere ve kesif yemlere bağımlılığa, kirliliğe, gereğinden fazla antibiyotik kullanımına, salgın hastalıklara, sağlıksız gıdaya ve hayvanlar için kötü yaşam koşullarına neden olmakta; bu yüzden de bu sektöre verilen karşılıksız devlet destekleri (sübvansiyonlar) kesilmelidir. Bununla birlikte GDO'lu⁴⁰³ ürünler konusunda da sert bir tavır alınmalı ve en ufak bir müsamaha bile gösterilmemelidir.⁴⁰⁴ Fabrika çiftçiliği (endüstriyel hayvancılık) sonlandırılmalı ve besicilikle ilgili çok sıkı hayvan sağlığı standartları oluşturulmalıdır.⁴⁰⁵

Yeşil perspektif açısından üretim biçimlerinde değişime gidilmesi tek başına çözüm için yeterli değildir. Tüketici ve üreticileri yerel ve bölgesel ortaklıklarla bir araya getiren -küresel yerine yerel- kısa mesafeli gıda zincirlerinin kurulması da gereklidir. Üretici ve tüketici arasında aracısız bir ilişki kurulmalıdır. Bunu sağlamak için yerel, organik ve mevsimine uygun gıdaların tüketilmesine yönelik kampanyalar başlatılmalı; tüm bu oluşturulması gereken ilişkiler ağı ve farkındalık kampanyaları AB tarafından mali araçlarla desteklenmelidir. Bu hem üretici hem tüketici hem de ekosistemlerin sürekliliği için gereklidir. Şehirli tüketiciler ise -direkt olmasa da- bu ilişkiler ağına ürün tercihleri konusunda dâhil olmalıdır. Burada “ürün etiketleri” mevzusu devreye girer. Ürünlerin doğru etiketlendiği ve takibinin yapıldığı, nerede üretildiğinin bilinebildiği bir sistem oluşturulmalı; etiketlerde, üretim metodlarından

⁴⁰³ Genetik mühendisliğinin kullandığı farklı teknikler sonucu kalıtsal değişikliğe maruz bırakılan canlılara kısaca GDO (Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar) denir.

⁴⁰⁴ Ed Davitt ve Alexander Tietz, “EU 2012 Policy Priorities Agriculture, Food and Rural Development”, Brussels: Green European Foundation, Nisan 2012.

⁴⁰⁵ Christine Chemnitz ve Stanka Becheva (Ed.), **Meat Atlas: Facts and Figures About the Animals We Eat**, Heinrich Böll Foundation, Brussels, 2014.

hangi gübrenin kullanıldığına (GDO kalıntısı bulunup bulunmadığı), hayvanların kesim işleminin nasıl gerçekleştirildiğinden (sersemletme işleminin yapılıp yapılmadığı) ne ile beslendiklerine kadar birçok bilgi yer almalıdır.⁴⁰⁶

Yeşillerin gıda konusundaki politik yaklaşımları varolan retorığın “yanıltıcı” olduğu üzerinden ilerler. Hâlihazırda 800 milyon kadar insanın açlıkla mücadele etmesinin⁴⁰⁷ nedeninin gıda üretimindeki yetersizlik ya da kısıtlı tarım alanları olmadığını; asıl sebebin yoksulluk ve sürdürülebilir olmayan, verimsiz, israfa yol açan üretimden, dağıtım ve tüketimden kaynaklı olduğunu savunurlar. Açlıkla mücadele için “üretimin en az iki katına çıkarılması ve bunun yolunun da endüstriyel tarım olduğu anlayışının gerçeklikle bağdaşmadığı” ve bu yaklaşımın mevcut gıda problemlerini arttıracak varsayılır.⁴⁰⁸ Küresel gıda üretiminin üçte biri (her yıl yaklaşık 1.3 milyar ton) gıda zincirinde ziyan olmakta;⁴⁰⁹ ekilebilir tarım alanları ise “agro yakıtlara”⁴¹⁰ ayrılmakta; bu da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında beslenme adaletsizliğine yol açmaktadır. Açlık ve yetersiz beslenme ile mücadele etmek için sürdürülebilirlik ilkesi ile hareket edilmelidir. Bunun için ise “agro-ekoloji”⁴¹¹ yaklaşımı teşvik edilmelidir. Yani ekoloji bilimi tarım sistemlerine uygulanmalıdır.

⁴⁰⁶ EGP Council, “The Agricultural Dimension of the Green New Deal: Towards Sustainable Agriculture as the Rule”, **Adopted Policy Paper**, 16th Council Meeting, Copenhagen: European Green Party, 2012.

⁴⁰⁷ BM ve bağımsız kuruluşların 2015 ve 2016 yıllarındaki tahmini rakamları. Bkz. Food and Agriculture Organization of the United Nations, International Fund for Agricultural Development ve World Food Programme, **Meeting the 2015 International Hunger Targets: Taking Stock of Uneven Progress**, The State of Food Insecurity in the World FAO, Rome, 2015, s. 10; Klaus von Grebmer ve diğerleri, **2016 Global Hunger Index: Getting to Zero Hunger**, Deutsche Welthungerhilfe, Bonn, 2016, s. 24.

⁴⁰⁸ EGP Council, “The Agricultural Dimension of the Green New Deal: Towards Sustainable Agriculture as the Rule”.

⁴⁰⁹ Jenny Gustavsson ve diğerleri, **Global Food Losses and Food Waste: Extent, Causes and Prevention**, FAO, Rome, 2011, s. v.

⁴¹⁰ Yeşiller çevre dostu olarak pazarlanan agro yakıtların (kimi yerlerde biyoyakıt, biyogaz, biyodizel olarak da adlandırılan) tarım arazilerini gıda üretiminin dışına ittiğini, endüstriyel tarım uygulamalarını arttırdığını, monokültür plantasyonuna yol açıp biyoçeşitliliği azalttığını, ormanlık alanların tarım alanlarına dönüştürülmesinin yolunu açtığını, gıda fiyatlarının artmasında direkt etken olduğunu; bu yüzden de bu tarımsal yakıtlara temkinli yaklaşılması gerektiğini savunurlar. EGP Council, “On Plant Fuels”, **Adopted Resolution**, 6th Council Meeting, Berlin: European Green Party, 2007; EGP Council, “Biodiversity for Life”, **Adopted Resolution**, 8th Council Meeting, Ljubljana: European Green Party, 2008.

⁴¹¹ Monokültür tarım endüstriyel tarıma yol açmakta ve çok yüksek dış girdiye (suni gübre, pestisit, su, fosil yakıt vb.) ihtiyaç duymaktadır. Agro-ekolojik yaklaşımla yapılan tarımda ise misal, bitki zararlılarına karşı pestisitler yerine çeşitli tarım ürünlerinin bir arada ekildiği ve tarım alanının etrafında zararlı böcekleri kendine çeken otların yetiştirildiği bir yöntem uygulanmaktadır. Bkz. Third World Network, **Agroecology: Key Concepts, Principles and Practices**, Socla, Penang, 2015.

3.3.2.3. Avrupa ve Demokrasi

Yeşillerin demokrasiye olan inancı “tüm bireylerin eşit olduğunun karşılıklı olarak tanınması” anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Bu anlayışı egemen kılmanın yolu ise politik süreçlerin ve karar alma süreçlerinin -sıradan yurttaşların da anlayabileceği bir biçimde- demokratik, kapsayıcı, şeffaf ve tam anlamıyla ulaşılabilir olmasından geçer. Politik süreçlerde geniş katılım ve şeffaflık en temel yeşil değerlerden biridir. Yurttaşların karar alma süreçlerine en yüksek seviyede dâhil olmasını sağlamak için karar verme yetkisi en düşük birimlere devredilmelidir. Buna karşılık, bir problemle ilgili daha üst mercide karar almak gerektiğinde alttakilerin bundan nasıl etkileneceği hesaba katılmalı ve farklılıklara saygı duyulmalıdır. Azınlığın çıkarlarına dikkat gösterilmeli ve bunlar koruma altına alınmalıdır.⁴¹²

Tüm insanlar -cinsiyet, yaş, etnik köken, engellilik hali, cinsel yönelim ya da kimliğinden bağımsız- kendi seçimini yapma, kendini özgürce ifade etme ve kendi hayatını şekillendirme hakkına sahiptir. Buna insan hayatının sosyal, kültürel, entelektüel ve manevi boyutu da dâhildir. Yeşiller bunların feragat edilemeyecek haklar olduğunu; hukuken garanti altına alınması ve okullarda toplumun temel dayanakları olarak öğretilmesi gerektiğini 2006 yılında kabul ettikleri Avrupa Yeşil Şartı’na da madde olarak koymuşlardır.⁴¹³

Demokrasinin Avrupa’da ileri bir düzeye taşınması ve sınırlarını aşması için herkesin fikrinin önemsendiği “kapsayıcı ve iştirakçi” bir toplum yapısının oluşmasının şart olduğunu her fırsatta dile getiren ve gerek toplumsal hareket geçmişi gerekse ekolojizm kökenleri sebebiyle katılımcı demokrasiye defaatle vurgu yapan bir hareketin bunu kendi parti içi mekanizmalarında da uygulamaya koymuş olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Örneğin en yüksek karar organı olan Parti Konseyi’nde EGP üyelerinin her birinin 2 delegesi ve doğal olarak 2 oy hakkı; GGEP ve FYEG’nin de dörder delegesi ile toplam 8 oy hakkı bulunmaktadır. Çoğulculuğu sağlamak için çok geniş tabanlı bir yapı (2016 yılı itibariyle Konsey 120 üyeden teşekkül eder) oluşturulmuştur. Ana akım partilerdeki gibi sadece belirli parti elitlerinden oluşan yüksek bir kuruldan söz edilemez. Kararlar “üçte iki” çoğunluk ile alınır. Konsey

⁴¹² EGP Council, "Statutes".

⁴¹³ European Green Party, “European Green Party Guiding Principles”, **The Charter of the European Greens**, 2nd EGP Congress, Geneva: European Green Party, 2006.

toplantıları halka açıktır. Yeşiller özellikle “karar alma süreçlerinde sağlanan katılımcılık, oybirliği, şeffaflık açısından en demokratik partiler” olarak kabul edilirler.⁴¹⁴

Tüm bu geçmişten beri gelen kurumsal pratikler ışığında yeşiller Avrupa düzeyinde demokrasinin geliştirilmesi için Avrupa Parlamentosu’nun daha aktif ve yasa yapıcı hale getirilmesi; AP’nin oluşumunda gerçek manada toplumun söz sahibi olabilmesi için de seçmen yaşının düşürülmesi gerektiğini savunurlar. Seçmen yaşının 16’ya düşürülmesi üzerinde çok durdukları konulardan biridir.⁴¹⁵ Hâlihazırda Avusturya’da -AP seçimleri dâhil- seçmen yaşı 16’dır. Bu örneğin tüm Avrupa’ya yayılması için uğraşırlar. Bunun yanı sıra AP seçimlerine sadece ulusal ve yerel seçim bölgelerindeki adaylarla değil; tüm Avrupa’yı temsil eden ulusaşırı adaylardan oluşan listelerle de gidilmesinin Avrupa’nın hem geleceğine hem kimliğine hem de bütünlüğüne katkı sunacağını düşünürler.

Yurttaşların karar alma mekanizmalarına ve yasa yapım süreçlerine aktif katılımı sorunların ve krizlerin çözümünü kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir. Katılımcı demokrasinin etkin bir biçimde tüm Avrupa kıtasında uygulanabilmesi için belli araçların kullanımı şarttır. Kendilerini etkileyen konularda halkın direkt olarak söz hakkına sahip olması gereklidir. Yapımında ve tanıtılmasında çok etkili oldukları *Avrupa Vatandaş İnisiyatifi* (European Citizens' Initiative-ECI)⁴¹⁶ bunun iyi bir örneğidir. Yeşiller önem atfettikleri bu AB mekanizmasının daha etkin ve vatandaş dostu olmasının gerekliliğine vurgu yapmakta ve bunun için mücadele etmektedirler. Bunun yanı sıra AB çapında referandum yapılabilmesi için yasal zeminin oluşturulması da politik tercihlerinden bir tanesidir. AB’de kurumsal olarak demokratik sistemin geliştirilmesi ve mümkün olduğunca tabana yayılabilmesinde bu politikaların rol oynayıcı etkiye sahip olduğunu ileri sürerler.

⁴¹⁴ John Barry, “Environmentalism”, *Understanding Democratic Politics: An Introduction*, (Ed. Roland Axtmann), Sage Publications, London, 2003, ss. 303-304.

⁴¹⁵ European Green Party, *Avrupa Yeşilleri Seçim Manifestosu (2009 AP Seçimleri)-A Green New Deal for Europe: Manifesto for the European Election Campaign 2009*, Brussels, 2009; European Green Party, *Avrupa Yeşil Partisi Seçim Manifestosu (2014 AP Seçimleri)-Change Europe, Vote Green: Green Common Manifesto European Elections*, Brussels, 2014.

⁴¹⁶ AB politikalarının gelişiminde AB vatandaşlarının doğrudan katılımına imkân tanıyan ve doğrudan demokrasiyi pratiğe dökme amacı güden bir AB mekanizmasıdır. Bir milyon imzanın en az dörtte bir üye ülkeden toplanması karşılığında AB’nin yetki alanındaki herhangi bir alanda Avrupa Komisyonu’nun yasa teklifi hazırlaması talep edilebilir. Bkz. Damian Chalmers, Gareth Davies ve Giorgio Monti, *European Union Law: Text and Materials*, 3rd ed., Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2014, s. 389.

Yeşillere göre lobilerin gücü, ulusal hükümetlerin çıkarları ve teknokratlara - demokratik gözetim olmaksızın- verilen yetki Avrupa demokrasisini zayıflatmaktadır. Lobicilere kapıların kapanması ve Avrupa'nın işleyişine müdahil olmalarının sınırlandırılması gerektiğini savunurlar. Hukukun üstünlüğü ve demokratik hakların ihlalinde AB'nin, hem ulusal düzeyde hem de Avrupa düzeyinde, etkin izleme ve yaptırım araçları eksiktir. Avrupa Yeşil Partisi AB adaylık sürecinde karşılanması beklenen demokratik taleplerin üyelik sürecinden sonra göz ardı edilmesinin ve üye ülkenin otoriter, adam kayırmacı bir rejime sürüklenmesinin önüne geçmek için Kopenhag Komisyonu kurulmasını salık verir.⁴¹⁷ Yani AB'ye tam üye olmak için karşılanması gereken ve Kopenhag Kriterleri olarak bilinen (Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunması gibi siyasi kriterlerin olduğu) pratiklerin üyelik sonrasında uygulanıp uygulanmadığını izlemek için bir mekanizmanın kurulması ve bunun da yaptırım gücüne sahip olması gerektiğini savunur.

3.3.2.4. Toplumsal Adalet

“Herkes eşit davranıldığı ve herkesin aynı haklardan faydalandığı dürüst ve adil bir toplum için mücadele etmek; vatandaşların, azınlıkların ve tüm Avrupa'daki farklı toplulukların haklarını korumak” yeşillerin geçmişten beri gelen, hemen hemen tüm parti programlarında ve manifestolarında ön sıralara koyduğu maddelerden biri olagelmıştır. Her ne kadar Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda (2000) insan saygınlığı, eşitlik ve dayanışma gibi değerler yüceltilmiş olsa da insanların kimliklerinden ötürü ayrımcılığa maruz kalması Avrupa kıtası için yadsınamaz bir gerçeklik olmuştur. Misal, Roma Antlaşması'nda (1957) eşit işe eşit ücret ilkesi kabul edilmiş ve üzerinden yarım asırdan fazla zaman geçmiş olsa da Avrupalı kadınların erkeklerden daha az kazandığı realitesi değişmemiştir. Kadınlar Avrupa nüfusunun yarısını oluştursa bile fırsat eşitliği açısından aynı imkânlarla sahip olmamışlardır. Bu durumu değiştirmenin yolu olarak yeşiller kendi iç bünyelerinde de hayata geçirdikleri %50+ kadın kotası uygulamasını önerirler. Yeşillere göre Avrupalı şirketlerin ve

⁴¹⁷ European Green Party, "Avrupa Yeşil Partisi Seçim Manifestosu (2014 AP Seçimleri)-Change Europe, Vote Green: Green Common Manifesto European Elections", s. 37.

kurumların yönetimlerinde kadın kotasının uygulanması eşitlik ve adalet açısından önemli bir başlangıç olacak; karar alma pozisyonlarında kadın temsiliyetinin artırılması iş hayatının tüm mevkilerinde kadın çalışanların sayısının artmasına katkı sunacaktır.

Birçok farklı toplumsal hareketin kesişiminin sonucu olarak ortaya çıkan yeşiller için hâliyle “farklılıklar” bir zenginlik olarak görülmüş ve yol gösterici bir ilke olarak da *Avrupa Yeşil Şartı*’na konmuştur. Cinsiyet, din, dil, etnisite, cinsel yönelim vb. birçok boyutu olan “farklılıklar” daima yüceltilmiş ve bir ilham kaynağı olarak da kabul görmüştür.

Farklılık ya da “çeşitlilik” yeşiller için kozmetik bir unsur değil bir mücadele alanıdır. Bu alanlardan birini de LGBT+ bireylerin sorunları oluşturur. Yeşiller açısından tüm Avrupalılar, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğinden azade, eşitlik ilkesinden ve özgürlüklerden sonuna kadar faydalanabilmeli ve bu konu tartışmaya kapalı olmalıdır. Yeşillere göre her topluluğun sahip olduğu haklara LGBT+ toplulukları da sahiptir ve bunun önüne asla engel konamaz.

Yeşil hareket içinde LGBT+ bireylerin hak talepleri 60’lardan itibaren büyük bir politik eylem alanı olagelmıştır. O zamanki adıyla “eşcinsel hareket” diğer toplumsal hareketler gibi kendini -aktif siyaset açısından- yeşillerde bulmuştur. Geçmişten beri LGBT+ hakları insan hakları kapsamında değerlendirilmiş ve yeşil partilerin tüzüklerinin temel ilkeler bölümünde de “cinsel yönelim” her zaman bir madde olarak yerini almıştır. Toplumsal eşitlik perspektifinde yeşiller hep LGBT+ hareketin bayraktarlığını yapmışlardır. Örneğin yeşil parlamenter Claudia Roth’un çalışmaları sonucunda AP ilk kez (1994) tüm üye ülkelerde cinsel yönelimi koruma altına alan ve ayrımcılığı yasaklama çağrısı yapan geniş kapsamlı bir karar çıkarmıştır.⁴¹⁸ Yeşiller AP’de olduğu kadar ulusal ve yerel meclislerde de LGBT+ hakları ile ilgili komisyonların kurucusu ve üyeleri olmuşlardır. Misal 2001’de “medeni birliktelik” Almanya’da yeşillerin iktidar ortağı olduğu dönemde yasalaşmıştır.⁴¹⁹ Bu ilkler sadece kıta Avrupası için değil Atlantik’in öte yakası için de geçerlidir. Amerika’daki ilk eşcinsel nikâhı New York’taki New Paltz kasabasının

⁴¹⁸ Douglas Sanders, “Human Rights and Sexual Orientation in International Law”, **International Journal of Public Administration**, Cilt:25, Sayı:1, 14 Şubat 2002, ss. 18-19.

⁴¹⁹ Jason Pierceson, **Sexual Minorities and Politics: An Introduction**, Rowman & Littlefield Publishing, Maryland, 2016, s. 158.

yeşil partili belediye başkanı kıymıştır.⁴²⁰ Küçük bir kasabanın yeşil partili belediye başkanı Noël Mamère de aynı şekilde Fransa'daki (2004) ilk eşcinsel nikâhın mimarı olmuştur.⁴²¹ Antrparantez, bu eylemlerinin sonucunda her iki yeşil başkan hakkında yasal kovuşturma başlatılmış; her ikisi de akabinde açılan davalardan beraat etmiştir. Tüm bunların yanı sıra, sadece politik eylem bazında ya da hak mücadelesi alanında değil aynı zamanda bizzat siyasi aktör pozisyonunda da LGBT+ hareketi yeşil siyasetin içinde etkin rol almıştır. LGBT+ bireylerin aktif siyasetin içinde, gerek yönetimlerde gerekse liderlik pozisyonunda, en çok bulunduğu partiler yeşil partiler olmuştur.

Yeşiller kimi üye devletlerde azınlıkların haklarının hâlâ ihlal edilmekte olduğundan hareketle (Örneğin Romanların iş piyasasına girerken engellerle karşılaşması, ayrı okullarda okumaya zorlanması ve zorla yerlerinden edilmesi) AB Komisyonu'nun aktif olarak üye ülkelerin ayrımcı uygulamalarına müdahil olması gerektiğini savunmakta ve azınlıkların haklarının savunulması hususunda daha ilerici bir rol üstlenmesini istemektedir. Yeşiller etnik ayrımcılığa karşı yaptıkları mücadele konusunda uzun bir maziye sahiptir. Bu uzun yıllara dayanan mücadele beraberinde azınlıklar açısından kazanımlar da getirmiştir. Örneğin Roman Soykırımı'nın (Porajmos) ilk kez AB düzeyinde tanınmasında öncülüğü yeşiller yapmıştır.⁴²² Tarihsel olarak yeşiller azınlık meselelerinde her zaman taraf olmuşlardır. Romanların maruz kaldığı ayrımcılığa ilk dikkat çekenlerden olmuşlar; hatta 1989 AP seçimlerinde Alman Yeşilleri ilk sıraya -toplumdaki zenofobiye dikkat çekmek için- seçme hakkı olmayan, seçilse bile vekillik koltuğuna oturamayacak olan vatansız bir romanı yerleştirmişlerdir.⁴²³ Yeşiller her tür ayrımcılığa karşı AB fonlarının kullanılmasının ve azınlıkların topluma entegrasyonuna harcanmasının bilimum “-fobi” ile mücadelede etkin bir araç olabileceğini; bunun da toplumsal adalet adına önemli bir mekanizma yaratabileceğini düşünmektedir.

⁴²⁰ JoAnne Myers, **Historical Dictionary of the Lesbian and Gay Liberation Movements**, Scarecrow Press, Maryland, 2013, s. 326; Thomas J. Lueck, “Police Charge New Paltz Mayor for Marrying Same-Sex Couples”, **The New York Times**, 3 Mart 2004.

⁴²¹ Elaine Sciolino, “French Mayor, Defying Law, Performs Gay Marriage”, **The New York Times**, 6 Haziran 2004; Wendy Michallat, “Marions-Nous! Gay Rites: The Campaign for Gay Marriage in France”, **Modern & Contemporary France**, Cilt:14, Sayı:3, Ağustos 2006, ss. 309-310.

⁴²² İkinci Dünya Savaşı'nda Naziler tarafından soykırıma uğrayan Romanlar ilk kez resmi olarak AP'de anılmıştır. Bkz. Kati Pietarinen (Ed.), **Roma and Traveller Inclusion in Europe: Green Questions and Answers**, Green European Foundation, Brussels, 2011, s. 73.

⁴²³ Bomberg, "Green Parties and Politics in the European Union", s. 64.

Dezavantajlılar ya da baskı altında bulunan toplum kesimleri kendini çoğunlukla yeşillerin içinde bulmuştur. Kadınlardan etnik azınlıklara, engellilerden cinsel azınlıklara, herhangi bir alanda azınlıkta olan dini, inanç, kültür gruplarından göçmenlere kadar birçok kesim hem yeşillerin üyesi hem yöneticisi hem de seçmeni olmuştur. Parti içi uygulamaları ile (kimi zaman kota uygulamaları, kimi zamanda teamüller gereği pozitif ayrımcılık yoluyla) baskı altında görülen bu kesimler yönetimde söz sahibi olmuşlardır.

Yeşillerin sadece politik tercihlerinde değil bizatihi kendi içyapılarında da etnik, kültürel, dinsel çoğulculuğun esas alındığını görmek mümkündür. Örneğin sadece Türkiye kökenlilere bakarsak: Belçika Yeşil Partisi'nin (*Groen*) lideri Meyrem Almacı, Alman Yeşilleri'nin (*Bündnis 90/Die Grünen*) eş başkanı ve Alman Parlamentosu'ndaki ilk Türkiye kökenli milletvekili Cem Özdemir, İsveç Yeşil Partisi'nden (*Miljöpartiet de Gröna*) şehircilik ve iskân bakanlığı koltuğuna oturan Mehmet Kaplan, Finlandiya'daki ilk Türkiye kökenli milletvekili de olan Ozan Yanar (*Vihreät De Gröna*), yine Avusturya'daki ilk Türkiye kökenli milletvekili Alev Korun (*Die Grünen*) en başta akla gelen isimlerdir. Bunun yanı sıra birçok Türkiye kökenli vekil de hem eyalet parlamentolarında hem de ulusal parlamentolarda yeşil partiler altında görev almaktadır. Yalnızca Türkiye ile bağlantılı örnekler dahi yeşil partilerde azınlık, göçmen ya da göçmen kökenlilerin aldıkları mevkiler hakkında fikir verir niteliktedir.

3.3.2.5. Yeşil Ekonomi/Yeşil Yeni Düzen

Yeşiller, Avrupa'nın mevcut üretim ve tüketim modelinin sürdürülemez olduğunu; büyümeye dayalı hâkim ekonomik paradigma ile sorunların daha da derinleşeceğini; içinde bulunduğumuz ekonomik yapının gezegenin ve yoksulların sömürüsüne dayanan eski tip bir sistem teşkil ettiğini; ve bunun da gerek etik gerek pratik anlamda savunulacak tarafının bulunmadığını kabul ederler. Bunlara ek olarak 2008 ekonomik krizinin kıtadaki eşitsizliği ve çevresel hasarı daha da arttırdığını; köklü bir değişim olmadan ekonomik yapının her tür şoklara karşı kırılgan olmaya devam edeceğini ileri sürerler. Bu olumsuzlukları ters yüz etmek için gerekli paradigma değişiminin başlangıcını ise Yeşil Yeni Düzen'de (YYD) görürler.

ABD’de (1929) başlayıp tüm dünyaya yayılan ve *Büyük Buhran* olarak adlandırılan ekonomik krize çare olarak 1933 yılında başkan seçilen Franklin Delano Roosevelt tarafından uygulamaya konulan programın adı olan “Yeni Düzen”⁴²⁴ 2008’de başlayan küresel ekonomik kriz sebebiyle tekrar hatırlanmış, siyaset ve ekonomi dünyasında yeniden tartışılmaya başlamıştır. Yeni Düzen, krizden çıkış yolu arayan birçok kurum ve kuruluşu yol gösterici olmuştur. Bunlardan biri de -içinde yeşillerin olduğu- adını ve ilhamını Roosevelt’in bu programından alan *Yeşil Yeni Düzen Grubu*’dur. Grup yayınladığı raporla⁴²⁵ piyasa, devlet, sivil toplum ve ekosistemin bir arada ele alınmadan ekonomik sorunların çözülemeyeceğini vurgulamış; kriz için çözüm yollarını, yeşil bir pencereden bakarak, sıralamıştır. Akabinde buna benzer “yeşil” ekonomik kurtarma programları ardı ardına dolaşıma girmeye başlamış; uluslararası alanda en çok öykünülen ise BM Çevre Programı (UNEP) tarafından Edward B. Barbier’e hazırlatılan “Küresel Yeşil Yeni Düzen”⁴²⁶ olmuştur. Bunlara benzer birçok çalışma ve araştırmada, hazırlanan kurtarma paketlerinde krizden çıkmanın yeşil ekonomi perspektifli çözüm yolları ile mümkün olabileceği savunulmuştur.

YYD ekonomik, toplumsal ve ekolojik krize cevap vermesi öngörülen bir politikalar bütünüdür. Bu bütün, sosyal tarafları da içeren makro-ekonomik reformlar ile yeşil sanayi politikalarının yerelden ulusaşırıya doğru bir araya gelmesiyle oluşur. YYD, artık sürdürülemez olduğu düşünülen mevcut kalkınma modelinin dönüşümü için bir başlangıçtır. Sadece çevre dostu politikalar olarak algılanmamalıdır.⁴²⁷ İş hayatındaki ve gündelik yaşamdaki önceliklerin gözden geçirilmesi için düzenlenmiş bir tasarımdır. Bu tasarım kapsamlı bir ekonomik, toplumsal ve çevresel dönüşüm ihtiva eder. Altyapıdan sağlığa, sürdürülebilir sanayi politikalarından refahın yeniden dağılımına kadar birçok boyutu vardır. Gezegenin fiziksel sınırlarına dayandığımızın

⁴²⁴ Büyük Buhran’dan (1929’da Birleşik Devletler’de başlayıp sonraki on yıl boyunca tüm dünyayı etkileyen ekonomik kriz) çıkış için uygulamaya konan düzenlemeler. Bkz. Price Fishback ve John Wallis, “What was New About the New Deal?”, **The Great Depression of the 1930s: Lessons for Today**, (Ed. Nicholas Crafts ve Peter Fearon), Oxford University Press, Oxford, 2013, ss. 290-327.

⁴²⁵ Larry Elliott ve diğerleri, **A Green New Deal: Joined-up Policies to Solve the Triple Crunch of the Credit Crisis, Climate Change and High Oil Prices; the First Report of the Green New Deal Group**, New Economics Foundation, London, 2008.

⁴²⁶ Edward B. Barbier, “Rethinking the Economic Recovery: A Global Green New Deal”, UNEP, 2009.

⁴²⁷ Green New Deal Working Group, “The Green New Deal”, (Ed. Jean-Bernard Pierini), The Greens/EFA in the European Parliament, Aralık 2011.

farkındalığı üzerinden ilerler.⁴²⁸ Bu politikaları ya da başka bir ifadeyle “öneriler paketini” başlıklar hâlinde değerlendirerek “yeni” ne söylediklerine bakmak konuyu daha anlaşılır kılacaktır.⁴²⁹

3.3.2.5.1. Enerji

Dünya, iklim değişikliğinin baş sorumlusu olan fosil yakıtlardan elde edilen enerjiye bağımlı bir düzenek içinde yoluna devam etmekte; bu düzenek bir yandan karbon salımını ve atmosferdeki kirliliği artırırken bir yandan da AB’yi enerjide daha dışa bağımlı hale getirmekte; neticesinde birçok üye ülkenin de bütçe açığı vermesine yol açmaktadır. YYD fosil yakıt kullanımının sonlandırılmasını ve en geç 2050’ye kadar %100 yenilenebilir enerji kullanımına geçilmesini şart koşar. YYD yenilenebilir enerji devriminin sadece kirliliğini azaltmayacağını aynı zamanda yeni iş imkânları yaratacağını; teknolojik değişimi, enerji güvenliğini sağlayacağını ve Avrupa sanayisini enerji fiyatlarından kaynaklanan şoklardan koruyacağını söyler. Bu uzun dönem hedefine ulaşmak için ise 2020’ye kadar yenilenebilir enerjinin toplam enerji tüketimindeki payı en az %20 olmalıdır.⁴³⁰ Yenilenebilir kaynaklardan üretilen elektriği ihtiyaç olan yerlere iletecek süper bir şebekenin kurulması ve evlerde üretilen elektriğin yereldeki akıllı şebekelerle bu süper şebekeye entegre edilmesi hedeflenen amaçlara ulaşmak için yapılması gerekenlerden bazılarıdır. Tüm elektrikli aletler için

⁴²⁸ YYD üzerine özellikle ekososyalistler tarafından eleştiriler getirilmekte; YYD “kapitalizmin yeni masalı” olarak görülmektedir. Yeşil ekonomiyi “kuzu postuna bürünmüş kurt”, “oksimoron”, “hafif küreselleşme” olarak tariflendirenler de yok değildir. Bkz. Edgardo Lander, “The Green Economy: The Wolf in Sheep’s Clothing”, Amsterdam: Transnational Institute, Kasım 2011; Ulrich Brand, “Green Economy–the Next Oxymoron? No Lessons Learned from Failures of Implementing Sustainable Development”, *Gaia-Ecological Perspectives for Science and Society*, Cilt:21, Sayı:1, 2012, ss. 28-32; Ariel Salleh, “Green New Deal-or Globalisation Lite?”, *Arena*, Sayı: 105, 2010, ss. 15-19.

⁴²⁹ Yıllardır bahsettikleri konuların, savundukları politikaların 2008 kriziyle birlikte daha çok gündeme gelmesi yeşillerin seçim kampanyalarında yürütecekleri retoriklerin de ne olacağını belirlemiş; Yeşil Yeni Düzen (YYD) AP seçimleri (2009) öncesi kampanya manifestolarının başlığı olmuştur. Yeşiller bu tarihten itibaren kampanya stratejilerini YYD üzerine oturtmuş; bu durum bir sonraki AP seçimlerinde de devam etmiştir. 2009 seçim manifestolarının ilanından bu yana YYD hakkında çalışmalar yapmaya, yayınlar çıkartmaya, politikalarını zenginleştirmeye ve örnek projelerle YYD’yi hayata geçirmeye çalışmışlardır.

⁴³⁰ Philipp Schepelmann ve diğerleri, *A Green New Deal for Europe: Towards Green Modernisation in the Face of Crisis; a Report by the Wuppertal Institute for Climate, Environment and Energy*, Green European Foundation, Brussels, 2009; Sven Giegold ve Sebastian Mack, “Dependency on Fossil Fuels and Non-Renewable Resources is a Major Factor of the Instability of Several Eurozone Countries in Crisis”, (Ed. Vildan Aydın), The Greens/EFA in the European Parliament, 2012.

minimum verimlilik şartının belirlenmesi ve uygulamaya konması; yanı sıra binaların yenilenip enejji tasarruflu hale getirilmesi için geniş çaplı bir programın hazırlanması da zaruridir. YYD enerji üreten santraller için AB'nin katı çevre standartları kabul etmesinin caydırıcı sonuçları olacağını; bu katı standartlar sonucunda kimsenin bir daha yeni termik santral inşasına yönelmeyeceği öngörüsüne sahiptir. Yeşiller, bilimsel olarak, 2020'ye kadar CO₂ oranı %30'dan fazla azaltılmadığı takdirde iklim değişikliğinin trajik sonuçlarından kaçmanın mümkün olamayacağını ve bu realitenin bilinciyle politikaların oluşturulması gerektiğini savunur.⁴³¹ Yeşil perspektif açısından nükleer enerji ihtiyaca çözüm olarak görülmez. Hem tahmin edilemeyecek riskler barındırması hem arkasında halk sağlığını tehdit edecek ve binlerce yıl kaybolmayacak toksik atıklar bırakması hem de nükleer silahlanma ile nükleer enerjinin birbiriyle sıkı bağlarının bulunması buna nedendir.

AB'nin politika tercihleriyle ilgili eleştirilerde en çok bahsi geçen tarihin 2020 olmasının sebebi 2010 yılında kabul edilen "Avrupa 2020 Strateji Belgesi"dir.⁴³² AB'nin, 10 yıllık bir projeksiyonla, 2020 yılına kadar istihdam, ar-ge, iklim değişikliği, eğitim, yoksulluk konularında ulaşmayı öngördüğü hedeflerin bir planı olan bu belge yeşiller açısından büyüme ve rekabete odaklanan bir anlayışın ürünü olmaktan öteye gitmez. Yani Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla rakamlarındaki artış sosyal eşitlik, temiz bir çevre, mutlu yurttaşlar anlamına gelmemektedir. AB artık yeni göstergelere, yeni endekslere göre bir projeksiyon sunmalıdır. Geliştirilen strateji belgesi iklim değişikliği ile mücadelede ve toplumsal adaleti sağlamada yetersizdir.⁴³³

⁴³¹ Schepelmann ve diğerleri; Green New Deal Working Group, "The Green New Deal".

⁴³² "Avrupa 2020: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme Stratejisi" başlığına sahip olan bu belge 2008'deki küresel ekonomik ve mali krizin yarattığı tahribatın neticeleriyle baş etme ve AB ekonomisini yeniden yapılandırmayı amaçlayan bir yol haritası sunmaktadır. Beş maddede (20-64 yaş aralığındaki nüfusun istihdam oranının %75'e çıkarılması; AB'nin Gayri Safi Yurtiçi Hâsılası'nın %3'ünün Ar-Ge'ye ayrılması; sera gazı salımının 1990 yılındaki seviyesinin en az %20 oranında azaltılması, toplam enerji tüketiminde yenilenebilir enerjinin payının %20'ye çıkarılması, enerji verimliliğinin %20 artırılması; okulu erken bırakanların oranının %10'a düşürülmesi, 30-34 yaş arası yükseköğrenim diplomasına sahip olma oranının %40'a çıkartılması; 20 milyon insanın yoksulluktan kurtarılması) hedefler sıralanmıştır. Bkz. European Commission, "Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth; Com (2010) 2020 Final", European Union, Brüksel, 3 Mart 2010.

⁴³³ The Greens/EFA in the European Parliament, "Press Release: EU 2020 Strategy Commission Presents Myopic Attempt at 2020 Vision", 3 Mart 2010.

3.3.2.5.2. Sanayi

YYD inşaattan üretime, kimyadan enerjiye sanayinin tüm sektörlerinde dönüşümü savunan bir yaklaşım ortaya koyar. Gerek enerji gerekse kaynak kullanımının olduğu her sektörde inovasyonu ve verimliliği arttırmayı; mal ve mamüllerin yeniden kullanımını-geri dönüşümünü hedefler. Nihayetinde bu yaklaşımın sanayi kaynaklı karbon ayak izini⁴³⁴ azaltacağı; işsizliği ve yoksulluğu azaltan yeni bir kalifiye ve saygın meslekler dalgası yaratacağı ve yaygın ekolojik yıkımı önleyeceği öngörülür. Bu aynı zamanda sorunlu ekonominin canlanmasını da sağlayacaktır. Dayanıklı, tekrar kullanılabilir, geri dönüştürülebilir ve yeniden imal edilebilir çevre dostu ürünler yaratan ve kullanan modern, verimli “sanayi altyapısı” sürdürülebilir kalkınmanın anahtarı olarak görülmektedir. Bunun rekabetçi bir endüstri yaratacağı da savunulur. AB mali teşvikler yoluyla sürdürülebilir malların üretimini özendirmelidir. YYD mevcut sürdürülemez modelde çalışan Avrupa sanayisini sürdürülebilir olana dönüştürmek için orta ve uzun vadede politik bir çerçeve sunmayı amaçlar.⁴³⁵ Sanayi yeşil perspektiften yeniden ele alınırken kimi önemli cezai müeyyidelerin de uygulamaya konması gereklidir. Karbon yoğun çalışan sektörler ve çevreyi kirleten sanayilere karşı ağır yaptırımlardan kaçınılmamalı; yanı sıra “eko-vergiler” de caydırıcı araçlardan biri olarak kullanılmalıdır. Bilmukabele, çevre dostu endüstriyel yatırımlar da AB tarafından teşviklerle canlandırılmalıdır.

3.3.2.5.3. İstihdam

“Ekonominin yeşillendirilmesi” çevresel yıkım ve iklim değişikliği ile mücadelede başarıyı sağlayacağı gibi işsizliğe de çözüm olacaktır.⁴³⁶ Avrupa Komisyonu “yenilenebilir enerji sektörü”nün 2011 yılı itibariyle hâlihazırda 1,5 milyon kişiye istihdam sağladığını ve 2020’ye kadar da -iklim politikaları öncelenirse-

⁴³⁴ Karbon ayak izi: Satın aldığımız ürün ya da gerçekleştirdiğimiz her bir faaliyet için gerekli olan enerjinin üretilmesi esnasında atmosfere saldıığımız karbon gazının toplamını ifade eden terim. Bkz. Andrew Hund, “Carbon Footprint”, (Ed. S. George Philander), **Encyclopedia of Global Warming and Climate Change**, Sage Publications, California, 2008.

⁴³⁵ Green New Deal Working Group, “The Green New Deal”, ss. 8-9.

⁴³⁶ Green New Deal Working Group, “The Employment Dimension of the Green New Deal”, The Greens/EFA in the European Parliament, Ocak 2010, s. 2.

bu rakamın 3 milyon kişiye ulaşabileceğini öngörmektedir.⁴³⁷ 2050’de %100 yenilenebilir enerji hedefine ulaşılması hâlinde bu rakamın 6 milyonu geçebileceği de ihtimal dâhilindedir.⁴³⁸ Hâliyle birçok sektörde yeni, yeşil istihdam kapıları aralanabilir. Sürdürülebilir ulaştırma, su yönetimi ve geri dönüşüm, yenilenebilir enerji, atık su idaresi, su arzı, organik tarım, inşaat (enerji verimli binalar ve yapı yenilemeler vb.) gibi alanlarda iş imkânlarının doğması olasıdır. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) 2012 yılında yaptığı bir çalışmaya göre küresel çapta yeşil bir ekonomiye dönüşüm sağlandığı takdirde mevcut istihdam rakamlarına ek 60 milyon istihdam yaratılacağı da öngörülmektedir.⁴³⁹

Bu projeksiyonlar YYD açısından bazı mekanizmaların AB tarafından devreye sokulması zorunluluğunu doğurmaktadır. Ekonomik dönüşüm beraberinde yeni meslekler de yaratacağı için AB’nin bu dönüşüme hazırlıklı olup katkı sunması lazımdır. AB fonları “yeşil meslekler/yeşil işler”⁴⁴⁰ için gereken vasıflarla işçileri eğitmek ve işçilerin uyarlanmalarını sağlamak -özellikle de kadınları gereken vasıflarla donatmak- için kullanılmalıdır. Uygun bir biçimde yeşil mesleklere geçiş sağlanmalı; bu yeşil meslekler için de işçiler/işsizler yeterli eğitimi alabilme imkânına kavuşmalıdır.⁴⁴¹

3.3.2.5.4. Ulaşım

Yeşiller ulaştırma sektöründe kullanılan taşıtların çevre dostu olanlarla yer değiştirmesinin çevrenin sıhhati için değerli ama yeterli olmadığını; bu tarz çözümlerin ne ekonomiye ne de yerküreye tam anlamıyla faydasının dokunacağını savunurlar. Avrupa’da sera gazı emisyonlarının %24’ünün ulaştırma sektöründen

⁴³⁷ European Commission, “Renewable Energy: Progressing Towards the 2020 Target, COM (2011) 31 Final”, Brussels: European Union, 31 Ocak 2011.

⁴³⁸ Arthouros Zervos, Christine Lins ve Josche Muth, “Re-Thinking 2050: A 100% Renewable Energy Vision for the European Union”, Brussels, European Renewable Energy Council, 2010.

⁴³⁹ Peter Poschen ve diğerleri (Ed.), **Working Towards Sustainable Development: Opportunities for Decent Work and Social Inclusion in a Green Economy: [a Report by the Green Jobs Initiative]**, International Labour Organisation, Geneva, 2012.

⁴⁴⁰ Çevrenin korunmasına yardım eden, enerji ve hammadde tasarrufuyla iklim değişikliği ile mücadele eden, yenilenebilir enerjiyi teşvik eden, atık ve kirliliği azaltan ya da biyoçeşitlilik ve ekosistemleri muhafaza eden mesleki faaliyetler “yeşil işler” olarak adlandırılır. Bkz. Olivier Deschenes, “Green Jobs”, **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**, Elsevier, Amsterdam, 2015.

⁴⁴¹ Green New Deal Working Group, “The Employment Dimension of the Green New Deal”.

kaynaklı olması; bu sektörün binlerce trafik kazası ve yüz binlerce yaralanmada da sorumluluğunun bulunmasından ötürü sektördeki tercih önceliklerinin değişmesi ve yeni bir ulaşım politikasının hayata geçirilmesi gerektiğine inanırlar. Bunun yollarından biri “otomobile bağımlı yaşam tarzını” değiştirmektir. Daha iyi şehir planlamaları ile kentleri yürümeye ve bisiklet binmeye daha uygun hale getirmek; sürdürülebilir-erişilebilir, ekonomik toplu taşımacılığı yaygınlaştırmak mümkündür.⁴⁴²

Ulaştırma sektörünün yarattığı karbon ayak izini azaltmak, mal ve yolcu taşımacılığının kara ve havayolundan demiryollarına kaydırılması ile mümkündür. Bunun ilk adımı da yüksek hızlı trenler ve demiryollarının entegrasyonudur. Avrupa’daki demiryolları birbirine entegre edilmeli, hızlı tren sınır ötesi taşımacılıkta kullanılır hale getirilmelidir.⁴⁴³ AB bu düzeneğin oluşturulmasında (özellikle sınırlardaki altyapı konusunda) ve çözümler getirilmesinde öncü olmalıdır. Karayolları açısından da dönüşüm şarttır. Elektrikli araçlar teşvik edilmekle kalmamalı; hâlihazırda fosil yakıt tüketenlere çok sıkı CO₂ emisyon limitleri uygulanmalıdır. Havayolları en karbon yoğun ulaşım biçimi olmasına rağmen sübvansiyona en çok mazhar olan sektörlerden biri. Bu ayrıcalıklı konumu sonlandırılmalı ve havacılık sektörüne sağlanan devlet destekleri, vergi muafiyetleri kaldırılmalıdır. AB karbon ayak izi meselesine yasa yapıcı ve kural koyucu olarak bizatihi müdahil olmalıdır.⁴⁴⁴

3.3.2.5.5. Dış Ticaret

Dış ticaret, mevcut kapitalist kalkınma modeli açısından, ekonomik büyümeye katkı sunan unsurlardan biri olarak kabul edilir. Avrupa Birliği de bunun farkındalığı ile ekonomik kalkınmanın ve istikrarın korunması için dış ticaretini geliştirmeye çalışmış; üye devletlerini temsilen çeşitli inisiyatifler geliştirmiş, politik araçlar

⁴⁴² Green New Deal Working Group, "The Green New Deal".

⁴⁴³ EGP Congress, “On the Integration of the European Railway Network”, **Adopted Resolution**, 5th EGP Congress, Liverpool: European Green Party, 2017.

⁴⁴⁴ Yan Dupas, “EU 2012 Policy Priorities Transport Policy”, Brussels: Green European Foundation, Haziran 2012; Pierre Radanne ve Isabelle Durant, **A Sustainable Future for Transport Now**, Brussels: Green European Foundation, Green New Deal Series 5, 2011; Udo J. Becker, Thilo Becker ve Julia Gerlach, **The True Costs of Automobility: External Costs of Cars Overview on Existing Estimates in EU-27**, Technische Universität Dresden, Dresden, 2012.

devreye sokmuştur. Bu araçlardan biri Serbest Ticaret Anlaşmalarıdır (STA). İki veya daha fazla ülke arasında ticari engellerin kalktığı ekonomik birleşmeler olarak tanımlayabileceğimiz STA'lar; uluslararası ticaret sisteminde ülkeler için önemli bir dış ticaret politikası aracı; ticaretin serbestleştirilmesinde ve büyümesinde de önemli bir aygıt konumundadır. Bunun içindir ki, Avrupa Birliği elliden fazla ülkeyle Serbest Ticaret Anlaşması imzalamıştır.

Peki, yeşil perspektif açısından uluslararası ticaret ve ticari anlaşmalar ne ifade eder? Bu soruya güncele dair bir örnekle cevap vermek mümkün olabilir: 2013 yılında AB ve ABD'nin müzakerelerine başladığı Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) adı verilen yeni bir STA girişimi büyük tartışmalara yol açmış; yeşillerin politik ajandasındaki yerini almıştır. Bu girişim, dünya hâsılasının yaklaşık olarak yarısını ve dünya ticaretinin yaklaşık olarak üçte birini oluşturan iki ekonomi arasında gümrük vergilerini sıfırlama, gümrük dışı engelleri azaltma, yatırım kolaylıkları sağlama ve dünyanın en büyük serbest pazarını oluşturma amacını gütmektedir. Bu anlaşmanın milyonlarca iş imkânı yaratacağı ve her iki pazarın da büyümesini hızlandıracağı yönünde öngörülerde bulunulsa da; yeşiller çizilen bu pozitif resmin çok da gerçekçi olmadığını ve kamuoyunun manipüle edildiğini öne sürmektedir. Özellikle, bu anlaşma için yapılan müzakerelerin şeffaf yürütülmemesi, AB Komisyonu'nun kamuoyunu sürece dâhil etmeden müzakereleri götürmesi yeşiller tarafından olduğu kadar sol partiler tarafından da yoğun bir eleştiriye maruz kalmıştır.⁴⁴⁵ TTIP'nin uygulamaya geçmesiyle birlikte ABD'de satışı yasak olmayan biyoteknolojik ve toksik ürünlerin AB'de de piyasaya sürülebilecek olması endişe yaratan önemli konulardan biridir. Yeşiller uzun yıllardır verdikleri GDO karşıtı mücadelenin bu anlaşmayla ağır bir yara alacağını düşünmekte ve elde edilen kazanımların geriye gidebileceğini öngörmektedir. Rahatsızlık yaratan bir diğer mesele ise yabancı yatırımcılar ile alakalıdır. Yabancı yatırımcılar, kendilerini ulusal hukuk kurallarına ve ev sahibi ülkenin “keyfi” düzenlemelerine karşı korumak amacıyla *uluslararası sorun çözme mekanizması* adı altında bir yapının oluşturulup antlaşma metnine eklenmesini talep etmektedirler. Uluslararası sorun çözme mekanizması, yeşillere göre, şirketler tarafından kendi çıkarları için kullanılan

⁴⁴⁵ Chris Johnston, “Berlin Anti-TTIP Trade Deal Protest Attracts Hundreds of Thousands”, **The Guardian**, 10 Ekim 2015.

mekanizmalar olacaktır. Çokuluslu büyük şirketler toplumsal ve çevresel reformlara karşı, kendi menfaatlerini korumak için, demokratik yollarla seçilmiş hükümetleri dava etme şansı yakalayabileceklerinden ötürü; işçilerin hakları-kazanımları ve çevre dostu standartlar ile ticari hayattaki birçok çevre dostu uygulamanın standardı bu mekanizma yüzünden alt seviyelere çekilebilecektir.⁴⁴⁶ Bilhassa Greenpeace'in ele geçirdiği TTIP taslak anlaşma metinleri⁴⁴⁷ çoğu konuda yeşillerin duyduğu kaygıların temelsiz olmadığını ortaya koyması ve yeşillerin politik arenadaki elini güçlendirmesi bakımından dikkate değerdir. Taslak metinde yer alan maddelerin -çevre ve tüketicinin korunması açısından- sayısı belirsiz problemi barındırdığı savunulmakta; Dünya Ticaret Örgütü'nün yetmiş yıldır anlaşma metinlerinde yer alan “doğal kaynakların muhafaza edilmesi” ve “insan, hayvan ve bitkilerin yaşamını/sağlığını koruma gereğiyle devletlerin ticareti yasaklayabilme hakkı” prensiplerinin yer almaması; iklim değişikliğinden hiç bahsetmeden ve iklim değişimini hesaba katmadan ticaretin düzenlenmesi; “ihtiyatlılık ilkesi”ne⁴⁴⁸ yer verilmemesi yeşillerin itirazının özünü oluşturmaktadır. Taslak anlaşmadaki cümlelerden çıkarılan bir diğer yorum ise “çevre ve tüketicinin korunması” ile ilgili sorunlar ortaya çıktığında büyük işletmelere “danışılacağı” ve işletmelerin AB üzerinde “büyük bir etkiye ve ayrıcalıklı bir konuma sahip olacağı” minvalindedir.⁴⁴⁹ Tüm bu çevresel ve toplumsal kaygılar ışığında yeşiller net bir biçimde anlaşmanın mevcut haline karşı çıkmakta; AB'nin uluslararası ticaret yaklaşımının yeniden gözden geçirilip şirket odaklı olmaktan çok, toplum ve çevre odaklı olması gerektiğini savunmaktadır.

Daha önceden de belirttiğimiz üzere, yeşiller uluslararası ticaretin gelişimine yönelik bir karşı duruş benimsemekten ziyade; devletler arasında ticaretin “ekolojik mütakabiliyet” diyebileceğimiz bir yaklaşım ile yürütülmesinden yanadır. Yani,

⁴⁴⁶ European Green Party, “Avrupa Yeşil Partisi Seçim Manifestosu (2014 AP Seçimleri)-Change Europe, Vote Green: Green Common Manifesto European Elections”, s. 31.

⁴⁴⁷ Nisan 2016'da Greenpeace'in (Hollanda) gizli yollardan ele geçirdiği taslak anlaşmayı basına sızdırmasının ardından açıklama yapan Cecilia Malmström (TTIP müzakerelerini AB adına yürüten ticaret komiseri) ifşa edilen metni yalanlamamış ve “bir bardak suda fırtına koparıldığını” iddia etmiştir. Bkz. Sewell Chan, “U.S.-E.U. Trade Documents Spur Environment and Consumer Worries”, **The New York Times**, 3 Mayıs 2016.

⁴⁴⁸ Örneğin, kimi zirai ürünlerin insan, hayvan, bitki ya da çevreye etkisi ile ilgili bilimsel bir belirsizlik söz konusu olduğunda önleyici tedbir alma; yani, ürünün piyasaya sürümünün durdurulması ya da geri çekilmesi imkânının taslak anlaşmada yer almaması, yeşiller açısından, halk sağlığının arka plana atıldığına göstergesidir.

⁴⁴⁹ Arthur Neslen, “Leaked TTIP Documents Cast Doubt on EU-US Trade Deal”, **The Guardian**, 1 Mayıs 2016.

AB'nin sahip olduğu ekonomik pazarı üçüncü ülkelere (gelişmiş, az gelişmiş ya da gelişmekte olan) açmasının ön koşulu ticaretin ekolojiye zarar vermeden kalkınmaya katkı sunmasıdır. Üçüncü ülkelerin insan ve çevre sağlığına, toplumsal adalete gösterdiği ihtimam bazında ticari ilişkiler desteklenmelidir. Bu yaklaşım, tam olarak olmasa da kabaca, havuç-sopa politikasına benzetilebilir. Toplumsal adalet, demokrasi, ekolojik duyarlılık ölçüsünde üçüncü ülkeler AB'nin imkân ve "nimetlerinden" faydalanabilmelidir.

Yeşillere göre, sürdürülebilir çevre ve toplum refahına katkı sunmayan hiçbir anlaşmaya taraf olunmamalı; Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Küresel Çevre Fonu (GEF) bir araya getirilip Dünya Çevre Örgütü adında tek bir kurum halini almalı; bu kurum fonlama yetisine ve yaptırım uygulama gücüne sahip olmalıdır. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) de bu kurumun kararlarına tabi olmalıdır. Çevre, çalışma koşulları, sağlık yeşil perspektifte tüm uluslararası ticaret kurallarından önce gelir.⁴⁵⁰

⁴⁵⁰ EGP Council, "Statutes", s. 37.

SONUÇ

Ekolojik sorunlar sınıf, zümre, sınır, bölge farkı gözetmez. Dünyanın bir ucunda meydana gelen bir yıkımdan diğer ucunun zarar görmemesi gibi bir ihtimal ekosistemin işleyiş mantığında yer almaz. Bir bölgede meydana gelen çevre felaketi bulutlar, rüzgârlar, yeraltı suları ile diğer bölgelere de rahatlıkla taşınıp oralarda da yıkıma sebebiyet verebilir. Bu duruma en yakıcı örnek 1986 yılının Nisan ayında yaşanmıştır. Ukrayna'nın Çernobil kasabasında gerçekleşen nükleer felaket sonucu oluşan radyoaktif bulutlar 2 bin km ötedeki İskandinav ülkelerinin semalarını kapladığında; zengin, kalkınmış ülke olmak bir anlam ifade etmedi. Radyoaktif kirlilik varlıklı İskandinav yarımadasını etkisi altına aldı. Özellikle, geçimini hayvancılıkla (Ren geyiği yetiştiriciliği) sağlayan *Samiler* (ağırlıklı olarak Norveç, İsveç ve Finlandiya'da yaşayan yerli halk) bu durumdan derinden etkilendi. Kirliliğe maruz kalan hayvanlar ticari değerini yitirdi. Halk, kuşaklar boyu sürdürdüğü geleneklerini, geçim kaynaklarını terketmek ve devlet yardımıyla ayakta durmak zorunda kaldı. Kuzey'in yerli halkları, komşusu bile olmadıkları bir coğrafyadan, kendilerinin dahlinin bulunmadığı bir faciadan dolayı mağdur oldu. Ne gelişmiş ülkelerde ikamet etmeleri ne de binlerce kilometre ötede yaşamlarını sürdürmeleri onlara bir ayrıcalık sağladı.

Çevre tahribatının, ekosistemdeki bozulmanın, ekolojik yıkımın başlangıcı insanoğlunun ateşi kontrol edebilme vasfını kazanmasıyla başlamıştır. Gerek avlanmak gerek yol açmak için insanoğlu etrafındaki ağaçları yakıp ormanları tahrip etmiş; dünya üzerine yayıldıkça da adımını attığı hemen her yerin çehresini değiştirmiş, ekolojik dengesini altüst etmiştir. Kimi zaman bilincinde olmuştur yaptıklarının, kimi zaman da bilinçsizce; “keşfettiği” yerlerin endemik türlerini, yerli halklarını eski dünyadan taşıdığı hastalık ve mikroplarla yok etmiştir.

Çağların değişmesiyle birlikte antik metinler yeniden keşfedilmiş, kitaplar basılmış; bilim, sanat ve teknolojiye ilerlemeler yaşanmış; beraberinde gelen aydınlanma tüm alanlara sirayet etmiş fakat tüm bu ilerlemelere rağmen insanın doğaya bakışı yapısal bir dönüşüme uğramamıştır. “Gelişmek, ilerlemek” insanoğlu için daima “doğaya daha çok hükmedebilmek” anlamını taşımıştır. Her geçen gün bilgisini artırmış; artan bilgisiyle yenilikler yapmış; bunları yaparken de gerekli kaynakları doğadan sağlamıştır. Doğayı bir “kaynak tedarikçisi”, sonsuz bir sermaye

olarak görmüştür. Bu anlayış eskiden sadece belli bir bölgeyi tahribata maruz bırakırken; “gelişmenin” sonucu olarak artık tüm yerküre zarar vermeye başlamıştır.

Yaygın ekonomik paradigmalara göre “zenginleşmek, ilerlemek, kalkınmak” için daha çok üretim, daha çok tüketim ve daha çok büyümenin gerekli olduğu varsayılmışsa da buna itiraz eden birileri çıkmıştır. Bu “birileri” tepkilerini yüksek sesle dile getirmeye, ekonomik gidişatın “sürdürülemez” olduğuna, doğanın sınırlarının bulunduğu insanları ikna etmeye çalışmış; sokaklara çıkıp eylemler yapmış, toplumun dikkatini bu yöne çekmeye uğraşmıştır. Bilim dünyası da bu duruma kayıtsız kalmamış; ardı ardına raporlar hazırlamaya, kitaplar yayınlamaya başlamış; bu hızla gidilirse “sonun çok yakın olduğunu” anlatmaya çalışmıştır.

Altmışlarda başlayan, yetmişlerde devam eden bu itirazlar sokaklarla sınırlı kalmaz. İtirazın her alanda ve her mevkide sergilenmesi için yeşil, muhalif listeler oluşturulup sandıklar zorlanır. Amaç kazanmak değil itirazı göstermektir. Alınan oylar ve artan ilginin sonucu partileşmeye karar verilir. Eleştirdiklerine dönüşmemek, farklılıklarını ortaya koyabilmek ve sokağın sesinden kopmamak için kendilerini “parti karşıtı parti” olarak tanımlarlar. Seçimlere girilir, başarı yakalanır. Elde edilen sonuç neticesinde oluşan ilgi tüm ülkelere yayılmaya başlar. Her ülkenin muhalifi, çevrecisi, nükleer karşıtı, pasifisti, feministi bir araya gelip kendi ulusal “yeşil” partisini kurmaya başlar. Kimisi sandıklardan çıkar, kimisi baraja takılır, kimisi ise hükümet ortağı olur.

Çalışmanın ilk bölümünde yeşil hareketin-yeşil düşüncenin neden ve nasıl ortaya çıktığını anlamak için çevre tahribatının tarihsel seyri ile “çevre” ile alakalı yapıtlar -anakronizme düşmeden- ortaya konulmaya çalışıldı. Buradaki amaç, ekolojik tahribatın “modern çağın sonucu” olduğuna dair oluşan kanının sorgulanmasını sağlamaktır.

İnsanoğlunun ateşi bulması, ardından yerleşik hayata doğru adım atması çevresi ile olan ilişkisini büsbütün değiştirmiş; doğayı “sonu olmayan bir memba” olarak görmesi beraberinde yıkımı da getirmiştir. Örneğin ormanlar sadece ısınma, barınma, pişirme amaçlı kullanılmamış; tarım alanları elde etmek için de yıkıma maruz kalmışlardır. Tahribat ormanlarla sınırlı olmamış; içilen su, solunan hava da payına düşeni almıştır. Bu çalışmada hava kirliliğinin, katı atık sorununun, toprak kaybının, insan kaynaklı kuraklığın, yaşam alanlarındaki fiziksel kirliliğin -sanılanın aksine-

Sanayi Devrimi ile ortaya çıkmadığı; günümüzden beş bin yıl kadar önce Mezopotamya’da, iki bin yıl kadar önce Antik Roma’da ve bin küsur yıl önce Ortaçağ Avrupası’nda da büyük bir sıkıntıya sebep olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra “iklim-bitki örtüsü-yağmurlar” arasındaki neden sonuç bağlantısının ilkçağın filozoflarından yeniçağın kolonyalistlerine kadar birçok kişi tarafından bilindiği; bilim ve teknolojinin gelişimiyle son asırda edinilen bir “bilgi” olmadığı ortaya konulmuştur. İnsanoğlunun uyguladığı yıkımın çok uzun zamandır “farkında” olduğu ve bu farkındalığı yazıya da söze de döktüğü anlatılmıştır.

Sanayi Devrimi ile birlikte kaynak tüketiminin artması çevre kirliliğini arttırmış; yirminci yüzyıla gelinmesiyle birlikte kirleticiler gibi kirlilik çeşitleri de fazlalaşmıştır. Enerji ihtiyacını karşılayan fosil yakıtların kullanımı çoğaldıkça iklim değişime uğramış; canlı yaşamı -geçmiş dönemlerle kıyaslandığında- daha büyük tehditlerle karşı karşıya kalmaya başlamıştır. Yapılan çalışmalar çevre kirliliğinin en çok İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gerçekleştiğini ortaya koysa da; ekolojik yıkımın tarihsel dökümünün çıkartıldığı ilk bölümde elde edilen bulgular “Ne çevre tahribatı ve beraberinde gelen sorunlar son yüzyılda gerçekleşen hızlı sanayileşmenin bir sonucu; ne de ekolojik farkındalık ve hassasiyet günümüzün ‘modern’ insanının sahip olduğu bir nitelik” deme imkânı vermektedir.

Yeşil düşünce “tarih öncesi” ve “modern” dönem diye ikiye ayrılıp incelendiğinde “toplumsal hareketler” olgusu ile karşılaşıldı. Burada altmışlarla başlayan isyan döneminin ne gibi bir etki yarattığı, bu dönemdeki toplumsal hareketlerin nitelikleri ve bunlardan biri olan ekoloji hareketinin nasıl siyasallaştığı anlatıldı. Yeşil siyaset bölümüyle birlikte yeşil partilerin neden ve nasıl ortaya çıktığı incelendi. Yeşil parti ideolojisini yeni toplumsal hareketler ve ekolojizm birlikteliğinin yarattığı açıklandı. Toplumsal hareketlerin bir önceki yüzyıla göre değişen yapısından bahsedilip “Yeni Toplumsal Hareketler” kuramları üzerinden yeşil partiler anlamlandırılmaya çalışıldı. Model olarak Alman Yeşilleri alınıp diğer AB ülkelerindeki yeşil hareketler ve partiler incelendi. Her bir AB ülkesinde yeşil hareketlerin neden ortaya çıktığı, nasıl partileştiği detaylandırıldı. *Yeni Toplumsal Hareketler* yaklaşımlarının uygulanabilirliği; yani, her bir AB ülkesindeki yeşil partinin gelişiminde benzer faktörlerin rol alıp almadığı sorgulandı. Inglehart’ın ortaya koyduğu *postmateryalizm* tezi üzerinden Batı ile eski Doğu Bloku ülkeleri sınandı.

Yapılan değerlendirmelerde AB lkelerinin çoğunluğunda -kimi ülkelerde toplumsal hareket kökeni bulunmadan bireysel inisiyatifler yoluyla kurulmuş olsalar da- toplumsal hareket olarak evre/ekoloji hareketinin “yeşil partileri” ortaya çıkaran yapı olduğu görüldü. Dört blok olarak ayırıp incelenen bu ülkelerdeki yeşil hareketler için “ekolojik tahribat, evre krizi” ana argümanlar olmakla birlikte; sistem eleştirisi de bir o kadar önemlidir. Batı’daki hareketlerde “sistem eleştirisi” mevcut dünya düzenine, kapitalist üretim modeline, tüketim toplumuna, nükleer savaş tehdidine, devlet-aile-din-eğitim gibi sosyal kurumlara ve patriyarkaya karşı bir duruş üzerinden kendini var ederken; Doğu Avrupa’da baskıcı komünist rejime bir itiraz, bir isyan, bir başkaldırı şeklinde varlığını gösterir. Bu itiraz da evrecilik “etiketi” kullanılarak sistemin merkezine saldırmadan, sistemin başarisızlıkları etrafında dolanılarak yapılır. Eski Doğu Bloku lkelerinde rejimi direkt hedef almadan, rejimin öfkelerini üzerine çekmeden, resmî ideolojiye halel getirmeden “yaşam alanlarının kalitesi ve insan sağlığı” üzerinden yapılan eleştiriler hem siyasi görülmediği hem de tüm toplumu gencinden yaşlısına etkileyen bir mesele etrafında döndüğü için -en azından başlarda-yöneticileri çok rahatsız etmez. “evre” muhalefetin korunaklı bir limanı, aynı zamanda silahı olur. Bu silah hem ahlaki hem bilimsel hem de tam anlamıyla siyasidir.

Demirperde lkelerinde “evre kirliliği” insanlar için sadece fiziksel bir kirliliğe işaret etmiyor; birçok anlamı da içinde barındırıyordu. Örneğin SSCB’de, kirlilik insan hayatının değil kalkınmanın ncelendiği Sovyet politikalarını temsil ediyor ve bu Sovyet politikalarının sorgulanamazlığı gerek bireyi gerekse yereldeki yönetimleri salt birer figüran haline getiriyordu. Yıllar boyunca komünist sistem, bacalarından dumanların eksik olmadığı kocaman fabrikalar ve üretimi aralıksız sürdüren işçilerle resmedilmiş; çarklar kalkınmanın ve ilerlemenin sembolü olmuştu. Tüm Demirperde coğrafyasında üretimin çevreye verdiği zarar, yarattığı kirlilik yok sayılmış; insan hayatı ve sağlığı göz ardı edilmişti. Tüm bunların yarattığı öfke yeşil hareketin Doğu Bloku’nda gelişiminde başrol oynadı.

Doğu-Batı ekoloji hareketleri arasındaki benzerliklere bakıldığında; yeşillerin yerele, ademi merkeziyetçiliğe, “self determinasyona” yaptıkları vurgu Demirperde’deki hareketlerde de görülür. Bu durumu açmak gerekirse: Dönemin Sovyet uydu devletlerinin karar alma mekanizmalarında Moskova dışında bir sesin duyulması pek mümkün değildi. Örneğin Litvanya’da yapılması planlanan bir nükleer

santrale ya da Letonya’da kurulacak bir baraja 1000 kilometre öteden Moskova’nın karar vermesi hem yereldeki yönetimlerin hem de bölge halklarının söz hakkını yok sayan uygulamalardı. Kendi yaşam alanlarını ilgilendiren konularda söz sahibi olamama; bununla birlikte Sovyetlerin bürokratik, merkezi, teknokratik (kolonyalist diyebileceğimiz) yönetim tarzı yeşil hareketlerin ortaya çıkmasında bir faktör olarak görev aldı. Yereldekilerin fikriyatına başvurmadan Moskova tarafından alınan - tepeden inme- kararlara olan öfke muhalif hareketlenmeleri besleyen, motive eden bir unsur oldu. Sovyetlerdeki ekoloji hareketleri incelenirken ortaya koyulan ekolusalcılık olgusunun merkezinde de işte bu self determinasyon meselesi yatar. Toprak ve doğal varlıklara olan aidiyet bağının bireyin etnik kimliğine yaptığı referansta önemli bir yere sahip olması; bunlara yapılan saldırıların bireyin etnisitesine de saldırı anlamına geldiği çıkarsaması özellikle Baltık ülkelerindeki çevre hareketlerinde karşılaşılan yaygın bir durumdur. Tehdit altındaki ulusal kimlikle tehdit altındaki doğal çevre iç içe geçmiş; “çevre” ulusal kimliğin ta kendisi olmuştur. Bağımsızlık yolundaki en güçlü katalizör de ziyadesiyle “çevre” olmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde modern dönem ekoloji hareketinin ortaya çıkışında etkili olan faktörlerden birinin “değer değişimi” olduğu söylenmişti. İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı toplumlarında doğan kuşağın refah devleti uygulamaları ve ekonomik sıkıntıdan azade bir çocukluk ve ergenlik dönemi geçirmelerinin neticesinde postmateryalist değerleri benimsediği; yani, ebeveynlerinin aksine, maddiyat yerine daha kaliteli ve nitelikli bir yaşam ve daha temiz bir çevreyi önceledikleri belirtilmişti. Fakat “postmateryalist değerler”in doğudaki toplumsal hareketlerde rol oynadığını söylemek çok kolay değildir. Bunu daha açmak gerekirse; toplumsal hareketleri yaratan faktörler şüphesiz her iki blokta da kimi benzerlikler göstermektedir; fakat Batı’da üretilen *Yeni Toplumsal Hareketler* teorilerinin defaatle üzerinde durduğu noktaların bir kısmına Doğu’da şahit olmak pek mümkün değildir. Örneğin yeşil hareketin “tüketim toplumu” eleştirisinin, temel tüketim maddelerine dahi erişim sıkıntısı yaşayan Doğu Bloku toplumlarında bir karşılığı bulunmamaktadır. Postmateryalizm yaklaşımının söylediği ‘değer öncelikleri’nin, ‘değer değişimi’nin ya da ‘postmateryalist değerler’in bireylerde gözlenebilmesi için uzun yıllara yayılmış bir ekonomik refahın toplumda var olması gerekmektedir. Elde edilen bulgulara bakıldığında; Doğu Bloku’ndaki yurttaşların yaşam standardının hem çalışma süreleri

açısından hem de bu sürelerin bedeli olarak aldıkları ücretlerin karşılığında ulaşabilecekleri mal ve hizmetler açısından Batı'dakiler ile kıyaslanamayacak derecede farklılaştığı görülmektedir. En basit örnekle anlatırsak eğer: Doğudaki işçi 1 kg elma ya da 1 kg tavuk alabilmek için batıdaki meslektaşından yaklaşık 7 kat daha fazla çalışmak zorundadır. Buradaki tek sorun Sovyet Bloku'nda yaşayan yurttaşların çok daha fazla emek sarfetmek zorunda olması değildir. "Kıtlık ekonomileri" mahlasına da sahip olan bu ülkelerde kronik hale gelen "bulunabilirlik" sorunu, harcanan iş gücünün ve karşılığında alınan ücretin de bir anlam ifade etmesini engeller. Doğu Bloku'nda akut bir sorun haline gelmiş olan tüketim mallarının kıtlığı; kupon/karne uygulamalarıyla önlenmeye çalışılan arz-talep dengesizliği; ve en basit gıda maddelerine ulaşmak için bile saatlerce kuyruklarda beklenildiği gerçekliği de hesaba katıldığında yeşil hareket ve yeşil partilerin gelişiminin nedeni kabul edilen "postmateryalizm" Demirperde için batılı bir kavramdan öteye geçemez.

Bunun yanı sıra yeşil hareketin "endüstriyalizm karşıtlığı" Doğu Bloku'nda ekseriyetle "kirlilik" bazında kendine yer bulmuştur. Demirperde'nin hemen hemen tüm ülkelerinde devasa fabrikalarla yapılan kitlesel sanayi üretimi büyük boyutlarda enerji tüketimine ve kaynak gereksinimine yol açmış; yarattığı atıklarla da çevreyi yoğun bir kirliliğe maruz bırakmıştır. Bu kirliliğin sonucu ortaya çıkan "sağlıklı" bir çevre talebi protestolarda önemli bir tema olarak yerini almıştır. Endüstriyalizm konusunda Batı "büyüme, gelişme, ilerleme" kavramları üzerinden kalkınma politikalarını eleştirirken; Doğu Bloku'ndaki çevre hareketleri endüstriyalizmi üretim modelinden ziyade üretim öncelikleri açısından eleştirmiştir. Yani endüstrileşmede ağır sanayi yerine tüketici ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik hafif sanayinin tercih edilmemesi eleştiri konusu olmuştur. Kıtlık ekonomisinde boy gösteren hareketlerle "bolluk" toplumundaki hareketlerin sergiledikleri muhalif duruş -aynı tema etrafında olsa bile- ülke ve sistem gerçekliğine göre değişim göstermiştir. Hem doğuda hem de batıda kirliliğe ve kirleticilere karşı benzer protesto biçimleri (Yürüyüşler, dilekçeler, grevler, okul boykotları, tiyatral sokak gösterileri, insan zincirleri vb.) sergilenmişse de eylem araçları ve bu araçların işlevselleği bakımından Batı farklılaşmıştır. Batı'da sıkça başvurulan "ürün/firma boykotu" gibi itirazın somut eyleme dönüştüğü pratikler eski Doğu Bloku açısından uygulanabilirlik arz etmez. Örneğin çevreye zarar veren bir ürünün piyasadan çekilmesi veyahut zararsız olan muadil ürün tercih edilerek

üretici firmanın pazar payını kaybetmesi için yapılan boykotların devletin her alanda tekel olduğu bir yapıda karşılığı yoktur. Aynı şekilde karşımızda kamuoyu tepkisiyle korkutulacak, prestij kaybına uğratılacak ya da hukuki yaptırımlara maruz bırakılacak bir firma da yoktur. Bunlar rekabetçi liberal ekonomilere sahip ülkelerde karşılığı olan eylem biçimleridir.

Yeşil hareketler analiz edilirken; Batı’da geliştirilen teorilerin -Doğu Bloku ülkelerine uygulanmasında sakınca bulunmamakla birlikte- kullanışlı olduğu ama açıklayıcı olmakta yetersiz kaldığı belirtilmişti. Bu yüzden Batı merkezli geliştirilen teoriler konusunda ihtiyatlı olmakta fayda vardır. Yeni toplumsal hareketlerin dönüşüm sürecinin sonucu olarak ortaya çıkan yeşil partiler sınıflandırılırken “yeni siyaset partileri”, “özgürlükçü sol partiler” diye isimlendirilmiş; seçmen grubu olarak da “sol postmateryalist” yani “yeni sol” seçmen grubunun parti tabanını oluşturduğu söylenmişti. Bu yeni toplumsal hareketlerin katılımcılarının (aynı zamanda yeşil parti seçmen kitlesi) postmateryalist değerlere sahip olduğu; yani otonomi, kendini ifade etme, bireysel özgürlük, estetik tatmin ve yaşam kalitesi gibi değerleri öncelediği anlatılmıştı. Doğudaki hareketler de ortaya çıktıklarında kısmen batıdakiler gibi postmateryalist değerlere öykünen talepleri seslendirmiş olsalar da daha sonraki süreçler (Demirperde sonrası yeniden yapılanma sürecinde yaşanan büyük ekonomik ve toplumsal kriz bireylerin önceliklerini büyük oranda etkilemiş; günlük yaşam kaygısı bu önceliklerin belirleyicisi olmuştur) bunun belli başlı temalar dışında birbirine çok benzemediğini gösterir niteliktedir. Burada en çok yakınlık kurabilecek unsur “insan profili”dir. Yeşil hareketlerin ve bunun sonucu olarak kurulan yeşil partilerin aktörlerinin, katılımcılarının, seçmenlerinin genel olarak tüm Avrupa’da birbirlerine yakın bir profil çizdikleri söylenebilir. Gerek doğuda gerekse batıda; yükseköğrenim görmüş, entelektüel birikime sahip ve çoğunluğu gençlerden oluşan kitleler bu toplumsal hareketlerin resmini oluşturmuştur. Doğu Avrupa’da da -aynı Batı’da olduğu gibi- akademik dünya ve üniversiteler ile yazar, çizer, sanatçı yani entelijansiya yeşil hareketlerin insan kaynağını oluşturmuştur. Bunun en önemli sebebi ise eğitilmiş kitlelerin “kaynaklara” daha rahat ulaşabilmesidir. Yani çevre kirliliği ve sebep olacağı sorunlardan nükleere kadar birçok konu hakkında hem çalışma yapabilecek hem de bilgiye ulaşabilecek olan “akademi”; ve dolayısıyla “öğrenciler”dir.

Kitleler ekseriyetle benzer özellikler gösterse de kimi nüansları da içinde barındırır. Örneğin doğudaki yeşil hareket ve partilerde karşı kültür hareketlerinden nüveler çok yoktur. Batı'dan Doğu'ya geçerken “karşı kültür” siyasal tarafını yitirmiş; sadece Batı'dan ihraç edilen bir yenilik, bir moda olarak var olmuştur. Dolayısıyla yeşillerin karşı kültür hareketinden beslenme şansı olmamıştır. Daha somut bir anlatıma başvurulursa eğer; Polonyalılar “çiçek çocuk” oldukları ya da komünal yaşam tarzını benimsedikleri için değil “konut” sıkıntısından dolayı odalarını paylaşmak, bir arada yaşamak zorunda kalmışlardır. Ayrıca yeşillerin doğuya gittikçe ideolojik skaladaki yeri de değişiklik göstermiştir. Demirperde'de yeşiller ‘sol’da konumlanmamış aksine daha liberal bir çizgide yol almıştır. Batı'da var olan “kapitalizm alerjisi” Doğu'da “komünizm alerjisi” ile yer değiştirmiştir.

Yeşiller batıda ortaya çıktı. Seksenlerde siyasal bir gerçeklik halini de aldı; ama değişimi gerçekleştiren doğudakiler oldu. 1989 sonbaharında bir dizi rejimin yıkılmasında yeşiller ana aktörlerden biri oldu. Ekolojik sorunlar ve bunun neden olduğu toplumsal hareketler komünist rejimin yıkılmasındaki en büyük faktörlerden biri olarak kayda geçti. Doğu Bloku çöktü, Demirperde ortadan kalktı. Yeşiller demokratik sisteme geçişin önünü açtı. Yeşil hareket aslında çok basit ve temel bir insan hakkına dayanıyordu: Temiz ve sağlıklı bir çevre. Çevre özelinde oluşan itirazlar sisteme doğru itirazlara yol verdi. Yıllarca siyasal itirazlara karşı kendini güvenceye alan sistem, darbeyi siyasal olmayan- daha doğrusu siyasal görünmeyen- bir yerden, “çevre”den aldı. Çevre kirliliği totaliter yönetimlerin sonunu getiren bir marş motoru vazifesi gördü.

Yeşiller sosyalist rejimin sarsılmasıyla birlikte birçok ülkede parlamentolara girdi; koalisyonlarda yer alıp yönetimlerde bulundu. Batı'dan çok daha önce hükümetlerde ve bakanlık pozisyonlarında yer aldı. 1989 sonrası geçiş döneminde (totaliter rejimden demokrasiye geçiş) demokratikleşme yolunda önemli katkılar da sundu ama ekonomik yıkımın, sosyal ve siyasal problemlerin tüm eski Demirperde ülkelerini sarsması yeşillerin hareket kabiliyetlerini fazlasıyla sınırladı. Batı'daki kardeşlerinin aksine uzun süre varlıklarını ya da hükümetteki yerlerini devam ettiremediler. Toplum ekonomik ve yapısal sorunlar ile demokratik sistemin inşasını tecrübe ederken; çevre meselesine olan ilgi kayboldu ve bu da yeşil partilerin

görünürlükten uzaklaşmasına sebep oldu. Düşman yenilip rejim yıkılınca yeşillerin varlık sebebi de toplum nezdinde ortadan kalkmış oldu.

1989'daki siyasal çalkantıların yaşandığı bir süreçte kurulan ve demokratik sisteme geçiş döneminde gücünü kaybeden doğudaki yeşil partilerin “siyasal ekolojiyi” insan hakları, haber alma-bilgi edinme hakkı ve katılımcı demokrasi üzerinden okuduğu söylenebilir. Yeşil hareketler sivil toplumun büyümesinin bir parçası olarak çevre, özgürlükler ve etnik kaygılar temelinde gelişmiş; doğal olarak yeşil partiler de bu perspektiften ilerlemiştir. Yeşil partiler Batı'da birçok toplumsal hareketin sinerjisinden ve siyasal tecrübesinden faydalanırken Doğu'da bu pek mümkün olamamıştır. Çok partili sistemin ve demokratik kurumların Demirperde'de bulunmaması siyasal bir birikim sonucu oluşan tecrübelerden faydalanma şansını yeşillere bırakmamıştır. Yeşil partilerin doğuda uzun soluklu olamamasının sebeplerinden biri de bu deneyim eksikliği olmuştur. Doğudaki yeşil partiler çok özel koşullarda ortaya çıkmış siyasal partiler olarak tarihteki yerlerini almıştır.

Uzun süren suskunluk, zayıf da olsa, 2000'lerle birlikte kısmen bozulur. Yeşiller Doğu'da siyasal aktör olarak tekrar ortaya çıkmaya başlar. Kimi ülkelerde sadece kâğıt üzerinde kalmış olan yeşil partiler tekrar canlandırılmaya çalışılır; kimi yerlerde ise geçmişten bağımsız bireysel inisiyatifler yoluyla, çoğunlukla da çevre dernekleri ile sivil toplum kuruluşu kökenli şahıslar sayesinde, yeni siyasal yapılar olarak sıfırdan kurulur. Hatta hükümetlerde küçük ortak olarak bile yer alır. Doğu yeşillerinin ikinci evresi de denilebilecek bu dönem selefinden oldukça farklıdır. Bu dönemin yapısal karakterini belirleyen unsur Avrupa Birliği'dir. “Yeni” yeşil partiler AB üyeliğinden fazlasıyla etkilenmiş yapılardır. Özellikle AB süreci ve üyeliği ile birlikte gelen dışa açılım, Avrupalılaşma ve ekonomik kalkınma Batı'ya öykünmeyi sadece toplumsal olarak değil siyasal olarak da arttırmıştır. Bu öykünme yaşam tarzından politik tercihlere kadar olan bir skalaya yayılır. Bunu parti programlarında, seçim manifestolarında ya da sorunsallaştırdıkları konularda görmek mümkündür. Özellikle Avrupa Yeşil Partisi'nin (EGP) etkisi ve desteği bu yeni dönem yeşil partilerinde oldukça fazladır. EGP'nin varlığı ve ruhu tüzüklerinden programlarına kadar hemen her alanda hissedilir. AB yanlısı tutum batıdaki kardeş yeşil partilere göre daha baskındır. Ancak Batı'nın yoğun bir etkisi olsa da her yeşil partinin ulusal kontekstindeki yeri ayrıdır. İdeolojik olarak yeşiller Orta ve Doğu Avrupa'ya doğru

ilerledikçe “merkeze ve sağı” doğru bir kayış gösterir. Bunda komünizm altında geçirilen yılların getirdiğı negatif algıların etkisi olduğı kadar varsıllaşan ve kapitalistleşen toplumun, yeni oluşan orta ve üst orta sınıfların etkisi de çok fazladır. Bu kesimler (çoğunlukla profesyoneller diyebileceğimiz) açısından yeşil olmak, yeşil parti üyesi/seçmeni olmak “batılı” olmak anlamına da gelmektedir. Yani ideolojik gömlekten ziyade “etiket” baskın unsurdur. Örneğın cinsiyet adaletine dayanan “eş başkanlık/eş sözcülük” gibi kolektif liderlik pozisyonları ya da temsiliyette denge açısından uygulanan kota (Kadın, Engelli, Lgbt+ vb.) uygulamaları son yıllarda batının etkisiyle doğudaki yeşillere sirayet etmiştir.

AB üye ülkelerindeki yeşil hareketlerin ve neticesinde kurulan yeşil partilerin ekseriyetinin (toplumsal hareketlerle olan ilişki bakımından) çizilen tarihsel şablona, az ya da çok, oturduğunu söylemekte bir sakınca olmamakla birlikte; İngiltere ve İrlanda örnekleri bu şablonun çok dışında kalmaktadır. Bilhassa “yeni toplumsal hareketler” teorilerinin İngiltere yeşil partisine uygulanması çok mümkün değildir. Ortaya çıkışında hiçbir toplumsal hareketin katkısının bulunmaması ve sadece ekolojizm tabanlı kurulması geliştirilen yaklaşımlara mesafeli davranılmasının sadece Doğı Avrupa yeşilleri için değil Batı Avrupa yeşilleri için de gerektiğini söyler niteliktedir. Aynı şekilde İrlanda Yeşil Partisi de sosyal bir tabanı bulunmadan, kişisel çabalar sonucu, Kıta Avrupası’ndaki yeşillere ve özellikle de Alman Yeşilleri’ne öykünerek kurulduğı için “şablon dışında” kalmaktadır.

Her bir ülke analiz edilirken farklı tarihsel ve toplumsal arka planlarla karşılaşıldı. Örneğın doğuda baskıcı rejimin sorgulanamaz totaliter karakterinin hem ekolojik tahribata hem toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına hem de bizatihi kendi yıkımına yol açtığına şahit olundu. Hâlbuki Batı Bloku’nda yer almalarına ve yetmişlerin ikinci yarısına kadar otoriter diktatörlükler ve faşist yönetimler altında yaşamalarına rağmen ne İspanya’da ne Portekiz’de ne de Yunanistan’da ciddi bir toplumsal hareket (özelde yeşil hareket) boy verebilmiş ve bu baskıcı yönetimlerin sonunu getirebilmiştir. Kuşkusuz her ülkenin sosyal-siyasal yapısı ve gerçekliğı farklıdır; ama burada (bu üç ülke özelinde) kimi faktörlerin yokluğu sosyal hareketliliğı önleyici unsurlar olarak kabul edilebilir. Örneğın üç ülkenin de seksenlere kadar yoksul birer tarım ülkesi olduğı (kısmen de turizm), endüstri ülkesi kategorisinde bulunmadığı ve Çekoslovakya ya da Doğı Almanya gibi yoğun kaynak

tüketimi sonucu oluşan aşırı bir kirliliğe maruz kalmadığı rahatlıkla söylenebilir. Yani ciddi anlamda bir çevre kirliliği, bir ekolojik tahribat yaşanmamıştır. Ayrıca yoksulluktan ötürü postmateryalizmin de bu topraklara uğramadığını söylemekte bir sakınca olmasa gerektir. 80'lere kadar Avrupa'nın en yoksul halklarına ev sahipliği yapan bu ülkelerde postmateryalist değerler ancak AB sürecinden sonra yeşermeye başlamıştır. Yetmişli yıllar tüm Avrupa'da toplumsal hareketlerin pik yaptığı yıllar olmasına karşın; bu "dalga" yönetimlerin uyguladığı aşırı baskı sonucu sadece kültürel formda (turizm yoluyla) güneyin bu üç ülkesine ulaşabilmiştir. Cılız da olsa çevre hareketleri ancak rejimlerin yıkılması sonucunda oluşan demokratik ortam sayesinde canlanabilmiştir. Uzun yıllar dışarıya kapalı olan bu ülkeler AB üyelik perspektifiyle birlikte dış dünyaya entegre olmaya başlamış ve yeşil partiler de bu sürecin etkisiyle kurulmaya başlamıştır.

Yeşillerin AB ile olan ilişkisi tarihsel olarak oldukça paradoksal bir seyir izlemiştir. İlk ortaya çıktıklarında var olan katı ve keskin AB karşıtı duruş zamanla kendini sıkı bir AB yanlısı tutuma terketmiştir. Teknokratik, bürokratik, hantal bir ulusüstü yapı olarak eleştirdikleri ve "küçük olan güzeldir" anlayışının karşısına dikilen bir duvar olarak gördükleri AB; sağladığı imkânlarla yeşiller üzerinde bir yumuşama etkisi yaratmıştır. Her şeyden önce çevre sorunların sınır tanımayan karakteri AB'yi yeşil zihin dünyasında "olması gereken bir üst 'güç', bir üst yapı" olarak meşrulaştırmıştır. Küresel ekolojik krize karşı yerelden müdahale edilmesinin, çözüm getirilmesinin (ulus devletlerin sahip olduğu mutlak gücün bile yetersiz kaldığı hesaba katıldığında) mümkün olmaması AB'nin normatif supranasyonel bir güç olarak daha etkin kullanılması düşüncesini pekiştirmiştir. En yalın hâliyle ifade edilirse eğer: On ülkeyi dolaşan Tuna Nehri'nin kirliliği sadece bir ülkenin çabasıyla hallolabilecek bir mesele değildir.

AB'nin ulusötesi karakterinin ve uluslararası iş birliğini mecbur kılan yapısının yeşillere; üye ülkelerin ve aday ülkelerin iç işlerine müdahil olma şansı yaratması da AB'den, genişlemeden ve bütünleşmeden yana taraf olunmasında etkili olan unsurlardan olmuştur. İnsan hakları meselesinden çevre mevzuatına kadar birçok alanda AB'nin bizatihi kendisinin kural koyucu olarak etkin rol alması AB'ye olan negatif algının yeşiller açısından değişmesinde etkindir. Bunun yanı sıra, AB'nin varlığı yeşil aktör ve kurumlar bazında da önem arz eder. Biraz daha açmak gerekirse;

Avrupa Parlamentosu ulusal bazda başarıyı yakalayamayan ya da seçim sistemleri yüzünden meclise girme şansı elde edemeyen yeşil partiler için kendini göstermenin, varlığını devam ettirmenin alternatif bir mecrası olmuştur. AP sayesinde yeşiller siyaset sahnesindeki mevcudiyetlerini ve popülaritelerini uzun süre muhafaza edebilme imkânı yakalamıştır. Özellikle çevre ve insan hakları meselelerinde medyanın kulak kabarttığı grup “Yeşiller” olmuştur. Parlamento hem yeşil vekillerin hem de yeşil siyasetin sözünün dile geldiği yer olmuştur.

Yeşiller için AB, özellikle 80’li yıllarda, şüpheyile yaklaşılması, mücadele edilmesi gereken bir kurumdu. “Birlik” yeşil presiplerle çakışan, tepeden inmece, hiyerarşik, yereli yok sayan bir yapı olarak görülüyordu. AB ekonomik entegrasyondan sosyal ve siyasal entegrasyona doğru yol alırken bu algı değişmeye başladı. Entegrasyon milliyetçiliği törpüleyecek, enternasyonalist duruşa katkı sunacak, halkları bir araya getirecek, demokrasinin gelişimini sağlayacak bir süreç olarak kabul edilip desteklendi.

Avrupa Birliği ve bütünleşme süreci yeşillerin gelişiminde dönüştürücü bir etki yarattı. Siyasal, kurumsal, örgütsel ve zihinsel olarak AB yeşillerin siyasi seyrinde dinamik bir özne oldu. AB’ye karşı geliştirilen sert ve agresif politik duruşun güçlü bir AB savunuculuğuna/taraftarlığına evrilmesinde politik bir aktör olarak AP’de bulunabilmelerinin (Özellikle 1984’ten itibaren AP’de siyasi bir grup olarak yerlerini korumalarının, komitelerde yar almalarının, hazine yardımına mazhar olmalarının) tesiri de ziyadesiyle vardır.

Demirperde’nin yıkılmasıyla birlikte batı ve doğudaki yeşiller arasında yaşanan etkileşim ve birlikteliğin AB sürecinin de devreye girmesiyle artması, özellikle doğudaki yeşilleri bir hayli etkiledi. Batıdaki yeşillerin politik öneri (Yeşil Yeni Düzen gibi) ve tercihleri doğudaki yeşil partilerin parti programlarına, tüzüklerine, manifestolarına kadar sirayet etti. Avrupa Yeşil Partisi (EGP) sadece batıdaki yeşillerden oluşan şemsiye partisi olmadığı halde batılı yeşillerin oyun kurucu rolü daha fazla hissedildi. EGP doğu yeşilleri için bir çeşit norm belirleyen yapı işlevi gördü. Tüm bu etkileşimleri sağlayan en temel faktör ise AB üyelik süreci ve entegrasyon oldu. Yönün ve sınırların yeniden batıya dönmesi eski Doğu Bloku ülkelerini olduğu kadar bu ülkelerdeki yeşilleri de etkiledi.

Yeşillerin geliştirdiği, savunduğu, kimi yerlerde uygulamaya koyduğu ve adına Yeşil Yeni Düzen dediği politikalar bütününe ne kadar yeşil ve yeni olduğu; ekonomik ve ekolojik krize çözüm olup olamayacağı; reformist ya da devrimci olup olmadığı; yaygın ve hâkim olan kapitalist iktisat anlayışının kar ve büyüme odaklı kalkınma paradigmasını yerle bir etme kapasitesinin bulunup bulunmadığı ise birer soru işaretidir. Kapitalizmin sürekliliği için ekonomik büyümenin şart olduğu; bu büyüme için de doğal kaynakların tüketiminin kaçınılmaz olduğu düşünüldüğünde yeşil ekonomi yaklaşımının krizlere çözüm üretme kapasitesinin çok yüksek olduğunu söylemek zordur. Her ne kadar yeşil ekonomide çevrenin, gıdanın, doğal kaynakların ve insanın ekonomik kalkınmanın, büyümenin, üretimin, para piyasalarının önünde konumlandırıldığını; yani öncelikler açısından hiyerarşinin değiştiğini; yerel, ademi merkezi, küçük ölçekli bir ekonomi yaklaşımının benimsendiğini söylemek yanlış olmaz ise de bu yaklaşımların mevcut kapitalist sistemin dışında olduğunu iddia etmek kolay değildir. Yeşil ekonomi -sermaye birikimine dayalı bir iktisadi modelin üzerinde ilerleyen piyasanın farkındalığında- sistem “karşıtı ya da alternatifi” olmaktan çok sistemin reforme edilmesine yönelik çözümler öneren bir ekonomik yaklaşım ve en azından iklim değişikliğinin hızla geri dönülemez noktalara ulaşmasını engelleyebilecek iyi niyetli bir çaba, bir tasarım olarak görülmelidir. Yeşil ekonomi yeşil işler yaratarak istihdamı artırıp işsizliği azaltabilir; mevcut düzende refahın ölçüsü olarak kabul edilen maddi gelirin artışına sebep olabilir; tüm enerji arzının yenilenebilir kaynaklardan karşılanıp fosil yakıtlardan azade karbonsuz bir ekonominin yaratılmasına katkı da sunabilir; fakat kapitalizmin büyüme mecburiyeti olduğu ve bu mecburiyet de ortadan kalkmadığı müddetçe uygulanacak yeşil politikaların çoğunun palyatif olmaktan öte bir anlam ifade etmeyeceği söylenebilir.

Sonuç olarak yeşillerin, AB çapında uluslararası varlığı parlamenter sayısı-oy oranları gibi nicel göstergeler bakımından sınırlı görünse de, Birlik politikaları ve AB siyasetine yön veren söylemlerdeki rolleri belirgindir. Bir başka ifadeyle, radikal bir hareket olarak başlayan ve AB düzeyinde bir parti olarak yoluna devam eden yeşiller özgül ağırlıklarıyla dikkat çekmektedirler.

KAYNAKÇA

Aguilar-Fernández, Susana. “The Greens in the 1993 Spanish General Election: A Chronicle of a Defeat Foretold”, **Environmental Politics**, Cilt:3, Sayı:1, Mart 1994, ss. 153-158.

Allaby, Michael. **Ecology: Plants, Animals, and the Environment**, Facts on File, New York, 2010.

Al-Rawi, Farouk N. H. ve A. R. George. “Back to the Cedar Forest: The Beginning and End of Tablet V of the Standard Babylonian Epic of Gilgameš”, **Journal of Cuneiform Studies**, Cilt:66, 2014, ss. 69-90.

Andersson, Magnus. **Change and Continuity in Poland’s Environmental Policy**, Springer, Dordrecht, 1999.

Andersson, Magnus ve Jeannette Hagberg. “Making and Implementing Environmental Policy”, **Environmental Science: Understanding, Protecting, and Managing the Environment in the Baltic Sea Region**, Ed. Lars Rydén, Pawel Migula ve Magnus Andersson, Baltic Univ. Press, Uppsala, 2003, ss. 662-689.

Andonova, Liliana B. **Transnational Politics of the Environment: The European Union and Environmental Policy in Central and Eastern Europe**, MIT Press, Massachusetts, 2004.

Arısoy, İbrahim Alper. “Avrupa Bütünleşmesinde Bölgeselleşmenin Dinamikleri: İtalya Örneği ve Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2009.

Auers, Daunis. “The Curious Case of the Latvian Greens”, **Environmental Politics**, Cilt:21, Sayı:3, Mayıs 2012, ss. 522-527.

Ayres, Eugene ve Charles A. Scarlott. **Energy Sources: The Wealth of the World**, McGraw-Hill, New York, 1952.

Baker, Susan. "The Scope for East-West Co-Operation", **Environmental Policy in an International Context: Prospects for Environmental Change**, Ed. Andrew Blowers ve Pieter Glasbergen, Elsevier, Oxford, 1996, ss. 135-165.

Baker, Susan ve Bernd Baumgartl. "Bulgaria: Managing the Environment in an Unstable Transition", **Environmental Politics**, Cilt:7, Sayı:1, Mart 1998, ss. 183-206.

Bantjes, Rod. **Social Movements in a Global Context: Canadian Perspectives**, Canadian Scholars' Press, Toronto, 2007.

Barbier, Edward B. "Rethinking the Economic Recovery: A Global Green New Deal", UNEP, 2009.

Barry, John. **Environment and Social Theory**, 2nd ed., Routledge, New York, 2007.

Barry, John. "Environmentalism", **Understanding Democratic Politics: An Introduction**, Ed. Roland Axtmann, Sage Publications, London, 2003, ss. 300-310.

Barry, John. **Rethinking Green Politics: Nature, Virtue and Progress**, Sage Politics Texts, SAGE, London, 1999.

Barry, John. "The Limits of the Shallow and the Deep: Green Politics, Philosophy, and Praxis", **Environmental Politics**, Cilt:3, Sayı:3, Eylül 1994, ss. 369-394.

Bate, Jonathan. **Romantic Ecology: Wordsworth and the Environmental Tradition**, Routledge, London, 1991.

Baudrillard, Jean. **Tüketim Toplumu**, Çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2008.

Becker, Udo J., Thilo Becker ve Julia Gerlach. **The True Costs of Automobility: External Costs of Cars Overview on Existing Estimates in EU-27**, Technische Universität Dresden, Dresden, 2012.

Belk, Russell W. “Materialism: Trait Aspects of Living in the Material World”, **Journal of Consumer Research**, Cilt:12, Sayı:3, 1985, ss. 265-280.

Bell, Daniel. **The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting**, Basic Books, New York, 1973.

Bell, John D. “Democratization and Political Participation in ‘postcommunist’ Bulgaria”, **Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe**, Ed. Karen Dawisha ve Bruce Parrott, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, ss. 353-402.

Benewick, Robert ve Philip Green (Editörler). **The Routledge Dictionary of Twentieth-Century Political Thinkers**, 2nd ed., Routledge, London, 1998.

Berna, Francesco, Paul Goldberg, Liora Kolska Horwitz, James Brink, Sharon Holt, Marion Bamford ve Michael Chazan. “Microstratigraphic Evidence of in Situ Fire in the Acheulean Strata of Wonderwerk Cave, Northern Cape Province, South Africa”, **Proceedings of the National Academy of Sciences**, Cilt:109, Sayı:20, 2012, ss. 1215-1220.

Biorcio, Roberto. “Green parties in Southern Europe (Italy, Spain, Portugal, and Greece)”, **Green Parties in Europe**, Ed. Emilie van Haute, Routledge, New York, 2016, ss. 177-195.

Biorcio, Roberto. “Italy”, **Green Parties in National Governments**, Ed. Ferdinand Müller-Rommel ve Thomas Poguntke, Frank Cass, London, 2002, ss. 39-62.

Bocking, Stephen. "Environmentalism", **The Cambridge History of Science: The Modern Biological and Earth Sciences**, Ed. Peter J. Bowler ve John V. Pickstone, Cilt:6, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

Boden, T.A., R.J. Andres ve G. Marland. "Global, Regional, and National Fossil-Fuel Co2 Emissions", Carbon Dioxide Information Analysis Center (CDIAC), 2015.

Bolleyer, Nicole. "The Irish Green Party: From Protest to Mainstream Party?", **Irish Political Studies**, Cilt:25, Sayı:4, Aralık 2010, ss. 603-623.

Bolleyer, Nicole ve Diana Panke. "The Irish Green Party and Europe: An Unhappy Marriage?", **Irish Political Studies**, Cilt:24, Sayı:4, Aralık 2009, ss. 543-557.

Bolton, Jonathan. **Worlds of Dissent: Charter 77, the Plastic People of the Universe, and Czech Culture Under Communism**, Harvard University Press, Cambridge, 2012.

Bomberg, Elizabeth. **Green Parties and Politics in the European Union**, Routledge, London, 1998.

Bomberg, Elizabeth. "Greens in the European Parliament", **Environmental Politics**, Cilt:5, Sayı:2, Haziran 1996, ss. 324-331.

Bomberg, Elizabeth ve Neil Carter. "The Greens in Brussels: Shaping or Shaped?", **European Journal of Political Research**, Cilt:45, Sayı:Special Issue, Ekim 2006, ss. 99-125.

Botetzagias, Iosif. "Green Politics in Greece at the Time of Fiscal Crisis", **Sustainable Politics and the Crisis of the Peripheries: Ireland and Greece**, Ed. Liam Leonard ve Iosif Botetzagias, Emerald, Bingley, 2011, ss. 161-179.

Bowers, Stephen R. "Soviet and Post-Soviet Environmental Problems", **The Journal of Social, Political and Economic Studies**, Cilt:18, Sayı:2, Summer 1993, ss. 131-158.

Boy, Daniel. "France", **Green Parties in National Governments**, Ed. Ferdinand Müller-Rommel ve Thomas Poguntke, Frank Cass, London, 2002.

Brack, Nathalie ve Camille Kelbel. "The Greens in the European Parliament: Evolution and Cohesion", **Green Parties in Europe**, Ed. Emilie van Haute, Routledge, New York, 2016, ss. 217-237.

Bramwell, Anna. **Ecology in the 20th Century: A History**, Yale University Press, Connecticut, 1989.

Brand, Ulrich. "Green Economy—the Next Oxymoron? No Lessons Learned from Failures of Implementing Sustainable Development", **Gaia-Ecological Perspectives for Science and Society**, Cilt:21, Sayı:1, 2012, ss. 28-32.

Brown, Kyle S., C. W. Marean, A. I. R. Herries, Z. Jacobs, C. Tribolo, D. Braun, D. L. Roberts, M. C. Meyer ve J. Bernatchez. "Fire As an Engineering Tool of Early Modern Humans", **Science**, Cilt:325, Sayı:5942, 14 Ağustos 2009, ss. 859-862.

Buelens, Jo ve Pascal Delwit. "Belgium: Ecolo and Agalev (Groen!): Two Institutionalized Green Parties with Parallel but Different Stories", **Green Parties in Transition: The End of Grass-Roots Democracy?**, Ed. E. Gene Frankland, Paul Lucardie ve Benoît Rihoux, Ashgate, Farnham, 2008, ss. 75-92.

Burchell, Jon. **The Evolution of Green Politics: Development and Change Within European Green Parties**, Earthscan Publications, London, 2002.

Burris, Val. "The Discovery of the New Middle Class", **Theory and Society**, Cilt:15, Sayı:3, 1986, ss. 317-349.

Bush, Keith. “Supplement: Retail Prices in Moscow and Four Western Cities in March 1982”, **The Soviet Worker: From Lenin to Andropov**, Ed. Leonard Schapiro ve Joseph Godson, 2nd ed., Macmillan, London, 1984, ss. 292-319.

Butti, Ken ve John Perlin. **A Golden Thread: 2500 Years of Solar Architecture and Technology**, Van Nostrand Reinhold, Palo Alto, California, 1980.

Callenbach, Ernest. **Ecology: A Pocket Guide**, Rev. and Exp. ed., University of California Press, Berkeley, 2008.

Capra, Fritjof. **The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems**, Anchor Books, New York, 1997.

Carson, Rachel. **Sessiz Bahar**, Çev. Çağatay Güler, Palme Yayıncılık, Ankara, 2011.

Carter, Neil. “The Greens in the 1994 European Parliamentary Elections”, **Environmental Politics**, Cilt:3, Sayı:3, Eylül 1994, ss. 495-502.

Carter, Neil. **The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy**, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Chalmers, Damian, Gareth Davies ve Giorgio Monti. **European Union Law: Text and Materials**, 3rd ed., Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2014.

Chan, Sewell. “U.S.-E.U. Trade Documents Spur Environment and Consumer Worries”, **The New York Times**, 03 Mayıs 2016.

Chemnitz, Christine ve Stanka Becheva (Editörler). **Meat Atlas: Facts and Figures About the Animals We Eat**, Heinrich Böll Foundation, Brüksel, 2014.

Chichilnisky, Graciela. "The Kyoto Protocol: Property Rights and Efficiency of Markets", **Institutions, Sustainability, and Natural Resources: Institutions for Sustainable Forest Management**, Ed. Shashi Kant ve R. Albert Berry, Springer, Dordrecht, 2005, ss. 141-154.

Cholakov, Valery J. "Toward Eco-Revival? The Cultural Roots of Russian Environmental Concerns", **The Face of the Earth: Environment and World History**, Ed. J. Donald Hughes, M.E. Sharpe, New York, 2000, ss. 150-164.

Close, Caroline ve Pascal Delwit. "Green Parties and Elections", **Green Parties in Europe**, Ed. Emilie van Haute, Routledge, New York, 2016, ss. 241-264.

Colón, Fernando. **The Life of the Admiral Christopher Columbus by His Son Ferdinand**, Çev. Benjamin Keen, Rutgers University Press, New Jersey, 1959.

Connor, Walter D. **The Accidental Proletariat: Workers, Politics, and Crisis in Gorbachev's Russia**, Princeton University Press, New Jersey, 1991.

Conradt, David P. ve Eric Langenbacher. **The German Polity**, 10th ed., Rowman & Littlefield Publishers, Maryland, 2013.

Cordier, Thomas. "Cleavages in Green Parties: The Gases of the Dutch, French and German Greens", **Innovation: The European Journal of Social Science Research**, Cilt:9, Sayı:4, Aralık 1996, ss. 491-507.

Crawford, Keith. **East Central European Politics Today: From Chaos to Stability?**, Manchester University Press, Manchester, 1996.

Cronon, William. "Foreword", **Man and Nature**, Ed. David Lowenthal, University of Washington Press, Seattle, 2003.

Crosby, Alfred W. "Ecological Imperialism: The Overseas Migration of Western Europeans as a Biological Phenomenon", **The Ends of the Earth: Perspectives on Modern Environmental History**, Ed. Donald Worster, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, ss. 103-117.

Crosby, Alfred W. **The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492**, Greenwood Press, Connecticut, 1973.

Cumo, Christopher. "Biology", Ed. S. George Philander, **Encyclopedia of Global Warming and Climate Change**, Sage Publications, California, 2008.

Cutter, Susan ve Kent Barnes. "Evacuation Behavior and Three Mile Island", **Disasters**, Cilt:6, Sayı:2, Haziran 1982, ss. 116-124.

Davitt, Ed ve Alexander Tietz. "EU 2012 Policy Priorities Agriculture, Food and Rural Development", Green European Foundation, Brüksel, Nisan 2012.

Dawson, Jane I. **Eco-Nationalism: Anti-Nuclear Activism and National Identity in Russia, Lithuania, and Ukraine**, Duke University Press, Durham, 1996.

Dawson, Jane I. "Eco-Nationalism: Anti-Nuclear Activism and National Identity: The National Enclaves, Tatarstan and Crimea", The National Council for Soviet and East European Research, Washington, D.C., 11 Haziran 1996.

Deschenes, Olivier. "Green Jobs", **International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences**, Elsevier, Amsterdam, 2015.

Deschouwer, Kris (Editör). **New Parties in Government: In Power for the First Time**, Routledge, New York, 2008.

Dickman, Steven. "Pollution as Czech Public Enemy Number One", **Nature**, 8 Mart 1990.

Dobson, Andrew. **Green Political Thought**, 4th ed., Routledge, London, 2007.

Doherty, Brian. **Ideas and Actions in the Green Movement**, Routledge, London, 2002.

Downing, John. “‘You Can’t Kill an Idea’ - Greens Grow Back After Years in the Wilds”, **Irish Independent**, 29 Şubat 2016.

Dryzek, John S. **The Politics of the Earth: Environmental Discourses**, 3rd edition., Oxford University Press, Oxford, 2013.

Duara, Prasenjit. **The Crisis of Global Modernity: Asian Traditions and a Sustainable Future**, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

Duiker, William J. **Contemporary World History**, 5th ed., Wadsworth-Cengage Learning, Boston, 2010.

Dupas, Yan. “EU 2012 Policy Priorities Transport Policy”, Green European Foundation, Brüksel, Haziran 2012.

East, Roger ve Jolyon Pontin. **Revolution and Change in Central and Eastern Europe**, Revised ed., Bloomsbury, London, 2016.

Eckersley, Robyn. **Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach**, UCL Press, London, 1992.

EGP Congress. “On the Integration of the European Railway Network”, **Adopted Resolution**, European Green Party, Liverpool, 2017.

EGP Council. “Biodiversity for Life”, **Adopted Resolution**, European Green Party, Ljubljana, 2008.

EGP Council. “European Greens Say No to Shale Gas Extraction (fracking) in Europe”, **Adopted Resolution**, European Green Party, Kopenhagen, 2012.

EGP Council. “Fighting Climate Change”, **Adopted Resolution**, European Green Party, Lyon, 2015.

EGP Council. “On Plant Fuels”, **Adopted Resolution**, European Green Party, Berlin, 2007.

EGP Council. “Rule Book: Rules and Procedures”, European Green Party, 2016.

EGP Council. “Statutes”, European Green Party, 2016.

EGP Council. “The Agricultural Dimension of the Green New Deal: Towards Sustainable Agriculture as the Rule”, **Adopted Policy Paper**, European Green Party, Kopenhagen, 2012.

Ehrlich, Paul R. **The Population Bomb**, Ballantine, New York, 1978.

Elliott, Larry, Colin Hines, Tony Juniper, Jeremy Leggett, Carolina Lucas, Richard Murphy, Ann Pettifor, Charles Secrett ve Andrew Simms. **A Green New Deal: Joined-up Policies to Solve the Triple Crunch of the Credit Crisis, Climate Change and High Oil Prices; the First Report of the Green New Deal Group**, New Economics Foundation, London, 2008.

Ergen, Melih. **Yeşiller Partisi’nin Olmayan Tarihi**, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994.

European Commission. “Renewable Energy: Progressing Towards the 2020 Target, COM (2011) 31 Final”, European Union, Brüksel, 31 Ocak 2011.

European Commission. “Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth; Com (2010) 2020 Final”, European Union, Brüksel, 3 Mart 2010.

European Green Party. **Avrupa Yeşil Partisi Seçim Manifestosu (2014 AP Seçimleri)-Change Europe, Vote Green: Green Common Manifesto European Elections**, European Green Party, Brüksel, 2014.

European Green Party. **Avrupa Yeşilleri Seçim Manifestosu (2009 AP Seçimleri)-A Green New Deal for Europe: Manifesto for the European Election Campaign 2009**, European Green Party, Brüksel, 2009.

European Green Party. “European Green Party Guiding Principles”, **The Charter of the European Greens**, European Green Party, Geneva, 2006.

“Europe’s New Headache”, **The Economist**, 05 Aralık 2015.

Executive Intelligence Review. **Germany’s Green Party and Terrorism: Moscow’s Irregular Warfare Against the West**, Executive Intelligence Review, Washington, D.C., 1986.

Fagan, Adam. **Environment and Democracy in the Czech Republic: The Environmental Movement in the Transition Process**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2004.

Farrell, David, Simon Hix ve Roger Scully. “EPRG MEP Survey Dataset: 2011”, European Parliament Research Group (EPRG)-London School of Economics, London, 2011.

Faucher, Florence. “Is There Hope for the French Ecology Movement?”, **Environmental Politics**, Cilt:7, Sayı:3, Eylül 1998, ss. 42-65.

Fein, Esther B. “Soviet Openness Brings Poverty Out of the Shadows”, **The New York Times**, 29 Ocak 1989.

Ferkiss, Victor. **Nature, Technology, and Society: Cultural Roots of the Current Environmental Crisis**, New York University Press, New York, 1993.

Field, Andrea R. (Editör). **Energy**, Britannica Educational Publishing, New York, 2012.

Figueiredo, Elisabete, Teresa Fidelis ve Artur da Rosa Pires. “Grassroots Environmental Action in Portugal (1974-1994)”, **Environmental Politics in Southern Europe**, Ed. Klaus Eder ve Maria Kousis, Springer, Dordrecht, 2001, ss. 197-221.

Fink-Hafner, Danica, Matej Knež ve Meta Novak. **The Slovenian Greens: From Early Success to Long-Term Failure**, FDV Faculty of Social Sciences, Ljubljana, 2015.

Fishback, Price ve John Wallis. “What was New About the New Deal?”, **The Great Depression of the 1930s: Lessons for Today**, Ed. Nicholas Crafts ve Peter Fearon, Oxford University Press, Oxford, 2013, ss. 290-327.

Food and Agriculture Organization of the United Nations, International Fund for Agricultural Development ve World Food Programme. **Meeting the 2015 International Hunger Targets: Taking Stock of Uneven Progress**, The State of Food Insecurity in the World, FAO, Roma, 2015.

Francis, Andrew. “Environmental Issues in CEEC Transformation: Environment as a Challenge to Enlargement”, **Pushing Back the Boundaries: The European Union and Central and Eastern Europe**, Ed. Mike Mannin, Manchester University Press, Manchester, 1999, ss. 158-182.

Frankland, E. Gene. “Green Revolutions?: The Role of Green Parties in Eastern Europe’s Transition, 1989-1994”, **East European Quarterly**, Cilt:29, Sayı:3, 1995, ss. 315-345.

Frankland, E. Gene. “Parliamentary Politics and the Development of the Green Party in West Germany”, **The Review of Politics**, Cilt:51, Sayı:3, 1989, ss. 386-411.

Frankland, E. Gene. “The Green Party’s Transformation: The ‘New Politics’ Party Grows Up”, **The Federal Republic of Germany at Fifty: The End of a Century of Turmoil**, Ed. Peter H. Merkl, Palgrave Macmillan, London, 1999, ss. 147-159.

Frankland, E. Gene. “The Rise, Fall and Recovery of Die Grünen”, **The Green Challenge: The Development of Green Parties in Europe**, Ed. Dick Richardson ve Chris Rootes, Routledge, London, 1995, ss. 17-32.

Frankland, E. Gene ve Donald Schoonmaker. **Between Protest and Power: The Green Party in Germany**, Westview Press, Boulder, 1992.

French, Hilary F. “Environmental Problems and Policies in the Soviet Union”, **Current History**, Cilt:90, Sayı: 558, Ekim 1991, ss. 333-337.

French, Peter A. “Foreword”, **The Growing Gap Between Emerging Technologies and Legal-Ethical Oversight**, Ed. Gary E. Marchant, Braden R. Allenby ve Joseph R. Herkert, Springer, Dordrecht, Netherlands, 2011, ss. v–ix.

Gaffney, John (Editör). **Political Parties and the European Union**, Routledge, London, 1996.

Galbreath, David J. (Editör). **Contemporary Environmentalism in the Baltic States: From Phosphate Springs to “Nordstream”**, Routledge, London, 2010.

Galbreath, David J. **Nation-Building and Minority Politics in Post-Socialist States: Interests, Influence and Identities in Estonia and Latvia**, Ibidem-Verlag, Stuttgart, 2005.

Galbreath, David J. ve Daunis Auers. “Green, Black and Brown: Uncovering Latvia’s Environmental Politics”, **Journal of Baltic Studies**, Cilt:40, Sayı:3, Eylül 2009, ss. 333-348.

Garner, Robert. **Environmental Politics: The Age of Climate Change**, 3rd ed., Palgrave Macmillan, Hampshire, 2011.

Garnett, Mark ve Philip Lynch. **Exploring British Politics**, 4th ed., Routledge, London, 2016.

Ghosh, Peu. **Indian Government and Politics**, Prentice-Hall Of India, New Delhi, 2012.

Gibson, James L. ve Raymond M. Duch. “Postmaterialism and the Emerging Soviet Democracy”, **Political Research Quarterly**, Cilt:47, Sayı:1, Mart 1994, ss. 5-39.

Giddens, Anthony. **The Class Structure of the Advanced Societies**, Hutchinson, London, 1973.

Giegold, Sven ve Sebastian Mack. “Dependency on Fossil Fuels and Non-Renewable Resources is a Major Factor of the Instability of Several Eurozone Countries in Crisis”, Ed. Vildan Aydın, The Greens/EFA in the European Parliament, 2012.

Ginkel, John. “Identity Construction in Latvia’s ‘Singing Revolution’: Why Inter-Ethnic Conflict Failed to Occur”, **Nationalities Papers**, Cilt:30, Sayı:3, Eylül 2002, ss. 403-433.

Glenny, Misha. “Living in a Socialist Smog”, **New Scientist**, Cilt:115, Sayı:1579, Eylül 1987, ss. 41-44.

Global Greens. “Charter of the Global Greens (2012’de Dakar’da tashih edilen Küresel Yeşiller Şartı)”, Canberra, 2001.

Goldsmith, Edward ve Robert Allen (Editörler). “A Blueprint For Survival”, **The Ecologist**, Cilt:2, Sayı:1, Ocak 1972.

Goodin, Robert E. **Green Political Theory**, Polity Press, Cambridge, 1992.

Gordon, Robert J. **The Measurement of Durable Goods Prices**, University of Chicago Press, Chicago, 1990.

Gorz, André. **Farewell to the Working Class: An Essay on Post-Industrial Socialism**, Çev. Mike Sonenscher, Pluto Press, London, 1982.

Gottlieb, Robert. **Forcing the Spring: The Transformation of the American Environmental Movement**, Rev. and Updated ed., Island Press, Washington, DC, 2005.

Grebmer, Klaus von, Jill Bernstein, Nilam Prasai, Shazia Amin, Yisehac Yohannes, Olive Towey, Jennifer Thompson, Andrea Sonntag, Fraser Patterson ve David Nabarro. **2016 Global Hunger Index: Getting to Zero Hunger**, Deutsche Welthungerhilfe, Bonn, 2016.

Green, Eric. **Ecology & Perestroika: Environmental Protection in the Soviet Union**, American Committee on U.S.-Soviet Relations, Washington, D.C., 1990.

Green New Deal Working Group. “The Employment Dimension of the Green New Deal”, The Greens/EFA in the European Parliament, Ocak 2010.

Green New Deal Working Group. “The Green New Deal”, Ed. Jean-Bernard Pierini, The Greens/EFA in the European Parliament, Aralık 2011.

Greenpeace International. **The Chernobyl Catastrophe: Consequences on Human Health**, Greenpeace, Amsterdam, 2006.

Greig Aitken, Helen Burley, Darek Urbaniak, Antoine Simon, Sarah Wykes ve Lisette van Vliet. “Shale Gas, Unconventional and Unwanted: The Case Against Shale Gas”, Ed. Samuel Fleet, Paul de Clerck ve Lili Fuhr, Friends of the Earth, 2012.

Grove, Richard H. **Ecology, Climate, and Empire: Colonialism and Global Environmental History, 1400-1940**, White Horse Press, Cambridge, UK, 1997.

Grove, Richard H. **Green Imperialism: Colonial Expansion, Tropical Island Edens and the Origins of Environmentalism, 1600-1860**, Cambridge University Press, 1995.

Gustavsson, Jenny, Christel Cederberg, Ulf Sonesson, Robert van Otterdijk ve Alexandre Meybeck. **Global Food Losses and Food Waste: Extent, Causes and Prevention**, FAO, Rome, 2011.

Hadas, Krisztina. "Extremist, Radical Gains in Green Party", **FBIS Daily Report Supplement East Europe**, Sayı:104, 23 Eylül 1993, ss. 19-21.

Haerpfer, Christian. "Austria: The 'United Greens' and the 'Alternative List/Green Alternative'", **New Politics in Western Europe: The Rise and Success of Green Parties and Alternative Lists**, Ed. Ferdinand Müller-Rommel, Westview Press, Colorado, 1989, ss. 23-37.

Hagfors, Robert ve Toivo Kuus. "Income-Structure and Distribution", **Estonia and Finland: A Retrospective Socioeconomic Comparison**, Ed. Olev Lugas ve Pentti Vartia, Taloustieto, Helsinki, 1993, ss. 301-332.

Hajba, Éva. "The Rise and Fall of the Hungarian Greens", **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Cilt:10, Sayı:3, Eylül 1994, ss. 180-191.

Hamilton, Daniel. **After the Revolution: The New Political Landscape in East Germany**, German Issues 7, American Inst. for Contemporary German Studies, The Johns Hopkins University, Baltimore, 1990.

Hancock, M. Donald (Editör). **Politics in Europe**, 6th ed., CQ Press, Washington, D.C., 2015.

Hanisch, Carol. “The Personal is Political”, **Notes from the Second Year: Women ’s Liberation; Major Writings of the Radical Feminists**, Ed. Shulamith Firestone ve Anne Koedt, Radical Feminism, New York, 1970, ss. 76-78.

Hanley, David. **Beyond the Nation State**, Palgrave Macmillan, London, 2008.

Hardin, Garrett. “The Tragedy of the Commons”, **Science**, Cilt:162, Sayı:3859, Aralık 1968, ss. 1243-1248.

Hart, Janet. “Women in Greek Society”, **Background to Contemporary Greece**, Ed. Marion Sarafis ve Martin Eve, Merlin Press, London, 1990, ss. 95-122.

Harvey, Samantha C. **Transatlantic Transcendentalism: Coleridge, Emerson and Nature**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2013.

Hatami, Haleh ve Peter H. Gleick. “Conflicts over Water in the Myths, Legends, and Ancient History of the Middle East”, **Environment: Science and Policy for Sustainable Development**, Cilt:36, Sayı:3, Nisan 1994, ss. 10-11.

Heijden, Hein-Anton van der. “The Great Fear: European Environmentalism in the Atomic Age”, **A History of Environmentalism: Local Struggles, Global Histories**, Ed. Marco Armiero ve Lise Sedrez, Bloomsbury, New York, 2014, ss. 185-211.

Herles, Cecilia M. “Women’s Leadership in the Environmental Movement”, **Gender and Women’s Leadership: A Reference Handbook**, Ed. Karen O’Connor, Sage Publications, California, 2010, ss. 218-225.

Hero. **The Pneumatics of Hero of Alexandria**, Çev. Bennet Woodcroft, Taylor Walton and Maberly, London, 1851.

Heywood, Andrew. **Political Ideologies: An Introduction**, 3rd ed., Palgrave Macmillan, London, 2003.

Hippocrates. **On Airs, Waters, and Places**, Çev. Francis Adams, Wyman & Sons, London, 1881.

Hix, Simon ve Michael Marsh. “Punishment or Protest? Understanding European Parliament Elections”, **The Journal of Politics**, Cilt:69, Sayı:2, Mayıs 2007, ss. 495-510.

Hloušek, Vít ve Lubomír Kopeček. **Origin, Ideology and Transformation of Political Parties: East-Central and Western Europe Compared**, Ashgate, Burlington, 2010.

Hockenos, Paul. “German Greens and Pax Europa”, **The Nation**, Cilt:279, Sayı:3, Temmuz 2004, ss. 26-28.

Hockenos, Paul. **Joschka Fischer and the Making of the Berlin Republic: An Alternative History of Postwar Germany**, Oxford University Press, New York, 2008.

Holman, Otto. “The Primacy of Domestic Politics: Neo-Liberal Restructuring, the EU’s Crisis of Governability and Social Imperialism”, **The European Union and World Politics**, Ed. Andrew Gamble ve David Lane, Palgrave Macmillan, London, 2009, ss. 177-194.

Hooghe, Marc ve Benoît Rihoux. “The Harder the Fall: The Greens in the Belgian General Elections of May 2003”, **Environmental Politics**, Cilt:12, Sayı:4, Aralık 2003, ss. 120-126.

Horace. **Odes and Epodes**, Çev. Niall Rudd, Harvard University Press, Massachusetts, 2004.

Horn, Jessica. **Gender and Social Movements: Overview Report**, BRIDGE, Institute of Development Studies, University of Sussex, Brighton, 2013.

Huggett, Robert J. "Ecosphere, Biosphere, or Gaia? What to Call the Global Ecosystem", **Global Ecology and Biogeography**, Cilt:8, Sayı:6, 1999, ss. 425-431.

Hughes, J. Donald. **Environmental Problems of the Greeks and Romans: Ecology in the Ancient Mediterranean**, 2nd ed., Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2014.

Hughes, J. Donald. "Theophrastus as Ecologist", **Environmental History Review**, Cilt:9, Sayı:4, 1 Aralık 1985, ss. 296-306.

Hund, Andrew. "Carbon Footprint", Ed. S. George Philander, **Encyclopedia of Global Warming and Climate Change**, Sage Publications, California, 2008.

Inglehart, Ronald. "Cognitive Mobilization and European Identity", **Comparative Politics**, Cilt:3, Sayı:1, Ekim 1970, ss. 45-70.

Inglehart, Ronald. **Culture Shift in Advanced Industrial Society**, Princeton University Press, New Jersey, 1990.

Inglehart, Ronald. "Post-Materialism in an Environment of Insecurity", **American Political Science Review**, Cilt:75, Sayı:4, Aralık 1981, ss. 880-900.

Inglehart, Ronald. "The Impact of Values, Cognitive Level, and Social Background", **Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies**, Ed. Samuel H. Barnes ve Max Kaase, Sage Publications, California, 1979, ss. 343-380.

Inglehart, Ronald. **The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics**, Princeton University Press, New Jersey, 1977.

Inglehart, Ronald. "Value Priorities and Socioeconomic Change", **Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies**, Ed. Samuel H. Barnes ve Max Kaase, Sage Publications, California, 1979, ss. 305-342.

Inglehart, Ronald. "Values, Ideology and Cognitive Mobilization in New Social Movements", **Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies**, Ed. Russell J. Dalton ve Manfred Kuechler, Polity Press, Cambridge, 1990, ss. 43-66.

International Atomic Energy Agency ve Chernobyl Forum (Editörler). **Chernobyl: Looking Back to Go Forward: Proceedings of an International Conference on Chernobyl 6-7 September 2005**, International Atomic Energy Agency, Viyana, 2008.

International Monetary Fund, The World Bank, Organization for Economic Co-operation and Development ve European Bank for Reconstruction and Development. **A Study of the Soviet Economy**, Cilt:2, OECD, Paris, 1991.

"Interview with a Green Deputy", **Index on Censorship**, Cilt:18, Sayı:6-7, 1 Temmuz 1989, s. 73.

Jacobsen, Thorkild ve Robert M. Adams. "Salt and Silt in Ancient Mesopotamian Agriculture", **Science**, Cilt:128, Sayı:3334, Kasım 1958, ss. 1251-1258.

Jain, Pankaj. **Dharma and Ecology of Hindu Communities: Sustenance and Sustainability**, Ashgate Publishing, Ltd., Surrey, England, 2011.

Jancar-Webster, Barbara. "Eastern Europe and the Former Soviet Union", **Environmental Politics in the International Arena: Movements, Parties, Organizations, and Policy**, Ed. Sheldon Kamieniecki, State University of New York Press, Albany, 1993, ss. 199-222.

Jancar-Webster, Barbara. "The East European Environmental Movement and the Transformation of East European Society", **Environmental Action in Eastern Europe: Responses to Crisis**, Ed. Barbara Jancar-Webster, M.E. Sharpe, New York, 1993, ss. 192-219.

Janssen, Joseph I. H. "Postmaterialism, Cognitive Mobilization and Public Support for European Integration", **British Journal of Political Science**, Cilt:21, Sayı:4, Ekim 1991, ss. 443-468.

Jaraus, Konrad Hugo. **The Rush to German Unity**, Oxford University Press, New York, 1994.

Järvis, Timo. "Alternative Movements in Finland: The Case of Koirjärvi", **Acta Sociologica**, Cilt:24, Sayı:4, 1981, ss. 313-320.

Jehlička, Petr ve Tomas Kostelecký. "Czechoslovakia: Greens in a Post-Communist Society", **The Green Challenge: The Development of Green Parties in Europe**, Ed. Dick Richardson ve Chris Rootes, Routledge, London, 1995, ss. 153-169.

Jiménez, Manuel. "Spanish Green Party", Ed. John Barry ve E. Gene Frankland, **International Encyclopedia of Environmental Politics**, Routledge, London, 2002.

Jiménez, Manuel. "The Environmental Movement in Spain: A Growing Force of Contention", **South European Society and Politics**, Cilt:12, Sayı:3, Eylül 2007, ss. 359-378.

John Tagliabue. "Berlin Journal; Auf Wiedersehen, Trusty Little Road Companion", **The New York Times**, 5 Ocak 1991.

Johns, Claude Hermann Walter. "Babylonian Law", **Encyclopaedia Britannica**, 1911.

Johnston, Chris. "Berlin Anti-TTIP Trade Deal Protest Attracts Hundreds of Thousands", **The Guardian**, 10 Ekim 2015.

Jones, Merrill E. "Origins of the East German Environmental Movement", **German Studies Review**, Cilt:16, Sayı:2, Mayıs 1993, ss. 235-264.

Jones, Steven E. **Against Technology: From the Luddites to Neo-Luddism**, Routledge, New York, 2006.

Joppke, Christian. **East German Dissidents and the Revolution of 1989: Social Movement in a Leninist Regime**, Macmillan Press, Hampshire, 1995.

Jordan, Borimir ve John Perlin. "Solar Energy Use and Litigation in Ancient Times", **Solar Law Reporter**, Cilt:1, Sayı:3, 1979, ss. 583-594.

Jørgensen, Sven Erik (Editör). **Ecosystem Ecology: A Derivate of Encyclopedia of Ecology**, Elsevier, Amsterdam, 2009.

Karamichas, John. "Developments in the Spanish Greens: Change of Course or Repetition?", **Environmental Politics**, Cilt:11, Sayı:1, Mart 2002, ss. 178-183.

Karamichas, John ve Iosif Botetzagias. "Green Party Factionalism: The Case of the Federation of Ecologists Alternatives, Greece", **South European Society and Politics**, Cilt:8, Sayı:3, Eylül 2003, ss. 65-93.

Keller, Bill. "Soviets Promise to Meet Demands of Striking Miners", **The New York Times**, 14 Temmuz 1989.

Kelly, Petra Karin. **Nonviolence Speaks to Power**, Ed. Glenn D. Paige ve Sarah Gilliatt, University of Hawaii, Honolulu, 1992.

Kelly, Petra Karin. "Reunification and the German Greens", **Capitalism Nature Socialism**, Cilt:2, Sayı:2, Haziran 1991, ss. 17-22.

Kemp, Walter A. **Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union: A Basic Contradiction?**, St. Martin's Press, New York, 1999.

Kendall, Diana Elizabeth. **Sociology in Our Times: The Essentials**, 8th ed., Wadsworth/Cengage Learning, California, 2012.

Kenny, Michael. "Ecologism", **Political Ideologies: An Introduction**, Ed. Robert Eccleshall, 2nd ed., Routledge, London, 1994.

Kerényi, Szabina ve Máté Szabó. "Transnational Influences on Patterns of Mobilisation Within Environmental Movements in Hungary", **Beyond Borders: Environmental Movements and Transnational Politics**, Ed. Brian Doherty ve Timothy Doyle, Routledge, New York, 2008, ss. 107-124.

Kilbourne, William ve Gregory Pickett. "How Materialism Affects Environmental Beliefs, Concern, and Environmentally Responsible Behavior", **Journal of Business Research**, Cilt:61, Sayı:9, Eylül 2008, ss. 885-893.

Kitschelt, Herbert. "New Social Movements and the Decline of Party Organization", **Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies**, Ed. Russell J. Dalton ve Manfred Kuechler, Polity Press, Cambridge, 1990, ss. 179-208.

Koljonen, Kalevi, Urve Venesaar ve Mare Viies. "Consumption", **Estonia and Finland: A Retrospective Socioeconomic Comparison**, Ed. Olev Lugas ve Pentti Vartia, Taloustieto, Helsinki, 1993, ss. 169-227.

Konttinen, Annamari. "From Grassroots to the Cabinet: The Green League of Finland", **Environmental Politics**, Cilt:9, Sayı:4, Aralık 2000, ss. 129-134.

Kopstein, Jeffrey. **The Politics of Economic Decline in East Germany, 1945-1989**, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1997.

Kornai, János. **Economics of Shortage**, North-Holland Pub., Amsterdam, 1980.

Kort, Michael. **The Columbia Guide to Hiroshima and the Bomb**, Columbia University Press, New York, 2007.

Kousis, Maria. "Sustaining Local Environmental Mobilisations: Groups, Actions and Claims in Southern Europe", **Environmental Politics**, Cilt:8, Sayı:1, Mart 1999, ss. 172-198.

Kull, Christian A. "Landscapes of Fire: Origins, Politics, and Questions", **Handbook of Landscape Archaeology**, Left Coast Press, California, 2008, ss. 424-429.

Kütting, Gabriela. **Environment, Society, and International Relations: Towards More Effective International Environmental Agreements**, Routledge, London, 2000.

Laar, Mart. "The Restoration of Independence in Estonia", **Estonia: Identity and Independence**, Ed. Jean-Jacques Subrenat, Çev. David Cousins, Eric Dickens, Alexander Harding ve Richard C. Waterhouse, Rodopi, Amsterdam, 2004, ss. 225-238.

Lander, Edgardo. "The Green Economy: The Wolf in Sheep's Clothing", Transnational Institute, Amsterdam, Kasım 2011.

Lauber, Volkmar. "The Austrian Greens", **Environmental Politics**, Cilt:4, Sayı:2, Haziran 1995, ss. 313-319.

Leonard, Liam. "The Irish Greens in the 2007 General Election: Dealing with the Devil or Playing for Power?", **Environmental Politics**, Cilt:17, Sayı:1, Şubat 2008, ss. 126-130.

Leopold, Aldo. **A Sand County Almanac: With Essays on Conservation**, Oxford University Press, New York, 2001.

Lepp, Annika ve Mervi Pantti. "Window to the West: Memories of Watching Finnish Television in Estonia During the Soviet Period", **View Journal of European Television History and Culture**, Cilt:2, Sayı:3, 2013, ss. 76-86.

Lindemann, Albert S. **A History of Modern Europe: From 1815 to the Present**, Wiley-Blackwell, West Sussex, UK, 2013.

Long, Douglas. **Ecoterrorism**, Facts on File, New York, 2004.

Lovelock, James. **Gaia: A New Look at Life on Earth**, Reissued ed., Oxford University Press, Oxford, 2000.

Lucardie, Paul. "Greening and Un-Greening The Netherlands", **Political Quarterly**, Cilt:68, Sayı:B, Eylül 1997, ss. 183-191.

Lueck, Thomas J. "Police Charge New Paltz Mayor for Marrying Same-Sex Couples", **The New York Times**, 03 Mart 2004.

Lugus, Olev ve Pentti Vartia. "Introduction", **Estonia and Finland: A Retrospective Socioeconomic Comparison**, Ed. Olev Lugus ve Pentti Vartia, Taloustieto, Helsinki, 1993.

Luminita Gatejel. "The Common Heritage of the Socialist Car Culture", **The Socialist Car: Automobility in the Eastern Bloc**, Ed. Lewis H. Siegelbaum, Cornell University Press, New York, 2011, ss. 143-156.

Manahan, Stanley E. **Environmental Science and Technology: A Sustainable Approach to Green Science and Technology**, 2nd ed., CRC Press, Boca Raton, 2007.

Marcus, Jonathan. "The Long Green March", **New Society**, 19 Nisan 1984.

Markham, James M. "Bonn Politics: Dark Memories Return; News Analysis", **The New York Times**, 29 Eylül 1982.

Markham, James M. "Those Troubled Germans", **The New York Times**, 10 Şubat 1985.

Marsh, George Perkins. **Man and Nature**, Ed. David Lowenthal, University of Washington Press, Seattle, 2003.

Marshall, Gordon. **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2005.

Marx, Karl. **Das Kapital: A Critique of Political Economy**, Regnery Publishing, Washington, 2009.

Maser, Chris. **Social-Environmental Planning: The Design Interface Between Everyforest and Everycity**, CRC Press, Boca Raton, 2010.

Maslow, Abraham H. **Motivation and Personality**, Harper&Row, New York, 1954.

Matthews, Mervyn. **Patterns of Deprivation in the Soviet Union Under Brezhnev and Gorbachev**, Hoover Institution Press, Stanford University, California, 1989.

Matthews, Mervyn. "Poverty in the Soviet Union", **The Wilson Quarterly**, Cilt:9, Sayı:4, 1985, ss. 75-84.

Mattias, Karen. "Chernobyl Linked to Swedish Cancer Cases; Disaster Spewed Fallout Across Europe Critic Argues Radiation Exposure Too Low", **The Toronto Star**, 21 Kasım 2004.

Mayer, Margit ve John Ely. "Success and Dilemmas of Green Party Politics", **The German Greens: Paradox Between Movement and Party**, Ed. Margit Mayer ve John Ely, Çev. Michael Schatzschneider, Temple University Press, Philadelphia, 1998, ss. 3-26.

McCormick, John. **European Union Politics**, 2nd ed., Palgrave Macmillan, New York, 2015.

Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jørgen Randers ve William W. Behrens. **The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind**, Universe Books, New York, 1972.

Meissner-Blau, Freda. "Let the Danube Flow", **Resurgence**, Sayı:115, Nisan 1986, ss. 8-9.

Merchant, Carolyn. **Radical Ecology: The Search for a Livable World**, Routledge, New York, 2005.

Mertig, Angela G. "From Conservationists to Environmentalists: The American Environmental Movement", **Cultural Dynamics of Climate Change and the Environment in Northern America**, Ed. Bernd Sommer, Brill, Leiden, 2015, ss. 55-76.

Michallat, Wendy. "Marions-Nous! Gay Rites: The Campaign for Gay Marriage in France", **Modern & Contemporary France**, Cilt:14, Sayı:3, Ağustos 2006, ss. 305-316.

Michels, Robert. **Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy**, Çev. Eden Paul ve Cedar Paul, Transaction Publishers, New Brunswick, 1999.

Milbrath, Lester W. **Environmentalists, Vanguard for a New Society**, State University of New York Press, Albany, 1984.

Millard, Frances. "Environmental Policy in Poland", **Environmental Politics**, Cilt:7, Sayı:1, Mart 1998, ss. 145-161.

Mironov, Boris N. "The Development of Literacy in Russia and the USSR from the Tenth to the Twentieth Centuries", **History of Education Quarterly**, Cilt:31, Sayı:2, 1991, ss. 229-252.

Moldan, Bedrich ve Tomas Hak. "Central European Environmental History and the EU Accession", **Environmental Science & Technology**, Cilt:45, Sayı:9, Mayıs 2011, ss. 3823-3828.

Muižnieks, Nīls R. "The Daugavpils Hydro Station and 'glasnost' in Latvia", **Journal of Baltic Studies**, Cilt:18, Sayı:1, 1987, ss. 63-70.

Müller-Rommel, Ferdinand. "New Political Movements and 'New Politics' Parties in Western Europe", **Challenging the Political Order: New Social and Political Movements in Western Democracies**, Ed. Russell J. Dalton ve Manfred Kuechler, Polity Press, Cambridge, 1990, ss. 209-231.

Myers, JoAnne. **Historical Dictionary of the Lesbian and Gay Liberation Movements**, Scarecrow Press, Maryland, 2013.

Naess, Arne. **Ecology, Community, and Lifestyle: Outline of an Ecosophy**, Çev. David Rothenberg, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

Naess, Arne. "The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement. A Summary", **Inquiry**, Cilt:16, Sayı:1-4, Ocak 1973, ss. 95-100.

Naples, Nancy A. "Sexual Citizenship in International Context: Towards a Comparative Intersectional Analysis of Social Regulation", **Sexual Politics of Desire and Belonging**, Ed. Nick Rumens, Rodopi, Amsterdam, 2007, ss. 3-20.

Nell, William. "East German Couple Copes with Life Despite Limitations", **The Christian Science Monitor**, Ocak 1986.

Neslen, Arthur. "Leaked TTIP Documents Cast Doubt on EU-US Trade Deal", **The Guardian**, 01 Mayıs 2016.

O'Brien, Martin ve Sue Penna. **Theorising Welfare: Enlightenment and Modern Society**, Sage Publications, London, 1998.

Offe, Claus. "New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics", **Social Research**, Cilt:52, Sayı:4, 1985, ss. 817-868.

Olivo, Christiane. **Creating a Democratic Civil Society in Eastern Germany: The Case of the Citizen Movements and Alliance 90**, Palgrave, New York, 2001.

O'Neill, Michael. **Green Parties and Political Change in Contemporary Europe: New Politics, Old Predicaments**, Ashgate, Aldershot, 1997.

Paastela, Jukka. "The Finnish Greens: From 'Alternative' Grass-roots Movement(s) to Governmental Party", **Green Parties in Transition: The End of Grass-Roots Democracy?**, Ed. E. Gene Frankland, Paul Lucardie ve Benoît Rihoux, Ashgate, Farnham, England, 2008, ss. 61-74.

Parkin, Sara. **Green Parties: An International Guide**, Heretic Books, London, 1989.

Paul Berman. "Hiroshima Mon Amour", **Mother Jones**, Ekim 1984.

Pausanias. **The Description of Greece**, Çev. Thomas Taylor, Cilt:3, Richard Priestley, London, 1824.

Pavlínek, Petr ve John Pickles. **Environmental Transitions: Transformation and Ecological Defense in Central and Eastern Europe**, Routledge, London, 2000.

Perera, Judith. "Lithuanians Protest at Soviet Nuclear Plans", **New Scientist**, Cilt:120, Sayı:1633, Ekim 1988, s. 20.

Peterson del Mar, David. **Environmentalism**, Pearson/Longman, Harlow, England, 2006.

Peterson, Larry ve Gerald Haug. "Climate and the Collapse of Maya Civilization", **American Scientist**, Cilt:93, Sayı:4, 2005, s. 322.

Petty, Aaron M. “Introduction to Fire-Stick Farming”, **Fire Ecology**, Cilt:8, Sayı:3, Aralık 2012, ss. 1-7.

Pierceson, Jason. **Sexual Minorities and Politics: An Introduction**, Rowman & Littlefield Publishing, Maryland, 2016.

Pietarinen, Kati (Editör). **Roma and Traveller Inclusion in Europe: Green Questions and Answers**, Green European Foundation, Brüksel, 2011.

Plato. **The Dialogues of Plato**, Çev. Benjamin Jowett, 4th ed., Cilt:3, Oxford University Press, Oxford, 1953.

Pliny. **Natural History**, Çev. Harris Rackham, Cilt:9, William Heinemann Ltd., London, 1952.

Poguntke, Thomas. “Goodbye to Movement Politics? Organisational Adaptation of the German Green Party”, **Environmental Politics**, Cilt:2, Sayı:3, Eylül 1993, ss. 379-404.

Poguntke, Thomas. “New Politics and Party Systems: The Emergence of a New Type of Party?”, **West European Politics**, Cilt:10, Sayı:1, Ocak 1987, ss. 76-88.

Porritt, Jonathon. **Yeşil Politika**, Çev. Alev Türker, 2. baskı, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1989.

Poschen, Peter, Ana Lucía Iturriza, Xinxing Li, Steven Tobin ve Elodie Dessors (Editörler). **Working Towards Sustainable Development: Opportunities for Decent Work and Social Inclusion in a Green Economy: [a Report by the Green Jobs Initiative]**, International Labour Organisation, Geneva, 2012.

Price, Jennifer. “Audubon Society”, Ed. Shepard Krech III, J.R. McNeill ve Carolyn Merchant, **Encyclopedia of World Environmental History**, Routledge, New York, 2004.

Pringle, Heather. “A New Look at the Mayas’ End”, **Science**, Cilt:324, Sayı:5926, Nisan 2009, ss. 454-456.

Prono, Luca. “Fourier, Joseph”, Ed. S. George Philander, **Encyclopedia of Global Warming and Climate Change**, Sage Publications, California, 2008.

Purs, Aldis ve Andrejs Plakans. **Historical Dictionary of Latvia**, 3rd ed., Rowman & Littlefield, Lanham, 2017.

Radanne, Pierre ve Isabelle Durant. **A Sustainable Future for Transport Now**, Green New Deal Series 5, Green European Foundation, Brüksel, 2011.

Ramet, Sabrina Petra. “Democratization in Slovenia – the Second Stage”, **Politics, Power, and the Struggle for Democracy in South-East Europe**, Ed. Karen Dawisha ve Bruce Parrott, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, ss. 189-225.

Raunio, Tapio. “The Greens and the 2015 Elections in Finland: Finally Ready for a Breakthrough?”, **Environmental Politics**, Cilt:24, Sayı:5, 3 Eylül 2015, ss. 830-834.

Raunio, Tapio ve Teija Tiilikainen. **Finland in the European Union**, Frank Cass, London, 2003.

Reif, Karlheinz ve Hermann Schmitt. “Nine Second-Order National Elections—a Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results”, **European Journal of Political Research**, Cilt:8, Sayı:1, 1980, ss. 3-44.

Reutter, Werner. “A New Start and ‘Renewal’ for Germany? Policies and Politics of the Red-Green Government, 1998-2002”, **German Politics & Society**, Cilt:21, Sayı:66, 2003, ss. 138-160.

Rhodes, Martin. "The Italian Greens: Struggling for Survival", **Environmental Politics**, Cilt:4, Sayı:2, Haziran 1995, ss. 305-312.

Richardson, Dick. "Philosophical, Programmatic and Electoral Considerations", **The Green Challenge: The Development of Green Parties in Europe**, Ed. Dick Richardson ve Chris Rootes, Routledge, London, 1995, ss. 3-16.

Rihoux, Benoît. "Belgium: Greens in a Divided Society", **The Green Challenge: The Development of Green Parties in Europe**, Ed. Dick Richardson ve Chris Rootes, Routledge, London, 1995, ss. 66-79.

Rink, Dieter. "Environmental Policy and the Environmental Movement in East Germany", **Capitalism Nature Socialism**, Cilt:13, Sayı:3, Eylül 2002, ss. 73-91.

Ritter, Gerhard A. **The Price of German Unity: Reunification and the Crisis of the Welfare State**, Çev. Richard Deveson, Oxford University Press, Oxford, 2011.

Roberts, Jane. **Environmental Policy**, 2nd ed., Routledge, New York, 2010.

Rootes, Chris. "Environmental Consciousness, Institutional Structures and Political Competition in the Formation and Development of Green Parties", **The Green Challenge: The Development of Green Parties in Europe**, Ed. Dick Richardson ve Chris Rootes, Routledge, London, 1995, ss. 170-184.

Rubin, Trudy. "Shortages Plague Soviet Union Economy", **Sun-Journal**, 05 Ağustos 1989.

Rupnik, Jacques. "Central Europe or Mitteleuropa?", **Daedalus**, Cilt:119, Sayı:1, 1990, ss. 249-278.

Rüdig, Wolfgang. “Between Ecotopia Disillusionment: Green Parties in European Government”, **Environment: Science and Policy for Sustainable Development**, Cilt:44, Sayı:3, Nisan 2002, ss. 20-33.

Rüdig, Wolfgang. “Green Party Organization in Britain: Change and Continuity”, **Green Parties in Transition: The End of Grass-Roots Democracy?**, Ed. E. Gene Frankland, Paul Lucardie ve Benoît Rihoux, Ashgate, Farnham, 2008, ss. 199-223.

Salleh, Ariel. “Green New Deal-or Globalisation Lite?”, **Arena**, Sayı:105, 2010, ss. 15-19.

Sanders, Douglas. “Human Rights and Sexual Orientation in International Law”, **International Journal of Public Administration**, Cilt:25, Sayı:1, 14 Şubat 2002, ss. 13-44.

Sara Bell. “Radioactive Reindeer: The Chernobyl Legacy”, **The Ecologist**, Cilt:29, Sayı:7, Kasım 1999, s. 410.

Schepelmann, Philipp, Marten Stock, Thorsten Koska, Ralf Schüle ve Oscar Reutter. **A Green New Deal for Europe: Towards Green Modernisation in the Face of Crisis; a Report by the Wuppertal Institute for Climate, Environment and Energy**, Green European Foundation, Brüksel, 2009.

Schodolski, Vincent J. “Six Years Plus a Long Day to Buy a Car in U.S.S.R.”, **The Toronto Star**, 4 Mart 1990, Sunday 2nd ed.

Schoonmaker, Donald. “The Challenge of the Greens to the West German Party System”, **When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations**, Ed. Kay Lawson ve Peter H. Merkl, Princeton University Press, New Jersey, 1988, ss. 41-75.

Schreurs, Miranda Alice ve Elim Papadakis. **Historical Dictionary of the Green Movement**, 2nd ed., Scarecrow Press, Maryland, 2007.

Schreurs, Miranda Alice ve Elim Papadakis. **The A to Z of the Green Movement**, Scarecrow Press, Maryland, 2009.

Schumacher, Ernst Friedrich. **Küçük Güzeldir**, Çev. Osman Deniztekin, Varlık Yayınları, İstanbul, 2015.

Sciolino, Elaine. “French Mayor, Defying Law, Performs Gay Marriage”, **The New York Times**, 6 Haziran 2004.

Searle, Denise ve Mike Power. “Bulgarian Authorities Close the Party Door on Green Activists”, **New Scientist**, 16 Eylül 1989.

Sevgi, Orhan. “Ecology Teriminin Türkçe Karşılıkları Üzerine”, **Avrasya Terim Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, 2015, ss. 27-46.

Sheehan, Helena. **The Syriza Wave: Surging and Crashing with the Greek Left**, Monthly Review Press, New York, 2017.

Sikk, Allan ve Rune Holmgaard Andersen. “Without a Tinge of Red: The Fall and Rise of Estonian Greens”, **Journal of Baltic Studies**, Cilt:40, Sayı:3, Eylül 2009, ss. 349-373.

Snyder, Louis L. **Global Mini-Nationalisms: Autonomy or Independence**, Greenwood Press, Connecticut, 1982.

Spielvogel, Jackson J. **Western Civilization, Alternate Volume: Since 1300**, 7th ed., Thomson Wadsworth, California, 2009.

Standish, Dominic. “Nuclear Power and Environmentalism in Italy”, **Energy & Environment**, Cilt:20, Sayı:6, 2009, ss. 949-960.

Stein, Lorenz von. **Geschichte Der Sozialen Bewegung in Frankreich Von 1789 Bis Auf Unsere Tage**, Georg Olms, Hildesheim, 1959.

Stern, Martin B. ve S. Z. Mansdorf (Editörler). **Applications and Computational Elements of Industrial Hygiene**, Lewis Publishers, Boca Raton (Florida), 1999.

Steven B. Wolinetz. “Belgium and the Netherlands”, **European Politics**, Ed. Colin Hay ve Anand Menon, Oxford University Press, New York, 2007, ss. 82-100.

Sundström, Malena Rosén. “The Swedish Green Party: From Alternative Movement to Third Biggest Party”, **Environmental Politics**, Cilt:20, Sayı:6, Kasım 2011, ss. 938-944.

Szirmai, Viktoria. “The Structural Mechanisms of the Organization of Ecological-Social Movements in Hungary”, **Environment and Democratic Transition**, Ed. Anna Vari ve Pal Tamas, Kluwer Academic Publishers, Boston, 1993, ss. 146-156.

Szulecki, Kacper, Tomasz Borewicz ve Janusz Walusko. “A Brief Green Moment: The Emergence and Decline of the Polish Anti-Nuclear and Environmental Movement”, **Interface: A Journal on Social Movements**, Cilt:7, Sayı:2, 2015, ss. 27-48.

Şahin, Ümit. “Bir Sivil Toplum Teması Olarak Çevrecilik: Ekoloji Hareketlerinin Siyaset Dışına İtilmesi”, **Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi**, Cilt:5, Sayı:20, Ekim 2007, ss. 77-89.

Şahin, Ümit. “Yeşil Düşünce”, **Yeşil ve Siyaset: Siyasal Ekoloji Üzerine Yazılar**, Ed. Orçun İmga ve Hakan Olgun, Lotus Yayıncılık, İstanbul, 2012, ss. 11-60.

Şahin, Ümit. “Yeşil Politika: Radikal Reformizm, Pasifizm ve Ekolojik Muhalefet”, **Yeni Sol Yeni Sağ**, Ed. Armağan Öztürk, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2010, ss. 203-237.

Tejerina Montaña, Benjamín ve Ignacia Perugorría (Editörler). **Crisis and Social Mobilization in Contemporary Spain: The 15M Movement**, Routledge, New York, 2017.

Thatcher, Oliver J. (Editör). **The Library of Original Sources**, Editors ed., Cilt:3, University Research Extension, New York, 1907.

The Greens/EFA in the European Parliament, "Press Release: EU 2020 Strategy Commission Presents Myopic Attempt at 2020 Vision", 3 Mart 2010.

Third World Network. **Agroecology: Key Concepts, Principles and Practices**, Socla, Penang, 2015.

Thomaneck, Jürgen ve William John Niven. **Dividing and Uniting Germany**, Routledge, London, 2001.

Thompson, Wayne C. **Western Europe 2013**, Rowman & Littlefield, Maryland, 2013.

Thurow, Lester C. **The Zero-Sum Society: Distribution and the Possibilities for Economic Change**, Reprint ed., Basic Books, New York, 2001.

Tilly, Charles. **Social movements, 1768-2004**, Paradigm Publishers, Colorado, 2004.

Tompkins, Andrew S. **Better Active Than Radioactive! Anti-Nuclear Protest in 1970s France and West Germany**, Oxford University Press, Oxford, 2016.

Touraine, Alain. "An Introduction to the Study of Social Movements", **Social Research**, Cilt:52, Sayı:4, Winter 1985, ss. 749-787.

Trewartha, Glenn T. **An Introduction to Weather and Climate**, McGraw-Hill, New York, 1937.

Tucker, Irvin B. **Macroeconomics for Today**, 6th ed., Cengage Learning, Ohio, 2010.

United States. Congress. Commission on Security and Cooperation in Europe. **Implementation of the Helsinki Accords: Hearing Before the Commission on Security and Cooperation in Europe, One Hundredth Congress, Second Session, Politics of Pollution in the Soviet Union and Eastern Europe (on the Second Anniversary of the Chernobyl Disaster), April 26, 1988.**, U.S. Government Printing Office, Washington, 1988.

Velasquez, Manuel. **Philosophy: A Text with Readings**, 13th ed., Cengage Learning, Boston, 2016.

Vincent, Andrew. **Modern Political Ideologies**, 3rd ed., Wiley-Blackwell, Chichester, U.K., 2010.

Vogt, Henri. **Between Utopia and Disillusionment: A Narrative of the Political Transformation in Eastern Europe**, Berghahn Books, New York, 2005.

Volmer, Ludger. **Die Grünen und die Aussenpolitik, ein Schwieriges Verhältnis**, Westfälisches Dampfboot, Münster, 1998.

Wall, Derek. **Yeşil Politika**, Çev. İlknur Urkun Kelso, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2013.

Warren, Christian. **Brush with Death: A Social History of Lead Poisoning**, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2000.

Wastl-Walter, Doris. “Protecting the Environment Against State Policy in Austria”, **Feminist Political Ecology: Global Issues and Local Experience**, Ed. Dianne Rocheleau, Barbara Thomas-Slayter ve Esther Wangari, Routledge, Oxon, 1996, ss. 86-104.

Watts, Jonathan. “The Amazon Tribe Protecting the Forest with Bows, Arrows, Gps and Camera Traps”, **The Guardian**, 10 Eylül 2015.

Weart, Spencer R. **The Rise of Nuclear Fear**, Harvard University Press, Massachusetts, 2012.

Weschler, Lawrence. "To Have and Have not", **Mother Jones**, Aralık 1988.

Wilderer, Peter A. "Sustainable Water Resource Management: The Science Behind the Scene", **Sustainability Science**, Cilt:2, Sayı:1, 28 Mart 2007, ss. 1-4.

Williams, Michael. **Deforesting the Earth**, University of Chicago Press, Chicago, 2006.

Wind, Marlene. "Brexit and Euroskepticism: Will 'Leaving Europe' Be Emulated Elsewhere?", **The Law & Politics of Brexit**, Ed. Federico Fabbrini, Oxford University Press, Oxford, 2017, ss. 221-246.

Winiecki, Jan. **Economic Prospects - East and West: A View from the East**, Routledge Revivals, Routledge, London, 2012.

"Wir Sind Die Antipartei-Partei: Petra Kelly Über Die Politische Strategie Der Grünen", **Der Spiegel**, Haziran 1982.

Woods, Roger. **Opposition in the GDR Under Honecker, 1971-85: An Introduction and Documentation**, Palgrave Macmillan, New York, 1986.

Wordsworth, William. **The Collected Poetry of William Wordsworth**, Wordsworth Editions Limited, Ware [England], 1994.

Worster, Donald. **Nature's Economy: The Roots of Ecology**, Sierra Club Books, San Francisco, 1977.

Xenophon. **Memorabilia and Oeconomicus**, Çev. E. C. Marchant, William Heinemann, London, 1923.

Yablokov, Alexey V., Vassily B. Nesterenko ve Alexey V. Nesterenko. **Chernobyl: Consequences of the Catastrophe for People and the Environment**, Ed. Janette D. Sherman-Nevinger, Annals of the New York Academy of Sciences 1181, The New York Academy of Sciences, New York, 2009.

Ylä-Anttila, Tuomas. “Does Your Child Still Vote for the Greens? The Green League and the Environment in the Finnish Parliamentary Elections 2011”, **Environmental Politics**, Cilt:21, Sayı:1, Şubat 2012, ss. 153-158.

Zaslavskaya, Tatyana. **The Second Socialist Revolution: An Alternative Soviet Strategy**, Çev. Susan M. Davies ve Jenny Warren, I.B. Tauris, London, 1990.

Zervos, Arthouros, Christine Lins ve Josche Muth. “Re-Thinking 2050: A 100% Renewable Energy Vision for the European Union”, European Renewable Energy Council, Brüksel, 2010.